

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**Balkanlarda Paramilitarizmin Etkisi,
1900-1913**

Yüksek Lisans Tezi
Ramazan Söyler

Şubat 2025

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**Balkanlarda Paramilitarizmin Etkisi,
1900-1913**

Yüksek Lisans Tezi
Ramazan Söyler

Danışman
Prof. Dr. M. Talha Çiçek

Şubat 2025

TEZ JÜRİSİ ONAYI

Ramazan Söyler tarafından hazırlanan "Balkanlarda Paramilitarizmin Etkisi, 1900-1913" başlıklı bu Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı'nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. M. Talha ÇİÇEK
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Dr. Öğr. Üyesi Ömer KOÇYİĞİT
Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gülseren DUMAN KOÇ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 18/02/2025

BEYANLAR

Yazım ve Kaynak Gösterme Kılavuzu Beyanı

Danışmanlığımda yazılan bu tezin Chicago yazım ve kaynak gösterme kılavuzunda belirtilen kurallara uygun olarak yapılandırıldığı ve bu kılavuzun dipnot kaynak gösterme standartlarının bu tezde tutarlı olarak uygulandığı tarafımdan incelenerek teyit edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. M. Talha ÇİÇEK

Etik İlkelerine Sadakat Beyanı

Hazırladığım bu tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Ramazan SÖYLER

ÖZET

Balkanlarda Paramilitarizmin Etkisi, 1900-1913

Söyler, Ramazan

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. M. Talha Çiçek

Şubat 2025

1890'lı yıllarda Balkanlardaki ilk paramiliter örgütlerin ortaya çıkışından I. Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan dönemde ulus inşası, paramilitarizm ve topyekûn savaş, birbirini tamamlayan süreçler olmuştur. Bu süreçlerin odak noktası ulus devletlerin modernleşme aşamasında yaşadıkları zorluklar ve merkezileşme kaygılarıdır. Devlet aygıtındaki bu gelişmelerle birlikte siyasal iktidarların gücüne erişmeyi amaçlayan paramiliter örgütler önem kazanmış ve Balkan ulus devletlerinin meşru şiddet tekeline ortak olmuşlardır. Balkanlarda ulus inşası siyasetini ulus devletler adına paramiliter örgütler yürütmüştür. Bu koşullar altında vuku bulan İinden İsyanı sonrasında paramiliter şiddet bütün Balkan ulus devletlerinde yayılmıştır. Paramiliterlerin, ulus devlet yönetimleri dışında ayrıca kendi siyasî programları da mevcut olmuştur. Bu vasıfları, bütün paramiliter örgütleri eşgüdümlü olarak hareket etmeye yöneltmiştir. Hristiyan paramiliterler arasında bu siyaset yaygın ve plânlı biçimde uygulanmıştır. Makedonya'nın olağanüstü koşullarında askerî kariyerlerini ilerleten Jön Türk hareketine mensup Osmanlı zabıtları da Balkanlarda yayılan paramilitarizmden etkilenmişlerdir. Bu koşullar altında, 1908 Devrimi halk hareketi olmaktan öte tepeden inme ve seçkin bir devrim hareketi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulusal haklılık adına yürütülen topyekûn savaş ise, paramiliterlerin siyasal meşruluk arayışlarında en fazla ön plâna çıktıkları dönem olmuştur. Balkan Savaşları'nda Bulgar, Yunan ve Sırp paramiliter örgütlerinin topyekûn savaşın koşullarında gayrinizamî harp ve siyasî faaliyetler için uygun ortamlar buldukları görülmektedir. Topyekûn savaş aynı zamanda ulus inşası projelerine de ortam hazırlamıştır. Bu süreçte de paramiliterler ön plâna çıkmışlar ve topyekûn savaş ortamında ulus inşasına katkıda bulunarak birincil derecede rol oynamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Paramilitarizm, ulus inşası, topyekûn savaş

ABSTRACT

Impact of Paramilitarism in the Balkans, 1900–1913

Söyler, Ramazan

Master's Thesis, Department of History

Supervisor: Prof. M. Talha Çiçek

February 2025

In the period from the emergence of the first paramilitary organizations in the Balkans in the 1890s to the beginning of World War I, nation-building, paramilitarism and total war were processes that complemented each other. The focus of these processes is the difficulties experienced by nation-states in modernization process and concerns about centralization. With these developments in the state apparatus, paramilitary organizations aiming to reach the power of political powers have gained importance and have become partners in the monopoly on legitimate violence of the Balkan nation-states. In the Balkans, paramilitary organizations carried out the nation-building policy on behalf of the nation-states. After the Ilinden Uprising, which took place under these conditions, paramilitary violence spread in all Balkan national states. Paramilitaries have also had their own political programs independent of governments. This situation led all paramilitary organizations to act in coordination. Paramilitary organizations of Christian community groups implemented this policy widely and in a planned manner. Ottoman officers belonging to the Young Turk movement, who advanced their military careers in the extraordinary conditions of Macedonia, were also affected by the paramilitarism spreading in the Balkans. Under these conditions, Revolution of 1908 appears as a top-down and elitist revolutionary movement rather than a popular movement. Total war that launched in the name of national righteousness that occurred in the end of this era was the period in which paramilitaries gained the most importance in their search for political legitimacy. It is seen that in the Balkan Wars of 1912–1913, Bulgarian, Greek and Serbian paramilitary organizations found suitable environments for irregular warfare and political activities in the conditions of total war. Total war also paved the way for nation-building projects. In this process, paramilitaries came to the fore and played a primary role by contributing to nation-building under conditions of total war.

Keywords: Paramilitarism, nation-building, total war

İÇİNDEKİLER

TEZ JÜRİSİ ONAYI	II
BEYANLAR.....	III
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TEŞEKKÜR	vii
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: KÖKENLER	6
1. Tanımlar, Kavramlar ve Tarihî Arka Plân.....	6
2. Balkan Devrimci Kültürü	18
II. BÖLÜM : OSMANLI'DA İSYANLAR VE PARAMİLİTARİZM	40
1. İlinden İsyanı ve Etkileri	41
2. Osmanlı Paramilitarizmi ve 1908 Devrimi.....	84
III. BÖLÜM: BALKAN SAVAŞLARI.....	115
1. Topyekûn Savaşta Ordunun Seferber Edilmesi ve Yaşanan Sorunlar	116
2. İlk Topyekûn Savaş: I. Balkan Savaşı	122
3. II. Balkan Savaşı.....	143
4. Balkan Savaşları'nda Paramiliterler	145
SONUÇ.....	161
KAYNAKÇA.....	164

TEŞEKKÜR

Balkanlarda Paramilitarizmin Etkisi başlıklı tezimin fikrî arka plânını Osmanlı Dönemi Arap Coğrafyası ve Arap Devletlerinin Yükselişi ve Çöküşü derslerinde öğrendiğim nitelikli bilgiler oluşturmaktadır. Bu derslerde geç dönem Osmanlı tarihinden sosyal bilimlere pencereler açarak disiplinlerarası bir yaklaşımla çalışmayı öğreten kıymetli hocam Talha ÇİÇEK'e buradan teşekkür ederim. Kendisi aynı zamanda tez dönemimde yaptığımız görüşmelerde de plânlı yazma sanatına dair değerli ipuçları vererek tarih araştırmacılığı mesleğinin inceliklerini öğrenmemi sağlamıştır. Bu katkılarında dolayı hocama daima minnettar kalacağımı ifade etmek isterim. Gerek öğrenim hayatımda gerekse tez sürecinde ailem her daim yanımda oldu. Annemin, babamın ve kardeşimin bana sağladığı maddî manevî desteği anlatmama kelimeler kâfi gelmez. Tez özelinde şu kadarını ifade edebilirim ki, onlar sayesinde araştırma yapacak yetkinliği ve motivasyonu kendimde bulabildim.

Ramazan SÖYLER

2/II/2025, Kütahya

KISALTMALAR

a.g.e.: adı geçen eser

a.g.m.: adı geçen makale

A.MTZ.: Sadaret – Vilayat-ı Mmtaze Kalemı

BEO: Bâb-ı Âlî Evrak Odası

ev.: Çeviren

DH.: Dahiliye Nezareti

HR.: Hariciye Nezareti

hâl.: hazırlayan

 .HUS.:  rade – Husus 

 ng.:  ngilizce

MF.: Maarif Nezareti

s.: sayfa

TFR.I.: Tefri at-ı Rumeli

Y.A.HUS.: Yıldız Sadaret Husus  Evrakı

Y.EE.KP.: Yıldız Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı

Y.PRK.: Yıldız Perakende Evrakı

GİRİŞ

Paramilitarizm tarih boyunca ulus devletlerin siyasî izleklerinde yer etmiş bir olgudur. Bu tezde paramilitarizmin devlet inşası, ulus inşası ve topyekûn savaşla ilintisi tarihsel bağlamda ortaya konulacaktır. 19. ve 20. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ile siyasî ve resmî bağlarını kopararak ulus devletler hâline gelen Balkan uluslarının, topyekûn savaş ve paramiliterler vasıtasıyla hayata geçirilmeye çalışılan inşa süreçleri sonunda yapay birimler hâline geldiklerini savunmaktayız. Bu süreçte ordu destekli devrimci örgütlerin ve silahlı çetelerin giriştikleri katliamlar, mezalimler ve siyasal şiddet eylemleri hem paramiliterliğin yayılmasında hem de topyekûn savaşta etkili olmuştur. Siyasal seçkinler, yönettikleri devletlerin modernleşme süreçlerinde karşılaşılan zorlukları paramiliterler ve topyekûn savaş vasıtasıyla aşmaya yönelik politikalar izlemişlerdir. Bu dönemde Balkanlı paramiliterler, siyasal propagandaların yanı sıra halk gruplarını zorla sürgün ederek, katliamlar yaparak ve asimilasyon politikalarında birinci elden rol almak suretiyle ulus inşasında başat aktörler hâline gelmişlerdir. Bu süreçte topyekûn savaş olarak Balkan Savaşları hem ulus devletlerin hem de paramiliterlerin siyasal meşruluk arayışlarının bir sonucu olarak girişilmiş bir çabadır. Siyasî ve ekonomik zorluklar içerisindeki ulus devletler ülkeleri içerisinde kenetlenerek ulusal bütünlüklerini koruyabilmek ve siyasî krizlerin önünü alabilmek adına Osmanlı İmparatorluğu'na karşı vatandaşlarını topyekûn hâlde seferber ettikleri I. Balkan Savaşı'nı başlatmışlardır. Ulusal bütünleşme söylemlerinin had safhaya ulaştığı bu savaşta seferberliği sağlayan başlıca unsur ise paramiliterler olmuştur. Bu bakımdan ulus devletlerin savaş kabiliyetlerini sergilemek için başlattıkları topyekûn savaşlar, paramiliterler açısından da meşruluk elde etme girişimidir.

Bu tezde yöntem olarak arşiv tarama ve tarihî anlatı benimsenmiştir. Ulus inşası, paramilitarizm ve siyasal şiddet gibi siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve güvenlik bilimleri literatüründe yaygın olarak kullanılan terimler anlatı içerisinde ansiklopedik bilgi düzeyinde kullanılmıştır. Tarihî olayları akademik anlatıma uygun bir üslupta sunabilmek amacıyla böyle bir yaklaşım benimsenmiştir. Paramiliterlerin tarihi, Balkan Savaşları, Balkan Savaşları'nda etkili olan devrimci örgütlerin faaliyetleri, Balkan Savaşları'nda yaşanan mezalimler ve Balkan Savaşları'na katılan devletlerin ulus inşası siyasetleri gibi konularda çok sayıda eser ve araştırmaya rastlanmaktadır. Bu tezde ise Balkan Savaşları'nda etkili olan paramiliterlerin tarihleri, 1890'lı yıllardan itibaren ortaya konulmuştur. Bunların, 1890'lı yıllar itibarıyla giriştikleri faaliyetler ile Balkan Savaşları'nda oynadıkları rol arasında karşılaştırmalar yapmaya çalıştık. Böylece ümit ediyoruz ki Balkan Savaşları'nda niçin

düzensiz savaşın (gayrinizamî harbin) etkili olduğu daha iyi anlaşılabilir. Cephe dışında düzensiz savaşın yayıldığı Balkan Savaşları'nın paramiliterler ve ulus inşası faaliyetleri sonucunda topyekûn savaşa dönüştüğünü savunuyoruz. Bu tezde aynı zamanda Balkan Savaşları'nda paramiliterlerin faaliyetlerini incelemekle yetinmeyip, paramilitarizmin ulus inşası ile ilintisini de ortaya koymaya çalıştık.

Geç modern dönem ve geç dönem Osmanlı tarihi çalışmalarında sosyal bilimlerin kalitatif yöntemlerinden yararlanıldığı görülmektedir. Örneğin, modernleşen imparatorlukların siyasî tarihleri izlek/hat analizi; imparatorlukların dünya ekonomisine eklemlenme süreci dünya sistemleri teorisi ile farklı perspektiflerden analiz edilmektedir. Ancak bu yöntemler daha ziyade dünya tarihi çalışmalarında “büyük resmi” çizmek için işlevsel olabilir. Ulus devletlerin tarihi ise zaman aralığı ve mekân bakımından daha dar kapsamlıdır. Ulus devletin tarihini yazarken büyük resim yerine olayları belli bir perspektiften değerlendirmek tarih anlatısını teorik yönden daha güçlü kılabilir. Dünya tarihi çalışmalarında durum tasviri ön plâdayken ulus devletlerin siyasî izlekleri anlatı vasıtasıyla daha tutarlı biçimde ortaya konulabilir. Bu noktada sosyal bilimlerde kullanılan izlek analizi veya dünya sistemi teorisi gibi “yöntem”ler yerine, sosyal bilimlerin “teori” ve “kavramları”nı tarih anlatısına entegre etmek tarihî olayları daha objektif ve akademik bir yaklaşımla analiz etmemize yardımcı olabilir. “Anlatı”nın edebî türlerle ilişkilendirilen müstakil bir yöntem olduğu göz önünde bulundurulduğunda, ulus devletlerin tarihini yazmak adına farklı yöntemler aramak tarih anlatısını amacından saptırabilir. Öte yandan, tarihçiler teori ve kavramları yöntemlerin aksine informal biçimde kullanmaktadır. Böylece tarih araştırması raporlarının anlatı vasfı korunmaktadır. Dahası, sosyal bilimlerin teori ve kavramları vasıtasıyla ulus devlet tarihi milliyetçi ajitasyondan ve mezalim söyleminden arındırılmaktadır.

Balkan ulus devletlerinin siyasî tarihlerinde paramiliterler ön plânda çıkmaktadır. Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler alanlarında “asil–vekil teorisi” (İng. *principle–agent theory*) siyasal iktidarlar ile paramiliter ve milisler gibi devlet-dışı silahlı güçler arasında yaşanan siyasî pazarlıkları analiz etmede yararlı bir perspektif sunmaktadır. Balkan Savaşları'na katılan devletlerin yakın irtibat içerisinde olduğu, devlete uzak veya yakın çeşitli milis grupları tarihçiler “devrimci”, “komitacı”, “terörist” vb. tanımlamalarla tarif etmektedirler. Ancak bu tanımlar adı geçen grupların tarihî süreç içerisinde gerçekleştirdikleri münferit eylemlere vurgu yapmaktan öteye geçmemektedir. Üstelik *devrimci* ve *komitacı* gibi etiketler dönemin tarihî aktörleri tarafından olumlama veya

etiketleme amacıyla kullanılan tanımlamalardır. Bu tezde ise devrimci örgütler ve komiteler için ‘paramiliter’ tanımlamasında bulunularak söz konusu komitelerin “*devlet destekli*” milis gruplar oldukları vurgulanmaktadır. Bu bakımdan söz konusu örgüt ve komiteler, “*devlet dışı*” gruplar olan teröristlerden ayrılmaktadır. Paramiliterler siyasî izlekleri itibariyle klasik asil-vekil teorilerinde tanımlanan *vekil güçler*le benzer mahiyet taşımaktadırlar. Örneğin, Bulgaristan’ın devrimci örgütlere yaptığı silah yardımları, bu örgütlerin iç işleyişine müdahil olabilmesi ve denetimine alabilmesi yolunda bir pazarlık konusu hâline gelmiştir. “Paramiliter” tanımlamasına uygun düşen milis gruplar, asil–vekil teorilerinde tanımlanan vekil güçler için kullanılan daha genel bir ibaredir. Balkan tarihinde “paramiliterler” tanımlamasını kullanan tarihçilerin kaleme aldığı anlatılarda da söz konusu paramiliterlerin “vekil” yönleri ön plâna çıkarılmaktadır. Uğur Ümit Üngör ve Donald Bloxham gibi yazarlar, Balkanlı çeteleri ve komitacıları bu şekilde etiketleyerek onların “vekil” güçler olduklarına işaret etmektedirler. Siyasal iktidarların, devletin meşru şiddet tekeline vekil kuvvetlerle ne surette paylaştıkları asil–vekil teorisiyle açıklanmaktadır. Burada *asil*, meşru siyasal iktidar; *vekil* ise ona meydan okuyan milis kuvvetlerdir. İdarî ve malî kaynakların yetersizliği, siyasal iktidarları bu yönde siyaset izlemeye sevk etmektedir. Bu durumda milisler (ya da paramiliterler) coğrafi bakımdan merkeze uzak bölgelerde siyasî güç odağı hâline gelir. Milislerin Makedonya gibi idaresinde güçlük çekilen bölgelerde yayıldığına işaret eden Ryan Gingeras ve Ramazan Hakkı Öztan gibi yazarlar da çalışmalarında geç dönem Osmanlı Balkanlarında faal olan paramiliterlerin milliyetçilik düşüncesi dışında ayrıca kendi siyasî gündemleri olduğunu özellikle vurgulamaktadırlar. Ulus devlet idareleri ise vekil kuvvet durumundaki bu paramiliterlerin kendi gözetim ve denetimlerinden uzaklaşmalarını önlemeye yönelik siyaset izlemişlerdir. Gerek arşiv vesikalarında gerekse döneme tanıklık eden kimselerin hatıratlarında Balkanlardaki çetelerin yıllar geçtikçe daha iyi örgütlendikleri ve devletlerle olan ilişkilerinin daha karmaşık hâle geldiğine dair örnekler bulmak mümkündür. Söz konusu paramiliterlerin Balkan Dağları’nın zorlu koşullarından yararlanarak ulus devletlerle şiddet tekeline ne surette paylaştıkları bu tezin asıl konusunu oluşturmaktadır. Ulus devletlerin 1890’lı yıllar itibariyle sürüklendikleri bu tarihî izlek, Balkan Savaşları’nın yaşanmasına neden olan faktörleri daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Ulus devletlerin resmî tarihlerinde Balkan Savaşları milliyetçi bakış açılarıyla ele alınmaktadır. Bu yaklaşımın benimsendiği tarihyazımında tarihî dönüm noktaları ön plâna çıkarılmaktadır. Aynı zamanda ulus devlet kapalı bir yapı olarak değerlendirilmekte ve Balkanlarda milliyetçiliğin ulus-ötesi nitelikte bir akım olarak geliştiği göz ardı

edilmektedir. Hâlbuki Balkanlarda milliyetçiliğin gelişimi, rakip milliyetçiliklerin birbirlerini tetiklemesi sonucunda meydana gelen bir süreçtir. Balkan ulus devletleri kapalı siyasî yapılar olmadıkları gibi teleolojik bir gelişim içerisinde ilerlemiş devletler oldukları da söylenemez. Tarihî dönüm noktalarına gereğinden fazla önem atfedilen ulus devlet tarihlerinde ise çizgisel bir ilerlemenin gerçekleştiği söylemi temel tezlerden biridir.

Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatüründe kullanılan “Balkanlaşma” (“Balkanizasyon”–İng. *Balkanization*) tanımlaması, belirli bir bölgede siyasî fraksiyonların yayıldığı ve birbirleriyle çatışmaya girdiği süreçleri ifade etmektedir. Balkan Savaşları döneminde hem ulus devletler hem de bunların paramiliterleri karşıt siyasî fraksiyonlar altında birbirleriyle savaşa tutuşmuşlardır. Ulus devlet tarihlerinde bu yaşananlar tek taraflı perspektiflerden değerlendirilmekte ve tarih çalışmalarında mezalim propagandalarına yer verilmektedir. Esasen mezalim propagandaları Balkan Savaşları sırasında ulus devlet idarelerinin hem Avrupa kamuoyuna haklı görünmek hem de kendi vatandaşlarını etkin biçimde seferber edebilmek amacıyla benimsemiş oldukları siyasî söylemlerdir. Alan Kramer, *Dynamic of Destruction: Culture and Mass Killing in the First World War* [I. Dünya Savaşı’nda Kitleli Şiddet Kültürü] adlı eserinde, Balkan Savaşları’nın yaşandığı dönemde Balkan ulus devletlerinde yayımlanan gazetelerde açıklanan ölüm sayıları arasında büyük uçurumlar olduğuna dair ayrıntılara yer vermektedir.¹ Bütün taraflar, en fazla kaybın kendi ordusunda yaşandığını iddia etmiştir. Mehmet Hacısalıhoğlu ve Igor Despot gibi Balkan tarihçileri ise, Balkan devletlerinin ulusal tarihlerini yazan tarihçiler arasında önemli derecede tutarsızlık olduğunu tespit etmişlerdir.² Balkan tarihçilerinin önemli bir kısmı, ulusal tarihlerin “Türkokrasi” söylemine dayalı bir anakronizme düştüklerinde hemfikiridir.³ Şu hâlde, tarihyazımlarının ağırlıklı olarak siyasî söylemler üzerinden yürütüldüğü anlaşılan söz konusu ulus devletlerde Balkan Savaşları’nın adeta günümüze kadar devam ettiği görüntüsü oluşmaktadır.

Arşiv taraması yöntemini kullandığımız bu tezde devlet arşivleri olarak Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nden istifade etmiş bulunmaktayız. Bu aşamada ilkin arşiv kaynaklarını tespit edip, sonrasında bu kaynaklara dayalı bir anlatı kurma yoluna gidebildik. Bu takdirde tez metninde sunduğumuz tarihî olaylar anlatı formundan

¹ Alan Kramer, *Dynamic of Destruction: Culture and Mass Killing in the First World War*, 1. Basım, Oxford University Press, 2007, 138-140.

² Mehmet Hacısalıhoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, İhsan Catay (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2020, 9, 15; Igor Despot, *Savaşın Tarafların Gözüyle Balkan Savaşları: Algılar ve Yorumlar*, Mete Tunçay (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2020.

³ Hacısalıhoğlu, *Makedonya Sorunu...*, 15; Despot, *a.g.e.*, 2.

uzaklaşarak metin şerhi düzeyinde bir çalışmaya dönüşebilirdi. Üstelik bu yaklaşım, geç dönem tarih çalışmalarından ziyade daha eski tarihî devirlerin araştırılmasında yaygın biçimde benimsenmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini konu aldığımız bu tezde öncesinde yukarıda arz ettiğimiz temel tezi ve alt tezleri kurarak sonraki aşamada bunları arşiv vesikaları vasıtasıyla sınama yolunu tercih ettik. Kaynak taraması yaparken Osmanlı Arşivi'nin dijital verilerinden elde etmiş olduğumuz bilgiler, kanaatimizce temel tezimizi ve alt tezleri doğrular niteliktedir. Tez metnimizin anlatı kısmındaki atıflar incelendiğinde anlaşılaçağı üzere, birden fazla sayıda arşiv vesikasından ortak sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin, hem sefaretlerden hem de içerideki idarî mercilerden elde edilen bilgiler Balkan ulus devletlerinin paramiliterleri gizliden gizliye desteklediğı bilgisini içermektedir. Bulgar, Yunan ve Sırp subaylarının yanı sıra Rus subayların da paramiliterlere askerî eğitim verdikleri ve bunların bazen komitacı bazen de Osmanlı askeri kisvesine girerek sınırdan geçip katliamlar yaptıklarına dair tarihî vesikalar mevcuttur. Devletlerin nizamî ordularında görevli subayların komitacı elbiseleri giymeleri teatral bir hareket olmayıp, siyasî açıdan sembolik bir önem taşımaktadır ve belirli bir plân çerçevesinde eylemlerde bulunulduğuna işaret etmektedir. Bu vesikalardan ulus devlet idareleri ile paramiliterler arasındaki iltisaka dair önemli bilgilere ulaşılabilir. Aşağıda ayrıntılarıyla incelendiğı üzere, söz konusu vesikalarda Osmanlı idarî mercileri, Balkan devletlerinin idarelerinin, askerî yetkililerinin ve polislerinin paramiliterlerin faaliyetlerine karşı tedbir almadıklarına işaret etmektedirler. Anahtar kavramlarımızdan ulus inşasının tanımına uygun faaliyetlerin sunulduğu vesikalara da sıklıkla rastladığımızı belirtmek gerekir. Papazların çete faaliyetleri, öğretmenlerin komitacılarla haberleşmeleri ve paramiliter örgütlerin propaganda amaçlı yaydıkları yalan haberler ulus inşası kaygılarına dair ipuçları sunmaktadır. Köylerin paramiliterlerce yakılmaları ve halkın sürgün edildiğı olaylar da ulus inşasının demografik yapıyı değiştirmeye yönelik bir diğer boyutuna işaret etmektedir.

I. BÖLÜM: KÖKENLER

Bu bölümde öncelikle tezin temel kavramları doğrultusunda tarihî bir arka plân sunulacaktır. Ardından Balkanlarda 19. yüzyıl boyunca silahlı isyan repertuarları olduğu ve bunların, 1890'lı yıllara gelindiğinde paramiliter örgütlerin (ya da bunların kendilerine verdikleri adla “devrimci örgütler”) dönemine girildiğinden bahsedilecektir. 1890'lı yıllarda böyle bir gelişme olmasının nedeni, ulus devletlerin hızla modernleşmeleri ve merkezîleşmeleridir. Bu süreçlerle birlikte devletler hukuk ve siyaset biliminde *meşru şiddet tekeli* terimi ile ifade edilen kanunî zor gücünü kendi tekeline almıştır. Şiddetin meşru kullanımı devletin tekeline geçmeye başlayınca devrimciler de paramiliter örgütler hâlini alarak devlet güdümünde faaliyet göstermek durumunda kalmışlardır. Aksi takdirde devrimci değerler ve romantik milliyetçilik anlamını yitirerek terör saldırıları yapmaya sürükleneceklerdir. Tarihî olaylar da bu süreci hızlandırmıştır. 1880'lerin sonundan itibaren Bulgar devrimcilerinin, Sofya'nın kontrolünden uzaklaşarak kendilerine özgü politikalar belirlemeleri, Bulgar hükûmeti tarafından dışlanmalarına neden olmuştur. Modern devlet, devrimcilerin ve paramiliterlerin kendine tâbi olmasını talep etmiş ve manipüle edebileceği paramiliter örgütlerin kuruluşuna destek olmuştur. Öte yandan, siyasî seçkinler ulus inşası projelerine gerek duymuşlardır. Ulus devletlerin desteklediği ya da “manipüle ettiği” paramiliter örgütler böylece devreye girmiştir. Paramiliterler ulus inşasına uygun düşen eylemlerde ulus devlet idareleri için son derece işlevsel unsurlar olmuşlardır. Hem mevcut hâkim ulusun eğitiminde ve konsolide edilmesinde hem de ulus dışı unsurların çeşitli şekillerde kuvvet zoruyla ötekileştirilmelerinde paramiliterler devletler için son derece “kullanışlı” antagonistler olagelmıştır. Bölümün devamında ise Dömeke Harbi (1897 Osmanlı–Yunan Savaşı) hakkında bir anlatı sunulacaktır. Bu anlatıyı sunmaktaki amacımız, Dömeke Harbi'nde, ilk başlarda ulus devlet manipülasyonu ile kurulan ve faaliyet gösteren paramiliterlerin kendi özerk siyasî gündemleri olabileceğini de ortaya koymaktır. Bu savaşta görüleceği üzere, beklenenin tam aksi bir şekilde Yunan paramiliterleri kendi siyasî gündemlerini Yunan resmî devlet siyasetinin önüne geçirmiş ve Yunan ulus devletini manipüle eder hâle gelerek felaketle biten bir savaşa sürüklemişlerdir.

1. Tanımlar, Kavramlar ve Tarihî Arka Plân

Paramiliterler devlet destekli milislerdir. Paramiliter örgüt ise, bunların bir liderin yahut liderler grubunun komutası altında tıpkı bir siyasî parti gibi teşkilatlanması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Paramiliter örgütlerde liderler ve savaşanlar arasında kesin bir ayrım söz

konusudur.⁴ Paramiliter örgütler siyasî partilerden farklı olarak, siyasal faaliyetleri yürüten kurullara ilaveten, cephe faaliyetleri yürüten silahlı milis kuvvetleri de bünyesinde barındırırlar. Bu silahlı grupların giriştikleri eylemler paramiliter şiddet olarak tanımlanmaktadır. Paramiliter şiddet, bir şemsiye kavram olan siyasal şiddetin bir türüdür. 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın başlarında Balkanlarda yürütülen ulus inşası süreçlerinde ulus devletlerin paramiliter örgütler oluşturdukları ve siyasî izleklerinde bunlardan yararlandıkları görülmektedir. Bu ulus devletlerin seçkinleri ülkelerinin yeni kurulmuş olmaları itibariyle öncelikli olarak çoğulcu demokrasiyi değil, devlet olarak mevcudiyetlerini koruyabilmeyi amaçlamışlardır. Bunun bir sonucu olarak da paramiliter örgütler bu devletlerde genel iktidarın politikalarını belirleyecek düzeyde etkinlik kazanmışlardır. Siyasî partiler gibi paramiliter örgütler de devlet gücüne ulaşmayı hedeflemektedirler ancak bunu meşru yollardan değil, siyasal şiddeti ve terörü kullanmak suretiyle devleti (veya rejimi) zayıflatarak gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Devlet, şiddet tekeli bunlarla paylaşarak zayıflar ancak bu sayede hâkimiyetini devam ettirebilir. Merkezî idarenin siyasî ve malî açıdan yetersiz kaldığı derecede paramiliterler iktidara paydaş olmaktadır.

Siyasal şiddet ise bireysel saldırı fiilleri ile suç örgütlerinin faaliyetlerinin dışında kalan paramiliter şiddeti, terörü ve polis şiddeti gibi olguları ifade etmektedir. Paramiliter örgütler ve terör örgütleri kullandıkları yöntem ve taktikler itibariyle benzerlik gösterirler ancak bunların arasındaki fark devletle ilişkilerinde kendini göstermektedir. Paramiliterler de teröristler gibi dehşet saçar, isyancılar gibi hükûmeti zayıflatır ve suç örgütleri gibi yasadışı kazançlar elde edebilirler ancak bütün bu saydığımız gruplara karşı temsilciliğini üstlendikleri ulus adına mücadele etmek üzere siyasî ve taktiksel örgütlenmelerini tesis ederler.⁵ Dolayısıyla paramiliter örgütler devlet iktidarını ve rejimi bir şekilde devam ettirmeyi hedefler. Bu hedefi yalnızca iktidarın yanında yer almak suretiyle değil, siyasal iktidar konumuna yükselerek de gerçekleştirmeye çalışabilirler. Terör örgütleri ise devlet kurumlarını hedef alarak rejimi ve devleti çökertmeyi başlıca amaç olarak belirlerler. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni devrimci örgütleri Hınçak ve Taşnak partilerinin 1890'lar ve 20. yüzyılın ilk çeyreği boyunca giriştikleri silahlı eylemler bu yönde olmuştur. Paramiliter örgüt ve terör örgütü ile suç örgütü arasındaki temel fark ise siyasal şiddet eylemleridir. Paramiliterlerle teröristler giriştikleri şiddet eylemlerinde siyasî amaçlar

⁴ Jasmin Hristov, *Paramilitarism and Neoliberalism: Violent Systems of Capital Accumulation in Colombia and Beyond*, 1. Basım, Londra: Pluto Press, 2014, 5.

⁵ Paul Rexton Kan, *The Global Challenge of Militias and Paramilitary Violence*, 1. Basım, Palgrave Pivot, 2019, 5.

güderken suç örgütlerinde böyle bir amaç görülmez. Terör örgütleri de organize suçlara bulaşmışlardır ancak bunlar, devlet iktidarını tamamen bertaraf etmeyi hedeflerken; suç örgütlerinin faaliyetleri kanunî düzeni ve genel asayiş bozmaktan öteye geçemez. Siyasî hedefler gütmeyiz. Teröristlerinse 20. yüzyıl tarihi boyunca siyasetçilere ve devlet görevlerine suikastlar tertipledikleri görülmüştür. Terör örgütleri aynı zamanda gerilla taktiklerine başvururlar. Paramiliterler de düzenli ordu ve kolluk kuvvetlerinin önleyici yöntemleri yerine yine gerilla taktikleri ile teröristlerle mücadele eder. Bu mücadelenin etkili olması için ateş gücü ve eğitim bakımından ordu gibi fakat taktiksel açıdan gerillalarla aynı düzlemde savaşmaları lazım gelmiştir.

Paramiliter, sözlük anlamı itibariyle “ordu benzeri”, “ordu gibi örgütlenmiş” gibi anlamlara karşılık gelen bir terimdir. Burada ordu ile kastedilen devletlerin millî ordularıdır. Aynı zamanda siyasal şiddetin bir türü olan paramiliter şiddet, konvansiyonel orduların faaliyetlerini genişleten veya ordu yerine kullanılan askerî nitelikli örgüt ve uygulamaları ifade etmektedir.⁶ Dolayısıyla paramiliterler “devletle ilintili, silahlı kişi veya gruplar” şeklinde tanımlanabilir. Paramilitarizm terimi ise bu silahlı kişi ve grupların devletle ilintileri sonucunda örgütledikleri sistemi ifade etmek için kullanılmaktadır.⁷ Paramiliterler, resmîyette devletin millî ordusu haricinde faaliyet gösterirler ancak fiziksel donanım ve ateş gücü itibariyle millî ordularla aynı düzeydedirler.⁸ Böylesi ateş ve silah gücüne sahip olmaları sayesinde devletin meşru şiddet tekeline meydan okuyan yapılar hâline gelmişlerdir.

Paramiliterler, devletle olan ilintilerine göre belirlenmiş bir siyasî yelpaze oluştururlar. Bu siyasî yelpazenin en sağında, istihbarat örgütleri ile jandarma gibi, devlet tarafından tepeden inme bir yaklaşımla teşkil edilen paramiliterler konumlandırılmaktadır.⁹ En solda ise, devrimci örgütler ile Terakki ve İttihad Cemiyeti’nin siyasî suikastlarda vazifelendirdiği fedailer gibi kişi ve gruplar yer almaktadır. Paramiliter tanımına uyan unsurların tamamı bu iki uç arasında konumlandırılabilir.

Siyasal şiddetin bir türü olan paramiliter şiddet 20. yüzyılda çöken imparatorlukların arkalarında bıraktıkları güç mücadelesinde ortaya çıkmıştır. Bu mücadele devlete yakın

⁶ Robert Gerwarth ve John Horne, “Vectors of Violence: Paramilitarism in Europe after the Great War, 1917–1923”, *The Journal of Modern History*, Vol.83, No.3 (Eylül 2011), 495.

⁷ Uğur Ümit Üngör, *Paramilitarism: Mass Violence in the Shadow of the State*, 1. Basım, New York: Oxford University Press, 2020, 6.

⁸ John Andrade, *World Police and Paramilitary Forces*, 1. Basım, Macmillan Publishers Ltd., 1985.

⁹ Üngör, *Paramilitarism...*, 7.

paramiliterlerce yürütüldüğünde devlet iktidarının korunmasına katkıda bulunmaktadır. Burada devlete yakın olmaktan kastımız, devletçe manipüle edilen yahut desteklenen paramiliterlerdir. Paramiliterlerin devletin kontrolünden çıktığı dönemlerde ise paramiliter şiddet egemen devlete karşı yönelmektedir. Bu durumda paramiliterler anarşizm ve sosyalizm gibi ideolojileri benimseyerek, imparatorluk yönetimlerinin ve ulus devletlerin seçkin ve monarşik karakter taşıyan iktidarlarına karşı mücadele yürütmüşlerdir. Paramiliterler, anarşizm ve sosyalizm gibi ideolojiler adına işlenen devrimci ve karşı-devrimci şiddet eylemlerinin yanı sıra yeni ulus devletlerin kuruluş süreçlerinde vuku bulan etnik gerilimlerde de belirleyici rol oynamışlardır.¹⁰ Avrupa ve Balkanlarda imparatorluklar çağından ulus devletler çağına geçiş sürecinin taşıyıcısı paramiliterler olmuştur. Bu bakımdan paramilitarizm devrim, imparatorlukların çöküşü, etnik çatışmalar vb. tarihî olgular temel alınarak değerlendirilmelidir.

Devrimsel faaliyetler de siyasî sonuçlar elde etmeye yöneliktir. Bu yüzden devrim hareketleri paramiliterler veya terör örgütleri eliyle yürütülmek durumundadır. Paramiliterlerin güdümünde yürütülen devrimci ve karşı-devrimci hareketler devlet gücünü ele geçirme mücadelesine giriştiklerinde şiddet eğilimleri artmaktadır.¹¹ Bununla birlikte, şiddet eylemleri vuku bulduğunda devletin nasıl bir politika izleyeceği de önemlidir. Devlet, devrimcilerle silahlı mücadeleye girişebilir yahut bunlarla müzakere yapmak yoluna gidebilir. Devletlerin, ideolojik muhaliflerini halkın ya da ulusun düşmanı şeklinde tanımlayarak şiddete yol açtığını öne sürmek, çağdaş terörle mücadele düşüncesinin güçlendirdiği bir bakış açısidir. Bu düşünce Soğuk Savaş döneminde yaşanan, paramiliterler ile teröristler arasında vuku bulan gayrinizamî savaşların geliştirdiği bir yaklaşımdır. Bu dönemde teröristlerin ve terör örgütlerinin tanımlanması da sübjektif mahiyette olmuştur. Bu yüzden 19. yüzyılda tarih sahnesine çıkmış olan devrimci hareketlerin bugünkü anlamıyla terör örgütleri olarak değerlendirilmesi anakronizm tehlikesi içermektedir. Terör örgütü sayılmasalar bile Balkanlı paramiliter örgüt mensubu şahısların terör eylemlerinde bulunduklarına dair somut veriler mevcuttur. Bu dönemde Marxizm ve milliyetçilikten hızını alan devrimci hareketler, İtalya ve Macaristan Krallığı gibi yeni tesis edilmiş Avrupa devletlerinin modernleşme ve merkezileşme süreçlerine bir tepki mahiyeti taşımaktaydı. Devlet gücünün had safhaya ulaştığı dönemlerde devlet hâkimiyetine karşı gelenler terörizmin dilini kullanmışlar yahut “özgürlük savaşçıları” söylemini benimsemişlerdir. Bu

¹⁰ Gerwarth ve Horne, *Vectors of Violence...*, 490.

¹¹ Martin Conway ve Robert Gerwarth, “Revolution and counter-revolution”, Donald Bloxham ve Robert Gerwarth (Ed.), *Political Violence in Twentieth-Century Europe* içinde (140-175), New York: Cambridge University Press, 2011, 144.

koşullar altında devrimci şiddet madun grupların silahı hâline gelmiş ve şikâyet mekanizmasının işlemediği dönemlerde otoriter devlet idaresine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.

Paramiliterlerin gözünde düşmana şiddet ile karşılık vermek yıkıcı değil yapıcı bir yaklaşımdır. Şöyle ki, şiddet eylemleri vasıtasıyla, devrimci şiddetin teşvik edildiği yeni hiyerarşiler, lider–savaşçı veya ast–üst ilişkileri ve devrimciliğe dayalı ahlâkî normlar oluşturulur ve şiddet dışı davranmak “korkakça” ve “sapkın” bir tutum olarak görülür.¹² 19. yüzyıl sonlarında devrimciler, dahil oldukları örgüt içi ritüeller sayesinde pekişen grup içi güven bağlarının baskın olduğu bir çevrede yaşıyorlardı.¹³ Kabadayı, fedaî, çeteci yahut komitacı gibi paramiliter kimlikleri üzerlerine alan şahıslar, bundan önceki düzenli ve monoton yaşamlarını tamamıyla terk etmek durumundalardı. Örneğin, İttihad ve Terakki Cemiyeti’ne ilk defa katılanların, gözlerinin bağlanarak bilinmeyen bir yere götürülmeleri ve burada Kur’an’a ve bir silaha el basarak yemin etmeleri, önceki yaşamlarından tamamen farklı bir kimliğe büründüklerinin göstergesi sayılabilir. Bu yeni kimlikleri onlara hem siyasî güç ve prestij kazandırıyor hem de ülkelerine hizmet yolunda yeni olanaklar sunuyordu.¹⁴ Savaş, devrim ve kaosu radikalize ettiği komitacılar da vahim fiillerde bulunmuşlardır. Balkan ulus devletlerinin bütün kaynaklarıyla savaşa hazırlandığı 1911 yılı içerisinde Selânik Vilayeti’nin Eğri Palanka kazasında yaşanan münferit bir olay, komitacıların radikal yaşamlarına bir örnek mahiyetindedir. Bulgar paramiliter örgütü mensubu Georgi Angelik adlı firari bir komitacı, Osmanlı–Bulgar sınırını geçerek Eğri Palanka’daki köyüne gelmiş ve burada komitaya hizmet etmediği gerekçesiyle kendi kardeşlerini öldürmüş ve Bulgaristan’a kaçmıştır.¹⁵

Balkan paramiliterlerinin millî tarihlerindeki ulusal bağımsızlık isyanları, tarihî kahramanlık hikâyeleri ve millî destanlarından ilham almaları da şiddeti meşru görmelerine ön ayak olmuştur. Balkanlarda siyasî ve sosyal yaşam radikalize olduğunda, söz konusu sözlü anlatı ürünleri de edebî özelliğini kaybederek ulus inşası projelerinin tarihî anlatılarına dönüşmüştür. Ancak her ne kadar toplumsal hafızada yer etmiş ve millî kahramanlık

¹² Robert Gerwarth, “The Central European Counter-Revolution: Paramilitary Violence in Germany, Austria and Hungary after the Great War”, *Past and Present*, Vol.200, No.1, (Ağustos 2008), 193.

¹³ Ramazan Hakkı Öztan, “Devrimin Kimyası: Naum Tüfekçiyef ve 19. Yüzyıl Sonunda Rumeli’de Devrimci Şiddet”, Ramazan Hakkı Öztan ve Alp Yenen (Ed.), Emrullah Ataseven (çev.), *Asiler Devri: İmparatorluk Cephelerinde İsyancılar, İhtilalciler ve Çeteciler* içinde (305-350), İstanbul: İletişim Yayınları, 2024, 305-306.

¹⁴ Öztan, *Devrimin Kimyası...*, 305-306.

¹⁵ BOA, DH.MUİ. 143/75, 25 Rebiülahir 1329 (25 Nisan 1911). Komitacı paramiliterlerin bu olayda olduğu gibi sınırı geçip silahlı eylemlerde bulunmaları, ileriki bölümlerde ayrıntılarıyla irdeleneceğimiz üzere Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlardaki sınır hatlarında günlük hayatın olağan bir parçası hâline gelmiştir.

hikâyelerine konu olsalar da, kendi siyasî gündemlerine sahip olan paramiliterler bir ulusun meşru temsilcisi sayılamaz. Çünkü paramiliterlerin zihin yapılarının şekillenmesinde romantik milliyetçilikten ziyade devrim ve savaşlarda edindikleri ilk elden tecrübelerle travmalar, askerî yenilgi ve maruz kaldıkları yenilgi kültürü, karşılanmayan imparatorluk hedefleri, toprak kaybı ve irredantizm etkili olmuştur.¹⁶ İnşa süreciyle oluşturulmuş ulus devletlerin paramiliterleri, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı gibi topyekûn savaşları müteakip oluşan yeni sınırlar sonucunda eski devletlerin kalıntıları tarafından kuşatılmış ve temsil ettikleri uluslar sınırın diğer tarafında kalmıştır. Bu dönemlerde savunmasız grupları korumak veya nüfus dengesini sağlamak adına ulus dışı unsurlara karşı şiddet eylemleri artmıştır. Millî hedeflerin uzun vadede tehdit edilmeye devam ettiği veya tatmin edilemediği durumlarda paramiliterlerin devrimci değerleri anlamını kaybetmiş ve kendilerini özdeşleştirdikleri ulusal çıkarlar adına şiddet eylemlerine girişmişlerdir.¹⁷ Örneğin, I. Dünya Savaşı sonrasında Polonya ile İrlanda’da paramiliter yapılanmaların ortaya çıkışı, ulusal bağımsızlık hareketlerinin radikalleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.¹⁸ Balkan devletlerinin idarî ve malî yetersizlikler içerisinde bulunmaları, bu devletlerin “Makedonya”yı elde etme yolunda yürüttükleri mücadelede devrimci paramiliterlerle siyasî pazarlık yapmalarına ve ulusal hareketlerin radikalleşmesine neden olmuştur. Aşağıda tarihî izleğini ayrıntılarıyla sunduğumuz Makedonya–Edirne Devrimci İç Örgütü (*VMRO*), herhangi bir halk onayı olmaksızın Makedonya’nın bağımsızlığı veya Bulgaristan’la birleşme hakkının vazgeçilmez olduğunu savunmaktaydı. Bu suretle terör eylemleri ve paramiliter faaliyetler millî egemenliği temsil eden eylem ve icraatlar hâline gelmiştir. Balkan Savaşları sonunda Sırbistan’ın genişlemesini Bulgarlar “millî felâket” olarak tanımlamışlardır. Yunanlıların 1897 Osmanlı–Yunan Savaşı’nı başlatmalarında ise, Bulgar yayılmacılığıyla rekabet edebilme kaygıları etkili olmuştur. Dolayısıyla Balkan millî projelerinin daima birbiriyle çakışması jeopolitik bir mücadeleyi ortaya çıkarmıştır. Mağlup olan devletler, hâkimiyet iddialarını yahut ulusal programlarını uzun vadede irredantist politikalar benimseyerek paramiliter şiddet veya terör eylemleri vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Savaşlar sonrasında yeni yerleşimcilerin paramiliterlerce korunduğu Makedonya’da galipler, Sırp paramiliterlerin yaptığı gibi “yeni düzen”i yerleştirmek için paramiliter şiddeti kullanmıştır. Böylece ulusal konsolidasyon programlarıyla etnik ve kültürel homojenleşme arayışlarına

¹⁶ Gerwarth, *The Central European Counter-Revolution...*, 182.

¹⁷ Gerwarth ve Horne, *Vectors of Violence...*, 505-506.

¹⁸ Julia Eichenberg, “Soldiers to Civilians, Civilians to Soldiers: Poland and Ireland after the First World War”, Robert Gerwarth ve John Horne (Ed.), *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War* içinde (184-199), Oxford University Press, 2012, 185.

girilmiş ve bunu hükûmetler icra etmese bile “istikrar” veya “barışın devamı” gibi üstü kapalı tabirlerle dolaylı olarak desteklemişlerdir.¹⁹

Paramiliter şiddet eylemleri kanunî otoritenin tahrip olmasıyla mümkün hâle gelmektedir. Devletin paramiliterlerle siyasî pazarlığa girmesinin yanı sıra polis ve diğer adli kolluk teşkilatının zayıflaması da bu sürecin bir parçasıdır.²⁰ Devletin şiddet tekeli üzerindeki kontrolü bertaraf olduğunda devlet dışı aktörler şiddet eylemlerine girişmektedirler.²¹ Paramiliter şiddet kültürü, saldırgan ve kurbanları kapsayan ulus-ötesi nitelikte bir alt kültür oluşturmaktadır. Savaş, terhis edilmiş asker ve subayların şiddete dayalı kültürlerinin oluşmasında önemli bir temel sağlamakla birlikte, yenilgi ve devrim de bu askerî paramiliterlerin sayıca artarak radikalleşmelerinde belirgin bir katkı sağlamaktadır.²² İmparatorlukların, savaş, devrim ve yenilgi atmosferinde şekillenen çöküş süreçleri siyasal şiddete ortam hazırlamıştır. Ulus devlet yönetimlerinin devlet olarak siyasal mevcudiyetlerini korumak için aldıkları önlemler de bu türden şiddet eylemlerini tetiklemiştir. Aynı bölge üzerinde birden fazla etnik grubun hak iddia etmesi ve farklı ideolojilerin çatışması, imparatorluklardan ulus devletler çağına geçilen dönemde şiddetin yayılmasına neden olmuştur. Yeni ulus devletlerin kurulduğu bölgelerde ideolojiler etnik gerilimlerin tetikleyicisi hâline gelmiştir. Etnik ve ideolojik şiddetin yoğun biçimde sürdüğü ve devlet otoritesinin ulaşamadığı ihtilafli bölgeler aynı zamanda paramiliter şiddetin de en yaygın olduğu alanlardır.²³ Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu özelinde Makedonya’nın dağlık bölgelerinde paramiliterler yaygın biçimde faaliyet göstermekteydi. Buralarda şiddet istisnâî bir taktik olmaktan çıkmış ve siyasî yelpazenin aşırı uçlarındaki yeni parti ve örgütlerin programlarında yürürlüğe girmiştir. Siyasî rejimlerin istikrarı sağlayamadığı ve meşruiyet sıkıntısı çektiği bir dünyada yasallık ve geleneksel sınırlar anlamını yitirmiştir.

Güçlü ordulara sahip ulus devletlerin güçlü paramiliterleri olmuştur. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde Ulahların ve Arnavutların milis hareketleri klan savaşı düzeyinde kalmışken ulus devletlerin temsil ettiği diğer gruplar (Bulgar, Yunan ve Sırp) çok daha iyi örgütlenmiş paramiliter güçleri sahaya sürmüşlerdir. Balkan Savaşları’na kadar Ulahların ve Arnavutların ulus devletleri mevcut olmamıştır. Ulahlar bugün de

¹⁹ Gerwarth ve Horne, *Vectors of Violence...*, 506.

²⁰ Jeb Sprague, *Paramilitarism and the Assault on Democracy in Haiti*, New York: Monthly Review Press, 2012, 15.

²¹ Robert Gerwarth ve John Horne, “The Great War and Paramilitarism in Europe, 1917–23”, *Contemporary European History*, Vol.19, No.3, (Ağustos 2010), 270.

²² Gerwarth, *The Central European Counter-Revolution...*, 207.

²³ Gerwarth ve Horne, *The Great War and Paramilitarism...*, 270.

devletsiz uluslardan birisidir. Arnavutlarınsa tarihin mühim bir döneminde Terakki ve İttihad Cemiyeti ile birlikte hareket etmeleri ve devam eden süreçte bağımsızlık kazanmaları, paramilitarizmin devlet desteğiyle yayılmaktan da öte, devlet inşası sürecinde etkinlik kazandığını göstermektedir. Kısacası, paramiliterlerin ve ulus devletlerin siyasî izlekleri daima örtüşmüştür. Tarih boyunca paramiliterler ve çeteler modern devletlerin inşasına katkıda bulunmuşlardır.²⁴ Merkeze uzak bölgelerde oluşan siyasî güç boşluğunu giderebilmek adına siyasal iktidarlar buralardaki mevcut güç odakları hâline gelen paramiliterleri kendi vekil kuvvetlerine dönüştürmeyi amaçlamıştır. Bu suretle merkezî otoriteye meydan okuyabilen paramiliterler hükûmetlerle pazarlık ederek devlet iktidarının paydaşları hâline gelmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda eşkıyalıkla mücadele etmek ve uzak vilayetleri merkezin kontrolüne almak için samimi bir çaba harcanmıştı. Ancak 19. yüzyıldaki en güçlü aktörlerin kırsaldaki çeteler arasında büyük nüfuza sahip olmaları merkezîleşme yönündeki bu samimi çabaları sekteye uğratmıştır. Modern devletin oluşmasında çetelerin oynadığı role dair I. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan bazı olaylar örnek gösterilebilir. I. Dünya Savaşı'nda Rusya'da savaş ve devrim merkezî idarenin otoritesini zayıflatırken yoksulluk, göç ve siyasî krizler gitgide artmış ve bu kaos ortamından yararlanan çetelerle paramiliterler etkinliklerini artırmışlardır.²⁵ Benzer bir durum dönemin Ukrayna'sında da karşımıza çıkmaktadır. I. Dünya Savaşı'na katılan Ukraynalı askerlerin büyük çoğunluğu topraksız köylülerden oluşuyordu. 1917 sonbaharında giderek artan sayıda asker kaçağı ve muharip gazi köylülerine geri dönmüş ve ciddi derecede ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalan bu köylüler kitlesel bir silahlı hareket başlatarak soylulara ait olan topraklara el koymaya başlamışlardır. Dönemin Ukrayna hükûmeti hem başat destekçileri olan köylülerin desteğini hem de taşradaki hâkimiyetini kaybetmiştir.²⁶

Paramiliter terimi ilk kez 1930'larda faşist devletlerin orduları bünyesinde oluşturulan silahlı siyasî yapıları tanımlamak için kullanılmıştır.²⁷ Bununla birlikte, paramiliter tanımlamasına uygun düşen yapıların 1930'lu yıllardan çok daha öncesinde de mevcut olduğu kesindir. Paramiliter örgütlere dair teori ve sınıflandırmaların her geçen gün artmasıyla birlikte paramilitarizmin 20. yüzyıla özgü bir fenomen olmadığı kanaati yaygınlaşmıştır. Paramiliterliğin bir şemsiye kavram olduğunu göz önünde bulunduran bazı

²⁴ Ryan Gingeras, "Beyond Istanbul's 'Laz Underworld': Ottoman Paramilitarism and the Rise of Turkish Organised Crime, 1908–1950", *Contemporary European History*, Vol.19, No.3, (Ağustos 2010), 228.

²⁵ Gingeras, *Beyond Istanbul's 'Laz Underworld' ...*, 228-229.

²⁶ Serhy Yekelchuk, "Bands of Nation Builders?: Insurgency and Ideology in the Ukrainian Civil War", Robert Gerwarth ve John Horne (Ed.), *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War* içinde (107-125), Oxford University Press, 2012, 114.

²⁷ Gerwarth ve Horne, *Vectors of Violence ...*, 490.

yazarlar paramilitarizmin kökenini antik dönemlere kadar götürmektedirler.²⁸ Antik dönemlere işaret eden yazarlar, Eski Yunan şehir devletlerinde mesleği askerlik olmayan kimselerin savaş döneminde askerler gibi şehrin savunmasını üstlendiklerine işaret etmek isterler. Paramiliterliğin belirleyici özelliği de, askerlik ile sivil savunmanın bir araya getirilmesidir. Ancak bu özelliği paramiliterliğin taktiksel boyutudur. Paramilitarizm aynı zamanda siyasî olarak devletin ve milis silahlı grupların dönüşümü sonucunda ortaya çıkmaktadır. Devrimci veya milis bir kuvvet olarak ortaya çıkan yapılar, devlet desteği bularak (örneğin, devlet aktörlerinden para ve silah desteği alarak yahut millî ordularla işbirliğine girerek) paramiliter örgüt hâline gelebilir. Devlet desteğinden uzaklaşan yapılarınsa, terör eylemlerine giriştikleri görülmüştür. Destek gördükleri yahut karşısında durdukları devletlerin modernleşme ve merkezîleşme süreçleri, önceleri “devrimci”, “komitacı” veya “eşkıya” gibi sıfatlarla anılan silahlı milis yapıların, “paramiliter”, “terörist” veya “anarşist” gibi siyasî etiketlerle tanımlanmalarını mümkün kılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun son otuz yılında, Bulgar ve Ermeni örgütleri bütün bu süreçleri yaşamışlardır. Osmanlı’nın son dönemindeki devrimci ve paramiliter örgütlerin ulusal direniş isyanı ya da köylü hareketi olmadıkları kesindir. Bu örgütler imparatorluk ve ulus devletlerin dönüşümü sonucunda ortaya çıkmışlardır ve bu noktada paramilitarizm, devletin şiddet tekelinin ve siyasal meşruiyetin dağılımında aksaklıklara neden olmaktadır.

Paramiliter şiddetin tetikleyicisi devrim ve topyekûn savaş olmuştur. Buradan hareketle bazı yazarlar paramiliter tanımına uyan ilk örneklerin Fransız İhtilâli’nin tetiklemiş olduğu Napolyon Savaşları’nda ortaya çıktığını ifade etmektedirler. Nitekim Fransız ilerleyişini İspanya, Avusturya ve Prusya ordularının önleyemediği bu savaşlarda paramiliterler belirleyici rol oynamışlardır.²⁹ Geç dönem Osmanlı tarihinde 1840’lardan itibaren devletçe kullanılan milisler Arnavut başıbozuklarıdır. Bunlar diğer imparatorluklardaki devlet destekli milislerle benzer şekilde bir isyanı (1876 Bulgar isyanı) bastırmak için kullanılmışlar ve ardından imparatorluğun kaderini belirleyen 93 Harbi gibi büyük bir savaş yaşanmıştır. Paramiliterler bundan sonraki süreçte büsbütün radikalleşmişler ve 1908 Hürriyet Devrimi (II. Meşrutiyet’in ilânı) ve karşı devrimi (31 Mart Olayı) takip eden Balkan Savaşları’nda tüm tarafların da vazgeçemediği birlikler hâline gelmişlerdir. Ancak Fransız Devrimi’nden Batı Avrupa dışındaki ilk paramiliter örgütlerin kurulduğu 1890’lı yıllara kadar geçen yüz yıllık süre zarfında paramiliterlik olgusu meşruiyetini

²⁸ Huseyn Aliyev, “Strong Militias, Weak States and Armed Violence: Towards a Theory of ‘State-Parallel’ Paramilitaries”, *Security Dialogue*, Vol.47, No.6, (Aralık 2016), 2.

²⁹ Gerwarth ve Horne, *Vectors of Violence...*, 491.

tamamıyla kaybetmiştir. Fransız İhtilâli sonrası devrim değerlerini korudukları kabul edilen paramiliterlerle Balkan Savaşları'ndaki mezalim propagandalarına konu olan paramiliterlerin değer yargıları tamamen farklıdır.

Napolyon Savaşları'nın yaşandığı dönemde paramiliterler kahramanlık hikâyelerinin bir parçasıydı. Meşru şiddet tekelinin 20. yüzyılda bir norm hâline gelmesiyle birlikte paramiliter örgütlerin önemli bir kısmı ulusal direniş hareketleri olmaktan uzaklaşıp devrimci örgütlere veya terör örgütlerine dönüşmüştür. Meşru şiddet tekelinin devlete geçişinde, merkezî ve modern devletlerin millî ordularının, adlî kolluk kuvvetlerinin ve ceza kanunlarının kurumsallaşması başlıca etmendir. Bütün bu süreçlerin her açıdan gerçekleştiği Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız modeli örnek alınarak polis ve jandarma teşkilatları modernize edilmiştir. *Portrait parlé* denilen şüphelilerin genel bilgilerini içeren kartların düzenlenmesi Osmanlı polisine kazandırılan en önemli yeniliklerden biridir. Kanun ve nizamnamelerin etkinliğini artıran bu güvenlik reformları modern bir devlet aygıtının kuruluşunda birer aşama olarak kabul edilebilir.³⁰ Devlet aygıtındaki bu gelişmeler, devlet otoritesine hukuksal bir boyut kazandırmış; bunun sonucunda milis silahlı güçlerin değerleri anlamını yitirerek devrimci şiddete ve terörizme sürüklenmişlerdir.³¹ Dolayısıyla paramiliter şiddet, devletin modernleşme ve merkezîleşme süreçlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden hem askerî çatışmaların sonucunu belirleyen bir etmen hem de siyasî otoritenin ve devlet teşkilâtının yeni bir kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte paramiliterler siyasî pazarlık içerisinde olduğu devlete özgü statülere ve kaynaklara erişerek çıkar devşirirken siyasal ve askerî yetkililer ise onlarla olan iltisakını gizlemeye çalışırlar.³² Bu yüzden paramiliter örgütler askerî çatışmalarda vazgeçilmez unsurlar hâline gelmekle birlikte yeni bir çatışma kaynağı da oluşturmaktadırlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupa kamuoyunda “Makedonya” olarak tanımlanan bölgedeki vilayetlerinde (Kosova, Manastır ve Selânik) görüleceği üzere, devletler ve paramiliterler arasında ihtilafların yaşandığı bölgelerde çatışmacı siyasetin temel bileşenleri paramiliterler olmuştur. Dolayısıyla paramiliter şiddetin etkisi askerî ve operasyonel olduğu kadar siyasî ve sembolik bir niteliğe de sahiptir.

³⁰ İlkay Yılmaz, “Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Komplo, Uluslararası Polis İşbirliği ve Anarşizmle Mücadele (1878-1908)”, Ramazan Hakkı Öztan ve Alp Yenen (Ed.), Emrullah Ataseven (çev.), *Asiler Devri: İmparatorluk Cephelerinde İsyancılar, İhtilalciler ve Çeteciler* içinde (247-276), İstanbul: İletişim Yayınları, 2024, 255, 261-262.

³¹ Emek Bayrak, “Şiddet Tekelinin Tarihsel Gelişimi ve Bugüne Dair Notlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Vol.68, No.1, (Nisan 2019), 57.

³² Julie Mazzei, *Death Squads or Self-Defense Forces?: How Paramilitary Groups Emerge and Challenge Democracy in Latin America?*, 1. Basım, The University of North Carolina Press, 2009, 4.

Paramiliterler, milis kuvvetlerin devlet veya hükûmet destekli bir türüdür.³³ Dolayısıyla milisler, paramiliterlerden farklı mahiyette silahlı gruplardır. Bunlar da paramiliterlerle benzer şekilde devrim, savaş ve toplu göç gibi olağanüstü koşulların sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Ancak paramiliterlerden farklı olarak yerelden genele doğru devletin parmağı olmaksızın yayılmışlardır. Her iki türden örgütlenmeler de dinamik yapıdadır. Şöyle ki, milis kuvvetler, devrim ve savaş dönemlerinde millî orduların takviye kuvvetlerine dahil edilmek suretiyle paramiliter birliklere dönüştürülebilirler. Örneğin, 1876–1906 yıllarını kapsayan dönemde, Arnavut başıbozukları Osmanlı ordusunun takviye birliklerinde istihdam edilmekteydi. Paramiliterlerin de devletle yahut bürokrat veya siyasetçilerle ilişkileri mahiyet değiştirebilir. Örneğin, Terakki ve İttihad Cemiyeti'nin hususen izlemiş olduğu siyaset üzere kabadayılar arasından fedaîler seçildiği olmuş, zabitler, Terakki ve İttihad için mücadele eden çetelere liderlik yapmıştır. Bu süreçte Terakki ve İttihad liderleri, zabitlerin kendi maaşlarından bir kısmını çete faaliyetleri için ayırmalarını salık vermişlerdir. Terakki ve İttihad'a mensup zabitler eliyle askerî imkânlar, komitacılara karşı yürütülen düzensiz savaşa aktarılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, paramiliterlerin devletçe manipüle edilmesi finansal ve maddî yardımdan ibaret olmamıştır. Paramiliter örgütler oluşturup, onlara, şiddetin kullanımı üzerindeki tekelinin bir kısmını gizlice tanıyan devlet, paramiliterlerin yalnızca sıkı veya göreceli kontrolü altında kalmasını değil, aynı zamanda aşırı derecede güçlenmelerini ve bağımsızlaşmalarını da engellemeye çalışmıştır.³⁴ Örneğin, Terakki ve İttihad liderleri, cemiyetin 1908 Devrimi öncesi örgütlediği çete ağını, çete lideri durumundaki zabitlere tebliğ ettikleri birtakım yazılı düzenlemeler aracılığıyla denetimleri altında tutmuşlardır. Benzer şekilde Bulgar hükûmeti de Bulgaristan için çalışan paramiliterleri kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Örneğin, VMRO'dan sonra bir diğer Bulgar paramiliter örgütü olarak ortaya çıkan Yüksek Makedonya–Edirne Komitesi'nin (*Vrhovist*'ler [Üstünlükçüler]) merkez komite üyelerinin belirlendiği kongrelerde, Sofya'ya yakın adayların seçilmesine yönelik hamleler yapılmıştır. Bu sayede söz konusu komite Bulgar resmî siyasetinden uzaklaşan VMRO'ya alternatif oluşturmuş ve Bulgar devlet milliyetçiliği ile aynı siyasî çizgiye getirilmiştir.

Bulgaristan ve diğer ulus devletlerin yaptıkları bu hamleler siyasî ve toplumsal sonuçları itibariyle ulus inşası süreçlerinin bir parçasıdır. Paramiliter örgütler ulus inşası süreçlerinde devletlerce kullanılmıştır. Ulusal homojenleşme projeleri kapsamında yürütülen asimilasyon, toplu sürgün ve katliamlarla toptan seferberlik dönemlerinde paramiliterlerin

³³ Üngör, *Paramilitarism...*, 7.

³⁴ Aliyev, a.g.m., 4.

ulus devlet idarelerince kullanıldığı görülmektedir. İzlenen bu siyasete tepki olarak Osmanlı İmparatorluğu da II. Meşrutiyet döneminde adeta bir ulus devlet gibi politika izlemeye başlayacaktı. Osmanlı, cemaat grupları üzerine kurulmuş bir devletti. İmparatorluğun parçalanmasıyla birlikte çoğunluğu Müslüman–Türk bir birim ağırlık kazanmış ve ticarî ilişki ağlarından güç alarak merkeze meydan okuyan azınlıklar elimine olmuştur. Ancak bu yeni kurulan birimin sınırlarını tanımlamak güçtür. Avrupalı düşünürlerin önemli bir bölümü, ulus devleti aynı etnisiteden olanların oluşturduğu birlik olarak tanımlamışlardır.³⁵ Örneğin, Eric Hobsbawm etnik kökene dayalı ulusal birliğin 1880’lere kadar olan dönemde mevcut olduğu düşüncesini ortaya atmıştır.³⁶ Ancak bu dönemden sonra ulus inşası etnik temelli olmaktan ziyade siyasî yönü ağır basan yapay bir süreç olmuştur. Dahası, ulus inşası yalnızca yeni kurulan devletlere özgü bir süreç olmayıp iç ve dış zorluklar karşısında meşruiyetlerini ve topraklarını korumaya çalışan imparatorluklarda da görülmeye başlanmıştır.³⁷ Etnik yapı blokları ulus inşası için zarurî bir gereklilik olmaktan çıkmıştır.³⁸ İnşa sürecinde en büyük örnekler Alman ve İtalyan birlikleri olup bu iki devletin de inşa süreci etnik temellilikten uzaktır. Hobsbawm’a göre Alman ve İtalyan birliklerinin devletçi ve bürokratik karakteri, ulus inşasını siyasî yelpazede devlete uzak olan sol ideolojilerden uzaklaştırmıştır.³⁹ Bir tür devlet milliyetçiliği hâlini alan uluslaşma mücadelesinin ön plâna çıkması, etnisite ve dil birliğini ön plâna alan Balkan devrimciliğinde sosyalist ve anarşist görüşlü paramiliter örgüt ve çetelerin dağılmasına neden olacaktı. Bulgar devrimci paramiliter örgütlerini incelediğimiz ileriki sayfalarda bu konuyu ayrıntılarıyla inceleyeceğiz. Devletçi ve bürokratik karaktere bürünen ulus inşası süreci, devletin kültürel açıdan teşkil edilmesidir. Çünkü devletin istikrarlı bir biçimde var olabilmesi için farklı etnik topluluklar ve cemaat grupları arasında uyumun sağlanması gerekmektedir.⁴⁰ Öte yandan, Balkan devletlerinde ulus inşası süreçlerinde etnik ayrımlar anlamlı olmamış ve din olgusu belirleyici bir etmen hâline gelmiştir. Bir başka deyişle, dinî farklılıklarını ulus inşasına kanalize etmişlerdir. Bu açıdan Balkanlarda ulus inşası Batı Avrupa’daki ilk ulus devletlerden farklı bir yolda ilerlemiş ve dilsel ve kültürel gelişmelerden öte, Hristiyan–Müslüman ayrımına dayandırılmıştır. Osmanlı idaresini “*Türkokrasi*” olarak tanımlamaları

³⁵ Şerif Mardin, *Makaleler I: Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, 5. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, 237.

³⁶ Eric J. Hobsbawm, *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: “Program, Mit, Gerçeklik”*, Osman Akınhay (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020, 134-135.

³⁷ Tom Lansford, “Nation-State”, *The Encyclopedia of Political Science*, Washington, D.C.: CQ Press, 2011, 1089.

³⁸ Harris Mylonas ve Maya Tudor, *Varieties of Nationalism*, 1. Basım, Cambridge University Press, 2023, 20.

³⁹ Hobsbawm, *a.g.e.*, 135.

⁴⁰ Norbert Kersting, “Nation Building”, *International Encyclopedia of Political Science*, Thousand Oaks: SAGE Publications, 2011, C.1, 1646.

bunun en bariz örneğidir. Balkan Savaşları'nda ise bu söylemler savaşa seferberlik sağlamak için kullanılacaktı. Balkan Savaşları öncesinde yıllar boyunca Hristiyan gruplar, imparatorluğun Müslüman–Türk seçkinlerine karşı dinî farklılıklarını vurgulamak suretiyle kendi ulus devletlerinin tanınması için mücadele etmişlerdi.⁴¹ Etnik ve kültürel ayrımların yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nda bilhassa II. Meşrutiyet döneminde belirginleşen Türk-dominant yapıya meydan okumak suretiyle kendi halklarının Hristiyan kimliklerini ön plâna çıkarmışlardır. Bununla birlikte, II. Meşrutiyet öncesinde siyasî toplantıların yasak olması da inşa faaliyetlerine dinî bir boyut kazandırılmasına gerekçe oluşturmuştur.⁴²

2. Balkan Devrimci Kültürü

Paramiliter Örgütlerin Ortaya Çıkışı ve Siyasî İzlekleri

Bu başlık altında, 19. yüzyıl sonlarından itibaren Bulgar, Sırp ve Yunan paramiliterlerinin faaliyetleri ortaya konulacaktır. Ulus inşası, paramilitarizm ve askerî güçlendirme politikaları arasındaki ilinti bu dönemde belirginlik kazanmaya başlamıştır. Bulgar, Sırp ve Yunan paramiliter örgütlerinin Balkan Savaşları'nda oynadıkları rolü daha iyi analiz edebilmek için bunların kuruldukları dönem olan 1890'lı yıllardan itibaren giriştikleri faaliyetleri göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu örgütlerin 1890'lı yıllar itibariyle giriştikleri eylemlerle Balkan Savaşları'ndaki mezalimler arasında bağlantı kurmak mümkündür. Şöyle ki, önceki dönemlerde olduğu gibi Balkan Savaşları'nda da paramiliterler, nüfus dengesini ulusları lehine çevirmek amacıyla katliamlara ve mezalimlere girişmişlerdir. Öte yandan, “mezalim” elbette ki siyasî bir söylemdir. Ancak bu kavramla asıl kastımız, ulus inşası faaliyetlerinin ötekileştirme ve silah zoruyla sürgün etme gibi dışlayıcı uygulamalarıdır. Aşağıda daha ayrıntılı açıklanacağı üzere, paramiliterler bu süreçlerde başlıca aktörler olmuştur.

19. yüzyılda ulusal isyanların devrimci örgütler eliyle gerçekleşmesi Balkanlara özgü ve ulus ötesi nitelikte bir devrimci kültürün başlangıcı olmuştur. Bu devrimci örgütler anarşizm–sosyalizm ideolojilerinden ilham almışlardır. Çünkü 19. yüzyılda imparatorlukların ve Avrupa'daki ilk ulus devletlerin iktidarları radikal olarak görülen bu görüşlerden uzak durmuşlar ve daha seçkin bir siyasî düşünce olan liberal milliyetçiliği benimsemişlerdir. Anarşizm ve sosyalizm gibi daha radikal ideolojileri benimsemeleri

⁴¹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Dilek Özdemir (çev.), İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2006, 280.

⁴² Jacob Gould Schurman, *The Balkan Wars, 1912–1913*, 3. Basım, Princeton: Princeton University Press, 1916, 81.

nedeniyle paramiliterler ve devrimciler ise, ulusal bağımsızlık yolunda terör taktiklerine meyletmışlerdir. Bu koşulları her açıdan yaşayan Yunanistan Krallığı da 1897 Osmanlı–Yunan Savaşı’na Yunan paramiliterlerinin kışkırtmaları sonucunda girişmiştir.

19. yüzyıl Balkan tarihine ulusal isyan hareketleri damgasını vurmuştur. Dinleri veya mezhepleri ne olursa olsun bütün ulusların isyan repertuarları geliştirdiği görülmektedir. Bu ulusal isyanlar hiçbir zaman toplumun tabanından gelişen halk hareketleri mahiyetinde olmayıp, siyasî seçkinler yahut devrim liderlikleri gibi belli bir üst akılın güdümünde hayata geçirilen tepeden inme projeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk hareketi biçiminde yürütülen Sırp ve Bulgar isyanlarının başarılı olamadığı görülmektedir. Ancak Yunan isyanına baktığımızda, bu hareket İngiliz Filhelenleri ve Fenerli Rumlar başta olmak üzere dış aktörlerce iyi finanse edilmiş ve bu sayede bağımsız bir Yunanistan Krallığı kurulabilmiştir. Sırlar ve Bulgarlar ise, Osmanlı İmparatorluğu’nun Rusya’yla yaptığı savaşların sonucunda yaşanan kargaşa ortamından yararlanmak suretiyle bağımsızlıklarını/özerkliklerini elde edebilmişlerdir. Dolayısıyla ulusal bağımsızlığın tesis edilmesi dış desteğe bağlı olmuştur. Öte yandan, Yunan isyanını daha sonraki isyan hareketlerinde olduğu gibi paramiliterlerin gerçekleştirdiğini söyleyemeyiz. Yunan isyanında sahada Yunanlılar adına para karşılığında faaliyet göstermiş olan Arnavut düzensiz gruplar milis kuvvetlerle benzerlik göstermektedir. Paramiliterler ise, aşağıda ayrıntılarıyla inceleyeceğimiz siyasî nitelikleri itibariyle ulus devletlerle ilintili gruplardır. Yunan hükûmetinin sahaya sürdüğü paramiliterler *andarte* birlikleriydi ve bunlar Yunan ulus devleti teşkil edildikten on yıllar sonra Makedonya ve Girit’i ilhak etme yolunda faaliyet göstereceklerdi.

Yeni kurulan ulus devletler askerî olarak güçlenmeye öncelik vermişlerdir. Bunun nedeni öncelikle askerî bakımdan kendilerinden çok daha güçlü imparatorluklarla etraflarının sarılı olmasıdır. Sırbistan, Avusturya-Macaristan; Yunanistan ve Bulgaristan ise Osmanlı İmparatorluğu’nu daima bir tehlike olarak görmüştür. Bu ulus devletler aynı zamanda birbirleriyle de gizli bir çekişme hâlindeydi ve başta Osmanlı’nın Makedonya vilayetleri olmak üzere komşularının topraklarında da birtakım siyasî amaçlar güdüyordu. Askerî tahkimat politikalarının bir diğer nedeni ise ulus inşası kaygılarıdır. Osmanlı dönemindeki yaşam standartlarını vatandaşlarına benzer düzeyde sunamayan ulus devlet idareleri ulusal bütünlüklerini sağlamak ve devlet olarak mevcudiyetlerini koruyabilmek için her daim savaşa hazırlık yapmışlardır. Bir başka devletle doğrudan doğruya savaş yürütemedikleri dönemlerde, komitacılarla çeteleri paramiliter orduları olarak kullanmışlar

ve bunlar üzerinden vekâlet savaşları yürütmüşlerdir. Bu dönemde Osmanlı Balkanları'nda sınır hatlarında daima takviye edilen askerler, jandarmalar ve devriyeler ile sayıları gittikçe artan çeteler arasındaki çatışmalar Balkan Savaşları'na kadar devam etmiştir.

Başlıca bileşenlerini komitacılarla çeteler gibi paramiliterlerin oluşturduğu devrimci örgütler 1890'lı yıllarda kurulmaya başlamış ve Balkanlara özgü devrimciliğin ana aktörleri hâline gelmişlerdir. Bu döneme kadar devrimcilik, kilise merkezli yürütülen propagandalar ile birlikte büyük ölçüde devlet kontrolü altındaydı. Ancak 1885'te Sofya bağlantılı devrimcilerin Filibe'de özerk Doğu Rumeli vilayetinin kontrolünü ele geçirerek Bulgaristan ile birleştiklerini ilan etmesi itidalli politikaları bertaraf etmiştir. Bulgaristan, Yunan ve Sırp devletlerinin de tehdidine rağmen güneydoğu sınırındaki Doğu Rumeli'yi ilhak ederek fiilen kontrolü altında tutmayı başarmıştır. Bu bölge resmîyetle ise Osmanlı İmparatorluğu'na ait olmaya devam etmiştir. Bundan sonra Sofya hükûmeti Osmanlı ve Rusya ile iyi komşu ilişkileri içerisinde bir dış politika izlemiştir. Bu yüzden Sofya ile Makedonyalı Bulgar devrimciler birbirlerine gitgide yabancılaşmışlar ve bunların Sofya'daki eğitim kurumlarında faaliyet göstermeleri engellenmiştir. Bu kişilerin 1893 yılına gelindiğinde Selânik'te bir araya gelerek teşkilatlanmaları Balkan devrimci kültüründe bir dönüm noktası olmuştur.⁴³ Öbür yandan, dinamitin ve silah kaçakçılığının devrimciler arasında yayılması da bu yıllara rast gelmektedir. Silah teknolojisinin gelişiminde ve üretimindeki artış, silah kaçakçılığını ve ulus devletlerin askerî yatırımlarını beraberinde getirmiştir. Bütün bu gelişmeler Balkan devrimci kültürü adını verdiğimiz tarihî olguyu karakterize etmektedir.

Balkan devrimci kültüründe isyan repertuarları hem ulus devletler hem de devrimci örgütler için meşruluk ve motivasyon kaynağı oluşturmuştur. Balkan ulus devletleri ve paramiliterleri ulusal isyanları şiddete dayalı siyasî programlarının bir parçası olarak ölçülü ve plânlı bir biçimde hayata geçirmişlerdir. 1884'te kurulan Kiril ve Methodios Derneği'nin amacı eğitim yoluyla Makedonyalıları Bulgar davasına dahil etmektir. Bundan iki yıl sonra ise Sırp, St. Sava Derneği'ni kurarak Bulgarlara karşılık vermiştir.⁴⁴ 1893 yılına gelindiğinde Makedonyalı Bulgarlar ilk Balkan devrimci örgütü olan VMRO'yu kurmuştur. VMRO'nun çeteleri her daim güvenli bir sığınma alanı ve harekât üssü olarak gördükleri

⁴³ Alp Yenen ve Ramazan Hakkı Öztan, "Asiler Devri: Osmanlı İmparatorluğu'nda İhlalci Siyaset", Ramazan Hakkı Öztan ve Alp Yenen (Ed.), Emrullah Ataseven (çev.), *Asiler Devri: İmparatorluk Cephelerinde İsyancılar, İhtilalciler ve Çeteciler* içinde (23-78), İstanbul: İletişim Yayınları, 2024, 33-34.

⁴⁴ Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920*, 4. Basım, University of Washington Press, 2000, 211.

Bulgaristan’da donatılmışlardır.⁴⁵ Kış mevsimlerini Bulgaristan’da geçiren bu çeteler karların erimesiyle birlikte Makedonya’ya sızarak burada gerilla savaşı yürütmüşlerdir. Devam eden on yıllar boyunca VMRO diğer bütün devrimci örgütlere siyasî örgütlenme ve taktik bakımından model teşkil edecekti.⁴⁶ 1894’te Yunanlılar da kendi devrimci örgütleri olan *Etniki Eteryay*’ı kurmuş ve *andarte* adı verilen gerillaları örgütleyip sahaya sürmüşlerdir. Belgrad da bu yarışın dışında kalmamış ve 1894-95 yıllarında St. Sava Derneği’nin yerine Makedonya’da Sırp ulus devletinin siyasî programını yönlendirecek olan Siyasi Eğitim Dairesi (*Politicko prosvetno odelenie*) teşkil edilmiştir.⁴⁷ Sırpların sahadaki savaşçıları ise *çetnik* adı verilen gayrinizamî birliklerdir. VMRO’nun Bulgar yerine Makedon millî kimliğini önelemesi ve Bulgar ulus devletinin kontrolünden çıkması nedeniyle Yüksek Makedonya–Edirne Komitesi (*Vrhovist*’ler [Üstünlükçüler]) adı verilen bir diğer örgüt, Bulgar resmî politikalarını Makedonya’da yürütmek üzere 1895’te Sofya’da teşkilatlandırılmıştır.⁴⁸ Görünürde Bulgaristan’daki Makedon göçmenlerle ilgilenen Yüksek Makedonya Komitesi esasında Bulgar Eksarhlığı ile Bulgar diplomasinin Makedonya’da elde ettiği başarı ve kazanımları devrimci faaliyetlerle taçlandırmak amacıyla kurulmuştur. 1890’lı yıllar boyunca yalnızca kiliseler vasıtasıyla değil, okulların da etkisi ile, Osmanlı hâkimiyeti dönemindeki Makedonya, Bulgaristan’ın çok daha fazla etkisi altındaydı.⁴⁹ Sahada daha üstün olmalarının da etkisiyle Bulgar çeteleri, Makedonya’da Yunan ve Sırp çetelerine göre çok daha agresif bir şekilde hareket ediyorlar ve “vahşet” olarak tanımlanabilecek eylemlerde bulunuyorlardı.⁵⁰ Paramiliterler siyasî programlarını savunmayı değil saldırıyı esas almak suretiyle hayata geçirmişler ve bir bütün olarak toplumun değil, hâkim siyasî aktörlerin çıkarlarını savunmak üzere örgütlenmişlerdir.⁵¹ Boris Sarafov liderliğindeki VMRO’nun Bulgaristan’dan dönemin en modern tüfeklerini alması örgütün sahada diğer paramiliter rakiplerine karşı üstünlük sağlamasında önemli bir etmen olmuştur. Ayrıca örgütün Bulgar millî ordusu ile aynı silahları kullanması Bulgar subaylarının VMRO komitacılarına sağladıkları askeri

⁴⁵ Keith Brown, *Loyal unto Death: Trust and Terror in Revolutionary Macedonia*, Indianapolis: Indiana University Press, 2013, 148-149.

⁴⁶ Yenen ve Öztan, *Asiler Devri: Osmanlı İmparatorluğu’nda İhlalci Siyaset*, 34.

⁴⁷ Andrew Rossos, *Macedonia and the Macedonians: A History*, 1. Basım, Stanford: Hoover Institution Press, 2008, 101.

⁴⁸ Mark Mazower, *The Balkans: A Short History*, New York: Modern Library, 2000, 99.

⁴⁹ Huey Louis Kostanick, “The Geopolitics of the Balkans”, Charles Jelavich ve Barbara Jelavich (Ed.), *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century* içinde (1-55), University of California Press, 1963, 13.

⁵⁰ Kâzım Nami Duru, *Hatıralar: İttihat ve Terakki, Cumhuriyet Devri, Makedonya*, 1. Basım, Ankara: Altınordu Yayınları, 2017, 14.

⁵¹ Mazzei, *a.g.e.*, 5.

eğitimlerde de kolaylık sağlamıştır.⁵² Osmanlı idaresinin Makedonya'daki siyasî hâkimiyeti ise Bulgaristan destekli faaliyetlere ters orantılı biçimde azalıyordu. Makedonya vilayetlerinin kırsal bölgelerindeki Osmanlı memurları idarî ve malî kaynakların eksikliği ve yerel koşulların getirdiği zorluklar içerisinde görevlerini layıkıyla yerine getiremiyorlardı. Osmanlı idarî kademelerinin bu dönemde ciddi derecede insan kaynağı sorunu yaşadığı bir gerçektir. İdare aygıtı, kaynaklarını devrimci gruplarla mücadele için seferber etmek durumundaydı. 1885'te Bulgar Prenslığı'nın askerî güçlendirme ve yayılma siyaseti, devam eden birkaç yılda hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Balkan halkları açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. 1890'lı yıllarda çetecilik faaliyetleri sistemli bir şekilde yürütölmeye başlanmıştır. Ekim 1891'de dönemin sadrazamı Kâmil Paşa'ya gönderilen hususî bir mektupta, Bulgar çetecilerinin o dönemki stratejileri anlaşılmaktadır. Söz konusu mektuptan, VMRO ile Vrhovist örgütün henüz teşkil edilmediği ve Bulgar devrimcileri arasında ayrışmanın gün yüzüne çıkmadığı bu dönemde Sofya'daki devrimci komite ile yereldeki çetelerin eş güdümlü hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Sofya'nın malî desteği ile çeteler örgütlenirilmiş ve uygun zaman geldiğinde bu çetelerin saldırılarına başlaması plânlanmıştır.⁵³ Hristiyan çetelerinin yanı sıra, 1895 yılında yüz ellinin üzerinde Müslüman silahlı çetenin Makedonya'da faaliyet gösterdiğinden bahsedilmektedir.⁵⁴ Ancak Müslüman çetelerin 1890'lı yıllarda Osmanlı askerî ve idarî yetkilileriyle bağı son derece zayıftı. Osmanlı zabıtlarının Müslüman çeteleri sistemli bir biçimde örgütlemesi II. Meşrutiyet devrimi öncesinde hayata geçirilecekti. Balkanlı teröristlerle paramiliterler ise 1890'lı yıllar gibi erken bir tarihte ulus devletlerin taşeronluğunda sistematik bir biçimde Hristiyan çetelerini örgütlemeye başlamışlardı.

Komşu devletlerin Makedonya için artarak devam eden mücadeleleri siyasî atmosferi karmaşık bir hâle getirmiştir. Makedonyalıların manevî ve kültürel yaşamlarını propaganda, tehdit ve büyük çaplı para yatırımları vasıtasıyla kontrol etmeye çalışan kilise destekli yürütölen kampanyalar, 1890'lara gelindiğinde şiddetin de etkin olduğı devlet destekli politikalara dönüşmüştür.⁵⁵ O yıllardan itibaren din adamlarının, çetelerin silahlı eylemlerine bizzat katıldıkları bile görölmüştür. 1890'lar itibarıyla dinî farklılıkların devletlerce ulus inşasının bir parçası olarak milliyetçiliğe kanalize edildiği görölmektedir. Aynı zamanda

⁵² Brown, *a.g.e.*, 149.

⁵³ BOA, Y.EE..KP.. 4/357, 14 Rebiülevvel 1309 (18 Ekim 1891).

⁵⁴ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 101.

⁵⁵ Mazower, *The Balkans: A Short History*, 99.

Makedonya’da devletlerin ve kiliselerin desteğiyle dil eğitimleri de yayılmıştır.⁵⁶ Devletler dilsel ve dinî kimliğe dayalı ulus inşasında kiliseler ile birlikte paramiliterleri de sahada kullanacaklardı. Dilsel, kültürel ve dinî bakımdan bir grubu dönüştürmek, asimilasyon politikalarına karşılık gelmesi itibarıyla ulus inşası kapsamındadır. Öğretmen ve din adamlarının barışçıl yoldan yürüttüğü eğitim ve propaganda faaliyetleri dışında, yöntemleri şiddete dayanan paramiliterlerin, “rakip” cemaat gruplarına yönelik zorla din değiştirme fiillerinde bulunmaları Balkanlarda sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Ulus devletler bu dönemde hem siyasî hem de taktiksel açıdan paramiliterleri desteklemişlerdir. Siyasî açıdan öncelikle ulus inşası kaygıları bu desteklerindeki itici güç olmuştur. Taktiksel açıdan, paramiliterlere ulus devletlerce silah temini ve bunların millî orduların subayları tarafından eğitilmeleri sembolik açıdan önemlidir. Paramiliter örgütler bu dönemde söz konusu ulus inşası politikalarını somutlaştırarak hayata geçireceklerdi. Christopher Alan Bayly, dinî kurumların kitle siyasetine aktarıldığı ve şiddete dayalı politikaların izlendiği 1890 sonrası dönemi “*hiperaktif milliyetçilik çağı*” olarak tanımlamakta ve dinî kurumlar ile devlet destekli şiddetin bu döneme damga vurduğuna işaret etmektedir.⁵⁷ Bu dönemde Kiril ve Metodius dernekleri gibi düşünce kulübü görünümündeki yapılar etkinlik ve işlevselliklerini kaybetmiş durumdaydı. Bütün tarafların aktörleri Makedonya’da birbirlerini ve rakip partileri elimine etmeyi hedeflemekteydi ve diğer devletlere tâbi insanların sadakatlerini kazanmaya yahut terör yoluyla onlara boyun eğdirmeye yönelik eylemlerde bulunmaktaydı. Nihai hedefleri, bölgenin Bulgaristan tarafından ilhak edilmesine veya Sırp ve Yunan tarafın da kabul edeceği şekilde parçalanmasına ortam hazırlamaktı. Makedonya’daki siyasal istikrar ve güvenlikten uzak ortam ve ekonomik sıkıntılar milliyetçi aydınları burada kendi siyasî ve dünya görüşlerine uygun örgütler kurmaya sevk etmiştir. Balkanlardaki devletlerden, kiliselerden ve düşünce derneklerinden oluşan karmaşık siyasî yapılanmaya silahlı örgütler de eklenince bölge devrimciliğin Avrupa’daki merkezi hâline gelmiştir. Avrupa kamuoyunda da Balkanlar bundan böyle “kaynayan kazan” olarak tanımlamaya başlayacaktı.

Her bir cemaat grubunun kiliseleri, siyasetçileri ve paramiliterleri bir bütün gibi görünse de aynı cemaat grubunu temsil eden aktörlerin bile ayrıştıkları noktalar mevcuttu. Örneğin, Bulgar siyasî seçkinleri, Bulgar Eksarhlığı ve VMRO işbirliği içerisinde görünse de bunların da çıkarlarının ayrıştığı pek çok nokta vardı. Patriklik yanlıları arasında da

⁵⁶ Harris Mylonas, *The Politics of Nation-Building: Making Co-Nationals, Refugees, and Minorities*, 1. Basım, New York: Cambridge University Press, 2012, 57, 59.

⁵⁷ Christopher Alan Bayly, *Modern Dünyanın Doğuşu: Küresel Bağlantılar ve Karşılaştırmalar, 1790–1914*, M. Nevâ Şellâki (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2021, 587.

anlaşmazlıklar söz konusuydu. Örneğin, Patrikhane Kilisesi'ne tâbi oldukları hâlde Ulahlar Rumen dilinde eğitim yapılacak okulların açılmasını talep ediyorlardı. Yunan metropolitleri ile papazları ise bunu kabul etmiyorlardı çünkü Makedonya'nın bir bütün hâlinde Yunanistan'a bağlanmasını amaçlıyorlardı.⁵⁸ Bir başka deyişle, "Balkanizasyon" olgusu VMRO gibi paramiliterlerden çeşitli etnik ve kültürel unsurlara varıncaya dek toplumun her kademesinde yaşanmaktaydı. VMRO üyelerinin kendilerine özgü bağımsız politikalar izleme yönündeki iradeleri Bulgar siyasî seçkinleri ve kilisesiyle ayrışmalarında belirleyici olmuştu. Bu örgütün kurulduğu ilk yıllardan itibaren kendine özgü karakteristikleri olduğu anlaşılmaktadır.

VMRO'yu kuran bir grup genç ilk olarak Selânik'te 23 Ekim-3 Kasım 1893 tarihlerinde görüşmeler yapmıştı. VMRO'nun çekirdeğini bu genç devrimcilerin siyasî faaliyetleri oluşturmaktadır. Örgütün kurucuları Eksarhlık taraftarı beş kişilik bir öğretmen grubu (Hristo Batalciev, Andon Dimitrov, Dame Gruev, İvan Hacinikolov ve Petar Poparsov) ile Zürih ve Berlin'de öğrenim görmüş bir fizikçi olan Hristo Tatarçev'dir.⁵⁹ İlk üyeler asker değil entelektüel şahsiyetlerdi ve bu kimseler siyasî çalışmalarında eğitim ve propaganda faaliyetlerine önem veriyorlardı. 1894 yılında Sofya'daki askerî akademinin devrimci faaliyetlerinden ötürü yakın zamanda sürdüğü Goçe Delçev de onlara katıldı. Bu kişi kısa zamanda örgütün önemli bir lideri konumuna yükselecekti. Örgüt üyelerinin büyük bir kısmının hayranlık duyduğu Delçev, 1903 baharında Osmanlı birlikleriyle girdiği bir çatışmada yaşamını yitirecekti. Onun ölümü ile VMRO karizmatik ve özverili bir liderinden ve onun yol göstericiliğinden İlinden İsyanı öncesinde mahrum kalmıştır. Bu kişi, İlinden İsyanı gibi Makedonya'daki köylü halkın toptan seferberliğine dayalı herhangi bir ayaklanmanın plânlanıp yürütülmesini hiçbir zaman uygun bulmamıştır. Bununla birlikte Delçev prensipte köylü ayaklanmasına karşıdır ancak demiryollarına sabotaj yapmak, adam kaçırmak, askerî ve idarî mercilere saldırılar düzenlemek gibi terör saldırılarının hesaplanarak eyleme geçirilmesini makul görmüştür. Osmanlı hükûmeti VMRO'nun mevcudiyetinden 1897 yılında haberdar olmuştur. Böylece ayrılıkçı hedefleri gün yüzüne çıkan VMRO kolluk güçlerince yakın takibata alınmış ve tutuklamalar başlamıştır. Hükûmetin sert önlemleri karşısında VMRO da imparatorluğun meşru şiddet tekeline şiddet ile karşılık verme yoluna gitmiştir. VMRO'yu bu siyasete sevk eden en önemli isim Delçev olmuştur.⁶⁰ 1890'ların ortalarında örgüte dahil olan diğer önemli kişilerse, İlinden İsyanı

⁵⁸ Duru, *a.g.e.*, 208.

⁵⁹ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 102.

⁶⁰ Fikret Adanır, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği", Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve*

sonrası örgüt iki kampa bölündükten sonra Makedon milliyetçisi sol kanadın liderliğini yapacak olan ve sivil hayatta bir ayakkabı ustası olan Yane Sandanski ve her ikisi de öğretmen, yazar, entelektüel ve solun ideolojistleri olan Dimo Hacidimov ile Gorçe Petrov'dur.⁶¹

VMRO, Makedonya'da halka temas etmekte zorluk çekiyordu. Eksarhlık taraftarı olan Ulahlar hariç, Makedonya'daki Bulgar (Slav) olmayan diğer cemaat grupları VMRO'yu Bulgar yanlısı buluyor ve VMRO'nun propaganda ve çağrılarına kayıtsız kalıyorlardı. Bu dönemde Balkan halklarının toplumsal yaşamlarında ulusal veya etnik kimlikten ziyade yerel ve dinî aidiyetler önem arz ediyordu. Balkanlarda yaşayan halkın çoğunluğu 20. yüzyılın başlangıcına kadar olan dönemde milliyetçi kimlikler hakkında bilgisizdi. Her bir köyün tâbi olduğu kilise belliydi. Dolayısıyla dinî kimlik, yerel ve bölgesel kimliklerle birlikte toplumsal dayanışma duygusunda daima belirleyici bir etmen olmuştu.⁶² Kentli nüfusun düşük oranda olması ve halkın büyük bir kısmının köylülerden oluşması bunun başlıca nedeniydi. Balkan köylülerinin ulusal bilinci, –Batı Avrupa'daki gibi– sanayileşme sürecinin bir getirisi olarak ortaya çıkmış değildir. Burada köylü halk, kimlik olarak yaşadığı köyü benimsiyordu. Ulusal bilinç büyük ölçüde –örneğin, VMRO lider kademesi gibi– entelektüel bir kimlik düzeyinde kalmıştı. Bu koşullar altında Bulgar dışı unsurların VMRO'yu gönüllü olarak desteklemeleri için geçerli sebepleri yoktu. Patriklik veya Yunan yanlısı yahut Sırp partisini destekleyen Makedonyalılar VMRO'nun davasına ilgi göstermiyorlardı. Nitekim VMRO da siyasî faaliyetlerini Eksarhlık yanlılarına endeksli olarak temellendiriyordu. Bu durum, kapsayıcı olmayı amaçlayan bir ulusal hareket olarak VMRO'nun en büyük zayıflığıydı. Örgüt, yerel halkın sorunlarının yanı sıra Bulgaristan'daki genel siyasete de yabancılaşmıştı. VMRO'nun genç üyelerinin büyük çoğunluğu, ölü ve kutsal lisanlara dair yapılan eski tartışmalara ilgisizdi. Onlar için, ayinlerde kullanılan Rumca ile Eski Slav Kilisesi'nin ayini arasında bir fark yoktu. Bu yüzden “ne tanrı, ne efendi” sloganını benimseyen VMRO devrimcileriyle Bulgar Eksarhlığı'nın dindar destekçileri arasında bir uçurum ortaya çıkmıştır.⁶³ Bulgar Eksarhlığı seçkin bir tutum sergilerken VMRO daha radikal bir görünüm arz ediyordu. Üstelik

Milliyetçilik, 1876-1923: Türkiye'de Sosyalizmin Oluşmasında ve Gelişmesinde Etnik ve Dinsel Toplulukların (Makedon, Yahudi, Rum, Bulgar ve Ermeni Anasır'ın) Rolü içinde (33-72), İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, 49.

⁶¹ Rossos, *Macedonia and the Macedonians*..., 102.

⁶² John Merriman, *Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi*, Şükrü Alpagut (çev.), Ankara: Say Yayınları, 2020, 945.

⁶³ Mark Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri – Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430–1950)*, Gül Çağalı Güven (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, 274.

VMRO her daim sosyalist bir örgüt olarak kalmıştı. Temsilcileri devlet gücüne eriştiğinde dahi sosyalist ve [o günkü anlamıyla özgürlükçü bir düşünce olarak] anarşist görüşlerini terk etmeyecekti.

VMRO liderleri ulusal bağımsızlık hareketine kayıtsız kalan kitleleri devrime hazırlamaya öncelik vermişlerdir. Bu hedefe ulaşmak için örgüt kapsamında gizli ve hiyerarşik yapıya sahip bir komiteler ağı teşkil etmişlerdir. İlk üyeleri örgütün siyasî hedeflerine erişebilmesi için bağımsız ve kendi siyasetini izleyebilen bir yapı olması gerektiği kanısındaydı. Dolayısıyla dış etki ve müdahaleye bağımlı duruma düşmemeyi şiar edinmişlerdi. Bu hedefin gerçekleşmesi, örgütün kendi siyasî programını özerk bir şekilde yürütebilmesine bağlıydı.

VMRO, yerel ve bölgesel düzeyde çeteler ve komiteler kurmak suretiyle teşkilatlanmıştır. Makedonya'yı her birinde bölge komitelerinin sorumlu olduğu "devrim bölgeleri"ne ayırmış ve bir bakıma Osmanlı İmparatorluğu'na paralel bir idarî sistem teşkil etmiştir. Paramiliter örgütlerin meşru devlet otoritesi aleyhinde gelişim gösterdiklerini ifade etmiştik. VMRO da yasal bir siyasî parti yahut düşünce kulübünden ibaret kalmamış ve örgütlenme şekli diğer Osmanlı siyasal partilerinden farklılık göstermiştir. VMRO militanlarının devrim bölgeleri olarak tanımladıkları şubeleri Osmanlı sancak ve nahiye sınırları dikkate alınmaksızın teşkilatlandırılmış ve Makedonya'daki birçok köyün adı değiştirilerek Bulgarca kelimelerle isimlendirilmiştir.⁶⁴ Belirlenen "devrim bölgeleri" ise şunlardır: Selânik, Manastır, Üsküp, İştîp, Ustrumca, Cuma-i Bâlâ ve Köprülü-Tıkveş. Her bölge, devrim komitelerinin yönettiği ve başlarında voyvoda denilen, güçlü ve geniş yetkilerden yararlanan şeflerin bulunduğu birimlerdir. Aynı zamanda yerel hücreler de mevcuttu ve bunlar yerel komitelere rapor vermekteydi. Üç düzeyde komiteler örgütlenmişti. Her kademe bünyesinde birer komite ve "voyvoda"ların idare ettiği büyük çeteler mevcuttu. Bu çeteler, örgüt içinde polis gibi güvenlik ve asayiş sağlama görevini gerçekleştiriyor ve vilayetleri isyana hazırlıyordu.⁶⁵ VMRO çetelerinin bu türden kolluk görevi üstlenmeleri, daha önceki ayaklanmalarda etkinlik gösteren milis veya isyancı gruplardan farklı olarak yalnızca idarî mercilere değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet olarak mevcudiyetine karşı bir tehdit oluşturduklarına ve paramiliter nitelikte olduklarına işaret etmektedir. Dolayısıyla Balkan paramiliterlerinin düşünce kulüplerinden ve siyasî partilerden farklı olarak siyasî faaliyet dışında cephe faaliyetleri de yürüttükleri

⁶⁴ BOA, TFR.I..AS.. 43/4233, 20 Zilhicce 1324 (4 Şubat 1907).

⁶⁵ Rossos, *Macedonia and the Macedonians*..., 105.

görülmektedir. VMRO, Bâb-ı Âlî'nin kontrol ve denetim gücünü aşarak 1890'lı yıllar boyunca Bulgaristan ve Makedonya'da etkinliğini artırmıştır. Osmanlı idaresi açısından en fazla tehlike arz eden bulgu, söz konusu hareketin Bulgar ordusu içerisinde taraftarlarının olmasıdır. 1895 yılında Bulgar Prenslığı ordusunda yüzden fazla Makedonya kökenli subay mevcut olup, bunların bir kısmı devrimci paramiliter çetelere katılmak üzere ordudan firar etmişti.⁶⁶

Bu dönemde devrimci harekette nispeten geri plânda kalan Yüksek Makedonya–Edirne Komitesi ise VMRO'dan farklı bir siyasal izlekte ilerliyordu. Bu örgüt ilhaka dayalı bir bölgesel genişleme stratejisine karşı duran Bulgar yetkililerini başından uzaklaştırmış ve Bulgaristan'ın milliyetçi ve emperyal hedeflerini gerçekleştirmek üzere bütün cemaat gruplarına karşı ölçsüz biçimde şiddet eylemlerinde bulunmuştur.⁶⁷ Vrhovistlerin farklı etnik gruplara yönelik söz konusu eylemleri belli bir siyasî programı gerçekleştirmeye yönelik olup, aynı zamanda Bulgar devlet aklına da uygun mahiyetteydi. Düzensiz savaş vasıtasıyla Makedonya'nın, Bulgar ordusunun işgaline hazırlanması Bulgar resmî siyaseti hâline gelmiştir. Bununla birlikte, yalnızca Osmanlı–Bulgar, Osmanlı–Yunan veya Osmanlı–Sırp çatışması söz konusu değildi. 1890'lı yıllardan II. Meşrutiyet'e kadar olan dönemde Sırp, Yunan, Bulgar ve Müslüman grupların tamamı birbirleriyle çete savaşına girişmişlerdi.

1890'lı yıllarda Yunan ve Sırp gerilla çeteleri, Bulgar gerillaları ile savaşmak için Makedonya'ya kaçak yollardan giriş yapıyorlardı.⁶⁸ Sırlar gibi Bulgar komitacılarının başlıca hedefi de Osmanlı sınırını aşarak terör saldırıları gerçekleştirmektir. Aynı zamanda suç eylemlerinde de bulunuyorlardı. Örneğin, Şubat 1914'te çok sayıda Bulgar çetesinin fırsat buldukça Hasköy civarından Osmanlı sınırını aşarak, Müslüman köylerine saldırılarda bulundukları ve ele geçirdikleri çiftlik hayvanlarını yanlarında götürdükleri Osmanlı mercilerince tespit edilmiştir.⁶⁹ Bulgar komitacıların sınırın öbür tarafına silah sevkiyatları gerçekleştirdikleri de görülmüştür. Örneğin, Nisan 1899'da fiilen Bulgar Prenslığı'nın kontrolünde bulunan Rumeli-i Şarkî'ye bağlı Tatarpazarcığı'ndan, Osmanlı sınırları içerisindeki Rupçoz'a yurtdışından elde ettikleri silahları kaçırdıkları tespit edilmiştir.⁷⁰ Sınıra yakın köylerde saklanan çeteciler çoğunlukla gece karanlığından yararlanarak kolluk

⁶⁶ BOA, HR.SFR.3... 433/96, 12 Temmuz 1895.

⁶⁷ Traian Stoianovich, "The Social Foundations of Balkan Politics, 1750–1941", Charles Jelavich ve Barbara Jelavich (Ed.), *Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century* içinde (297-345), University of California Press, 1963, 325.

⁶⁸ Stoianovich, *The Social Foundations...*, 325.

⁶⁹ BOA, HR.SFR.04.. 418/10, 25 Haziran 1914.

⁷⁰ BOA, DH.MKT. 2187/13, 27 Zilkade 1316 (8 Nisan 1899).

kuvvetlerine yakalanmaksızın Osmanlı topraklarına geçmek üzere girişimlerde bulunmuşlardır. 1899 yılı Temmuz’unda Bulgaristan’ın Osmanlı sınırına yakın Peştera ve Batak köylerinden çıkan Yorgi Delçev adlı çete lideri ile emrindeki on beş çetecinin, Makedonya tarafına geçme girişiminde bulunacağı yereldeki Osmanlı kolluk kuvvetlerine bildirilmiş ve eşkıya takibine başlayıp hatt-ı imtiyazı korumaları emredilmiştir.⁷¹ Makedonya’nın zorlu coğrafi koşullarında faaliyet gösteren paramiliter çeteler Osmanlı devriyelerinden kaçmak için ormanlık araziye ve köyleri elverişli biçimde kullanmışlardır. 1 Aralık 1906’da Selânik Vilayeti’ndeki Poçep köyünde geceleyen altı kişilik bir Bulgar çetesi ertesi sabah yola çıktıklarında o sırada etraflarını kuşatmış olan Osmanlı jandarmasına karşı duramamış ve gerisin geri köye sığınmıştı. Bunun üzerine jandarma bütün köyde arama yapmış ancak herhangi bir çeteci ya da silah bulunamayınca geri çekilmiştir.⁷² Eylül 1899’da Sofya’daki Vrhovistlerce örgütlenen ve eğitim verilen bazı devrimci çeteler Bulgaristan’ın güneybatı kesiminde Makedonya sınırına yakın konumdaki Dupniça yerleşkesine yönlendirilmişlerdir. Bu çetelerin Osmanlı–Bulgaristan hududunu geçerek karışıklık çıkarmaları ve Osmanlı hükûmeti aleyhine siyasî propagandalarda bulunmaları istenmiştir.⁷³ 1896 yılında ise, Makedonya’da bir isyan hareketi başlatmak amacıyla Edirne Vilayeti’ne bağlı Burgaz şehri ile Ahyolu kasabalarına sayıları dört ilâ beş bin kişiye ulaşan bir komitacı topluluğu gelmiş ve bu kasaba sakinlerinden çok sayıda kişi Doğu Rumeli’den hatt-ı imtiyazı geçerek Bulgaristan Emaretine geçme teşebbüsünde bulunmuşlardı.⁷⁴ Devlet destekli bu paramiliterlerin sınırı geçme yönündeki teşebbüsleri Sofya hükûmetinin adeta resmî siyaseti hâline gelmiştir. Öyle ki, 1895 yılında bağımsızlık talebi Sultan II. Abdülhamid tarafından reddedilince Bulgaristan Prensi Ferdinand, subaylarının komutasına verdiği Vrhovist çetelerini Makedonya’ya göndermişti. Sofya hükûmetinin apaçık biçimde desteğini alan bu paramiliter çeteler birçok köyü yakmış, Osmanlı memurlarına suikastlar düzenlemiş ve Bulgaristan’a geri dönmüşlerdir.⁷⁵ 13 Mart 1901 günü Kosova’nın kuzey sınırındaki Osmanlı devriyeleri, bir rastlantı sonucu o sırada silah teslimatı yapmakta olan ve aralarında Bulgar askerlerinin de bulunduğu çetecilerle çatışmaya girmişler ve civardaki karakoldan gelen destekle birlikte çetecileri geri püskürtmüşlerdir. Kosova Vilayeti yetkililerinin tespitlerine göre, teslimattan ele geçirilen silahlar Bulgar millî ordusunun kullandığı modern

⁷¹ BOA, Y.PRK.MK.. 9/14, 23 Safer 1317 (3 Temmuz 1899).

⁷² BOA, TFR.I..SL.. 145/14413, 13 Rebiülahir 1325 (26 Mayıs 1907).

⁷³ BOA, A.}MTZ.(04) 64/7, 23 Cemaziyelevvel 1317 (29 Eylül 1899).

⁷⁴ BOA, Y.PRK.ASK. 110/15, 25 Şaban 1313 (10 Şubat 1896).

⁷⁵ Erhan Çifci (hızl.), *Arif Cemil, Teşkilat-ı Mahsusa: Kafkasya ve Balkanlarda Operasyonlar*, İstanbul: Kronik Kitap, 2020, 329.

silahlar olup, çeteciler dahil söz konusu olaydaki bütün bu unsurlar sınırın Bulgaristan tarafından Kosova'ya giriş yapmışlardır.⁷⁶

Sınırı geçenlerin yapmayı plânladıkları başlıca eylemler ise dinamitli saldırılar olurdu. Bu eylemler terör saldırıları mahiyetindeydi ve düşünsel arka plânı Rusya'dan yayılan devrimci ve sosyalist tandanslı radikal fikirlere dayanıyordu. Balkanlı devrimciler Rus radikalizminden hız alıyorlardı. Balkanlardaki Slav halkları Rusya ile ortak kültürel kodlara sahipti. 19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde Rusya'da etkili terör saldırılarının yaşanması, Balkanlı devrimcilerin dikkatini çekmişti ve bundan böyle devrimciler yüzlerini Batı Avrupa yerine Rusya'ya çevirmişlerdi. İsviçre'ye gönderilen Makedonyalı Bulgar öğrenciler de burada, Rus göçmen çevrelerine dahil olmuşlardır. Bu göçmenler Rus radikalizminin diasporadaki temsilcileriydi ve anarşist görüşleri benimsiyorlardı. Bu öğrenciler Makedonya'ya döndüklerinde 1898'de Bulgar destekli paramiliter örgütlerden ayrı bir devrim komitesi kurmuşlar ve "*Otmaštenie*" ("İntikam") adlı bir dergi yayımlamaya başlamışlardır. Genel bir köylü isyanı yerine terör eylemlerinin ölçülü ve plânlı bir biçimde yürütülmesi başlıca siyaset yöntemleri olmuştur.⁷⁷ Bu dönemde Rusya'daki entelektüellerin önemli bir kısmı, birtakım siyasî değerler uğruna gerçekleştirilen silahlı eylemleri olumlamışlardı. Terör ve anarşizm gibi kavramlar, 19. yüzyılda negatif anlamlara karşılık gelmiyordu. Bu zihniyet Balkanlara ilk kez Rus radikalizminin etkisi altındaki Balkanlı öğrencilerce getirilmişti. Üniversite öğrencileri, subaylar, resmî kamusal görevlerinden tatmin olmayan aydınlar, devrimciler, vatanseverler, aşırı milliyetçiler ve eşkıyalar gibi geniş bir toplumsal yelpazeden kimseler şiddete yönelmişler ve bu koşullar altında gerek hükûmet destekli gerekse hükûmet dışı farklı niteliklere sahip çok sayıda örgüt meydana gelmiştir.⁷⁸

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere en önemli iki örgüt olan VMRO ile Vrhovistler (Üstünlükçüler) Makedonya'da Bulgarların resmî siyasal programı için çalışıyordu. VMRO, enerjisini ileride yapılacak plânlı ve dikkatli isyana saklarken Vrhovistler, suikast, terör saldırıları ve misillemeler gibi halkta isyan isteği uyandıracak saldırılarda bulunmaktan imtina etmedi. Yunan ve Sırp taraflar da bu hareketlere karşılık olarak şiddete dayalı politikaları benimsemeye başladı ve bütün kesimler mezalimlerde bulundu. Yalnızca yerel halk değil, Osmanlı idarî mercileri de ikilemde kaldı. Düzeni sağlamakla yükümlüydüler ancak suçluları şiddet ile cezalandırırlarsa Avrupa kamuoyunun gözünde baskıcı bir

⁷⁶ BOA, HR.SFR.3... 511/11, 24 Mart 1901.

⁷⁷ Adanır, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun...*, 49.

⁷⁸ Stoianovich, *The Social Foundations...*, 325.

görünüm arz edeceklerdi.⁷⁹ Makedonya ve Selânik bölgelerinde faaliyet gösteren devrimci grupların başlıca amacı da kaos ortamı oluşturmak suretiyle Avrupa müdahalesine yol açmaktı. Onların bu amaçlarından Osmanlı idarî mercileri de haberdardı. Osmanlı polis ve jandarması olağanüstü hâl siyaseti izlenen Makedonya vilayetlerinde dahi çete mensuplarının eylemlerine kanunların elverdiği ölçüde müdahale edebiliyordu. Makedonya’da en fazla sorun çıkaran paramiliterler Bulgarların çeteleriydi. Bu çete grupları Osmanlı mercileri ile müzakere etmek yolunu da hiçbir zaman alternatif bir seçenek olarak görmemişler ve yegâne siyasî mücadele yöntemi olarak çete faaliyetlerini benimsemişlerdir.

Paramiliterlerin yoğun olarak faaliyet gösterdiği bölgeler, merkezdeki kaynakların sınırlı düzeyde ulaştığı ve zorlu coğrafi koşulların hüküm sürdüğü vilayetlerdi. Bu özelliklere sahip olan dağlık Makedonya vilayetlerine benzerlik gösteren bir diğer bölge de Girit Adası’ydı. Makedonya’nın şehir merkezleri dışında kalan dağlık kesimleri gibi Girit de Bâb-ı Âlî’nin askerî ve idarî imkânlarının zor ulaştığı bir bölgeydi. Girit’te Etniki Eterya yönetiminde etkindi ve bunlar Yunan merkezî idaresinin kontrolü dışında hareket ediyordu. Etniki Eterya, 1894’te kurulması itibariyle 1890’larda yayılan paramiliterlik kültürünün bir parçasıdır. Dönemin olağanüstü koşullarında ordudan firar ederek VMRO’ya üye olan Makedonyalı Bulgar subayları gibi Yunanlı subaylar da ulus devletlerinin güdümündeki paramiliterlere destek vermekten geri durmamışlardır. Bu dönemde Yunan millî ordusundaki subayların kabaca üçte birinin Etniki Eterya’ya üye olduğu tahmin edilmektedir.⁸⁰ Atina merkezli gizli bir cemiyet olan Etniki Eterya, Yunan hükûmeti ve ordusu dışında zengin ve nüfuzlu Yunan vatandaşlarından da yoğun bir şekilde destek görmüştür.⁸¹ Öncelikli olarak “Makedonya meselesi”yle ilgilenen Etniki Eterya, Girit’e yönelik izlenen siyasette de etkinlik kazanmıştır. Etniki Eterya mensupları, Girit’i ilhak etme yolunda Yunan hükûmetinin kontrolü dışında adaya yapılan silah ve gönüllü sevkiyatlarında örgüt organlarını etkili biçimde kullanmışlardır.⁸²

Devrimci Örgütlerin Modern Devlete Etkisi

Bu devrimci faaliyetler başta Osmanlı olmak üzere Balkan devletlerinin toprakları üzerindeki hâkimiyetlerine zarar vermiş ve malî kaynaklarını harap etmiştir. Şiddet eylemleri ve isyan hareketlerinin artmasına karşılık olarak Osmanlı idarî ve askerî mercilerinin aldığı

⁷⁹ Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *Balkan National States...*, 212.

⁸⁰ Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *Balkan National States...*, 175.

⁸¹ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 101.

⁸² Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *Balkan National States...*, 175.

önlemler durumu daha vahim hâle getirmiş ve şiddetin yayılması önlenememiştir. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde devlet ve ulus inşasında şiddete başvurmak hem Osmanlı İmparatorluğu hem de asiler tarafından benimsenen birleştirici unsur hâline gelmiştir. 1890’larda devrimci örgütlerin kurulmasıyla birlikte imparatorluk içindeki bütün unsurlar şiddete yönelmiştir. Bu örgütler birbirleriyle taktik alışverişinde bulunmaktan ve işbirliği kurmaktan da geri durmamışlardır. Bütün devrimci örgütlerin görünürdeki amaçları istibdat rejimine karşı fiilen mücadele etmektir. Bu yolda hücre yapılanmasından şiddetin hesaplanarak uygulanmasına kadar bir dizi taktik benimsemişlerdir. Yüzyılın sonunda ne örgütlerin mevcudiyeti ne de şiddete dayalı taktikler istisnâ bir mahiyet taşımaktaydı.⁸³ Bunlar paramiliter örgütlerdi ve güttükleri dava milis kuvvetler gibi memleket meselesinden ibaret değildi. Siyasî programlarını dinamitli ve silahlı eylemler vasıtasıyla uygulamaya çalışan bütün bu unsurlar Osmanlı İmparatorluğu içerisinde oluşmaya başlayan çatışmacı siyasetin temel bileşenleri hâline gelecekti. Yalnızca siyasî ve kültürel faaliyetlerle yetinerek statükoyu değiştirmeye çalışan eski devrimcilerden farklı olarak yeni örgütler bağımsız politikalar izleyebilecek komiteler ve paramiliter birlikler teşkil ederek devletlerarası rekabeti kötüye kullanmayı amaçlamışlar ve faaliyet gösterdikleri bölgeleri radikal görüşleri vasıtasıyla dönüşüme uğratmışlardır. Osmanlı hâkimiyetinin erozyonu da devletlerarası ve etnik gerilimlerin bölgeyi adeta bir “cadı kazanı”na dönüştürmesine neden olmuştur.⁸⁴ Bununla birlikte, devletlerarası rekabet Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşanan şiddet eylemlerinin artışında dolaylı yoldan etkili olmuştur. Rakip devletler olaylara doğrudan müdahil olmamışlardır ancak devrimci örgütler devletlerarası rekabeti kışkırtmak suretiyle yerel düzeyde siyasî çıkarlar elde etmeye çalışmışlardır. Devletlerarası rekabetin paramiliter örgütler açısından en büyük getirisi Balkanlarda statükoyu devam ettirmeye yönelik olarak izlenen dengeli siyasetin bertaraf olmasıdır. Paramiliterler içeride olduğu gibi dışarıda da kaos ortamından beslenmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu yetkilileri oluşan bu ortam dolayısıyla İngiltere, Rusya ve Avusturya İmparatorluğu ile Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan devletlerini suçlamışlardır.⁸⁵

19. yüzyılda liberal milliyetçilik devrimci hareketlerin benimsediği etkili bir ideolojiyken, zaman içinde terör taktiklerini benimseyen anarşizm gözle görülür bir etkiye sahip olmuştur. 19. yüzyıl sonları ilâ 20. yüzyılın ilk yıllarında sosyalizmin temsilcileri, aynı zamanda Marxist düşüncüyü de hemen her yerde benimsemiş görünüyordu. Bununla birlikte

⁸³ Ramazan Hakkı Öztan, “Tools of Revolution: Global Military Surplus, Arms Dealers and Smugglers in the Late Ottoman Balkans, 1878–1908”, *Past and Present*, Vol.237, No.1, (Kasım 2017), 167- 168.

⁸⁴ Conway ve Gerwarth, *Revolution and counter-revolution*, 150.

⁸⁵ Öztan, *Tools of Revolution...*, 168.

örgütlü sosyalizm Marx'ın dışında gelişmiş bir hareketti ve sosyalizm ile anarşizm arasında kesin bir çizgi çekmek mümkün görünmüyordu.⁸⁶ Anarşizmden ilham alan şiddet 1870'ler ilâ 1880'lerin ürünüdür. O yıllarda anarşizm bugünkü anlamından farklıdır. 19. yüzyılın anarşizmi radikal sol harekete özdeş bir görüş olarak ortaya çıkmıştır.⁸⁷ Ağırlıklı olarak anarşist grupların faaliyetlerini kapsayan 19. yüzyılın son çeyreği, Avrupa ve Rusya'yla beraber Balkanlarda da ortaya çıkan ilk terörist dalgadır.⁸⁸ Anarşistler toplumsal hafızada 1890'larda gerçekleştirdikleri terör eylemleri ve suikastlarla geniş yer etmiştir. Anarşist terörünün belirginlik kazanması onların başta sosyalistler olmak üzere sol ideolojiler arasında diğer benzerleri ile bir tutulmalarına neden olmuştur. Ne var ki birbirlerinden hazzetmeyen anarşist ve sosyalist ideolojilerin eylemcileri için bu durum hoşlarına giden bir gelişme değildir.⁸⁹ Osmanlı Sosyalist Fırkası kurucularından Baha Tevfik Bey, anarşizmi kişisel özgürlükler bağlamında ele aldığı "*Felsefe-i Ferd*" adlı eserinde, "sosyalizm biraz şiddetlice olursa, örneğin, 'komünizm' düşüncesiyle karışırsa hemen anarşistliğe dönüşür," düşüncesinden şikâyet etmektedir.⁹⁰ Ancak Baha Tevfik Bey'in ifade ettiği üzere sosyalizmin "şiddetlice olması" sonucunda ideolojilere olumsuz anlamlar atfedilmektedir. Dolayısıyla ideolojiler esasen soyut manifestolar olup bunları somut eylemlere gerekçe olarak gösteren devrimciler radikal görüşler hâline getirmişlerdir. Biz de paramiliterleri konu aldığımız bu tezde anarşizmi ideologların geliştirdiği hâliyle değil, anarşizmden hız alan devrimci paramiliterlerin tarihte yer etmiş eylemleri bağlamında değerlendiriyoruz. İdeolojiler bu dönemde devrimci örgütler tarafından şiddete düşünsel bir gerekçe olarak kullanılmıştır. Öte yandan, devrimcilerin devletle ilişkileri de bu düşünce yapılarına etki etmektedir. VMRO liderleri, Sofya hükûmeti dışında müstakil ve özgün bir siyasî gelenek oluşturmak amacıyla Bulgar siyasî seçkinleriyle benzer siyasî düşünceleri benimsemekten kaçınmışlardır. Bu bakımdan 19. yüzyılın sonunda ortaya çıkan siyasal motivasyonlu şiddet hem hususen işe koşulmuş hem de şartların zorlaması gereği ortaya çıkmıştır. Devrimci örgütler yalnızca şiddet ve siyasî komplolar vasıtasıyla siyasî programlarını hayata geçirebilmişlerdir. Ulus devletlerin iç dönüşümleri ise bu süreci daha vahim hâle getirmiştir. Özellikle anarşizm başta olmak üzere devrimci şiddete dair yeni ideolojilerin temsilcileri,

⁸⁶ J. M. [John Morris] Roberts, *Europe 1880-1945*, 3. Basım, New York: Routledge, 2013, 191-192.

⁸⁷ Conway ve Gerwarth, *Revolution and counter-revolution*, 145.

⁸⁸ Heinz-Gerhard Haupt ve Klaus Weinbauer, "Terrorism and the state", Donald Bloxham ve Robert Gerwarth (Ed.), *Political Violence in Twentieth-Century Europe* içinde (176-209), New York: Cambridge University Press, 2011, 178.

⁸⁹ J. M. Roberts, *Twentieth Century: The History of the World, 1901 to 2000*, 1. Basım, New York: Viking Penguin, 1999, 146-147.

⁹⁰ Baha Tevfik, *Anarşizmin Osmanlıcası: Felsefe-i Ferd*, Burhan Şaylı (çev. ve hzl.), İstanbul: Yumuşak Yayınları, 1997, 112, Aktaran: Hamit Erdem, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi*, 1. Basım, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012, 79-80.

bireysel ve toplu şiddet eylemlerini yeni bir tür siyasal meşruiyet olarak görmüşler ve şiddeti, benimsedikleri değerler silsilesinin gereği olarak hayata geçirmişlerdir.⁹¹ Böylece şiddetin modern bir türü ortaya çıkmıştır ve bu şiddet türü kişilerin siyasî hırslarından öte paramiliterlerin siyasî örgütlenmeleriyle yakından alakalıdır.

Devletlerin modernleşmeleri ve merkezîleşmeleri bu tür örgütlerin ortaya çıkmasında tetikleyici olmuştur. Modern devlet ile birlikte şiddetin modern türlerinin ortaya çıktığını ifade etmiştik. Paramiliter şiddet ve komitacıların terörü hesaplayarak kullanmaları şiddetin modern türlerine birer örnek teşkil etmektedir. Bu süreçte anarşizm, “terör” ve bireysel terör gibi kavramlar anlam kaymasına uğramıştır. Siyasal bir eylem uğruna suikast düzenlemeyi meşru gören bir kısım Rus entelektüel, 24 Ocak 1878 günü St. Petersburg valisine düzenlenen suikast sonrasında söz konusu eylemi gerçekleştiren failin bir katil değil “terörist” olduğunu vurgulamışlardır. Bu kişinin şahsında siyasal şiddet ve suç fiili ilk kez birbirinden ayrılmıştır.⁹² Görüldüğü üzere “terörist” tanımlaması 19. yüzyılda benimsenmese de çeşitli gruplar terör eylemi olarak nitelendirilebilecek fiillerde bulunmuşlardır. Bu türden anarşist zihniyete dayalı şiddet, Balkanlarda Osmanlı İmparatorluğu’na karşı yoğun biçimde mücadele vermiştir.⁹³ Siyasî yelpazede sosyalizm, anarşizmin aksine devlete yakın bir pozisyonda yer almaktadır. Benzer şekilde paramiliter veya devrimci örgütlerin de devletle ilişkilerinin arttığı derecede anarşist eğilimlerden uzaklaştıkları görülmektedir. Örneğin, Bulgar ulus devletine yakın olan VMRO ve Vrhovistler gibi Bulgar devrimci hareketleri, anarşist ideolojiyi sahiplenmiş olan diğer radikal gruplara kıyasla terörü siyasî bir araç olarak daha ölçülü biçimde kullanmışlardır. Selânik’teki Gemiciler adlı radikal bir grubun ileride ayrıntılarına yer vereceğimiz eylemleri anarşist terörünün sınır tanımazlığına dair yerinde bir örnektir. Komitaların kontrolü dışında yayılan çeteler de plânsız ve ölçüsüz hareket etmeleri bakımından anarşist gruplarla aynı soydandır.

Siyasî ve toplumsal alanda kaos ortamının oluşmasında 19. yüzyılda ortaya çıkan ideolojiler etkili olmakla birlikte bu ideolojiler geniş halk kitlelerinin temel motivasyon kaynağı olmamıştır. İdeolojiler yalnızca şiddet eylemlerine motivasyon kaynağı oluştururlar ve bu bakımdan araçsal öneme sahiptir. Etnik grupları ve çeteleri seferber etmek, motivasyon oluşturmak ve sahada destekçi kazanmak adına yapılan ideolojik propagandalar sınırlı düzeyde kalmıştır. Dolayısıyla Balkanların güneyinde yoğun olarak rastlanan siyasal şiddet

⁹¹ Conway ve Gerwarth, *Revolution and counter-revolution*, 147.

⁹² Haupt ve Weinbauer, *Terrorism and the state*, 180-181.

⁹³ Conway ve Gerwarth, *Revolution and counter-revolution*, 145.

bir ulusal direniş niteliği taşımadığı gibi, ideolojiler de ileride kurulacak ulus devletler için hazırlanmış programlar değildi.⁹⁴ İdeolojiler paramiliterler açısından şiddete motivasyon oluşturan fikirler olarak kullanılmıştır. Bu zihniyet onları terör eylemlerine sürüklemiştir.

Terör eylemlerinin odak noktası sembolik öneme sahip kurumları vurmak olup bu sayede güvensiz bir ortamın oluşması hedeflenir. Avrupa’da 19. yüzyılın ikinci yarısında teröre rastlanmaktadır.⁹⁵ Modern devletin oluşumu ve devletlerin merkezîleşmecî siyasetleri terörün başlangıcında kilit role sahiptir. Teröristler doğrudan doğruya veya dolaylı biçimde devletin şiddet tekeline meydan okurlar. Bu örgütlere karşı devlet ise polisi, paramiliter örgütleri ve orduyu görevlendirir. Teröristlerle mücadele ederken onlarla benzer taktikler benimseyen paramiliterler, kolluk güçleri ve ordu için vazgeçilmez birlikler hâline gelmiştir. 19. yüzyılda terörizm, devrimci hareketlerle ve bağımsızlık mücadeleleriyle yakından bağlantılı olmuştur. Bu hareketler siyasal düzeni ve istikrarı bozmayı amaçlamışlardır. Bu dönemde devletler iç yapılarını daha rasyonel hâle getirmiş, şiddet tekeline sağlamlaştırmış ve idarî mercilerini daha bürokratik bir şekle sokmuştur. Devrimci ve milliyetçi grupların hareketleri de bu kurumları ve süreçleri sabote etmeye yönelik olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkan vilayetlerinde azınlıkları temsil ettiklerini düşünen komitacı paramiliterler, terör faaliyetlerine siyasî özerklik ve bağımsızlık uğruna girişmişlerdir. Bunu sağlamak için de sosyal ve siyasî reformları gerçekleştirmek, Avrupa kamuoyunun dikkatini çekmek ve bölgesel genişlemenin önünü açmak gibi kısa vadeli hedefler belirlemişlerdi. Siyasî çıkar ve amaçlarını gerçekleştirmek için aceleci davranmaları terör eylemlerinin yanı sıra suç dünyasına da bulaşmalarının yolunu açmıştır.⁹⁶ Burada hemen belirtelim ki, Osmanlı İmparatorluğu’nda kanunların, jandarmanın ve polisin, dönemin uluslararası standartları doğrultusunda ve Avrupalı güçlerle işbirliği içerisinde modernize edilmesine dayanarak Balkanlardaki komitacıların organize suça ve teröre bulaştıklarını iddia etmekteyiz.

20. yüzyıl başlarında, siyasî amaçlar taşıyan terör saldırıları ile üst düzey idarecilere suikastlar yapılmakta ve devletin zayıf düştüğü gösterilmeye çalışılmaktaydı. Teröristler aynı zamanda siyasî istikrarı da bozmak istemişlerdir. Balkanlardaki komitacılarla paramiliterler kaos oluşturmak amacıyla imparatorluğun merkezi İstanbul’da fırsat buldukça dinamitli saldırı eylemlerine girişmişlerdir. Sultan II. Abdülhamid’e karşı girişilen suikast eylemleri bu tür saldırılara örnek teşkil etmektedir. Kalabalık yerlerde vuku bulan suikast ve bombalı saldırı gibi münferit terör eylemleri, paramiliterlerin siyasî alanda etkilerini yitirip

⁹⁴ Öztan, *Tools of Revolution...*, 168-169.

⁹⁵ Haupt ve Weinbauer, *Terrorism and the state*, 176-177.

⁹⁶ Haupt ve Weinbauer, *Terrorism and the state*, 181.

toplum içinde karşılık bulamadıkları dönemlerde artış göstermiştir. Bulgar devrimcileri açısından 20. yüzyıl dönümü siyasî krizlerin yaşandığı bir dönemdir. VMRO'ya yönelik Vrhovist komplolarının başladığı 1900 yılı başında devrimci örgüt mensubu bir Bulgar, Sadaret'e gelerek komitacıların muzıkacı kisvesi içinde İstanbul'a dinamit sokacaklarını haber vermiştir.⁹⁷ Devrimciler imparatorluğun Balkan topraklarında ise hududu geçip Osmanlı garnizonlarına ve askerlerine saldırarak Osmanlı hâkimiyetine olan güvenin altını oymak istemişlerdir. Balkanlarda Osmanlı ordu ve polisinin zayıf olduğu biliniyordu. İmparatorluk idaresini reform yapmaya zorlamak amacıyla saldırı ve şiddet eylemleri vuku bulunca, Bâb-ı Âlî de otoriter hükûmetlerle özdeşleştirilecek şekilde şiddet ile karşılık verirdi.

Kısacası, 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde devrimci şiddet yapısal değişimlerin gerçekleştiği uzun bir döneme yayılan süreçlerden etkilenmiştir. Devrimci şiddet bundan böyle Balkanlara özgü bir fenomen değildir. Devlet gücündeki bu benzeri görülmemiş artış söz konusu süreçte etkili olmuştur. Modern devlet olgusunun gelişmesi ve yayılmasıyla birlikte Avrupa vatandaşları devlete aidiyet duymaya başlamışlardır. Devletin gelişimindeki bu hızlı ilerleme başta ulusal direniş hareketleri olmak üzere siyasal iktidara karşı fiilen mücadeleye girme eğilimini provoke etmiştir. Devlet mekanizmasında yaşanan değişimler sonucunda devrimsel faaliyetler köylü hareketi olarak yansıtılmak istenmiş ve bu yolda devletin düzenleyici gücü hedef alınmıştır.⁹⁸ Bu süreçler ideolojik açıdan liberal milliyetçilik ile anarşist ve sosyalist örgütler arasındaki mücadelenin izdüşümü mahiyetindedir. Liberal milliyetçilik, 19. yüzyılda devlet inşası faaliyetlerine öncülük eden siyasî seçkinlerin görüşüdür; buna karşın, anarşist ve sosyalist kesimler ise daha radikal ve şiddete meyyal bir profil çizmiştir. 19. yüzyıl sonundan itibaren sosyalist–anarşist ideolojiler yeni güç odakları oluşturmaktan ziyade mevcut güç yapılarını bertaraf etmeyi amaç edinmişlerdir. Böylece şiddetin, siyaset yapma biçimi veya hususen izlenen bir politika olarak ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Bu dönemde devlet otoritesi 1848 devrimlerindeki gibi öğrenci gösterileriyle veya yollara barikatlar kurarak meydan okunabilecek bir yapı değildir. Devlete karşı direnç bundan böyle örgütlü olmayı, geniş çapta faaliyet göstermeyi ve şiddete şiddet ile karşılık vermeyi gerekli kılmıştır.

Şiddete şiddet ile karşılık veren devrimci gruplar devlet denetiminden uzaklaştıkları dönemlerde merkezî hükûmetin haricinde kendi siyasî gündemlerini belirlemişlerdir.

⁹⁷ BOA, Y.PRK.EŞA. 34/70, 1 Ramazan 1317 (3 Ocak 1900).

⁹⁸ Conway ve Gerwarth, *Revolution and counter-revolution*, 148.

Devrimci örgütlerin taktiksel açıdan ordudan eğitim aldıklarını ve ateş gücünün orduya yaklaştığını yukarıda ifade etmiştik. Ancak bunlar millî ordulardan farklı olarak siyasî programlara sahiptir ve barış dönemlerinde de sahada silahlı eylemlerde bulunmuşlardır. Faaliyet gösterdikleri sınır boylarını silahlı çete savaşlarını sürdürerek devletler arasında savaş provoke etme yolunda ilerlemişlerdir. Sofya'daki radikal devrimcilerin silahlı eylemlerini artırmak suretiyle Bulgar hükûmetini Rumeli-i Şarkî'yi ilhak etmeye zorlamaları bu yönde bir hareket olmuştur. Benzer şekilde Yunan paramiliterlerinin de 1897'de hükûmetlerini savaşa zorladıkları söylenebilir. Paramiliterler her ne kadar ulusal kaygılarla hareket etmişlerse de ulus inşasını ve kendi siyasal ve taktiksel eylemlerini savaş ortamında daha elverişli biçimde hayata geçirdikleri anlaşılmaktadır.

Dömeke Harbi (1897 Osmanlı–Yunan Savaşı)

Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparak bağımsızlıklarını kazanan Balkan ulus devletleri, 19 ilâ 20. yüzyıllar boyunca siyasal bir kurum olarak tebaaları üzerindeki caydırıcılığını güçlendirmek için inşa süreci sonunda ulusal mevcudiyetlerini teşkil etmeyi, yönetmeyi ve bu ulusun yegâne temsilcisi olmayı hedeflemişlerdir.⁹⁹ Ulus olarak tanımlanan bir insan topluluğunun, şayet belli bir toprak parçası üzerinde güvenlik içerisinde yaşayabildikleri takdirde ulus devlet hâline geldikleri kabul edilmektedir. Yunan siyasî seçkinlerinin gözünde bu alanın sınırları, zihinlerinde çizdikleri haritada Balkanların güneyi boyunca uzanan yeni bir Bizans İmparatorluğu'ndan oluşmaktaydı. *Megali İdea* olarak adlandırdıkları bu millî hedefleri vasıtasıyla ulusal bütünleşmeyi tesis etmeyi amaçlıyorlardı. Yunanistan için Megali İdea siyasal meşruiyetinin sorgulanmaması için bir önkoşuldu. 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Rumlarını kendine katamayan Yunan ulus devletinin Yunan ulusunu temsil ettiği iddiası iyiden iyiye sorgulanmaya başlamıştı. Yunan ulusal bilincine sahip olan bütün Yunan aydınları, Yunan ulus devletinin kurulmasına destek vermiş olan Osmanlı Rumlarının da Yunan ulusuna mensup olduklarının ayırdındaydı. Balkan devletlerinin siyasî seçkinlerinin gözünde, ulus devletlerinin sınırları dışında kalan soydaşları “günahtan arınmamış” olarak tanımlanırdı. Sınırları dışında kalan bu toprakları kendi ulus devletlerine katabilmek için izleyebilecekleri en kestirme yol, buraları milliyetçi paramiliterler eliyle kültürel dönüşüme maruz bırakmak suretiyle devrime hazırlamaktı. Etniki Eterya tarih sahnesine bu koşullar altında çıkmıştır. Bu dönemde bir dereceye kadar

⁹⁹ Achilles Batalas, “Send a Thief to Catch a Thief: State-Building and the Employment of Irregular Military Formations in Mid-Nineteenth-Century Greece”, Diane E. Davis ve Anthony W. Pereira (Ed.), *Irregular Armed Forces and Their Role in Politics and State Formation* içinde (149-177), New York: Cambridge University Press, 2003, 153.

ulus bilincine sahip olan her bir cemaat grubunun önderleri, milis veya paramiliter çeteleri sahaya sürmüşlerdir. 19. yüzyılda Yunan devlet inşası sürecinin ilk aşamalarında yerel eşkıyalarla devlete yakın paramiliterler arasında rol değişimi olmuştur.¹⁰⁰ Yunan İsyanı esnasında Yunanlılar adına mücadele etmiş başlıca silahlı kuvvet olan Arnavut başıbozuklarının Hristiyan olanları Arnavut/Malisörlerin hesabına, Müslüman Arnavutların çoğu ise Osmanlı İmparatorluğu adına mücadele etmeye başlamışlardı. Bu yüzden Yunanistan devrimci harekette diğer devletlerin gerisinde kalmamak adına Etniki Eterya'yı sahaya sürmüştür.

Balkanlardaki ulus devletler, şiddet ve caydırıcılık tekelini güçlendirme sürecinde düzensiz birlikleri ve çeteleri bünyesine katabilmek için belirli bir siyaset izlemişlerdir. Bu devletler, eşkıyalığı veya rakip devletlerin irredantist faaliyetlerini önlemek için çeşitli düzensiz grupları kendisine yakın paramiliterlere dönüştürmeyi amaçlamışlardır. Megali İdea'yı gerçekleştirmeyi hedefleyen Yunanistan Krallığı da bu amacına ulaşmak için 19. yüzyıl sonlarında düzensiz birlikleri ve çeteleri kullanmıştır. Düzensiz gruplar devlete hizmetlerinde maddî karşılık beklerler ve çete liderlerini kendileri belirlemek isterler. Düzensiz grupların devletle ilişkileri arttıkça kendileri de devlet aktörleri hâline gelir ve lidere itaat, ulus devlete itaate dönüşür. Ancak Yunanistan bu süreci etkin bir şekilde idare edememiştir. Osmanlı İmparatorluğu, Girit'te siyasî özerkliğin önünü açacak tavizler vermeyi kabul etmişti.¹⁰¹ Buna rağmen, Atina hükûmetinin kontrolünden büsbütün çıkmış bulunan Etniki Eterya, Girit'e silah ve gönüllü sevkıyatları gerçekleştirmekteydi. Bu gelişmeler Yunan hükûmetini baskı altında bırakmıştı. Bir yandan düvel-i muazzama adaya insan ve silah sevkıyatının durmasını talep ederken diğer yandan Yunan milliyetçileri adaya açık bir müdahale yapılmasını bekliyordu. Şubat 1897'de Giritli devrimci güçler Yunanistan ile birleştiklerini deklare etti. Öncesinde 15 bin kişilik bir Yunan kuvveti adaya sevk edilmişti. Mart ayına gelindiğinde Atina hükûmeti seferberlik ilan etti. Nisan ayında ise Yunan güçleri Osmanlı sınırından içeri girdiler.¹⁰² Ulus devletler, diğer devletlerle savaş yürütebileceğini ispat etmeksizin iktidarlarını sağlamlaştıramazdı. Şayet Yunanistan Krallığı'nın merkezî idaresi savaşa karşı bir duruş sergileseydi savaş yanlısı Yunan paramiliterleriyle devlet iktidarını paylaşmak durumunda kalacaktı. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş ilân etmek, Yunanistan'daki siyasî iktidar için kendini ifade

¹⁰⁰ Batalas, *Send a Thief to Catch a Thief...*, 153-154.

¹⁰¹ Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *Balkan National States...*, 174.

¹⁰² Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *Balkan National States...*, 176.

etme biçimi hâline gelmiştir.¹⁰³ Öte yandan, bu savaş görünürde Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir meydan okuması olarak vuku bulmuşsa da esasen Bulgaristan'a karşı izlediği politikanın bir yansıması mahiyetindeydi. 1890'lı yıllar boyunca Bulgar devrimci paramiliterlerinin Makedonya'da sahada Yunanlılara galebe çalmaları ve özerk Bulgaristan yönetiminin son on yıllık dönemdeki yayılmacı politikaları Yunan tarafını kuzeydeki komşu devlet ile savaşa sürüklemiştir.¹⁰⁴

Takribi bir ay süren 1897 Osmanlı–Yunan Savaşı, Yunan tarafının hazırlıksızlığını adeta ifşa etmiş oldu. Osmanlı birlikleri Yunanlı güçler karşısında kısa sürede üstün geldi ve hâkimiyeti elde etti. Yunanistan komşularından yardım alamamıştı. Rusya'yla Avusturya'nın baskısı ile Bulgaristan ve Sırbistan tarafsız kalmıştır. Osmanlı ordusu Teselya'nın içlerine girerken Avrupalı devletler barış için müdahil olmuşlardır.¹⁰⁵ Şayet Avrupalı güçler müdahil olmasaydı Osmanlı ordusu Yunanistan'ın iç kesimlerine doğru ilerlemeye devam edecekti. En nihayetinde Mayıs'ta ateşkes, Aralık'ta barış antlaşması imzalanmıştır. Savaşı kaybetmesine rağmen Yunan devleti büyük bir zarar görmemiş hatta Girit otonomi elde etmiştir. Düvel-i muazzamanın baskısı ile Osmanlı Girit'in otonomisini kabul etmiştir. Valilik makamına Prens Georgios'un getirildiği adadan Bâb-ı Âlî bundan böyle vergi almayacak ve vali tayin etmeyecekti. Bununla birlikte Atina hükûmeti de Osmanlı İmparatorluğu'na savaş tazminatı ödeyecek ve Osmanlı sınırındaki bazı bölgeleri geri verecekti.¹⁰⁶

Savaş, uluslaşma açısından Yunanistan'a birtakım kazanımlar getirmiştir. Ulusallığın önündeki en büyük engel olan monarşi düzeninin temsilcisi Prens Konstantin orduyu zayıf gösterdiği gerekçesiyle ağır suçlamalara maruz kalmıştır. Bununla birlikte savaş malî açıdan olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Savaşın neticesinde Yunan devletinin malî açıdan dışarıdan kontrol söz konusu olmuştur. Atina'da kamu maliyesi ve vergilerle ilgilenen uluslararası bir komisyon teşkil edilmiştir.¹⁰⁷ Böylece Avrupalı alacaklılar güvence altına alınmışlardır. Bu durum Yunanlıların millî gururunu kırsa da malî durum sonraki yıllarda gözle görülür bir biçimde düzelmiş ve borçlar azalmıştır. Öte yandan, milliyetçi grupların baskı ve

¹⁰³ Miguel Angel Centeno, "Limited War and Limited States", Diane E. Davis ve Anthony W. Pereira (Ed.), *Irregular Armed Forces and Their Role in Politics and State Formation* içinde (82-95), New York: Cambridge University Press, 2003, 86.

¹⁰⁴ Mylonas, *The Politics of Nation-Building*..., 61.

¹⁰⁵ Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *Balkan National States*..., 176.

¹⁰⁶ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl*, Zehra Savan ve Hatice Uğur (çev.), İstanbul: Küre Yayınları, 2019, 44.

¹⁰⁷ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl*, 44.

suikastlarının da etkisiyle siyasî istikrarsızlık ve ordunun eksiklikleri devam etmiştir.¹⁰⁸ Yunan ordusu Osmanlı İmparatorluğu'na karşı hezimete uğrayınca, ordunun Makedonya'daki paramiliter uzantıları da geri çekilmek durumunda kalmıştır.¹⁰⁹ Yunan ordusunun diğer ulus devletlerle mücadele içinde olduğu Makedonya'da etkinliğini kaybetmesi, Yunan paramiliterlerinin devlet kontrolünden çıkması ile eş zamanlı olarak vukua gelmiştir. Ordunun zayıflamasıyla birlikte paramiliterler de ordunun gözetiminden uzaklaşmış ve Makedonya için yürütülen mücadelede sahayı Bulgarlara terk etmişlerdir.

Dömeke Harbi, Yunan tarafı açısından paramiliterlerin provokasyonu ile vuku bulmuş ve iyi hazırlanılmamış bir savaş idi. Bu hezimetin bir sonucu olarak, İlinden isyanına kadar olan dönemde Bulgar paramiliterleri sahada Yunan çetelerine galebe çalmıştır. Komplolar sonucunda vuku bulan bir diğer devrim girişimi de İlinden İsyanı'dır. Bu kalkışma da Bulgar paramiliterler açısından hezimetle sonuçlanmış ve nihayetinde Bulgarlar Makedon devrimci hareketinde etkinliklerini kaybetmişlerdir. Bir sonraki bölümün ilk başlığında Bulgar paramiliterlerinin öncülüğünde 1903 yılının Ağustos ayında başlatılan İlinden İsyanı'na dair bir anlatı sunulacaktır. Böylece iki tarihî olay arasında karşılaştırma yapılabilecek ve paramiliterlerin siyasî gündemleri daha iyi anlaşılacaktır.

Temel tezimizin bir boyutu, ulus inşası ve paramilitarizm arasında bağlantı olduğu yönündedir. Yukarıda sunduğumuz anlatı ile buna dair somut veriler ortaya konulmaktadır. Bu bağlantı 1890'larda kristalize olmuştur ve 1900'ler boyunca Balkan Savaşları sonuna kadar olan dönemde bu şekilde devam ettiği görülecektir. Dömeke Harbi paramiliterlerin komploları ile başlamıştır. Yukarıda irdelenen tarihî olaylardan, bunun temel nedeninin, paramiliterlerin, savaş ortamında hem devlet hem de hâkim ulusal unsurlarca meşru görülen örgütler hâline gelmeleri olduğu anlaşılmaktadır. Balkan Savaşı'na gelindiğinde de paramiliterlerin aynı motivasyonla hareket ettikleri görülecektir. Yine Balkan Savaşları'nın devlet olarak var olabilme savaşı olduğu kabul edildiğinde, ulus inşasının Balkan Savaşları'nda da mevcut olduğu anlaşılacaktır. Ulus devletler ulus inşası sürecinde; paramiliterler ise siyasal ve toplumsal meşruluk arayışında savaşa gereksinim duymuşlardır. Tezin ileriki bölümleri de irdelendiğinde, 1890'lardan başlayarak 1900'ler boyunca ve nihayetinde Balkan Savaşları'nda paramiliterlerin, ulus inşasında devletlerce kullanıldıkları daha iyi bir şekilde anlaşılacaktır.

¹⁰⁸ Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *Balkan National States*..., 175-176.

¹⁰⁹ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl*, 45.

II. BÖLÜM: OSMANLI'DA İSYANLAR VE PARAMİLİTARİZM

Bu bölüm iki ana başlığa ayrılmıştır: “1. İlinden İsyanı ve Etkileri”, “2. 1908 Devrimi ve Paramilitarizm.” 1. başlık altında bu isyanın genel anlatısını ve sonrasında yaşananları ayrı alt başlıklar altında inceledik. Ardından 2. başlık altında 1908 Devrimi’ni (Terakki ve İttihad Cemiyeti’ne mensup zabitlerin isyanını ve II. Meşrutiyet’in ilânını), 31 Mart Vakasını ve Balkan Savaşları’na giden süreci yine ayrı alt başlıklar altında değerlendirdik.

İlinden İsyanı hakkındaki temel değerlendirmemiz, Bulgar paramiliterlerince yansıtılmaya çalışıldığı gibi millî bir hareket yahut bir köylü isyanı olmadığıdır. Bu isyanın Bulgar paramiliterleri öncülüğünde yürütüldüğüne ve Bulgar ulus devletinin manipülasyonları ve komploları sonucunda vuku bulduğunu ortaya koymaya çalıştık. Mevcut literatürün önemli bir kısmında bu olay ulusal isyan olarak değerlendirilmektedir. Bu tezde ise İlinden İsyanı’nın esasında paramilitarizm ile alakalı bir hareket olduğu savunulmaktadır. Aşağıda ayrıntılarıyla görüleceği üzere Bulgar devletinin bu isyanı gizliden gizliye desteklediğine dair birtakım veriler de mevcuttur. Bu değerlendirme, metnin genelindeki temel tezimize de katkıda bulunmaktadır. Çünkü anlatımızın başından itibaren, ulus devletlerin, paramiliterleri kendi çekim alanlarında tutmaya yönelik siyaset izlediklerini izah etmeye çalıştık. Bu görüş doğrultusunda, temel tezimizin münferit bir tarihî olay üzerindeki karşılığı ortaya konmuş olacaktır.

Bu tezdeki temel argümanlardan bir diğeri de, paramiliterlerin –devlet güdümündeki yapılanmalar olmakla birlikte– bunların kendi siyasî gündemlerine sahip olduklarıdır. Bu türden örgütler devlet gücüne erişmeyi hedeflemişlerdir. Devletle irtibatları da bundan ileri gelir. 2. başlık altında, VMRO (Makedonya–Edirne Devrimci İç Örgütü) ile Ermeni devrimci örgütlerinin, –destek gördükleri devletlerin resmî siyasetleri dışında– ne surette etkileşime geçtikleri ve ortak gündem oluşturdıkları incelenecektir. Anayasayı ve parlamentoyu ilan yolunda İttihadçıların örgütlenme aşamasında, Terakki ve İttihad Cemiyeti’nin de hem VMRO hem de Ermeni paramiliter örgütleri ile birlikte hareket ettiği ortaya konulacaktır. Aşağıda daha ayrıntılı irdeleneceği üzere, Terakki ve İttihad’ın programında VMRO’yu ve Ermeni devrimci hareketini ziyadesiyle örnek aldığı anlaşılmaktadır. Ne var ki, devlet desteği, paramiliterlerin izleklerinde belirleyici olmuştur. Bulgar ulus devletine daha yakın olan Vrhovist hareket İlinden İsyanı sonrasında yaşanan sürecin sonunda tam anlamıyla Bulgaristan’ın vekil kuvveti hâline gelecektir. İlinden sonrası iki siyasî kutba ayrılan VMRO da II. Meşrutiyet döneminde büsbütün Bulgar ulus devletinin etki alanına girecektir. Temel

tezimiz olan, paramiliterlerin ulus devlet güdümünde aktörler oldukları savımız, Balkan Savaşları döneminde yaşanan gelişmeler de göz önünde bulundurulduğunda farklı perspektiflerden değerlendirilebilecektir.

1. İlinden İsyanı ve Etkileri

İlinden İsyanı: Ulusal İsyan mı, Paramiliter Savaşı mı?

19. yüzyıla kadar geriye dayanan Makedonyalıların ve Makedonyalı Bulgarların ulusal tarihlerine, “eşitlik”, “özgürlük” ve bağımsızlık yolunda yapılan devrimci mücadeleler damgasını vurmuştur. Bu insanların koruyuculuğunu üstlenen VMRO, “Makedon” etnik bilincine sahipti ve siyasî olarak sosyalist bir örgüttü. İlinden İsyanı sırasında bu örgüt, Makedonyalı kimliğinin oluşumunda bir temel atmayı amaçlamıştır. Bu isyan, VMRO liderlerinin Makedonyalıların ulus olarak mevcudiyetlerini öne sürdükleri ilk hareketlenmedir. Yalnızca Osmanlı İmparatorluğu’na karşı yapılan bir mücadele olarak değil; aynı zamanda Yane Sandanski ve Goçe Delçev’in Vrhovistlere (Yüksek Makedonya–Edirne Komitesi mensuplarına) karşı durmaları da Makedon kimliğinin gelişimine katkı sunmuştur.¹¹⁰ İlinden İsyanı, Makedon ulusal tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu hareket, Makedonya ismiyle Makedonya merkezli ve Makedonya coğrafyasının tamamını kapsayacak bağımsız bir devlet çağrısında bulunulan ilk örgütlü mücadeledir. İsyan, Avrupa kamuoyunda da bir yankı oluşturmuş ve Makedonya meselesinin hem içeride hem de Balkanların geri kalanıyla Avrupa’da yeniden tanımlanmasına olanak vermiştir. Bundan böyle Makedonya meselesinin, bütün komşuların iddia ettiği gibi Bulgar, Yunan veya Sırp ulusal meselesi olarak değil; Makedonyalı Bulgarların ve diğer Makedonyalıların iç meselesi olarak değerlendirilmesi gündeme gelmiştir. Bulgaristan hükûmeti, “Makedon” ulus kimliğinin mevcudiyetini resmî olarak reddediyordu. Bulgar resmî ideolojisi tüm Makedonya Slavlarının Bulgar olduğunu öne sürmekteydi. Sofya’daki hükûmetin Bulgaristan içerisindeki Makedonyalıları karşı izlediği siyaset onları Bulgar toplumu içerisinde eritmeye yönelik zorla asimilasyona dayalı bir ulus inşası politikasıydı. Yunan hükûmeti de Makedon ulusunun varlığını ve Yunanistan’ın kuzeyinde bir Makedon azınlığı olduğunu daima reddetmekteydi. Bulgarlar gibi Atina hükûmeti de Makedonyalıları yönelik olarak zorla asimilasyon yönünde bir politika benimsemiştir. Yunan resmî görüşü, Yunanistan’ın kuzeyindeki Makedon azınlığın esasında Yunan ulusal bilincine sahip olan ve

¹¹⁰ James Frussetta, “Common Heroes, Divided Claims: IMRO Between Macedonia and Bulgaria”, John R. Lampe ve Mark Mazower (Ed.), *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe* içinde (110-120), Martonvásár: Central European University Press, 2004, 112-113.

hem Yunanca hem de yerel bir Slav lehçesi konuşan insanlar olduğu iddiasındaydı.¹¹¹ Siyasal iktidarların benimsedikleri bu yaklaşımlar esasen ulus inşası kaygılarını yansıtan siyasî söylemlerdir. Öte yandan, Makedonya yalnızca ulus inşası projelerinin değil, devrimci örgütlerin siyasî programlarının da çakıştığı bir bölgeydi.¹¹² Yunan, Sırp ve Bulgar paramiliter örgütlerinin ve çetelerinin her biri, Makedonya'daki yerleşim yerlerini kendi cemaat grubunun lehine dönüşüme uğratmayı amaçlamışlardır. Bulgar hükûmeti ve Vrhovistler ile VMRO arasındaki gerginliğin temelinde, VMRO'nun, Bulgar hükûmetinin Makedonya'da izlediği siyaseti baltaladığı düşüncesi yatmaktaydı.¹¹³ Bu Bulgar paramiliter örgütlerinin her ikisi de, siyasî komplolarla diğerinin etkinliğini kırmaya yönelik hamleler yapmaktaydı.

Boris Sarafov'un 1899 yılında yapılan "VI. Makedonyalılar Kongresi"nde Yüksek Makedonya Komitesi başkanlığına seçilmesiyle birlikte Vrhovistler önceleri VMRO'nun nüfuzuna maruz kalmıştı. İlk kez teşkilatlandığı 1893 yılından bu döneme kadar olan süreçte Makedonya'daki en etkili örgüt VMRO'ydu. Bu yıllar, VMRO'nun kendi siyasî gündemini Sofya'dan bağımsız bir şekilde belirleyebildiği bir dönemdi. Ancak 1901 yılındaki "IX. Makedonyalılar Kongresi"nde General Zonçev başkanlığa seçilmiştir.¹¹⁴ Zonçev liderliğiyle birlikte Vrhovistler siyasî açıdan Bulgar devlet aklına yakın bir pozisyon almıştır. Zonçev, VMRO'nun sosyalist liderlerinden farklı olarak, Makedonya meselesinin çözümünde Bulgar ordusu vasıtasıyla kesin sonuca ulaşılması gerektiği görüşündeydi. VMRO'nun Vrhovist hareket üzerindeki nüfuzunu bertaraf eden Zonçev, bu örgütün 1901'de yeniden teşkil edilen merkez komitesiyle de iletişim hâlindeydi.

Bu gelişmeler VMRO liderliğinin muhakeme gücünü ortadan kaldırmıştır. Örgütün kurucu liderleri 20. yüzyılın dönümünde şartların başarılı bir isyan için uygun olmadığını farkındalardı ve olası bir isyan hareketinin felaketle bitmesinden korkuyorlardı. Çünkü Makedonya'da bireysel teröre sıklıkla rastlanmaktaydı. Nisan 1902'de Kosova'ya bağlı Kırçova'nın bir köyünde birtakım kimselerin komitacılık yaprak halktan para toplamaları, halkı devlet aleyhine kışkırtmaları ve silahlandırmaları vb. eylemler, bireysel terörün bölgede yayıldığına örnek teşkil etmektedir.¹¹⁵ 1902'de İsa Bulâtin liderliğindeki Arnavut

¹¹¹ Loring M. Danforth, "Transnational Influences on National Conflict: The Macedonian Question", *Political and Legal Anthropology Review*, Vol.18, No.1, (Mayıs 1995), 20-21.

¹¹² Richard C. Hall, "Bulgaria and the Origins of the Balkan Wars, 1912-1913", M. Hakan Yavuz ve İsa Blumi (Ed.), *War and Nationalism: The Balkan Wars, 1912-1913, and Their Sociopolitical Implications* içinde (85-99), The University of Utah Press, 2013, 88.

¹¹³ Brown, *a.g.e.*, 149.

¹¹⁴ Hacısalihoglu, *Makedonya Sorunu...*, 103.

¹¹⁵ BOA, DH.MKT 490/31, 19 Muharrem 1320 (28 Nisan 1902).

klanları da Osmanlı askerlerine saldırılar düzenlemek üzere kuvvet toplamaya başlamıştır. Etrafında geniş bir kitle toplayan bu kişinin bölgedeki konsoloslara ölüm tehditlerinde bulunmak, yerel halktan çeteler meydana getirmek ve asker kişilere saldırılar plânlamak gibi eylemleri de bireysel teröre birer örnek teşkil etmektedir.¹¹⁶ Haziran 1902’de ise Manastır Vilayeti’ne bağlı Ohri havalisinde dolaşmakta olan komitacıların halktan zorla para toplayarak silah satın aldıkları tespit edilmiştir.¹¹⁷ Bu gelişmelerden şüphesiz VMRO liderliği de haberdardı ve kontrolsüz bir hareketlenme başlatmak istemiyorlardı. Yine de, Vrhovistlerin izlediği siyasî komploların sonucunda örgütün ve Makedon millî hedeflerinin açık ve gizli düşmanları bir isyan için çağrıda bulundular. Vrhovistlerle VMRO liderliğinin siyasî amaçları bir aşamaya kadar örtüşüyordu. Makedonya’nın otonomisi her iki siyasî hareket için de kabul edilebilir bir sonuç olurdu. Ancak otonom Makedonya Vrhovistlerin programında Bulgar ilhakı; VMRO içinse bağımsızlık yolunda ilk aşamaydı. Başlangıçta Vrhovistler bu siyasî amacı VMRO’dan devralmak için arayışlara girişmiş ancak bunda başarısız olunca aralarındaki rekabetin boyutu artmıştır. Vrhovistler, VMRO’nun insanlar üzerindeki güvenini sarsmaya çalışmış, liderlerine siyasî suikastlar düzenlemiş, faaliyetlerini engellemeye çalışmış ve silahlı saldırılar ve plânsız isyanlarla örgütün gelişimini sabote etmiştir. Ocak 1902’de Selânik’teki Osmanlı idarî mercileri eskiden Vrhovistlerin tarafında yer almış olan bir VMRO militanını tutuklamış ve bu kişiden diğer VMRO militanlarının isimlerini öğrenmişlerdir. Bunun sonucunda VMRO merkez komitesi üyelerinin tamamı da dahil olmak üzere iki yüze yakın VMRO destekçisi hapse atılmıştır.¹¹⁸ 1902 yılında VMRO’nun eski merkez komite lideri Sarafov da Osmanlı kolluk güçlerince yakın takibe alınmıştı ve bu yüzden devrimci faaliyetlerde bulunamıyordu. Tutuklanmaktan kurtulmuş olan İvan Hacinikolov polisin kendisini de aradığını öğrenince, örgütün otorite sembolleri ile örgüt hakkındaki hassas ve mahrem bilgileri dışarıdan biri olan Selânik bölge komitesi lideri İvan Garvanov’a aktarmak durumunda kalmıştır. Ardından Garvanov’un olası bir ihaneti sonucunda Hacinikolov da Osmanlı polisi tarafından tutuklanmıştır. Bulgaristan doğumlu entelektüel bir kimse olan Garvanov, bir vakitler “Devrimci Kardeşlik” adlı VMRO karşıtı bir yapının liderliğini yapmıştı ve kendisinin aynı zamanda Vrhovistlerle yakın ilişkileri vardı. Böylelikle Hacinikolov VMRO’nun kontrolünü farkında olmadan Vrhovistlerin hizmetindeki bir rakibe devretmiş oldu. Vrhovistlerle Garvanov, zor gücüyle

¹¹⁶ BOA, HR.SYS. 118/4, 19 Kasım 1902.

¹¹⁷ BOA, BEO 1864/139768, 4 Rebiülevvel 1320 (11 Haziran 1902).

¹¹⁸ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 106.

hiçbir şekilde elde edemeyecekleri böylesi bir avantajı siyasî entrika vasıtasıyla elde etmişlerdir.¹¹⁹

Devrim atmosferi yayıldıkça Vrhovistler de Bulgar hükûmetinin denetiminden büyük ölçüde çıkmışlar ve bağımsız politikalar izlemeye başlamışlardı.¹²⁰ 1902’de VMRO’ya karşı elde ettikleri üstünlük Vrhovistleri Makedonya’da gözle görülür bir isyana sevk etmiştir. Vrhovistlerin Bulgar millî ordusu içindeki etkinlikleri, bu isyan girişimlerine devlet desteği sağlamıştır. 1902 yılı yazında Osmanlı topraklarında isyan çıkarmak amacıyla sınıra tecavüz eden Bulgar çetelerine Bulgar millî ordusunda görevli askerlerin yardım ettikleri tespit edilmiştir. Bulgarların desteklediği paramiliterler, Şıpka’ya Rusya’dan birtakım kimselerin gelmesini fırsata çevirerek isyan çıkarmak suretiyle dış devletlerin müdahalesini sağlamayı amaçlamışlardır.¹²¹ Yabancı müdahalesini ummaları komitacıların geniş katılımlı bir isyan hareketi başlatmaya çalıştıklarını göstermektedir. Şıpka’da gerçekleştirilen kilise açılışı gerekçesiyle Bulgar millî ordusu da civarda manevra icrası için takviye birliklerini silah altına almış ve buralara askerî yığınaklar yapmıştır. Osmanlı İmparatorluğu sınırına yakın bir bölge olması dolayısıyla Şıpka’da böylesi bir hareketlenmenin vuku bulması isyan hazırlığı olarak kabul edilmiş ve Osmanlı idarî yetkililerinin de tepkisini çekmiştir.¹²²

İsyan hareketi başlatma yönündeki girişimler komplolar vasıtasıyla hayata geçirilmeye çalışılmıştır. 1902 yılının Ağustos ayında Vrhovist yöneticilerinden Albay Anastasas Yankof silahlı yüz adamıyla Manastır Vilayeti’ne bağlı Kesriye yakınlarındaki bir köye gelerek civardaki yerel VMRO çetelerini isyana teşvik etmiştir. Bulgar ordusunun sözde bir askerî müdahale hazırlığında olduğu ve buna ortam hazırlamak için isyan ilan edileceği haberini yaymaya çalışmıştır.¹²³ Vrhovistlerin burada asıl amacı yerel VMRO çeteleri vasıtasıyla Makedonya’da genel bir halk hareketi başlatmaktır. Bu yolla VMRO öncü kuvvet gibi kullanılacak ve başarısızlık durumunda bu örgütün Makedonya’daki devrimci hareket üzerinde kurduğu siyasî tekeli kırılmış olacaktı. Aynı zamanda halkın da VMRO’ya karşı olumsuz bir tutum takınmalarını amaçlamışlardı. Bizzat Ferdinand’ın emriyle Vrhovistlere bombalı saldırılar yaptırılıp bunların VMRO’ya isnat edildiği bir siyaset izleniyordu. Böylece Osmanlı’nın isyanı sertçe bastırmasına yol açmak suretiyle halkı

¹¹⁹ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 107.

¹²⁰ Misha Glenny, *The Balkans: Nationalism, War, and the Great Powers, 1804–2012*, Toronto: House of Anansi Press, 2012, 200.

¹²¹ BOA, HR.SFR.1... 128/6, 9 Ağustos 1902.

¹²² BOA, HR.SFR.1... 128/6, 9 Ağustos 1902.

¹²³ Glenny, *a.g.e.*, 200.

VMRO'dan soğutmayı plânlamışlardı.¹²⁴ Bu dönemde Vrhovistlerin kendileri VMRO'ya isnat ettikleri faaliyetlerin tam tersi bir tutum almışlardı. Ramazan Hakkı Öztan, *“Technologies of Rebellion: Ottoman Balkans as a Site of Technological Contestation, 1878–1912”* [“İsyan Teknolojileri” – Teknolojilerin Çekişme Alanı Olarak Osmanlı Balkanları]¹²⁵ başlıklı makalesinde, Sofya'daki Vrhovist merkez komitenin güney Balkanları karıştıran kendilerine bağlı çetelere gönderdikleri direktiflerde “Osmanlı kuvvetleri ile doğrudan çatışmak yerine siyasal propaganda faaliyetlerinde bulunmalarını” salık verdiklerini aktarmaktadır. Bu yöntem esasında VMRO'nun başlıca taktiği idi. VMRO'nun toplu isyan karşıtı liderlerinin eğitim ve propagandaya önem vermeleri ulus inşasının yalnızca bir boyutudur. Bu yaklaşımları siyasî bir tercihtir. Ulus inşasının bir başka boyutu da, bu türden benimseyici politikalar dışında, şiddete dayalı dışlayıcı politikaları içermektedir. Ancak her hâlükârda inşa projelerine ihtiyaç duymuşlardır. Öte yandan, VMRO'nun entelektüel kimlikleriyle tanınan liderleri dahi benimseyici ulus inşası politikalarının yanı sıra Osmanlı ve diğer rakiplere ölçülü terör saldırılarında bulunmaktan geri durmamışlardır. VMRO liderliğinin bu tutarsızlıklarından dolayı İlinden'in ulusal bir isyan olmadığı söylenebilir. Ulusal isyan görüntüsünü zedeleyen bir diğer etmen ise, söz konusu isyan hareketinin yukarıda ayrıntılarını verdiğimiz yoğun komplolar sonucunda gerçekleşmesidir.

Vrhovistler VMRO'nun siyasî gücünü kırmak istiyorlardı çünkü her kademedeki aktivistler yeni gönüllüler olarak bu rakip örgüte dahil oluyorlardı ve VMRO'nun üye sayısı gitgide artıyordu. Önceleri ağırlıklı olarak öğretmenler, öğrenciler ve papazlar gibi aydın kesim gönüllü olurken daha sonraları tacirler de örgüte destek vermişlerdir. İlinden İsyanı öncesi VMRO köylülerin bile bir kısmının desteğini kazanmıştı ve halkın salt çoğunluğunun desteğini kerhen de olsa elde etmişti.¹²⁶ Ancak unutulmamalıdır ki bu destekçiler Bulgar etnik kökenine sahip kimselerdir. Makedonya'nın önemli bir kısmı ise Bulgar dışı halklardandır. VMRO'nun İlinden İsyanı öncesindeki gücü, halk desteğinden ziyade siyasî örgütlenmeye ve ateş ve silah bakımından kuvvetli olmasına dayanıyordu. Örgüt, üyelerine para ve silah sağlayan, propagandalar yapan ve liderler arasında iletişimi sağlayan deneyimli casuslardan oluşan etkili bir yeraltı ağına sahipti.¹²⁷ VMRO bir yandan silah kaçakçılığı ile

¹²⁴ Arif Cemil, *Teşkilat-ı Mahsusa*, 329.

¹²⁵ Ramazan Hakkı Öztan, “Technologies of Rebellion: Ottoman Balkans as a Site of Technological Contestation, 1878-1912”, Irina Vainovski-Mihai (Ed.), *New Europe College Yearbook 2014-2015* içinde (299-330), Bükreş: New Europe College, 2015.

¹²⁶ Rossos, *Macedonia and the Macedonians*..., 105.

¹²⁷ Yenen ve Öztan, *Asiler Devri: Osmanlı İmparatorluğu'nda İhlalci Siyaset*, 36.

suç dünyasında etkinliğini devam ettirirken diğer yandan Makedonya’da çetelerinin aldığı uluslararası yardımlar ve kurduğu paralel vergi sistemi sayesinde devlet içinde devlet hâline gelmişti.¹²⁸ Bulgar komitacılarının muhacirlerden iane adı altında para toplayıp matbu belge verdikleri bile görülmüştü.¹²⁹ İlinde isyanının vuku bulduğu 1903 yılında Makedonya’nın bazı bölgeleri VMRO’nun örfi idaresi altındaydı. Örgüt buralarda kendi posta ve adliye teşkilatını dahi tesis etmiştir.¹³⁰ VMRO’nun Makedonya’da güçlenmesi Vrhovist hareketin aleyhine gerçekleşmekteydi. Yankof gibi kimselerin komploları bu güç kaybının bir sonucuydu. 1902 yılının güz mevsiminde Yankof, Makedonya’nın batısında karışıklık çıkarmaya devam ediyordu. Bir yandan da Vrhovistlerin yüzlerce gerillası Bulgar sınırı yakınlarından Serez Sancağının büyük bir kısmına yayılmıştı. Osmanlı idarî mercileri ise öteden beri bir isyana girişileceğini beklemekteydi ve üç Makedonya sancağında da savunma düzeyini artırmıştı. Kosova ve Serez’de askerî yığınaklar yapılmış, redif ve ilave taburları silah altına alınmıştı.

Bu gelişmeler VMRO’nun otonomi ilan etmeden önce kitleleri eğitmeye yönelik olarak belirlediği stratejinin altını oymaktaydı. Örgütün Goçe Delçev ve Yane Sandanski gibi liderleri Makedonya’daki toplumsal koşullara Vrhovistlere kıyasla daha hâkimdi ve isyan etmenin siyasî bir intihar olacağını düşünüyorlardı.¹³¹ Nitekim Delçev örgütün 1902 kongresinde de benzer görüşler açıklamış, büyük bir devrim yerine küçük çaplı ve birbirinden ayrı eylemlerle ilerlenmesi gerektiğini ifade etmişti ancak öteki yöneticiler onu desteklememişti. Delçev’in ideali, bağımsız Makedonya’nın dış müdahale ve yardım olmaksızın Makedonya’nın kendi gücüyle gerçekleşmesiydi.¹³² Delçev’le Sandanski’nin benimsedikleri tutum romantik bir milliyetçiliği çağrıştırıyor olsa da siyasî açıdan yerindeydi. Örgütlenme yönünden başarılı olsa da VMRO plânlı bir halk hareketi gerçekleştirebilecek kapasitede değildi. Kitleleri harekete geçirebilmesi için bütün köylülere silah temin edebilmesi gerekmekteydi ancak örgüt malî açıdan bu kaynağa sahip değildi.¹³³ VMRO’nun faaliyetleri silah kaçakçılığı, adam kaçırma ve jandarmalara saldırı düzenlemek gibi suç ve terör eylemlerinin ötesine geçmiyordu. Üstelik Makedonya jandarmanın yoğun denetimi altındaydı. 1902 yılı baharında Osmanlı mercileri, halihazırda bölgede operasyon

¹²⁸ Ryan Gingeras, *Heroin, Organized Crime, and the Making of Modern Turkey*, 1. Basım, Oxford University Press, 2014, 26.

¹²⁹ BOA, Y.MTV. 258/22, 3 Muharrem 1322 (20 Mart 1904).

¹³⁰ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 105.

¹³¹ Glenny, *a.g.e.*, 200.

¹³² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler – Cilt I: İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1908–1918*, 2. Basım, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988, 512.

¹³³ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 105-106.

yapmakta olan askerleri Bulgar komitacıların yoğun bir şekilde isyana hazırlandığı Kesriye ve Filorina'ya sevk etmişti.¹³⁴ İmparatorluğun Balkan dağlarında çetelere karşı izlediği olağanüstü hâl siyasetinin bir gereği olarak, karışıklık çıkacağı düşünülen bölgelerde takviye askerî birlikler ve kolluk kuvvetleri görevlendiriliyordu. Öte yandan Osmanlı askerî mercileri devrimci örgütlerin faaliyetlerine karşı orduyu seferber ederek mümkün mertebe sert biçimde müdahale ediyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun aldığı güvenlik önlemleri karşısında Bulgar devrimcilerinin tepkisel saiklerle eylemlerini artırdıklarına da rastlanmaktadır. 1902 yılı içerisinde komitacılık faaliyetleri nedeniyle Bulgar millî ordusunda görevli Zonçev ile Nikolov adlı iki albay tutuklanmıştı. Prens Ferdinand'ın da tepki gösterdiği tutuklama işlemini müteakip Bulgaristan'dan Makedonya'ya komite üyelerince donatımı yapılmış bir çetenin sızma girişiminde bulunduğu tespit edilmişti.¹³⁵ Bu koşullar altında yerel halk devrimci örgütlerin hiçbirine bağlanmak istemiyor hatta ağırlıklı olarak örgütlere antipati besliyordu.¹³⁶ Üstelik komiteciler Makedonya'da Müslüman köylülerinin yanı sıra kendilerine karşı çıkan Hristiyan köylülere de baskı ve tahakkümde bulunurken Osmanlı İmparatorluğu birlikleri bölge halkının teveccühünü kazanmıştı. Osmanlı Viyana Sefareti, Ekim 1902'de Hariciye Nezareti'ne arz edilen bir resmî yazıda, Avusturya kamuoyunda Osmanlı askerî birliklerinin, *"imparatorluğun Avrupa vilayetlerinde yaşanan son isyan olaylarında doğru eylemlerde bulunarak tarafsız bir tutum sergilediklerinden"* bahsedildiğini bildirmiştir.¹³⁷ Makedonya'nın muhafazakâr ve aklîselim köylüleri, silahsız ve savunmasız bir vaziyette isyan etmek üzere hazırlanan bir devrim ordusuna katılıp hayatlarını tehlikeye atmazdı. 1902 yılı içinde Yankof gibi yine Bulgar yanlısı bir başka komitacı lideri yanında iki yüz kişilik çetesiyle Makedonya sınırından girdiğinde onu sürüp atan yerel halktan kimselerdi.¹³⁸ Kaldı ki VMRO'nun, Delçev'in ideali üzere takip ettiği bağımsızlık yolunda eğitim ve propaganda faaliyetlerine yönelik izlediği strateji yerelde hakkıyla uygulanamıyordu. 1902 yılında Manastır Vilayeti'nin Yunanistan'a yakın bir şehri olan Kesriye'de bir Bulgar okulu açılmıştı. Bu okul civardaki Hristiyan nüfusa rahatsızlık veren komitacıların üssü hâline gelmişti. Dışarıdan getirilen öğrencilerle eğitim faaliyetlerine devam edilmeye çalışılmış ve izin almaksızın rüşdiye kısmı açılmak istenmişti.¹³⁹

¹³⁴ BOA, DH.MKT. 494/9, 24 Muharrem 1320 (3 Mayıs 1902).

¹³⁵ BOA, HR.SFR.3... 517/97, 5 Eylül 1902.

¹³⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler – İkinci Meşrutiyet Dönemi...*, 509.

¹³⁷ BOA, HR.SYS. 197/54, 23 Ekim 1902.

¹³⁸ Mazower, *Selanik...*, 275.

¹³⁹ BOA, MF.MKT. 635/11, 8 Rebiülevvel 1320 (15 Haziran 1902).

VMRO'nun muhalif kanadı o yılki isyanı engellemek üzere fiilî olarak da harekete geçmişti. Bu nedenle doğu Makedonya'da genel bir isyan ilan edilmesinden önce VMRO'nun ve Vrhovistlerin çeteleri arasında çatışmalar başlamış oldu. Bu sırada Rusya hükûmeti de isyan plânlarından haberdar olmuş ve karşı çıkmıştır. Bu dirence rağmen Vrhovistler 23 Eylül 1902 günü Cuma-i Bâlâ kazasının Zelesnika köyünde "Cuma İsyanı"nı başlatmayı başarmışlardır.¹⁴⁰ İsyan sırasında Vrhovistlerin gerillaları kısa zamanda Bulgar sınırına yakın yirmi sekiz köyün hâkimiyetini ele geçirmişlerdir.¹⁴¹ Ancak yine Bulgar komitacıların beklentilerinin aksine bölge halkı isyan hareketine destek vermemiştir.¹⁴² Beş yüzün üstünde Osmanlı askeriyle onlarca komitacı öldürülmüş ve günler sonra Osmanlı ordusu komitacıların çoğunu Bulgar sınırının ötesine doğru püskürterek hâkimiyeti yeniden eline almıştır. Osmanlı idarî temsilcileri, Bulgar resmî siyasetinin uygulayıcıları olarak kabul ettiği VMRO elebaşlarını da teker teker etkisiz hâle getirmiş, bunlardan Bulgaristan'a kaçamayanlar tutuklanmış ya da öldürülmüşlerdir.¹⁴³ VMRO liderliğinin zayıflamasıyla birlikte kırsalda şiddet eylemleri büsbütün terörizme kaymıştır. Örgütlü bir VMRO şiddeti kademeli olarak uygularken; örgütün, siyasî görevleri de bulunan komite kademeleri bertaraf olunca bölgede kaosun boyutu artmıştır. Bundan sonraki süreçte VMRO gitgide kontrolü kaybedecektir.

VMRO'nun idaresini elinde tutan Garvanov, örgütün sabırlı, dikkatli ve sistemli hazırlık siyasetini terk ederek isyan çağrısında bulunmuştur. Vrhovistlerin düzenlediği Cuma isyanının umutsuz bir atmosfer oluşturduğunu, olayların hızla geliştiğini ve VMRO'nun hemen harekete geçmesi gerektiğini öne sürmüştür.¹⁴⁴ Örgütün Sofya'daki yurtdışı temsilcileri Matov ve Tatarçev ile Garvanov, yine düvel-i muazzamanın dikkatini çekmek ve örgütün Makedonya'daki konumunu güçlendirmek gibi gerekçelerle 1903 yılı başında Makedonya'da bir isyan daha başlatılmasını kararlaştırmışlardır.¹⁴⁵ İsyan hareketlerinin, halkın değil; örgütün kendi iç siyaseti dahilinde kararlaştırıldığı görülmektedir. Halk hareketi veya millî isyanın söz konusu olmadığı, örgütün yapmayı plânladığı bireysel terör eylemlerinden açıkça anlaşılmaktadır. Örneğin, Boris Sarafov, Mart 1903'te yine Avrupa kamuoyunun dikkatini Osmanlı Balkanları'na yöneltmek amacıyla Selânik'teki İngiliz, Fransız veya Alman konsoloslarından birine suikast düzenlemeyi plânlamış ve Osmanlı

¹⁴⁰ Hacısalihoglu, *Makedonya Sorunu...*, 103-104.

¹⁴¹ Glenny, *a.g.e.*, 200.

¹⁴² Mazower, *The Balkans: A Short History*, 100.

¹⁴³ Glenny, *a.g.e.*, 201.

¹⁴⁴ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 107.

¹⁴⁵ Hacısalihoglu, *Makedonya Sorunu...*, 108.

Londra Sefareti, İngiliz Dışişleri Ofisi'ne bu konuda uyarıda bulunmuştur.¹⁴⁶ Aynı zamanda örgütün de tamamının millî isyan konusunda kesin bir duruşu söz konusu olmamıştır. Sonraki kongreler millî isyana dair kafa karışıklığını gün yüzüne çıkarmıştır. Aralık 1902'de, isyan yapıp yapılmamasına karar verecek bir kongrenin, 1903 yılının Ocak ayında Selânik'te toplanacağı ilân edilmiştir. Temsil gücünden ve söylem birliğinden yoksun olan söz konusu kongreye çoğunu Garvanov'un seçtiği on yedi kişilik düşük profilli bir delege grubu katılmıştır. Kongrede, bahar ayları içerisinde bir isyan hareketine girişilmesi tartışılmış ve dikkatle seçilmiş delegeler bile isyan konusunda görüş birliğine varamamışlardır. Zaman zaman şiddetlenen uzun tartışmalara rağmen, Bulgar ordusunun isyancılara yardım etmeye hazır olduğu gibi temelsiz sözler de dahil olmak üzere her türlü baskı taktiğini uyguladığı kongrede Garvanov amacına ulaşmıştır. Nihayetinde muhalifler birlik uğruna geri adım atmışlar ve katılımcılar oybirliği ile baharda bir ayaklanma çağrısı yapılmasını kabul etmişlerdir. Bu karar VMRO liderliğini her kademede bölmüştür. Halk hareketi biçiminde işe koşulan toplu isyanlara en başından beri karşı olan Delçev, Petrov ve Sandanski gibi örgütün tanınmış figürleri bu kararı reddetmişlerdir. Petrov, kararı Vrhovist kaynaklı ve yıkıcı bulmuş ve kınamıştır. Delçev ise güçlü bir muhalefet başlatmak üzere 6 Mayıs 1903 Aya Georgiya gününde Serez yakınlarında bölge liderleriyle bir kongre yapmaya hazırlanıyordu.¹⁴⁷

23 Eylül 1902'deki isyanda uğranılan hezimete VMRO adına ilk karşılık olarak, Selânik'te bir dizi terör saldırısı gerçekleştirilmiştir. 1903 yılı baharında aylar öncesinden plânlanarak girişilen bu saldırıların müsebbibi VMRO'nun radikal kanadına yakın olan ve "Gemiciler" namıyla faaliyet gösteren bir gruptu. Bu grup söz konusu eylemleri Rus radikal devrimcilerinden ilham alarak hayata geçirmiştir.¹⁴⁸ Gemiciler grubu anarşist eğilimli kimselerden oluşmaktaydı. Günlük rutinden vazgeçtikleri, hukuk düzeninin sınırlarından ayrıldıkları ve özgürlüğe yelken açtıkları tahayyülüyle kendilerini bu metaforik isimle tanıtıyorlardı.¹⁴⁹ İlk olarak 28 Nisan sabahı Fransız Messier Maritime kumpanyasına ait *Guadalquivir* adlı vapur Selânik'te limandan ayrılmak üzereyken büyük bir patlama sonucunda tamamen tahrip olmuştur.¹⁵⁰ Gemiciler adına eylemi yapan anarşist, yolcu kisvesi altında *Guadalquivir*'e binmiş ve daha önceden makine dairesine yerleştirilen dinamitleri ateşleyerek geminin tamamına yayılan ve çok sayıda insanın ölümüyle sonuçlanan bir

¹⁴⁶ BOA, HR.SFR.3... 525/39, 3 Mart 1903.

¹⁴⁷ Rossos, *Macedonia and the Macedonians*..., 107.

¹⁴⁸ Yılmaz, *Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Komplo*..., 254.

¹⁴⁹ Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri*..., 275.

¹⁵⁰ Duru, *a.g.e.*, 14.

patlamaya sebep olmuştu.¹⁵¹ Gemiciler aynı günün ilerleyen saatlerinde İstanbul'dan gelen bir trenin raydan çıkmasına neden olmuştur. Raylara yerleştirdikleri bombanın saati erken çalışmış ve trenin lokomotifi geçerken patlamıştı. Bu sayede vagonlarda bulunan askerler sağ kurtulabilmişlerdir.¹⁵² Ertesi akşam hava karardıktan sonra havagazı deposunu dinamitlemişlerdir. Bu yüzden şehrin bütün ışıkları kesilmiş ve Selânik büsbütün karanlığa gömülmüştür. Dakikalar sonra Osmanlı Bankası bir patlamayla enkaz hâline gelmiştir. Osmanlı Bankası'nda gerçekleşen patlama o kadar şiddetli olmuştur ki bankanın yanındaki Alman okulu (*Kegelklub*) da tahribata uğramış ve sosyal bir etkinlik için orada bulunan Selânikli Almanların çoğu yaşamını yitirmiştir.¹⁵³ Bankaya yaptıkları saldırıda patlayıcıları İstanbul'dan satın almışlar ve Selânik'e sardalya kasaları içerisinde geçirmişlerdi. Ardından bankanın karşısında bir manav dükkânı kiralamışlar, sokağın altından kırk gün boyunca tünel kazarak dinamitleri bankanın altına yığmışlardı.¹⁵⁴ Saldırıları ağırlıklı olarak şehrin Avrupalı sakinlerinin yaşadığı kısımda yoğunlaşmıştır. Buralardaki kahvehane, kulüp, otel ve tiyatro binalarına el yapımı bombalarla ve Molotof kokteylleriyle çok sayıda saldırıda bulunmuşlardır. Özellikle Avrupalılara saldırıyorlardı çünkü başlıca amaçları Avrupa kamuoyunun dikkatini çekmekti. Bir yandan Müslümanların kışkırtılması da kaosa katkı yapacak; Avrupa kamuoyunun, imparatorluğun Müslüman kesimine yönelik tepkisine neden olacaktı. Nitekim Müslümanlardan oluşan bir çete de misilleme amacıyla şehirdeki Slav azınlığa yönelik saldırılara girişmiş ve yaklaşık altmış kişinin ölümüne neden olmuştur.¹⁵⁵ Bu eylemlerin en karakteristik özelliği, zamana yayılmış propaganda ve eylemler yerine kısa vadede sonuç almaya yönelik olarak gerçekleştirilmiş anarşist nitelikli saldırılar olmalarıdır. Anarşizme dayalı bireysel teröre yaklaşan bu fiillerin, Gemiciler gibi devlete uzak konumdaki paramiliterlerce yapıldıkları görülmektedir. Gemicilerin isyanı öncesi yapılan karar toplantılarında VMRO'nun daha kıdemli üyeleri böyle bir isyana girişilmesine karşı görüşlerini kesin bir dille ifade etmişlerdi. Ancak oluşan kaos ortamında VMRO çeteleri de intikamcı bir tutum benimsemişler ve devlet desteği beklemeden saldırılara girişmişlerdi. Devlet desteği paramiliterlik olgusu bakımından kilit role sahiptir. VMRO'nun bu dönem isyanlarla yıpranması, onları Bulgar devletinin manipüle etmesi sonucunu doğurmuştur.

¹⁵¹ Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, 3. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, 155.

¹⁵² Öztan, *Technologies of Rebellion...*, 315.

¹⁵³ Glenny, *a.g.e.*, 202.

¹⁵⁴ Uzer, *a.g.e.*, 155.

¹⁵⁵ Glenny, *a.g.e.*, 202-203.

Selânik'teki söz konusu saldırıların ilk saatlerinde Osmanlı askerî mercilerinin yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Öyle ki, şehrin ışıkları kesildiğinde gizlendikleri yerlerden çıkan anarşistler resmî binalara, devriyelere ve halktan kimselere rastgele saldırmaktaydılar. Olaylara müdahale eden askerler de zaman zaman etrafa rastgele ateş açmak durumunda kalmışlardı.¹⁵⁶ Sivil ölümlerinin yanı sıra, bizzat askerle devriyeye çıkan Vali Hasan Fehmi Paşa bile suikasta uğramış ve şans eseri kurtulmuştu. Dehşet ortamına şahit olan yabancı ülke elçileri bağlı bulundukları hükûmetlere telgraf çekip savaş gemisi gönderilmesini talep etmişlerdir.¹⁵⁷ İlk saatler devrimsel bir görüntü ortaya çıkmışsa da Hasan Fehmi Paşa'nın sıkıyönetim ilân etmesiyle saldırıların daha fazla yayılması engellenmiştir. Avrupa müdahalesi de anarşistlerin umduklarının aksine sınırlı düzeyde kalmıştır. Vali Paşa elçilerle görüşmeler yaparak yabancı müdahalesini engelleyebilmişti. İngiliz ve Fransız gemileri Selânik'in hemen dışında demir atmıştı ancak onlar sadece kentin Avrupalı sakinlerine cesaret vermek üzere gelmişlerdi. Devrimci kaosun rüzgârı Selânik olaylarında Osmanlı lehine dönmüş, Avrupalı devletlerin endişeleri imparatorluğun izlediği olağanüstü hâl siyasetine meşru bir gerekçe oluşturmuştur. Bu bakımdan Selânik'teki saldırıların Balkanların güneyinde kaosu büyütmek ve imparatorluğun koersif gücünü yahut zor araçlarını üzerine çekmek dışında VMRO için bir getirisi olmamıştır. Anarşistler açısından bu olayların başarısız olmasında, saldırıların şehir bölgesinde yapılması da etkilidir. Selânik olayları, şehir merkezinde yapılmasın açısından bu dönemde sıra dışı ve tekil bir örnektir. Bu yüzden gemiciler burada terörist eylemcilerle benzeşim göstermişlerdir. Diğer bütün paramiliter çetelere bakıldığında faaliyetlerini merkezdeki kaynakların ulaşamadığı ve zorlu coğrafi koşulların hüküm sürdüğü alanlarda gerçekleştirmektedir. Bu sayede kolluk güçlerine, polise ve nizamî ordulara yakalanmadan etkili bir şekilde faaliyet göstermektedirler. Bu türden gerilla savaşı vermeleri bir taktiktir ve devlet güdümündeki paramiliterlerin benimsediği yöntemdir. Bireysel teröre meyleden ve devlet desteğinden yoksun olan gemicilerinse bu taktiklerden yararlanmadıkları görülmektedir. Bu suretle devrimciler Osmanlı İmparatorluğu'nun kanunî zor gücünü üstüne çekmiştir.

Osmanlı hükûmeti Selânik olaylarını Makedonyalı devrimcileri sıkı bir şekilde takip etmek için bir vesile olarak değerlendirmiştir.¹⁵⁸ Olayların son bulmasıyla birlikte 500'ün üzerinde VMRO destekçisi tutuklanmıştır.¹⁵⁹ Olaylardan yalnızca birkaç gün sonra, örgüt içi muhalefet hareketini başlatmak üzere Serez'e seyahat etmekte olan Delçev ve beraberindeki

¹⁵⁶ Mazower, *Selânik: Hayaletler Şehri...*, 276.

¹⁵⁷ Mazower, *Selânik: Hayaletler Şehri...*, 276.

¹⁵⁸ Hacısalihoglu, *Makedonya Sorunu...*, 108.

¹⁵⁹ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 108.

on kişilik bir devrimci grubu, 4 Mayıs 1903'te gece saatlerinde Paniçe köyü dışında Osmanlı devriyeleriyle girdikleri bir çatışmada öldürülmüşlerdir.¹⁶⁰ Plânlarından haberdar olan bir casus yahut bizzat Garvanov, Osmanlı mercilerine ihbarda bulunmuş olabilirdi.¹⁶¹ Zira Delçev örgütün üst düzey liderlerinden biriydi ve etkili bir şahsiyetti. Dahası, İlinden isyanını da önleyebilecek bir potansiyele sahipti. Dolayısıyla Delçev'le yoldaşlarının ölümü İlinden isyanına giden süreci hızlandıracaktı.¹⁶²

Makedonya'nın söz konusu ettiğimiz olağanüstü koşullarında 1902 yılı boyunca, 1903 Ağustos'una kadar olan dönemde Selânik olayları hariç toplam seksen altı çete savaşı vuku bulmuştur.¹⁶³ VMRO, Cuma İsyanı'nın kötü gitmesi, Selânik olayları ve bunları takip eden tutuklamalar nedeniyle parçalanma tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır.¹⁶⁴ Bu gergin atmosferde Selânik kongresinin kararlarını tersine çevirecek akılcı bir yaklaşım mümkün görünmüyordu. Bir devrimin yaklaştığı haberi Balkan dağları boyunca köyden köye yayılmaktaydı. Bölgede idarî görevlerde bulunmuş olan Tahsin Bey de hatıratında 1903 yılı baharında Makedonya'da hüküm süren devrim atmosferini tasvir etmektedir. Çete faaliyetlerinin vahametini dikkat çeken Tahsin Bey, 1903 yılı başlarında görev yaptığı Razlık yakınlarında bomba yüklü başıboş bir at arabası bulduklarından bahsetmektedir. Günler sonra Lezekop'ta yüzlerce komitacının katıldığı bir ayaklanma başlamış ve yakınlarındaki bir mağarada büyük bir silah ve cephane deposu bulunmuştur.¹⁶⁵ 1903 yılı başında Bulgar paramiliterlerinin Doğu Rumeli tarafındaki hatt-ı imtiyazın yakınlarındaki Tırnovacık gibi yerleşim yerlerinde ve köylerde de silah yığdıkları yönünde haberler Osmanlı idarî mercilerine ulaşmaktaydı.¹⁶⁶ Temmuz 1903'te ise Osmanlı'nın Drama Binbaşısı, Bulgaristan'ın Karlova kazasında ikamet eden güvenilir bir muhbirden İlinden isyanının haberini önceden almıştır. Binbaşısıya gelen bilgi, Bulgar komitacıların, harman zamanı halkın ekinlerini yakacakları yönündedir.¹⁶⁷ 1903 yılı Temmuz'unda komplocu Bulgar albay Yankof'un çetesinin de Bulgaristan'ın İstanmaka şehri civarındaki bir köyde yangın çıkarıp hırsızlık yaptıkları tespit edilmişti.¹⁶⁸ Makedonya'nın geri kalanında olduğu gibi Kruşevo sakinleri de bir isyan hareketinin arifesinde olduklarını sezmişlerdir. 1903 yılı

¹⁶⁰ BOA, HR.SFR.3... 526/20, 7 Mayıs 1903.

¹⁶¹ Rossos, *Macedonia and the Macedonians*..., 108.

¹⁶² Garabet K. Moumdjian, "Rebels with a Cause: Armenian-Macedonian Relations and Their Bulgarian Connection, 1895–1913", M. Hakan Yavuz ve Isa Blumi (Ed.), *War and Nationalism: The Balkan Wars, 1912–1913, and Their Sociopolitical Implications* içinde (132–175), The University of Utah Press, 2013, 148.

¹⁶³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler – İkinci Meşrutiyet Dönemi*..., 513.

¹⁶⁴ Hacısalihoglu, *Makedonya Sorunu*..., 108.

¹⁶⁵ Uzer, *a.g.e.*, 143.

¹⁶⁶ BOA, Y.MTV. 208/76, 13 Şevval 1320 (13 Ocak 1903).

¹⁶⁷ BOA, TFR.I.SL.. 14/1397, 18 Rebiülahir 1321 (14 Temmuz 1903).

¹⁶⁸ BOA, Y.A...HUS. 453/12, 2 Cemaziyelevvel 1321 (27 Temmuz 1903).

baharında Kruşevo'dan gelen bir temsil heyeti Manastır'daki Osmanlı idarî mercilerinden yerel ordu garnizonunu güçlendirmelerini talep etmiştir.¹⁶⁹ 10 bin nüfuslu Kruşevo'da yerleşik halkın tamamına yakını Ulah, Yunan ve Slavlardan müteşekkildi ancak bu Hristiyan gruplar dahi Makedonya adına herhangi bir ulusal direniş isyanına taraftar değildi. Kruşevo, İlinden İsyanı sırasında kurulan en büyük devrim hükûmetinin merkezi olarak seçilecekti. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu ayaklanmanın bir ulusal isyan olmadığı anlaşılmaktadır. Bulgar paramiliterlerinin Makedonya'ya ücretle komitacı yazmaları da ulusal isyan söylemini zedeleyen bir gelişme olarak sayılabilir.¹⁷⁰ Üstelik bu dönemde Makedonya'da Osmanlı lehine muhbirlik faaliyetleri de görülmektedir. 1903 yılı baharında komitacıların tehdidi ile iş yapan Yahudi bir tacir, komitacıların silah ve eşyalarının gizlendikleri yerleri bildirmiş ve komitacılar tarafından hakkında ölüm emri verilmişti.¹⁷¹ Yine 1903 yılında Manastır Vilayeti'ne bağlı Bihlişte nahiyesi yakınlarındaki bir köyde komitacıların saklamış oldukları silahlar köy muhtarlığı vasıtasıyla Osmanlı askerî mercilerine teslim edilmiştir.¹⁷² Aralık 1902'de yaklaşık kırk kişilik bir Bulgar çetesi Manastır civarındaki bir Slav köyüne gece baskını düzenleyerek buranın muhtarını ciddi şekilde yaralamış, ardından köylülerin durumu Osmanlı idarî mercilerine şikâyet etmesi üzerine çetecileri tutuklamak üzere bölgeye asker gönderilmiştir.¹⁷³ Mart 1905'te, komitacıları takip eden Osmanlı askerlerine refakat eden Hristiyan cemaatinden bir kimse, Manastır Vilayeti'nin bir köyüne geldiklerinde burada evlerde arama yapılırken sivil halktan birine fiili şiddette bulunmuştu. Bunun üzerine Manastır Vilayeti yetkilileri Hristiyan cemaatinin devlete bağlılıklarının zedelenmemesi gerektiğini vurgulayarak ilgilere suçlu hakkında soruşturma başlatmalarını salık vermişler ve yaralanan kişiyle ilgilenmesi için köye bir hekim göndermişlerdi.¹⁷⁴ Komitacı arama faaliyetleri sırasında Osmanlı jandarması köylerde arama yaparken yerleşik halkı rahatsız etmemek noktasında özen göstermişlerdir. Şüpheli gördükleri kimseleri kanıt olmaksızın tutuklamaktan kaçınmışlardır. Aralık 1906'da Selânik Vilayeti'nin Poçep köyünde saklanan komitacıları arayan jandarma müfrezesi, bu sırada köyün evlerinden kendilerine ateş açılmış olmasına rağmen herhangi bir kanıt bulunamadığı için kimseyi tutuklamadan geri çekilmiştir.¹⁷⁵ İlinden İsyanı sonrası 1904 yılı yazında ise, Ohri'deki bir köyde muhbirler Papas Vordan adlı bir şahsın komitacı olduğunu

¹⁶⁹ Glenney, *a.g.e.*, 203.

¹⁷⁰ BOA, DH.MKT. 2187/13, 27 Zilkade 1316 (8 Nisan 1899).

¹⁷¹ BOA, HR.SFR.04.. 221/34, 2 Mart 1903.

¹⁷² BOA, TFR.I.MN.. 22/2185, 29 Receb 1321 (21 Ekim 1903).

¹⁷³ BOA, HR.SFR.3... 523/9, 5 Aralık 1902.

¹⁷⁴ BOA, TFR.I.MN.. 63/6203, 9 Rebiülevvel 1323 (14 Mayıs 1905).

¹⁷⁵ BOA, TFR.I.SL.. 145/14413, 13 Rebiülahir 1325 (26 Mayıs 1907).

tespit ederek durumu Osmanlı mercilerine ihbar etmişlerdir.¹⁷⁶ Ne var ki halktaki bu teveccühü Osmanlı idarî mekanizması verimli bir şekilde kullanamamıştır. İlinden isyanının vuku bulduğu 2 Ağustos Aya İlya gününe gelindiğinde Osmanlı mercileri Kruşevoların askerî güçlendirme taleplerine henüz bir cevap verememiştir. Askerî güçlendirmelerin sınırlı düzeyde yapıldığı anlaşılmaktadır. Tahsin Bey'in de hatıratında yazdıklarına göre, askerî mühimmat ve ordu Manastır vilayetinde yığılmış, karakollarda ve kırsalda yetersiz kalmıştır. Bu tespitler yerinde olmakla birlikte Tahsin Bey siyasî bir tutum olarak yetersizlikleri vali paşaların kişisel özellikleriyle açıklamaktadır. Razlık ve Lezekop'taki devrimsel gelişmeler karşısında Osmanlı merkezî idaresinin tutumundan şöyle bahsetmektedir:

“Bu olay üzerine Bâbiâlî ve Mabeyin telaşa düştü. Müşir İbrahim Paşa'ya, Bulgar sınırında teftişte bulunması ve Bulgar komitecileriyle, onların hareketleri hakkında araştırma yapması irade buyurulmuş olduğundan, azametinden yanından geçilemeyen Müşir Paşa Serez bölgesini gezip dolaştı. Teftiş sırasında Menlik ve Petriç ilçelerinden önemli bilgiler aldı. Müşir İbrahim Paşa, padişaha ve devlete karşı ihtilâl düzenlendiğini inkâr edemedi ve Bulgarlara karşı giriştiği işlerin başarılı bir sonuca bağlanamadığını da, Saraya aynen bildirmek zorunda kaldı. İbrahim Paşa'nın daha önce, Sultan Abdülhamit'e yaranmak sevdasıyla gerçek durumu görmemezlikten gelişi, 1903 ayaklanmasında hazırlıksız ve zayıf kalmamızın başlıca nedenlerinden biridir.”¹⁷⁷

Tahsin Bey, Selânik olayları ile İlinden İsyanı arasında da bir karşılaştırma yaparak ilkindeki başarıyı Hasan Fehmi Paşa'nın yetenek ve basiretiyle açıklarken ikincisindeki eksiklikleri Manastır ve İstanbul'daki devlet adamlarının kişisel kusurları olarak yansıtmaktadır. Böyle bir karşılaştırmada göz ardı edilen nokta Selânik ve Manastır kentlerinin konumudur. Selânik kamusal alanın ve ticaretin geliştiği, merkezî idarenin ve malî kaynakların kolay eriştiği bir mekândır. Buraya gerektiğinde imparatorluğun adlî kolluk kuvvetleri kolayca takviye edilmektedir. Örneğin, Mart 1901'de Selânik şehrindeki iyi derecede askerî talim görmüş Bulgar paramiliterlerine karşı etkili biçimde önlem alabilmek için mevcut polis gücü yeterli bulunmadığından ilave elli tane polis ve komiser Selânik merkezde istihdam edilmiştir.¹⁷⁸ Manastır Vilayeti'nin dağlık ve kırsal kesimi ise gerek coğrafi şartlar gerekse Bulgaristan'a daha yakın olması dolayısıyla sınırlı hâkimiyetin söz konusu olduğu bir bölgedir. Nitekim Tahsin Bey kendisi de hatıratında görev yaptığı yerlere merkezdeki kaynakların yetişmediği hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Örneğin,

¹⁷⁶ BOA, TFR.I..ŞKT. 47/4695, 19 Cemaziyelevvel 1322 (1 Ağustos 1904).

¹⁷⁷ Uzer, *a.g.e.*, 144.

¹⁷⁸ BOA, DH.TMIK.S.. 33/72, 11 Zilkade 1318 (2 Mart 1901).

sıhhiye ve adliye teşkilatının mevcut olmayışı, telgrafhanede yaşanan memur eksikliği, karakolların Bulgar karakollarına kıyasla derme çatma bir vaziyette olması vb. Bu koşullar altında Makedonya vilayetlerinde olağanüstü hâl siyaseti izlenmek durumunda kalınmış ve isyanlar karşısında alınan tedbirler ise adeta bir savaşa hazırlık mahiyetini almıştır.

“Manastır devrim bölgesi”ndeki bir dağ köyü olan Smilevo’da 2–7 Mayıs tarihleri arasında bir kongre daha toplanmıştır. Buradaki liderler tek yekûn hâlde VMRO adına hareket ediyorlardı. Bunlardan sekizi, batıda Ohri ile Kiçevo’dan güneyde Kesriye’ye, doğu’da Demirhisar’a ve kuzeyde Pirlepe’ye kadar en mühim devrim bölgelerini temsil eden kimselerdi. Bölge sakinlerinin büyük çoğunluğu Eksarhlık ve VMRO yanlısı Makedonyalı ve Ulahlardı. Dağlık bir bölge olması itibarıyla gerilla savaşı için ideal görünüyordu ve buradaki Slav halk ayaklanmaya hazır bir görüntü veriyordu.¹⁷⁹ Paramiliter örgütlerin çeteleri için gerilla savaşlarına en uygun mekânlar dağlık araziler olmuştur.¹⁸⁰ Dağlık alanların merkez ile vilayetin denetiminden uzak oluşunu VMRO lehine çevirmesini bilmişti. Buralarda merkezden gelen direktiflerle yerel gerçeklik örtüşmediği için yerel idareciler Slav halkın tepkisini toplamıştı. Dolayısıyla VMRO Smilevo’nun da dahil olduğu Ohri, Kesriye ve Pirlepe dağları arasındaki bölgede yaşayan Slav köylülerinin desteğini alabilmişti. Bununla birlikte, Slav dışı unsurlar ile halkın Arnavut ve Müslüman kesimi ise isyana karşı reaksiyon göstermişler ve silahlı direnişe geçmişlerdir.¹⁸¹ Smilevo köyündeki toplantıya başkanlık eden isim, aynı zamanda merkez komiteyi de temsilen gelmiş olan Dame Gruev’di. Bazı delegeler Selânik kongresinde alınan karara sert biçimde karşı çıkmış hatta Gruev bile şüphelerini ifade etmiştir ancak Delçev’e de son görüşmelerinde söylediği üzere geri dönüş için çok geçtir. Çoğunluk onunla aynı fikirdedir ve harman sonu isyan başlatmakta hemfikir olmuşlardır. Tam tarihi belirlemeleri için Gruev, Boris Sarafov ve Anastas Lozançev’den oluşan üçlü bir heyet seçilmiştir. Heyettekiler, Temmuz sonunda isyan saldırısı için uygun vaktin geldiğini sezmişler, 28 Temmuz’da toplantı çağrısında bulunmuşlar ve burada, 2 Ağustos Aya İlya gününde karar kılınmıştır.¹⁸² Örgüt içinde isyanın yapılması karşı çıkıldığı gibi, Aya İlya gününde yapılmasına da karşı çıkan önemli isimler olmuştur fakat bu muhalif sesler devrim atmosferi içerisinde etkisiz kalmıştır. Aya İlya dinî bir bayram günüdür ve Balkan milliyetçiliklerinin dinle iç içe olduğu göz önünde

¹⁷⁹ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 108.

¹⁸⁰ Carles Boix, “Civil wars and guerrilla warfare in the contemporary world: toward a joint theory of motivations and opportunities”, Stathis N. Kalyvas, Ian Shapiro ve Tarek Masoud (Ed.), *Order, Conflict, and Violence* içinde (197-218), Cambridge University Press, 2008, 198.

¹⁸¹ Adanır, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ulusal Sorun...*, 52.

¹⁸² Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 109.

bulundurulduğunda asıl amacın isyana ulusal direniş havası vermek olduğu anlaşılmaktadır. İlinden İsyanı'nın ulusal haklılık adına yürütüldüğünü savunan devrim liderliği, düvel-i muazzamaya hitaben bir muhtıra yayımlayarak "reformların samimi biçimde hayata geçirilmemesi hâlinde Makedonya ve Edirne bölgelerinin baskı ve tahakküm altında kalmış Hristiyan kitleleri açısından tek çarenin silahlı mücadele olacağını" deklare etmişlerdir. Avrupa kamuoyunu kendi taraflarına çekmeyi umdukları aynı muhtırada, düvel-i muazzamayı temsil eden devletlerin, "samimi bir tutumla hayata geçirilecek reformlara dair en azından garanti vermelerini umduklarını" ifade etmişlerdir.¹⁸³

İlinden İsyanı VMRO merkez komitesinin üstlendiği ve Osmanlı hâkimiyetine karşı bir köylü ayaklanması gerçekleştirmeyi amaçlayan bir girişimdi.¹⁸⁴ Merkez komitenin amacı Makedonya'yı Osmanlı hâkimiyetinden tamamen koparmak, bu mümkün olmazsa en azından Avrupalı devletlerin müdahalesine ortam hazırlamaktı.¹⁸⁵ Ancak devrimciler arası çatışmalar nedeniyle zayıf ve hassas hâle gelen VMRO'nun bu harekette siyasal veya diplomatik ortakları yoktu. Yunanistan'la Sırbistan'ın açıkça düşmanlık göstermesi bir yana, Makedonya Bulgarlarına dost görünen Bulgaristan dahi VMRO'nun hedeflerini ve bağımsızlık arayışını manipüle ediyordu. İlinden İsyanı'ndan önce VMRO ve Makedonyalı devrimciler yalnız bırakılmıştı. Bir başka deyişle, devlet desteğinden yoksun kalmaları nedeniyle milis kuvvet görünümü almışlardı. Bu durumda İlinden İsyanı da milis bir hareket niteliği kazanacaktı. Ancak bu kalkışmanın ulusal bir hareket olduğunu söylemek zordu. Bunun temel nedeni, isyanın taşıyıcısı durumundaki VMRO'nun, kuruluşu itibarıyla Bulgar devletinin paramiliter örgütü niteliğini taşımasıdır. Örgüt üyeleri bir yandan Bulgar millî ordusundan silah yardımı alırken diğer yandan "Makedon millî hareketi"ne girişmişlerdi. Ne var ki Bulgaristan yönetimi dışında kendine özgü siyasî programı mevcut olan örgütün çeteleri Bulgar ordusunun takviye birliği paramiliterler olarak değil, bağımsız milisler gibi hareket ediyorlardı. İleride ayrıntılarıyla değinileceği üzere, Balkan Savaşı'nda İlinden İsyanı'nın tam tersi bir durum olduğu görülecektir. 1910'lu yıllar itibarıyla VMRO tam anlamıyla Bulgar ordusunun takviye birlikleri, paramiliter uzantıları hâline gelecekti. İlinden İsyanı'nda ise, düzenli bir millî ordunun olmadığı yerde ulusal bir hareketten bahsetmek mümkün görünmüyordu.

1903 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında Manastır, Kosova ve Selânik vilayetlerinde komitacılık faaliyetleri dikkate değer derecede artmıştı. Osmanlı yerel idarî

¹⁸³ Rossos, *Macedonia and the Macedonians*..., 109.

¹⁸⁴ Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri*..., 277.

¹⁸⁵ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl*, 99.

mercileri de Makedonya’da geniş çaplı bir ayaklanma çıkarılacağı yönünde bir izlenim edinmişti. Dönemin Kosova Valisi Hafız Paşa, İştip’te Bulgarların kaos çıkarmaya hazırlandığını, binlerce silahın depolanmış olduğunu, beyanname ve bildiri basım yerleri olduğunu tespit etmişti. İştip Kaymakamı Hüsamettin Bey de Hafız Paşa’nın desteğiyle bölgede kargaşa çıkarmaya çalışan iki Rus casusu tevkif ettirmişti.¹⁸⁶ 2 Ağustos Aya İlya gününe gelindiğinde akşam karanlığının çökmesiyle birlikte Manastır’a yakın köylerdeki saman yığınları ateşe verilmiştir.¹⁸⁷ Manastır Vilayeti ayaklanmanın odak noktası olacaktı. Zaman kaybedilmeksizin bütün Makedonya boyunca baştan başa işaret kuleleri yakılmıştır. Gece karanlığında ateşler yakılarak devrim atmosferi oluşturulmaya çalışılmış ve Müslüman halkın tedirgin edilmesi amaçlanmıştır. Çeteciler Müslümanları köylerinden sürmeye hazırlanırken papazlar “ya hürriyet ya ölüm” ya da “Makedonya Makedonyalılarındır” gibi VMRO sloganları yazılmış bayrakları kutsuyorlardı. Bu teatral hareketler isyana halk hareketi izlenimi vererek bölge halkının desteğini almaya yönelikti. Bölgenin bir ucundan öbür ucuna yüzlerce komitacı aylar yıllar öncesinden gömdükleri silahları birer birer çıkarıyorlardı. Komitacılar ilk iş olarak vilayetlerdeki yolları ve telgraf hatlarını kesmişler ve köprüleri havaya uçurmuşlardır.¹⁸⁸ Ardından Müslüman beylerine ait malikâne ve mülklere, resmî ve stratejik binalara ve bazı yerlerde yerel garnizonlara saldırmışlardır.¹⁸⁹ Bununla birlikte saldırıların tek hedefi Müslüman unsurlar olmamıştır. Başta Manastır’ın güneyinde olmak üzere pek çok bölgede VMRO hem Rum hem de Müslüman cemaati mensuplarına ayırım gözetmeksizin saldırılar düzenlemiştir.¹⁹⁰ Bulgar paramiliterleri isyanın çapını ve kaosu büyütme adına her yola başvurmuşlardır. Bir yandan da Osmanlı ordusunun takviye desteklerini önlemeye yönelik bir çaba içerisine girmişlerdir. İsyanın devam ettiği Eylül ayı başında demiryolu şirketlerine birer tehdit mektubu göndererek yolcu taşımamalarını salık vermişlerdir.¹⁹¹

İlinden İsyanında en geniş çaplı saldırı sekiz ayrı çete hâlinde örgütlenmiş 300 komitacı tarafından Kruşevo’ya yapılmıştır.¹⁹² 3 Ağustos gibi erken bir tarihte ele geçirilen Kruşevo deniz seviyesinden 1250 metre yükseklikte, dağların zirvesindeki on bin nüfuslu bir yerleşim yeri idi ve nüfusun büyük çoğunluğunu Makedonyalı ve Ulahlar

¹⁸⁶ Uzer, *a.g.e.*, 151-152.

¹⁸⁷ Öztan, *Technologies of Rebellion...*, 313.

¹⁸⁸ Glenny, *a.g.e.*, 202-203.

¹⁸⁹ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 109.

¹⁹⁰ Gingeras, *Sorrowful Shores*, 57.

¹⁹¹ Uzer, *a.g.e.*, 153.

¹⁹² Glenny, *a.g.e.*, 203.

oluşturmaktaydı.¹⁹³ Buraya gerçekleştirilen saldırıda yer alan çoğu komitacı Slav kökenliydi ancak VMRO voyvodalarının en az biri yerli Ulahlar arasından seçilmişti.¹⁹⁴ Birkaç saat süren yoğun çatışmalar sonrası başta hükûmet konağı ve postane olmak üzere resmî binaları ve askerî kışlaları zapt etmişler ve buraları ateşe vermişlerdir.¹⁹⁵ Garnizondaki askerlerin kimi öldürülmüş kimi de kasabanın dışına sürülmüştür. Kruşevo isyancıların kontrolü altındaki en geniş yerleşim yeri idi.¹⁹⁶ Burada VMRO'nun önde gelen isimlerinden Nikola Karev'in elebaşılık ettiği isyancılar devrimin hedeflerinden dem vuran sert bir manifesto yayımlamışlar ve sözde cumhuriyet ilân edip bir tür devrim hükûmeti teşkil etmişlerdir.¹⁹⁷ Devrim liderliğini üstlenen bu topluluk yayımladığı bildiride, Makedonya halkına topyekûn bir hâlde mücadeleye katılmaları çağrısında bulunmuştur. Aynı bildiride ayaklanmanın barışçı komşularına yönelik olmayıp, mevcut Osmanlı idaresine ve vergi mültezimlerine karşı yapıldığına dair propagandalara yer verilmiştir. Ayaklanmacıların, VMRO'nun geleneksel söylemi üzere etnik ve dinî ayrım yapmaksızın Makedonya adına hareket ettikleri izlenimi verilmiştir. Oysa ki İlinden İsyanı Bulgar paramiliter çetelerinin çok sayıda Müslüman köyünü aynı anda ateşe vermeleriyle başlamıştı. Bu yüzden isyancılara karşı yalnızca Arnavut ve Müslümanlar direnmekle kalmamış, Rum Patrikliği'ne tâbi Makedonyalı halk da açıkça Osmanlı askerî birliklerini desteklemişlerdir. Bildiri yayımlandığında Müslüman halk silahlanmaya başlamış ve bunlar arasından bir kısım gönüllü taburlar Kruşevo üzerine yürüyüşe geçmişlerdi. Karev'in, İlinden İsyanı'nın kararlaştırıldığı Smilevo köyündeki toplantıda ayaklanmaya muhalif bir tavır almış olmasına rağmen, sonradan çoğunluğun kararına uyduğunu ve ülkenin dağlık kesiminde ayaklanmaya önderlik etme vazifesini üzerine aldığını da belirtmekte yarar vardır.¹⁹⁸ “Kruşevo Cumhuriyeti” denilen sözde hükûmetin asıl işlevi ise kanun yapmaktan ziyade kasabayı savunmak için askerî yığınaklar yapmaktan öteye geçmemiştir.¹⁹⁹ Esasen devrim hükûmetinin ilân edilmesi Osmanlı hâkimiyetine karşı sembolik bir meydan okumaydı.²⁰⁰ Benzer şekilde siyasal meşruluk sembolü olan resmî ve askerî binaları hedef alarak Osmanlı idaresine bir alternatif olmayı amaçlamışlardır.²⁰¹

¹⁹³ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 109.

¹⁹⁴ Glenny, *a.g.e.*, 203.

¹⁹⁵ Öztan, *Technologies of Rebellion...*, 313.

¹⁹⁶ Glenny, *a.g.e.*, 204.

¹⁹⁷ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 109.

¹⁹⁸ Adanır, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun...*, 52-53.

¹⁹⁹ Glenny, *a.g.e.*, 204.

²⁰⁰ Öztan, *Technologies of Rebellion...*, 313.

²⁰¹ Öztan, *Technologies of Rebellion...*, 312.

Selânik Valisi Hasan Fehmi Paşa'nın uyarıları sonucunda Osmanlı hükûmeti bölgedeki redif taburlarının bir kısmını silah altına almış ve Anadolu'dan da birkaç redif tümenini Rumeli'ye zaman kaybetmeden geçirebilmişti.²⁰² Ağustos ortalarında 350 bin 931 askerden oluşan Osmanlı ordusu 167 bin yaya, 3700 süvari ve 444 top ile Makedonya'ya odaklanmıştır.²⁰³ Osmanlı ordusunda toplamda yaklaşık 175 bin asker buradaki isyanlar esnasında sahada görev yapmıştır.²⁰⁴ Bâb-ı Âlî'nin bu isyanı bastırmak için seferber ettiği askerî gücün, Osmanlı ordusunun 93 Harbi'ndeki gücüne denk olduğu tahmin edilmektedir.²⁰⁵ Osmanlı ordusunun harekâtı, isyanın odak noktası bölgelerini etraflarını çevrelemek ve yok etmeye yönelik olmuştur. Düzenli ordu ile niteliği gereği düzensiz birlikler olan paramiliterlerin farkı böylece gün yüzüne çıkacaktı. Bulgar devletinin resmî olarak kendini göstermediği İlinden İsyanı'nda, ileride Balkan Savaşı'nda görüleceği gibi, paramiliterlerle Bulgar ordusunun eş güdümü söz konusu olmamıştır. Savaş ortamının olmadığı bir durumda gerilla taktiğiyle savaşmaları beklenen devrimcilerin böylesi toptan bir başkaldırı yapmaları VMRO açısından pahalıya mal olacaktı. Osmanlı güçlerinin İlinden'e cevap olarak gerçekleştirdiği ilk askerî operasyon Smilevo'ya yapılmıştır. Burası kurtarıldıktan sonra isyanın en büyük başarısının kaydedildiği Kruşevo'ya yönelmişlerdir. Osmanlı idarî mercileri Kruşevo'nun kurtarılmasına öncelik veriyordu çünkü burası oldukça geniş bir kentti. Düşüşünden sonra iki hafta bile geçmemişken topçu birliği ile desteklenmiş 5 bin parçalık bir Osmanlı birliği şehrin otuz kilometre doğusunda toplanmıştı.²⁰⁶ Buraya yapılan harekât 9–10 Ağustos'ta başlamış ve 12 Ağustos gibi bir tarihte toplamda 1200 kişilik isyancı saldırganlar yirmi bin Osmanlı askeriyle karşı karşıya kalmışlardır.²⁰⁷ Devrimci paramiliterler Osmanlı devlet aygıtına meydan okuyabilecek sahra orduları olmadıklarının ayırdındaydı.²⁰⁸ Bu yüzden ciddi bir mücadeleye girişmemişlerdir. Böylece Kruşevo askerlerin savaşmasını gerektirmeden, Osmanlı ordusu tarafından geri alınmıştır. 12 Ağustos günü çatışmalar başlamış, aynı günün akşamı, kalan asiler ve devrim hükûmetinin liderleri savaşarak kuşatmayı yarmışlar ve tehlike bölgesinden kaçmışlardır.²⁰⁹ Bunun gibi küçük çaplı çatışmalar yaşanmıştır ancak isyancıların çoğu Osmanlı ordusunun kumandanı Bahtiyar Paşa'yla el altından yapılan görüşmeler sonrasında geri çekilmiştir.

²⁰² Uzer, *a.g.e.*, 152.

²⁰³ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 110.

²⁰⁴ Philip S. Jowett, *Armies of the Balkan Wars, 1912–13: The Priming Charge for the Great War*, Osprey Publishing, 2011, 21.

²⁰⁵ Yenen ve Öztan, *Asiler Devri: Osmanlı İmparatorluğu'nda İhlalci Siyaset*, 39.

²⁰⁶ Glenny, *a.g.e.*, 204.

²⁰⁷ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 110.

²⁰⁸ Öztan, *Technologies of Rebellion...*, 312.

²⁰⁹ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 110.

Ardından askerî ve paramiliter birliklerin rahat bir şekilde giriş yapabilmeleri için kasaba dört gün süreyle top atışına tâbi tutulmuştur. Osmanlı askerî mercileri gayrinizamî savaş yöntemine karşı etkili biçimde mücadele edebilmek için başıbozuklar başta olmak üzere çeşitli kanunsuz grupları istihdam etmekteydi.²¹⁰ Kasabayı işgal eden bu tür gruplardan Arnavut başıbozukları topladıkları 2 bin araba ganimetle kayıplara karışmışlardır.²¹¹ Örgütlü bir yapı olmaksızın düzensiz savaş yürüten Arnavut başıbozuklarının ismi o yıllarda disiplinsizlik ve şiddet eylemleriyle özdeşleşmişti. İsyan sırasında bölgede görev yapan Rus konsoloslarından birinin, Arnavut başıbozukları tarafından öldürülmüş olması da bu şiddet eylemlerine bir örnek teşkil etmektedir. Her ne kadar gerekli soruşturmalar gerçekleştirilse de Kruşevo'nun kaybı nedeniyle Osmanlı idaresinin içine düştüğü panik hâli, başıbozukların şiddet eylemlerine meşru bir dayanak oluşturmuştur.²¹² Başıbozukların eylemleri adeta klasik dönem savaşlarındaki yağma hakkını anımsatmaktadır. Resmî olarak imparatorluğun sınırları içerisinde bulunan Kruşevo'da hâkimiyetin askerî harekât ile tesis edilmesi de bu durumu pekiştirmektedir. Düzenli orduda görevli askerler, başıbozukların Ulah ve Rum mahallelerindeki şiddet eylemlerine büyük ölçüde engel olabilmişlerdir. Bulgar (Slav) mahallesine ise neredeyse hiç dokunulmamıştır. Bahtiyar Paşa'nın neden Slav cemaatini hususen koruduğu hiçbir zaman belirlenememiş ancak daha sonraki dönemlerde Rumlar ve Ulahlar, geri çekilen isyancılarla bir anlaşma yapmak için böyle bir tedbir alındığı kanısına ulaşmışlardır.²¹³ Başarısız da olsalar yankılar uyandıran bir dizi eylemde bulunmaları nedeniyle Osmanlı idaresi isyancıları siyasî aktörler olarak kabul etmek durumunda kalmıştır. Öte yandan isyancılar en nihayetinde VMRO mensuplarıdır. Dolayısıyla paramiliter örgüt mensubu olmaları onlara siyasî kimlik kazandırmaktadır. Aynı zamanda, bunların Bulgar devletiyle ilintili olduklarından Osmanlı mercileri de haberdardır.

Manastır Vilayeti dışında Kesriye ve Filorina sancaklarında da geniş çaplı devrimsel hareketler baş göstermiş; Ohri, Kiçevo ve Pirlepe gibi muhtelif yerleşkelerde de devrim yönetimleri ortaya çıkmıştır. Bu vilayetin gayrimüslim sakinlerinin büyük çoğunluğu İlinden İsyanı'na destek vermiştir. Manastır Vilayeti'ndeki Slav köylerinin önemli bir kısmı ayaklanmaya dahil olmuştur. Bu kitleler, etnik yakınlık gördüğü paramiliterlere kerhen de olsa destek vermişlerdir. Bulgar dışı unsurların ise VMRO'nun isyan hareketine destek vermediği anlaşılmaktadır. Makedonya dışında gerçekleşen girişimler daha dar kapsamlı olmuş ve yaygınlık göstermemiştir. Selânik, Serez ve Üsküp bölgelerinde, daha az sayıda

²¹⁰ Gingeras, *Sorrowful Shores...*, 57.

²¹¹ Glenny, *a.g.e.*, 204.

²¹² Uzer, *a.g.e.*, 153.

²¹³ Glenny, *a.g.e.*, 204.

isyancı –özellikle Selanik şehri ve Üsküp ilâ Üsküp ve Manastır kentini bağlayan ve Vardar üzerindeki demiryolu köprülerine olmak üzere– demiryolu hatlarına saldırmıştır.²¹⁴ Manastır ilâ Selânîk arasındaki demiryolu hattını kesmede başarısız olmaları isyancıların en büyük pişmanlığı olmuştur. Öte yandan, demiryolu ve telgraf hatlarının yaygınlığı bir ülkede merkezî otoritenin güçlü olduğunun işaretleridir. Bu yüzden, merkezî otoriteye meydan okuyan VMRO’nun komitacıları İinden İsyanı devam ederken buraları özellikle tahrip etmişlerdir.

Kruşevo’da isyancıları mağlup ettikten sonra Osmanlı ordusu sistematik bir şekilde devrimin Manastır Vilayeti ve Makedonya’nın diğer bölgelerindeki merkezlerine ve kazanım elde ettiği yerlere doğru hareketini sürdürmüştür. Sert ve inatçı bir dirençle karşılaşan Osmanlı ordusunun isyancılarla yaptığı çatışmalar Eylül boyunca devam etmiş ve çatışmaların nihayete ermesi Ekim ayını bulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, Makedonya tarihinin en büyük direniş hareketi olarak ünlenen İinden İsyânında devletin caydırıcı gücünü sonuna kadar kullanmıştır. Osmanlı birlikleri on iki günlük süre zarfında isyanı kontrol altına almış, olayın etkileri ise üç buçuk ayda giderilebilmiştir.²¹⁵ İlk yedi haftanın sonunda yaklaşık 15 bin VMRO militanının Osmanlı birliklerinden kırk bin askerle muhtelif yerlerde çatışmalara girdiği tespit edilmiştir.²¹⁶ Bu VMRO militanlarından 900 kadarı çatışmalar sırasında öldürülmüştür.²¹⁷ Ancak genel anlamda isyanda fiilen yer almış olanlara dair tam ve tarafsız bir rakam vermek mümkün değildir. VMRO’nun 1904’teki resmî yayınlarından birinde 29 Temmuz ilâ 19 Kasım 1903 arası 26 bin 408 savaşçının yer aldığı iddia edilmiştir. Bunlardan 19 bin 850’si ya da üçte ikisinden fazlası gibi bir kısmı Manastır vilayetinde; 3544 tanesi Selânîk ve 1042’si ise Üsküp’te savaştırmıştır.²¹⁸ Olaylar sırasında tüm taraflarda en az 4000 ilâ 5000 arasında can kaybı yaşanmış ve Makedonya’da 100’den fazla köy tahrip olmuştur.²¹⁹ 12 bin 440 ev tahribata uğramış yaklaşık 70 bin kişi evsiz kalmıştır.²²⁰ İinden İsyânının etkili bir şekilde bastırılması sonucunda Bulgaristan’a Makedonyalı mülteci dalgasının göçü yaşanmıştır. Böyle bir görüntüde Bulgaristan’la birleşmeye yönelik talepler artmıştır. Bulgar siyasî seçkinlerine göre, İinden İsyanı

²¹⁴ Rossos, *Macedonia and the Macedonians*..., 109.

²¹⁵ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler – İkinci Meşrutiyet Dönemi*..., 513.

²¹⁶ Mark Biondich, *The Balkans: Revolution, War, and Political Violence since 1878*, 1. Basım, Oxford University Press, 2011, 69.

²¹⁷ Moumdjian, *Rebels with a Cause*..., 148.

²¹⁸ Rossos, *Macedonia and the Macedonians*..., 109-110.

²¹⁹ Biondich, *a.g.e.*, 69.

²²⁰ Rossos, *Macedonia and the Macedonians*..., 110.

VMRO'ya bağılı çetelerin ne derecede büyük bir bölgesel sorun hâline geldiğini ve aciliyetle müdahil olunması gerektiğini gözler önüne sermiştir.²²¹

İlinden İsyanı'nın boyutu hem düvel-i muazzama hem komşu Balkan devletleri hem de Osmanlı İmparatorluğu açısından beklenmedik bir gelişme göstermiştir.²²² Çünkü Balkanlarda 1900'den sonraki birkaç yıl nispeten oturmuş koşullar altında geçmiş ve statüko bozulmamıştı. Osmanlı'nın Balkan topraklarında iç dönüşüm yavaş ve sakin biçimde ilerliyordu. Ancak devrimci hareketin kalıcı hâle geldiği Makedonya'da kaos devam etmekteydi. Bu durum yalnızca Osmanlı devlet idaresine değil, Balkan ulus devletlerinde de sorunlara yol açmıştı.²²³ Bu koşullar altında Avrupalı devletlerin kararlı bir diplomatik müdahalesi ya da Bulgaristan gibi komşu Balkan devletlerinden gelecek askerî destek gibi bir dış yardım olmaksızın, olgunlaşmamış, kötü örgütlenmiş ve yeterince silahlanılmamış bir ayaklanmanın olumsuz sonuçlanacağı VMRO'nun sol kanat mensuplarınca öngörülmüştü. Bu dönemde çete savaşı ile ulusal bağımsızlık elde etmek, dışarıdaki bir ulus devletten, bir millî ordudan veya –Yunan isyanına Filhelen derneklerinin çekilmesi örneğinde olduğu gibi– dışarıdaki büyük bir ekonomik güçten destek almaksızın mümkün olmamıştır. Paramiliter tanımlamasına uyan yapıların önemi de bu noktada kendini göstermektedir. O güne kadar başarılı olan isyan hareketlerinde başta sınır ötesinden bir devlet desteği olmak üzere daima dış destek görülmüştü. İlinden İsyanı'nın yaşandığı dönemde Balkan ulus devletlerinden her biri Makedonya'yı ve Makedonyalıları kendilerine katmak istiyordu. VMRO gibi devlet kontrolünden çıkmış paramiliterlere yardım etmeleri ulusal çıkarları ile örtüşmüyordu. Böyle bir vaziyette isyancılar Osmanlı ordusu ile tek başlarına savaşmak zorunda kalmışlardır.

Bulgaristan'ı yöneten seçkinler, Bulgar siyasî organlarının ve millî ordusunun İlinden İsyanı'na müdahil olmadıkları yönünde resmî görüşlerini belli etmişlerdir. Ancak böyle konum almaları Bulgaristan'ın, diplomatik teamüller gereği yaptığı bir manevradır. O günlerde Bulgaristan'ın, Osmanlı İmparatorluğu'na tâbi “emaret” statüsünde otonom bir devlet olduğu göz önünde bulundurulduğunda uluslararası kamuoyunda hukuksal meşruiyetinin sorgulanmasına yol açacak bir siyaset izleyemezdi. Bununla birlikte, İlinden İsyanı'nın Bulgar resmî siyasetine aykırı bir girişim olması Bulgar siyasal ve askerî elitinin bu isyana el altından yardım etmediği anlamına gelmemektedir. Çünkü Bulgar maksimalist emelleri Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarını da içeriyordu. Dolayısıyla Osmanlı

²²¹ Hall, *Bulgaria and the Origins...*, 89-90.

²²² Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 110.

²²³ J. M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, Fethi Aytuna (çev.), İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2019, 592.

İmparatorluğu'na karşı girişilen fiilî bir hareket Bulgaristan'ın lehine bir eylem olurdu. Nitekim Balkan Savaşları dahil hiçbir dönemde ulus devlet idareleri paramiliterlere açıktan açığa yardım ettikleri görüntüsü vermemiştir. Bulgar askerlerinin komitacı kılığına girmek suretiyle Müslüman halka saldırılarda bulunması bu tutuma açık bir kanıt teşkil etmektedir.²²⁴ Üstelik, Makedonyalı Bulgar göçmenlere yardım derneği kisvesine bürünen Vrhovistlerin merkez komiteleri Sofya'dadır. Paramiliterlerin her daim devlete yakın aktörler oldukları göz önünde bulundurulursa, ulus devletin gözetiminden çıkmaları onların devletleşme yönündeki emellerini ortadan kaldırmamaktaydı.

Bulgar ulus devleti bu türden değişkenleri fark etse bile, idarî kaynaklarının sınırlılığı dolayısıyla ihtilaflı bölgelerde paramiliterlere mahkûmdu. Paramiliterler belli dönemlerde devlet iktidarına meydan okusa bile ulus devlet bunlara taşeronluk etmek durumundaydı. Elbette bu ilişki kamuoyuna yansıtılmaksızın sürdürülmüştür. Balkanlarda hükûmetler, paramiliter örgütleri manipüle ederek siyasal iktidarın kontrolünde tutma yolunda siyaset izlemişlerdir. 1890'lı yıllardan beri Bulgaristan'ın VMRO'ya yaptığı silah desteği, bu iki yapı arasındaki ihtilaflara dayalı siyasî pazarlıkta Bulgaristan'ın elini güçlendirmiştir. Bulgaristan silah teminini ani bir kararla kesebilir yahut daha da kötüsü, örgüte yapılan teslimatların tarihini, mekânını ve geçiş yollarını Osmanlı idarî mercilerine ihbar edebilirdi.²²⁵ Tahsin Bey, İlinden İsyanı sırasında Manastır'daki Pelistire Dağı'nın, Sarafov ile diğer merkez komite liderlerinin karargâhı hâline getirildiğini ve Bulgar hükûmetinin himayesiyle sınırdan birbiri ardına çetelerin geçmekte olduğunu aktarmaktadır.²²⁶ Rakip devlet Osmanlı ise çeşitli Bulgar siyasî unsurlarının beslediği gizli düşmanlıktan haberdardı. Osmanlı idarî mercilerine, Bulgaristan'ın güneybatı sınırına yakın bir şehir olan Nevrekop civarındaki komitacıların yereldeki Bulgar idarî mercilerinden destek aldıkları yönünde bilgiler ulaşmıştır. 1902–1903 kışını buradaki bir köyde geçiren komitacılar, yerel idarenin de yardımıyla silahlarını köyün kilisesinde saklayabilmişlerdir.²²⁷ Yine 1903 yılında Osmanlı Manastır Vilayeti'nin ilgilere ilettiği resmî bir yazıda, Bulgaristan tarafından komitacıların bazılarına yardım edildiğinden bahsedilmektedir. Herhangi bir karışıklık vuku bulduğunda, daha önceki ayaklanma ve saldırılardan sonra tutuklanmamak için Bulgaristan'a kaçmış olan çeteciler isyan çıkması durumunda yine Bulgaristan eliyle Osmanlı tarafına gönderilecektir.²²⁸ Bazı Bulgar askerleri ile düzensiz grupların ortaklaşa

²²⁴ BOA, Y.PRK.ASK. 244/4, 7 Muharrem 1325 (20 Şubat 1907).

²²⁵ Brown, *a.g.e.*, 149.

²²⁶ Uzer, *a.g.e.*, 153.

²²⁷ BOA, HR.SFR.04.. 220/55, 12 Ocak 1903.

²²⁸ BOA, TFR.I.MN.. 34/3317, 16 Zilhicce 1321 (4 Mart 1904).

hırsızlık eyleminde bulundukları da görülmüştür. Örneğin, Şubat 1914'te, bir Bulgar askeri ile üç düzensiz çete mensubunun, Hasköy civarındaki Osmanlı–Bulgar sınırına yakın bir köyden bir at ve bir inek kaçırdıkları tespit edilmiştir.²²⁹ 1903 yılı başlarında Bulgaristan Eمارeti'nin fiilen elinde tuttuğu Burgaz ve Tırnovacık gibi Doğu Rumeli sınırına yakın yerleşim yerlerine Bulgar komitacılarının silah sevkiyatında bulundukları ve Bulgar yerel polisi ile mahalli idaresinin bu faaliyetlere göz yumduklarını Osmanlı idarî mercileri tespit etmiştir.²³⁰ Birkaç gün sonra ise silah sevkiyatı Burgaz'daki istasyona ve sınıra doğru devam etmiştir.²³¹ Günler sonra polisler komitacıların Burgaz'da bulunan idarî birimine baskın düzenlemiş, buna tepki olarak komitacılar ise miting düzenlemişlerdir. Polisler kolluk görevini yerine getirmişse de özerk Bulgaristan'ın millî ordusundaki subaylar Makedonya ve diğer taraflara gidecek çeteleri halihazırda kumanda etmekteydi.²³² 1903 yılı Şubat'ında Burgaz'daki piyade alayında görevli Bulgar asker ve subaylardan da komitacılara katılanlar olmuş ve Osmanlı Hariciye görevlileri bunların tutuklanmaları için Bulgaristan'a yönelik girişimlerde bulunmuşlardı. Adı geçen komita mensubu asker kişilerin fiilen engellenebilmesi için Burgaz'a yakın konumdaki Karinabad, Aydos ve Ahyolu kazalarına jandarma gönderilmiştir.²³³ Arşiv vesikalarından anlaşıldığına göre, Osmanlı mercilerinin resmî girişimleri karşısında Bulgar yönetimi gerekli tedbirleri almak zorunda kalmıştır. Bulgaristan Prensliği'nin o dönemde hukuken Osmanlı'ya tâbi olması, Sofya yönetimini diplomasi sınırları içerisinde tutmuş ve siyasî manevralar yapmasına yol açmıştır. 19 Mart 1903'te Osmanlı Londra Sefareti'ne gönderilen bir resmî yazıda, Bulgar hükûmetinin verdiği bütün güvencelere rağmen komitacı paramiliterlere karşı önlem almadığından ve bunlara tolerans gösterip cesaretlendirdiğinden bahsedilmektedir.²³⁴ Sofya'daki hükûmet, Bulgar paramiliterleri ile benzer bir siyasî çizgide ilerleyerek Avrupa'nın müdahalesine yönelik bir beklenti içerisine girmiştir. Mayıs 1903'te Avrupa'da görevli Bulgar diplomatlara birer genelge gönderilerek, “Berlin Antlaşması'nı imzalayan büyük devletlere, imparatorluğun Avrupa topraklarındaki Bulgarlara ayrıcalık sağlanması için Osmanlı'ya müdahalede bulunmalarını talep etmeleri” salık verilmiştir.²³⁵ Özerk Bulgar Prensliği aynı zamanda Osmanlı'ya karşı askerî güçlendirme siyaseti izleyerek Vidin Kalesi'ni onarmış ve Doğu Rumeli'de askerî istihkâm inşa etmiştir.²³⁶ Komitacıların 1903 yılının kış mevsimini

²²⁹ BOA, HR.SFR.04.. 418/10, 25 Haziran 1914.

²³⁰ BOA, HR.SFR.04.. 221/1, 11 Şubat 1903.

²³¹ BOA, HR.SFR.04.. 221/6, 14 Şubat 1903.

²³² BOA, HR.SFR.04.. 221/8, 16 Şubat 1903.

²³³ BOA, HR.SFR.04.. 221/28, 25 Şubat 1903.

²³⁴ BOA, HR.SFR.3... 525/51, 19 Mart 1903.

²³⁵ BOA, HR.SFR.3... 526/23, 15 Mayıs 1903.

²³⁶ BOA, HR.SFR.3... 525/52, 22 Mart 1903.

başkent Sofya civarındaki hanlarda geçirmeleri ve baharda hatt-ı imtiyazı geçip elbise temin etmeleri gibi tekil olaylar da Bulgaristan yönetiminin İlinden İsyanı öncesindeki gelişmelere göz yumduğunu göstermektedir.²³⁷ Öte yandan, Osmanlı idarî mercileri imparatorluk dışına firar eden Bulgar paramiliterlerinin de peşini bırakmamıştır. İsyanların ve çete savaşlarının geniş çaplı bir boyuta ulaştığı 1902 yılı güzünde Manastır'da yağma ve talanlarda bulunmuş bazı önde gelen çeteciler İngiltere'ye firar etmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı Hariciye yetkilileri, İngiliz Dışişleri'ne resmî girişimlerde bulunarak söz konusu Bulgar çetecilerinin eylemlerini rapor etmiş ve gerekli soruşturmaların yapılmasını talep etmiştir. İngiliz Dışişleri Ofisi ise, yapılan soruşturma neticesinde Londra'da böyle kimselerin bulunmadığı; bununla birlikte, Sussex kentindeki yerel polisin tarif edilen Bulgar çetecilerinden birini sorguladığı ancak bu kişinin de isnat edilen suçları itiraf etmediği yönünde bir cevapta bulunmuştur.²³⁸

Bulgar devrimcileri daha önceki ayaklanma hareketleriyle benzer şekilde İlinden İsyanı'nı da yabancı müdahalesine yol açmak üzere tasarlamışlardı. Ancak 20. yüzyıl dönümünde düvel-i muazzamayı temsil eden devletler Balkanlardaki gelişmelere doğrudan doğruya müdahale edebilecek durumda değildi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kendi iç çekişmeleriyle meşguldü ve Balkanların güneyindeki herhangi bir kargaşadan yana değildi. Rusya ise normal şartlarda Balkanlardaki küçük devletleri ve bunların paramiliterlerini Osmanlı İmparatorluğu'na karşı taşeron olarak kullanırdı ancak o günlerde emperyalist hedeflerini Uzak Doğu'yla Çin'e yöneltmişti ve Japonya ile bir savaşın eşiğindeydi. İzleyeceği dış politikada bir belirsizlik havası hüküm sürerken Balkanlardaki herhangi bir Slav isyanına yardım etmesi mümkün görünmüyordu. İngiltere de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi Balkanlarda mevcut statükoyu desteklemekteydi.²³⁹ Balkan ulus devletlerinin hükûmetleri etraflarında olup biten bu gelişmelerin farkındaydı ve siyasî istikrarsızlıklarla karşılaşmak istemiyorlardı. „Nitekim İlinden İsyanında dönemin Bulgaristan hükûmeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun isyanı bastırmasını önleyecek etkili bir yardımda bulunmayı reddetmiştir.²⁴⁰ Ancak ulus devletlerin politikalarında belli düzeyde etkileri de bulunan Vrhovistler ve VMRO gibi örgütler küresel ve bölgesel düzeydeki siyasî gelişmeleri iyi okuyamamışlardır.

İlinden İsyanı'nın 1903 güzünde nihaî olarak bastırılmasından evvel, Avrupalı güçler, durumu istikrarı sağlamak adına müdahalede bulunmuşlardır. İzlenen bu politikalar, Rusya

²³⁷ BOA, HR.SFR.04.. 221/17, 20 Şubat 1903.

²³⁸ BOA, HR.SFR.3... 523/7, 2 Ekim 1902.

²³⁹ Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri...*, 275.

²⁴⁰ Hall, *Bulgaria and the Origins...*, 89.

ile Avusturya'nın 1897'de benimsemiş oldukları Balkanlarda statükoyu koruma anlayışıyla aynı çizgide bir girişimdir ve Ekim 1903'te hâlihazırda Balkanlarla ilgilenen iki önemli başkent (Vienna ve St. Petersburg) icraata başlamıştır.²⁴¹ 1903 yılında Franz Josef ile Çar Nikolay, inisiyatif olarak iki imparatorluk adına Mürzsteg Programı'nı sunmuştu. Bu program kapsamında etnik sınırların belirlenmesi dahil bütün ayrıntılı noktalara değinilmiştir.²⁴² Söz konusu program, Osmanlı'dan görevlendirilen bir paşanın, Rus ve Avusturyalı memurların eşliğinde Makedonya'da incelemelerde bulunup gelişmeleri rapor etmesini öngörüyordu. Aynı zamanda jandarma teşkilatı yabancı bir general ve subayların denetimi altında yeniden yapılandırılacak ve mültecilerin dönüşü ve köylerin yeniden inşa edilebilmesi için malî yardımda bulunulacaktır. Diğer büyük güçler bu programı onaylamış ve Sultan II. Abdülhamid de kabul etmiştir ancak köklü bir değişim söz konusu olmamıştır.²⁴³ Mürzsteg Programı sayesinde Osmanlı birlikleri silahlı hareketleri ve ayaklanmaları bastırmada daha profesyonel hâle gelmiştir ancak bu sadece taktiksel düzeyde yaşanan bir ilerlemedir. Bölgenin olağanüstü siyasî koşulları ise devam etmiştir. Osmanlı tarafından gözlemcilik görevi müfettiş-i umumî unvanıyla Hüseyin Hilmi Paşa'ya verilmişti. Bu makam, 3. Ordu'da kurulmuştu ve yetkileri üç Makedonya vilayetini de kapsıyordu. Hilmi Paşa, Makedonya'da Osmanlı idaresini ve Avrupa müdahalesini idare edebilen, Osmanlı'nın iyi yetişmiş bir paşasıydı.²⁴⁴ Müfettiş-i umumîlik vazifesiyle Hilmi Paşa Avrupa kamuoyunda da olumlu etkiler bırakmış ve "*Makedonya'nın mukadder akıbetini geciktirmeye ve oyalamaya muvaffak olmuştur.*"²⁴⁵ Ne var ki Makedonya'daki komitacıların siyasî eylemlerinden kaynaklanan terör sorunu idarî reformlarla düzeltilebilecek seviyede değildi. İyi niyetli çabalara rağmen bölgenin olağandışı koşulları sonraki yıllarda artarak devam etmiş ve daha geniş bir boyut kazanmıştır.²⁴⁶ Komşu ulus-devletlerin ve komitacıların siyasî hedeflerinde herhangi bir değişim olmamıştır. Bu dönemde Rumeli'de görev yapan İsmet Bey, komitacıların takibinde ve asayişin sağlanmasında ilerleme sağlansa da Makedonya'da er ya da geç bir savaş çıkacağı düşüncesine herkesin kani olduğunu hatıratında ifade etmektedir. Rumeli'de görevli Osmanlı subayları ise, umumî müfettişliğe

²⁴¹ Rossos, *Macedonia and the Macedonians*..., 122.

²⁴² Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *Balkan National States*..., 213.

²⁴³ Rossos, *Macedonia and the Macedonians*..., 122.

²⁴⁴ Mehmet Hacısalihoglu, "The Young Turk Policy in Macedonia: Cause of the Balkan Wars?", M. Hakan Yavuz ve Isa Blumi (Ed.), *War and Nationalism: The Balkan Wars, 1912–1913, and Their Sociopolitical Implications* içinde (100-131), The University of Utah Press, 2013, 103.

²⁴⁵ Göktürk Ömer Çakır (hızl.), *Hüseyin Cahit Yalçın, Tanıdıklarım*, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2023, 120.

²⁴⁶ Hacısalihoglu, *The Young Turk Policy in Macedonia*..., 103.

eşlik eden Rus ve Avusturyalı gözlemci memurları “ajan” olarak kabul etmişler ve Osmanlı idaresinin tahakküm altına alındığını düşünmüşlerdi.²⁴⁷

İlinden İsyanı’na müdahale etmemekle yerinde bir politika izlemediklerini düşünen Sofya’daki Bulgar mercileri, 1904 yılına gelindiğinde komşuları Sırbistan ile uyumlu hareket edebilmek adına girişimde bulunmuşlar ve iki ülke arasında askerî işbirliğini de içeren bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma, Balkan Savaşları öncesinde imzalanacak olan ikili işbirliği antlaşmasıyla benzerlik gösteriyordu ve bunun öncülü mahiyetindeydi. Ancak Avusturya’nın engellemeleri ve iki tarafın da Makedonya meselesine dair etkili bir siyaset belirlememesi nedeniyle bu ilk işbirliği uzun ömürlü olmayacak ve 1906’da hükümsüz kalacaktı.²⁴⁸ Balkanlar büyük güçlerin birbirlerine karşı izledikleri denge siyasetinin odak noktası olagelmıştır. Öte yandan Rusya’nın 1905 yılında yaşadığı iç sıkıntılar sonucunda Balkanlara odaklanması, Bulgar askerî çevrelerini ulusal hedeflere ulaşma noktasında farklı işbirliklerini düşünmeye sevk etmiştir. Düvel-i muazzamanın arasındaki gerginliklerin arttığı 1903-1908 arası dönem Balkan devletlerini kendi millî programlarını ilerletmeye yönelik politikalar izlemeye yöneltmiş olabilir. Ancak bu milliyetçi politikalar devrim hareketinin ulusal fraksiyonlara ayrılmasına neden olmuştur.

İlinden İsyanı’nın Bulgar Devrimci Hareketine Etkisi

VMRO çetelerinin İlinden İsyanında yaşadığı hezimet, Makedonya uğruna Osmanlı İmparatorluğu’na karşı yürüttükleri gayrinizamî savaşta baskın rollerini kaybetmelerine neden olmuştur. Bu durum Makedonya ve Balkanların güneyindeki devrimcilik hareketlerinde diğer milliyetçi gruplara alan açmıştır.²⁴⁹ İlinden İsyanı’nın ertesinde Yunan, Bulgar ve Sırp ulus devletlerinin her biri kendi paramiliter örgütlerini VMRO’yu model alarak yeniden teşkilatlandırmışlardır. Devrimcilik ulusal fraksiyonlara ayrılırken VMRO da kendi içinde siyasî bölünmelere uğramıştır. Örgütün 1905 yılı Rila kongresinden sonra sağ ve sol yani ılımlılık yanlısı ve terör yanlısı olmak üzere iki grup ortaya çıkmıştır.²⁵⁰ Sağ kanat Bulgar milliyetçisi politikaları uygulamaya koyarken Sandanski liderliğindeki sol kanat ise Makedonya’nın önderliğinde kurulacak bir Balkan federe devletini savunmaktaydı.²⁵¹ 1903’te Osmanlı devriyeleri tarafından öldürülen Delçev’in adını taşıyan bu devrimci grup “Bulgar emperyalizmine” ve Bulgar Eksarhlığının “merkeziyetçi zulmüne” karşı silahlı

²⁴⁷ Sabahattin Selek (hızl.), *İsmet İnönü, Hatıralar – 1. Kitap*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, 30.

²⁴⁸ Hall, *Bulgaria and the Origins...*, 90.

²⁴⁹ Jowett, *a.g.e.*, 21.

²⁵⁰ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler – İkinci Meşrutiyet Dönemi...*, 513.

²⁵¹ Duru, *a.g.e.*, 207-208.

mücadeleye girişmiş ve komitacılar birbirlerini öldürmeye başlamışlardır.²⁵² İki kamp arasında 1903 yılı sonlarına doğru başlayan bu çatışmalar II. Meşrutiyet dönemine kadar devam edecekti.²⁵³ Bu dönemde Vrhovist hareket de ikiye ayrılmıştır. İlimli grup (Zonçev–Mihailovski) ile “*terörcü grup*”²⁵⁴ (Sarafovcular) birbirlerine karşı mücadeleye girişmişlerdir.

İlinden İsyanı’nın sert biçimde bastırılması VMRO’nun cesaretini ve özgüvenini de bertaraf etmiştir. Önde gelen siyasal aktivistlerinin çoğu öldürülmüş, kalan bir çoğu Bulgaristan’a firar etmiştir. İsyan sonrası VMRO’nun örgütsel ağları ve kuruluşları parçalanma ve yıkımla karşı karşıya kalmıştır. İlinden’i takip eden on yılda Makedonya’da siyasî krizler, kargaşa ve şiddet kalıcı sorunlar hâline gelecekti.²⁵⁵ Bulgar devrimcileri 1904 yılı itibarıyla ulusal bilinci eğitim yoluyla oluşturmak yerine terör faaliyetleriyle halkı korkutmayı tercih etmişlerdir. Silahların saklandığı yerleri Osmanlı mercilerine ihbar eden kimseleri Hristiyan cemaatinden olmalarına bakmaksızın infaz etmişlerdir.²⁵⁶ 1904 yılı başında Bulgar komitacıların Tırnova ve sair mahallerde ekmek ve zeytin gibi temel besin maddelerine zehir karıştırdıkları tespit edilmiştir.²⁵⁷ Temmuz 1906’da ise Sofya’da terörist unsurlardan oluşan bir çete örgütü sivil halktan haraç toplamış ve karşı çıkanlara işkence etmiştir.²⁵⁸ Bunun gibi fiiller şimdiye kadar vurgulamış olduğumuz paramiliter örgütlerin karakteristik özelliklerinden uzak olup, daha ziyade terör eylemlerini anımsatmaktadır. Terörün hesaplanarak kullanılması, stratejik idarî ve askerî hedeflere saldırılar düzenlemek gibi daha önceki taktiklerden büyük ölçüde uzaklaşıldığı görülmektedir. Bunun başlıca nedeni ise VMRO’nun İlinden sonrası kontrolü ve hâkimiyeti kaybetmesidir. VMRO’nun terörizme meylettği bu kaos atmosferi altında vatansever milliyetçilerin arzuladığı bölgesel bütünlüğü temin etmek imkânsıza yakındı. İçerideki ve dışarıdaki genel siyasî gelişmeler milliyetçilerin davasına zarar vermiş ve Makedonya’nın bölünmesinin yolunu açmıştır.

Felaketle biten isyan Makedon millî hareketini dönüştürmüş ve uzun vadede Makedon millî kimliği de dönüşüme uğramıştır. İlinden İsyanı Makedonya milliyetçilerinin en kötü kâbuslarına ve korkularına gerçeklik kazandırmıştır. Onlara göre, isyan büyük bir hataydı ve olumsuz sonuçlanacağı kesindi çünkü yalnızca Eksarhlık taraftarı

²⁵² Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler – İkinci Meşrutiyet Dönemi...*, 514.

²⁵³ Hacısalıhoğlu, *The Young Turk Policy in Macedonia...*, 105.

²⁵⁴ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler – İkinci Meşrutiyet Dönemi...*, 513.

²⁵⁵ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 118.

²⁵⁶ BOA, DH.MKT. 845/78, 10 Safer 1322 (26 Nisan 1904).

²⁵⁷ BOA, DH.MKT. 815/33, 10 Zilkade 1321 (28 Ocak 1904).

²⁵⁸ BOA, HR.SFR.04.. 236/5, 21 Temmuz 1906.

Makedonyalıları kapsıyordu. VMRO'nun kurucu iradesi, eğitim faaliyetleri ile halkı bilinçlendirmeyi böylesi bir sondan korktuğu için amaç edinmişti. Dahası, Bulgarların askerî destek teklifini ummak tamamen gerçek dışı bir tutumdur çünkü iki ülkenin çıkarları birbirinden ayırdı. Bu yüzden Bulgarlar Makedonyalıları yardım ederek kaynaklarını riske atmak istemezlerdi.

19. yüzyıl boyunca ulusal bağımsızlık elde etmek üzere girişilen isyan stratejileri beklendiği gibi sonuçlanmamıştı. Örneğin, 1848 devrimlerindeki isyanlar millî ordularla bastırılabilmiştir. Macar hareketi de İlinden dönemindeki VMRO gibi düzenli ordu gücünden yoksundur. Macar liderler düzenli ordu kurabilmek için köy köy dolaşıp yaptıkları mitingler vasıtasıyla ordu kurmaya çalışmışlar ancak muvaffak olamamışlardır. 1848 Macar isyanında da Kruşevo'da olduğu gibi bir devrim hükûmeti teşkil edilmiş ancak devrimciler imparatorluk ordularına karşı direnememişler ve yeni kurulan Macar ulus devleti ancak birkaç ay var olabilmiştir. 1876'da Bulgar milislerinin ve 1895'te Ermeni paramiliterlerin dış destekten yoksun olarak giriştikleri isyanlar da benzer şekilde olumsuz sonuçlanmıştır. İlinden İsyanı'nda da Osmanlı ordusu ile açıktan açığa savaşılmaması devrimcilerin başarısızlığa uğramalarında en büyük etmendi. İlinden'in kötü hazırlanmış ve sahada çok az destek görmüş bir ayaklanma hareketi olduğunu da unutmamak gerekir.²⁵⁹ Devrimciler, halkı isyana teşvik ederek "hasta adam"ın zayıflığına oynamışlar ve kaybetmişlerdir. Dolayısıyla bu dönemde şiddet eylemlerinde yaşanan artışı, Balkan toplumlarında yayılan milliyetçilik düşüncesiyle açıklamak eksik bir değerlendirmedir. İlinden gününde kamuoyunun hissiyatı paramiliter örgüt liderleri tarafından yönlendirilmeye çalışılmıştır. Bulgar paramiliterler, siyasî bakımdan kayıtsız olan Slav halkı, milliyetçi duyguları harekete geçirerek bilinçlendirmeyi amaçlamışlardır.²⁶⁰ Ancak bu tür propagandalar sahada sonuç vermemiştir. Yine cinayetlerin çoğu, kendi yerel gündemleriyle hareket eden paramiliter güçler tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁶¹

Paramiliterlerin şiddet eylemleri Balkanların güneyinde siyasetin ve toplumun radikalleşmesine yol açmıştır. Bulgar grupların Makedonya uğruna yürüttükleri mücadele önceleri Kiril ve Methodius Dernekleri gibi fikir kulüpleri vasıtasıyla yürütülmüştü. Bunlar Osmanlı İmparatorluğu aleyhine gerçekleşen ulusal direniş hareketlerinin temellerini atmış

²⁵⁹ Haupt ve Weinbauer, *Terrorism and the state*, 183.

²⁶⁰ Donald Bloxham ve diğerleri, "Europe in the world: systems and cultures of violence", Donald Bloxham ve Robert Gerwarth (Ed.), *Political Violence in Twentieth-Century Europe* içinde (11-39), New York: Cambridge University Press, 2011, 37.

²⁶¹ Bloxham ve diğerleri, *Europe in the world...*, 37.

olsalar da yöntem olarak şiddeti değil eğitim ve propaganda faaliyetlerini benimsemişlerdi. Osmanlı Balkanlarında bu fikir kulüplerinin ardılı durumundaki paramiliter örgütler ise büyük ölçüde dönemin Rus devrimcilerinden etkilenmişlerdi ve milliyetçilik düşüncesiyle birlikte anarşizm ve sosyalizm gibi ideolojilerden de ilham alıyorlardı. Her daim kendilerine özgü siyasî gündemleri ve çıkarları olan paramiliter örgütleri tanımlayan tekil bir siyasî ideoloji mevcut olmamıştır.²⁶² Paramiliter örgütlerin her biri belirli bir cemaat grubu adına hareket ettiği için siyasî çıkarları gereği milliyetçilik düşüncesinde uzaklaşamazlardı. Bu örgütler milliyetçiliği ideolojik olarak yorumlamış ve kendi siyasî gündemlerinde milliyetçilik bir değer ifade etmek yerine yalnızca söylem olarak kullanılmıştır. Bu bakımdan paramiliterlerin entelektüel sermayelerini siyasî emelleri için bir araç olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Öte yandan her bir örgüt, temsilcisi olmaya çalıştığı cemaat grubunun gözünde resmî otorite sembolü hâline gelmeyi amaçlamıştır. Bunu sağlamak için de mevcut Osmanlı idaresine paralel nitelikte bir meşruiyet kazanmaları lazım geliyordu. Düzenli ordudan yoksun olan paramiliter örgütlerin devlete alternatif bir meşruluk kazanmaları için milliyetçi söylem tek başına yeterli olmamış, anarşistlerle sosyalistlerin başlıca yöntemlerinden olan terör taktiklerine ve siyasal şiddete başvurmaları gerekmiştir.²⁶³ Bazı yazarlar Balkanlı çeteciler için “milliyetçi militanlar” tanımlaması yaparken onların milliyetçilikle terörizmi bir arada kullandıklarına işaret etmek isterler. Öte yandan, düzenli ordudan yoksun olan paramiliterlerin devlet gücüne ulaşma hedefleri onları düzenli orduların takviye birlikleri hâline getirmektedir.

Anarşizm ve sosyalizmden beslenen Balkan tarzı devrimci hareketin halk hareketi veya köylü isyanı görüntüsünden uzaklaşıp etnik unsurların bağımsızlık mücadelesine dönüşmesi cemaatler arası gerginliği ve nefreti körüklemiştir. Örgüt, ‘Makedonya Makedonyalılarıdır’ sloganıyla formüle ettiği kapsayıcı siyaseti terk etmiş ve Bulgar milliyetçisi karakteri belirginlik kazanmıştır. İsyânların başarısızlığı ve rakiplerin komploları örgütü bu siyasî izleğe mahkûm etmişti. VMRO, 1903 sonrası şiddet eylemleriyle halkın gözünü korkutmuş ve diğer paramiliter örgütlerle işbirliği yapmalarının önünü almıştır.²⁶⁴ VMRO çeteleri baskı ve tahakkümünün arttığı bu dönemde silah zoruyla zengin Bulgarlardan ve halktan haraç toplamaya başlamıştır. Örneğin, Haziran 1908’de Osmanlı Paris Sefareti’nden Kosova Valisi’ne gönderilen bir vesikada, Bulgaristan’ın Makedonya sınırındaki Köstendil şehrinde sınıırı geçip gelen komitacıların, Kosova’ya bağlı bazı nahiye

²⁶² Gerwarth ve Horne, *The Central European Counter-Revolution...*, 182.

²⁶³ Öztan, *Technologies of Rebellion...*, 312.

²⁶⁴ Biondich, *a.g.e.*, 69.

ve köylerde Müslüman ahaliye saldırılarda bulunup zorla haraç topladıklarından bahsedilmektedir.²⁶⁵ Temmuz 1906'da ise Varna menşeli Bulgar komitacıları Makedonya'da Yunanlılara karşı yeni çeteler teşkil etmek için tüccardan zorla para toplamışlardır. Bulgar komitacıların amacı, bu yeni çeteleri Epir'deki Makedonya sınırına yakın bölgelere sevk ederek buradaki Yunan çeteleriyle savaştırmaktır.²⁶⁶ Bulgar ve Yunan devrimcileri arasındaki çatışmalar İinden İsyanı sonrasında artış göstermiştir. 1904 yılı içerisinde, Bulgar komitacılarının, Eksarhlık bölgelerine giriş yapmamaları için Yunanlı çete gruplarına misilleme saldırılarında bulundukları yönündeki haberler Osmanlı idarî mercilerine ulaşmaktaydı.²⁶⁷ Ağustos 1904'te, seksen kişilik bir Bulgar çetesi Patrikliğe tâbi köylerden Kirdabor'a saldırmış ve buradaki Rum eşrafından önemli bir şahsı ve iki küçük çocuğu katletmiştir. Aynı günlerde, "Apostol çetesi" olarak bilinen bir başka grup, Selânik yakınlarındaki Berkofali köyüne saldırmıştır.²⁶⁸ 1902'deki öncül isyanlarda olduğu gibi İinden sonrasında da Makedonya'ya kaos ortamı hâkim olmuştur. İinden İsyanı'nın bastırılmasının ardından VMRO bir daha toparlanamamış ve terörün daha sistematik biçimlerine başvurmuştur.²⁶⁹ Osmanlı vergi mültezimlerine yönelik olarak gerçekleştirilen suikastlar ve ulus dışı unsurlara karşı giriştikleri şiddet eylemleri bu minvaldedir. Paramiliter örgütlerin kendilerine tâbi çeteler üzerinden yürüttükleri gerilla savaşlarında, savaşımlar ile köylü halk arasındaki ayrımlar ortadan kalkmıştır.²⁷⁰ Komitacılar dozunu gitgide artırdıkları şiddeti, yerli halkı seferber edecek ve dış müdahaleyi çekecek bir mekanizma olarak kullanmaya devam etmişlerdir. Aynı zamanda rakip ulusların paramiliterleri birbirlerinin etkinliklerini kırmaya yönelik saldırılar da yapmaktaydı. Dolayısıyla paramiliter örgütlerde siyasal şiddetin benimsenmesi stratejik açıdan önem taşımaktadır. Bu türden bir düzensiz savaş tüm taraflarca işe koşulmuş bir taktiktir. İinden sonrası sahada Bulgarların açtığı alanı Sırp ve Yunan paramiliterleri doldurmuştur. Bulgarlar gibi Yunan çeteleri de mezalimlere girişerek nüfus dengesini lehlerine çevirmeyi amaçlamışlardır. Bulgar nüfusun yaşadığı köyleri tek tek dolaşarak yargısız infazlarda ve silahlı eylemlerde bulunmuşlardır.

Bundan böyle Makedon milliyetçileri gerçek düşmanlarının komşu Balkan milliyetçilikleri olduğunu tecrübeyle anlamışlardır. Buna Makedonya halkını düşman gruplara bölerek ilhak etmek isteyen Bulgar devlet milliyetçiliği de dahildir. 1903 olayları

²⁶⁵ BOA, HR.SFR.04.. 490/4, 5 Haziran 1908.

²⁶⁶ BOA, HR.SFR.04.. 236/54, 6 Ağustos 1906.

²⁶⁷ BOA, HR.SFR.3... 543/18, 25 Şubat 1904.

²⁶⁸ BOA, HR.SFR.3... 543/26, 30 Ağustos 1904.

²⁶⁹ Biondich, *a.g.e.*, 69.

²⁷⁰ Eichenberg, *Poland and Ireland after the First World War*, 185.

ve hezimetini başta Bulgar yardımlarından medet uman sağ kanat olmak üzere siyasî ayrılıkçı Makedonyalı Bulgarları derinden etkilemiştir. Yaşadıkları hezimet esasında onların hatasıdır ve bu sonuç onların Makedon milliyetçisi duruşlarını etkileri tamamen onarılamayacak bir krize sokmuştur. Makedonya'nın özerk olduğu Balkan federe devletini kurma ideali uzak bir hedefe dönüşmüştür. Nitekim Bulgar resmî siyaseti de özerk Makedonya'yı Makedonyalı kimliği adına savunmuş değildir. 1904 yılına gelindiğinde Bulgaristan yetkilileri, Sırbistan'ın, Makedonya'yı etki alanlarına bölmeye dair önerisini makul bulmuşlardır.²⁷¹ Makedonyalıların davasını korumasını umdukları Bulgaristan'ın gösterdiği bu tavır Bulgar destekçileri açısından beklenmedik bir gelişmedir. Öte yandan, Bulgaristan'ın Sırbistan ile böylesi bir işbirliği yapması, Sırp paramiliterlerinin yükselişe geçmesiyle aynı döneme denk gelmiştir. Bu dönemde Makedonya devrimci hareketinde güç dengesi Bulgarlardan Sırp ve Yunanlılara doğru ağırlık kazanmaya başlamıştır.

Yunan ve Sırp Paramilitarizminin Yükselişi

1904 yılından itibaren Eksarhlık çete hareketine karşı Yunan ve Sırp taraf da etkili bir devrimci hareket başlatmıştır. Eksarhlık taraftarı olan VMRO ve Vrhovistler tarafından organize edilen ve Makedonya halkını propaganda ve şiddet vasıtasıyla Rum Patrikliği'nden ayırıp Bulgar Eksarhlığı'na katılmaya zorlayan sistematik çete hareketinin başlamasından sonra, Patriklik tarafı Makedonya'daki çıkarlarının tehdit edildiğini düşünerek ayrılıkçı hareketlere karşıt bir hareket örgütlemeyi kararlaştırmıştı. 1900 yılında batı Makedonya kenti Kesriye'de birlikler örgütlemeye başlayan Gervanos Karavangelis adlı bir papaz Makedonya'da düzenli bir Rum milis hareketinin kıvılcımını yakmıştı. 1902–1903 yıllarında Rum birliklerinin Makedonya'nın batısındaki eylemleri genişledi. Çok sayıda Eksarhlık köyü Rum Patrikliği'ne geri kazandırıldı. Eli silahlı papaz Karavangelis, adamlarıyla Eksarhlık köylerinde yapılan Pazar ayinlerini basıyor ve silah zoruyla Yunanca dualar okutuyordu. Karavangelis gibi din adamları *kimlik inşa edici* rolünü terörist eylemlerle hayata geçiriyordu. Makedonya'da paramiliterlerin dinî ve kültürel asimilasyona dayalı ulus inşasında oynadığı rol, Karavangelis özelinde din adamlarının da radikalleştiklerini göstermektedir. Olağan koşullarda ulus inşası yolunda dinî ve kültürel propagandayı üstlenen bir din adamı, şiddet yoluyla asimilasyon faaliyetlerinde bulunan paramiliterlere bizzat sahada liderlik etmiştir. Bunun dışında, Giritli birçok Yunan devrimcisi 1903 yılı başında Makedonya'daki milis hareketine katıldı ve önemli görevler üstlendi.²⁷² Dömeke

²⁷¹ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 111-112.

²⁷² Hacısalihoğlu, *Makedonya Sorunu...*, 110-111.

Harbi sonucunda Girit, Yunanistan'a bağlandığı ve burada halkın çoğunluğunu Yunanlılar oluşturduğu için adada bundan böyle ulus inşası faaliyetlerine gerek duyulmamıştı. Bu durumda Yunan çıkarları adına paramiliterlerin bir diğer sınır bölgesi olan Makedonya'ya kaydırılması lazım geliyordu.

Osmanlı hükûmetiyle yaptığı anlaşma ve düvel-i muazzamanın statükocu politikaları nedeniyle o âna kadar Makedonya'daki silahlı mücadeleye katılmayan Yunan hükûmeti, Yunan kamuoyunun da baskısıyla 1904 başında daha etkin bir Makedonya politikası izlemeye başladı. Makedonya'da, devrimci bir hareketin koordinasyonu için Lambros Koromilas'ı başkonsolos olarak Selânik'e gönderdi.²⁷³ Bu türden siyasî komplolar Yunan paramiliterlerinin benimsediği etkili bir yöntemdi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunanistan sınırına yakın bölgelerde etkili biçimde işe koşulmaktaydı. Örneğin, Limni'deki Osmanlı mutasarrıfı Hayri Paşa da 1905 yılında komitacıların entrikalarıyla görevinden azledilecekti.²⁷⁴ Siyasî faaliyetler dışında paramiliter çetelerin yürüttükleri gerilla savaşı ise diğer uluslarla rekabet hâlinde oldukları Makedonya'da yoğunlaşmıştı. 1904 yılından itibaren Yunan resmî mercilerinin gizli desteğiyle Selânik Vilayeti'ndeki Yunan silahlı çeteleri sayı bakımından gitgide artmaya başlamıştır. Bunlar Sırlara kıyasla daha iyi örgütlenmiş vaziyettedirler ve çok daha agresiflerdir. Güney Makedonya boyunca Selânik ve Manastır vilayetlerinde ikame edilmiş olan ve Atina'daki Makedonya Komitesi'nden emir alan muhtelif yerel örgütlerin güdümündedirler. Yunan paramiliterlerin ekonomik gelirlerinin çoğunu devlet bütçesi sağlamakla birlikte Makedonya ve Yunanistan'daki zengin Yunanlılar tarafından da cömertçe finanse edilmekteydi.²⁷⁵ Paramiliterleri fonlamak, siyasal seçkinler yahut yönetenler sınıfı dışında toplumun diğer müreffeh kesimleri için de kârlı bir yatırım olmuştur.²⁷⁶ Paramiliter savaşlarla yıpratılmaya çalışılan Osmanlı merkezî otoritesinin denetiminden uzaklaşarak dünya ekonomisine eklemlenen Selânik ve İzmir gibi liman şehirlerinde Yunanlı tacirler başlarına buyruk bir şekilde ticarî faaliyetlerde bulunabilmişlerdir. Yunan paramilitarizmi ekonomik kazanımlarının yanı sıra siyasî yönü itibariyle de Yunanistan'daki yönetenler sınıfının hususen işe koştuğu bir program çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Öyle ki, çok sayıda Yunan subayı Yunanlıların kendi paramiliter birliklerini oluşturmak üzere konsolosluk memuru kisvesi altında Makedonya'da görevlendirilmiştir.²⁷⁷ Görüldüğü üzere paramiliterlerin faaliyetleri, romantik milliyetçiliğe

²⁷³ Hacısalihioğlu, *Makedonya Sorunu...*, 111.

²⁷⁴ BOA, Y.PRK.ASK. 236/55, 9 Zilhicce 1323 (4 Şubat 1906).

²⁷⁵ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 122.

²⁷⁶ Hristov, *a.g.e.*, 5.

²⁷⁷ Hacısalihioğlu, *Makedonya Sorunu...*, 111.

dayalı isyan hareketlerinden öte, siyasî niteliği ağır basan komplolarla bir arada yürütülmüştür. Yerelde görev verilen çetelere güvenilmemiş ve silahlı adamlarla subayların çoğu Yunanistan'la Girit'ten getirilmiştir. Paramiliterleri her aşamada işe koşan Yunan tarafı VMRO'nun her iki kanadıyla da savaşmış ve Eksarhlık taraftarlarını kışkırtmayı ve Eksarhlık Kilisesi'ne tâbi toplulukları Patrikliğe yönlendirmeyi amaç edinmişlerdir. Yunan paramiliterleri kısa zamanda etkinlik elde etmiş ve Eksarhlık hareketinin aleyhine bölgede operasyonlara başlamıştır. Yıllarca Slav çetelerinin Yunan köylerini korkutmasına seyirci kalan Yunan çeteleri bundan böyle batı Makedonya'da terör estirmeye başladı ve Eksarhlık taraftarı unsurları kuvvet zoruyla Patrikhane tarafına kaydırды. Yunan çeteleri isyan zamanlarında VMRO'ya cesurca direnmiş olan Patrikliğe sadık köyler için umut oldu. Bununla birlikte, Eksarhlık'a veya VMRO'ya içtenlikle bağlanmış olan köylerde intikamcı bir tutumla zorbalık sergilemişler ve şüpheli gördükleri kimseleri idam etmişlerdir.²⁷⁸

Bu eylemler Yunanistan'ın Makedonya sınırına yakın bölgelerde işlenmesi itibariyle etnik temizlik hareketlerini anımsatmaktadır. Etnik temizlik, dışlayıcı nitelikteki ulus inşası politikaları kapsamında olup, devletlerarası rekabetin had safhaya ulaştığı ihtilaflı sınır bölgelerinde yoğunlaşmaktadır.²⁷⁹ Yunan dışı unsurlara yönelik dışlayıcı bir tutuma dayanması bakımından Yunan paramiliterlerinin eylemleri Yunan hükûmetinin giriştiği ulus inşası siyasetini bir yansıması mahiyetindedir. Görüldüğü üzere, paramiliterler eliyle ulus inşası projelerinin yürütülmesi, somut tarihî olayların bir araya gelmesi sonucu tarihsel olgu hâlini almıştır. İlinden İsyanı'nda alınan hezimete rağmen Bulgar tarafı da ulus inşası politikası izlemeye devam etmiştir. Osmanlı Selânik Vilayeti'ne 1905 yılı içerisinde tebliğ edilen bir resmî yazıda, vilayet sınırları dahilinde bulunan Tresne köyü halkının öteden beri Patrikliğe bağlı olduğu, çetecilerin tehditleriyle mezhep değiştirmek için başvuranların dikkate alınmaması ve bunlardan Rum olanların Ortodoks olarak kaydedilmeleri salık verilmiştir.²⁸⁰ Kuvvet zoruna dayalı dışlayıcı eylemleri hayata geçiren paramiliterlerin Makedonya'nın olağanüstü koşullarında asimilasyon siyasetini de şiddet vasıtasıyla yürüttüğü anlaşılmaktadır. Paramiliterler, ulus inşası kapsamında asimilasyon politikalarında başat rolü oynayan öğretmenlik mesleği mensuplarıyla da yakından alaka kurmaya çalışmışlardır. Örneğin, Osmanlı idarî mercileri 1904 yılı içerisinde Bulgar okullarında görevli bazı öğretmenlerin de komitacılarla işbirliği içinde olduklarını haber almıştır.²⁸¹ İlinden İsyanı öncesinde de Edirne Bulgar Mektebi'nde görev yapan bir öğretmenin

²⁷⁸ Glenny, *a.g.e.*, 205-206.

²⁷⁹ Mylonas, *The Politics of Nation-Building...*, 57.

²⁸⁰ BOA, TFR.I.SL.. 80/7976, 12 Cemaziyelahir 1323 (14 Ağustos 1905).

²⁸¹ BOA, Y.PRK.ASK. 221/83, 14 Receb 1322 (24 Eylül 1904).

komitacılarla iletişim içerisinde olduğu tespit edilmişti.²⁸² Bu tür işbirliklerinin yanı sıra paramiliter çetelerin, rakip cemaat gruplarının “kimlik inşa edici” rolündeki ileri gelenlerini hedef aldıkları görülmektedir. Eylül 1899’da, Rum Patrikliği’ne tâbi Serez metropoliti Kristoforis Efendi, Bulgar çetecileri tarafından kaçırılmış ve çetecilerin yerini belirleyip adı geçen Rum kanaat önderini kurtarmak için yereldeki Osmanlı kolluk güçleri seferber edilmişti.²⁸³

Bulgar özerk ulus devleti paramiliterleri İlinden İsyanı öncesi gizliden gizliye desteklemişti. Öyle ki, İlinden İsyanı’ndan aylar öncesinde Viyana’da görevli birtakım Bulgar memurları komitelere yardım ettiklerinden dolayı istifa etmek durumunda kalmışlardır.²⁸⁴ Balkan Savaşları’na giden süreçte ise paramiliterler Bulgaristan’ın vekil kuvvetleri olarak işlev görecekti. Bulgar ordusunun kullanmadığı silahlar devrimci örgütlere hibe edilmekte ve Bulgar hükûmeti devrimci örgütler için Avusturya’dan silah satın almaktaydı. Enver Bey, 16 Temmuz 1906 tarihinde Pirlepe–Tikveş arasındaki bir bölgede üç Bulgar subayının komutası altındaki büyük bir çete ile savaştıklarından hatıratında bahsetmektedir. Söz konusu iki yüz kişilik Bulgar çetesi askerî firarilerden müteşekkil olup, borazan ve mehter gibi bando takımlarıyla da çok iyi biçimde donatılmış vaziyettedir.²⁸⁵ Subaylarca idare edilmeleri, ordudaki askerlerden oluşmaları ve düzenli orduya özgü bir unsur olan bando takımlarıyla donatılmaları bakımından bu tür çeteler özerk Bulgaristan tarafından sahaya sürülen paramiliterler olarak faaliyet göstermişlerdir. Ulus devletlerin paramiliterlerine malî yardımları da sıkça rastlanan bir olgudur. Mayıs 1907’de özerk Bulgar ulus devleti, Sarafov’a para ve silah yardımında bulunmuştur.²⁸⁶ Tacir sıfatıyla devletlerarası sınırları rahatça geçebilen kimselerin çetelere para yardımında bulundukları da sıkça rastlanan bir durumdur.²⁸⁷ Bu dönemde Bulgaristan tarafından gelen ve komitacı elbiseleri giymiş birtakım kimselerin Osmanlı hududunu aşmaya çalışması günlük hayatın olağan bir parçası hâline gelmişti.²⁸⁸ 1906 yılında yaşanan bir siyasî kriz esnasında Varna’da komitacıların askerle birlikte gösteriler yaptığı bile görülmüştü.²⁸⁹ Balkan millî ordularında görevli subaylar askerî kimlikleri dolayısıyla uluslararası kamuoyunda devletlerini müşkül duruma düşürmemek için komitacı kılığına girerek eylemlerde bulunuyorlardı.

²⁸² BOA, HR.SFR.04.. 221/91, 2 Nisan 1903.

²⁸³ BOA, HR.SFR.3... 484/38, 10 Eylül 1899.

²⁸⁴ BOA, HR.SFR.04.. 450/42, 5 Nisan 1903.

²⁸⁵ Halil Erdoğan Cengiz (hızl.), *Enver Paşa’nın Anıları (1881–1908)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023, 27.

²⁸⁶ BOA, Y.A...HUS. 511/149, 13 Rebiülahir 1325 (26 Mayıs 1907).

²⁸⁷ BOA, HR.SFR.04.. 599/110, 6 Haziran 1906.

²⁸⁸ BOA, Y.MTV. 277/148, 2 Receb 1323 (2 Eylül 1905).

²⁸⁹ BOA, DH.ŞFR. 367/80, 10 Temmuz 1322 (23 Temmuz 1906).

Komitacılar ise imparatorluğun Avrupa kamuoyunda olumsuz bir görüntü oluşturmaya amacıyla Osmanlı askerlerinin kıyafetlerini kullanmışlardır. Örneğin, Ocak 1904'te, Osmanlı idarî mercileri Sarafov'un bazı şehirlere dinamit ve bomba gönderdiğini ve Avusturya-Macaristan'dan bol miktarda fes satın alıp askerî üniformalar temin ederek bunları komitacılara dağıtma niyetinde olduğunu tespit etmiştir.²⁹⁰ Bu türden fiiller, Avrupa müdahalesini sağlamaya yönelik izlenen stratejinin bir parçasıydı. Ekim 1906'da komitacılık yapan iki Bulgar subayı ile birlikte birtakım papaz yamaklarının da katliam yaptıkları haberi merkeze ulaşmıştı.²⁹¹ Din adamlarının çeteye çıkmaları da paramiliterliğin ve ulus inşası faaliyetlerinin ilintili olduğunu gözler önüne sermektedir.

Ulus inşasının bir boyutu da ortak kahramanlar ve mitler oluşturmaktır. Çatışmalarda öldürülen paramiliterlerin millî kahraman ilân edildiği görülmektedir. Bu kahramanlara Yunanistan özelinde Pavlos Melas adlı bir subay örnek teşkil etmektedir. Bu Yunan subayı resmîyetle herhangi bir savaş ortamının da söz konusu olmadığı Ekim 1904 gibi bir tarihte Osmanlı askerleriyle girişilen çatışmada öldürülmüş ve çok geçmeden Yunanlıların kahramanı ve "Makedonya mücadelesinin öncü savaşçısı" olarak ilân edilmiştir.²⁹² Selânik'te gelişen kamusal alan da bu süreçte dönüşüme uğramış ve önceleri fikrî mücadeleyi önemseyen entelektüel şahsiyetler bundan böyle paramiliter örgütlerle yakın bir ilişki kurmaya başlamışlardır.²⁹³ Önemli bir liman şehri olması bakımından Selânik 19. yüzyılın ikinci yarısında uluslararası ticarete eklemlenmişti. Ticaretin gelişmesi burada Avrupalı temsilcilerin ve şehir eşrafından tacirler ile aydın kimselerin seçkin bir toplumsal grup oluşturmalarını sağlamış ve kamusal alan gelişmişti. Ancak 20. yüzyıl dönümünden itibaren Balkanların güneyinde gelişen devrimci hareket bu gelişmelere olumsuz bir etki yapmıştır. Bu süreçte Makedonya'daki Yunan hareketinde, Yunan konsoloslarının ve subaylarının yanı sıra 1906 başında kurulan "Selânik Örgütü" adlı gizli örgüt ve Dr. Zannas gibi önemli yerel kişilikler de rol almaya başlamışlardır.²⁹⁴ Ulus devletlerin paramiliterleri desteklemesi ve aydınların radikalleşmesi karşısında Osmanlı hükûmeti de güvenlikçi, otoriter ve merkezîleşmeci bir siyaset izlemek durumunda kalmıştır. Bu kapsamda devrimciliğin arttığı vilayetlere takviye kolluk ve ordu güçleri sevk edilmiştir. 1906 yılına gelindiğinde, Rum ve Bulgar komitacıların faaliyetlerini artırmaları dolayısıyla Selânik

²⁹⁰ BOA, HR.SFR.3... 543/12, 30 Ocak 1904; 543/14, 3 Şubat 1904.

²⁹¹ BOA, HR.SFR.3... 563/9, 23 Ekim 1906.

²⁹² Hacısalihoglu, *Makedonya Sorunu...*, 111.

²⁹³ Duru, *a.g.e.*, 212-213.

²⁹⁴ Hacısalihoglu, *Makedonya Sorunu...*, 112.

Vilayeti'nin Kilkış şehri yakınlarındaki askerî kuvvetin artırılması gerekli görülmüş ve Selanik'teki yetkililer merkeze bu yönde talepte bulunmuşlardır.²⁹⁵

Makedonya'da Bulgar milliyetçiliği aleyhine siyasî hedefleri olan tek devlet Yunanistan olmamıştır. Yunanlıların yanı sıra Sırp tarafı da faaliyetlerini yoğunlaştırmış ve 1904-1905 yıllarında Makedonya'da sistematik bir silahlı hareket örgütlemeye başlamıştır. 1905 yılında Makedonya'da operasyon yapan on bir Sırp silahlı çetesi mevcuttu.²⁹⁶ Bu çetelerin sayısı 1907'ye gelindiğinde ise otuza ulaşmıştır.²⁹⁷ Sırp çete hareketi de Eksarhlık hareketine karşı yönelmişti ve özellikle Makedonya'nın Sırbistan sınırına yakın olan kuzey ve batı kesimlerinde yayılmıştı. Bulgar propagandasına karşı giriştikleri mücadelede Sırp'lar da 1904–1905 yıllarında ciddi başarılar elde etmiştir. Sırp çetelerin bu eylemleri Belgrad'dan yönlendirilmekteydi.²⁹⁸ Diğer devletlerde olduğu gibi Sırp paramiliterleri de tâbi oldukları hükûmetin “kirli işlerini” yürütmekle mükellefti. Çeteler, Belgrad hükûmetince 1905 yılı yazında yeniden örgütlendirilmiş ve eylemlerine daha güçlü bir şekilde devam etmiştir.²⁹⁹ Yine 1905 yılında Üsküp ve Manastır'da da kolları olan Belgrad'daki yüksek komite, Makedonya'da faal olan on bir Sırp çetesinin kontrolünü ele almış ve Sırp'lı bir genel idare heyeti bütün bu çete hareketinin idaresini üstlenmiştir. Sırp yönetimi, kendi güdümündeki paramiliterlerin etki alanını Vardar vadisi boyunca Orta Makedonya'ya doğru yaymak ve gelecekte Ege'ye çıkışının engellenmemesi için burayı üs olarak kullanmak amacındaydı.³⁰⁰

Bir yandan ulusal gruplar arasında mücadele devam ederken diğer taraftan Bulgar komitacıları arasındaki gerginlik ve çatışma hâli iyiden iyiye hissedilmekteydi. Makedonya'da silahlı bir birlik örgütlemeye başlayan Yüksek Makedonya Komitesi birlikleri de VMRO'ya meydan okuyordu ve VMRO'nun nüfuz bölgelerini kendi kontrolüne geçirmeye çalışıyordu.³⁰¹ Bunun üzerine Makedonya, *Vrhovistler* (Yüksek Makedonya–Edirne Komitesi) ile “*Sentralistler*” etiketiyle tanımlanan VMRO arasındaki kanlı çatışmalara sahne olmuştur.³⁰² Şüphe yok ki İlinden sonrası VMRO'nun gitgide radikalleşmesi de bu süreçte etkili olmuştur. VMRO'nun iki kampa bölünmesiyle kanlı bir iç çatışma tehlikesi kendini göstermiştir.

²⁹⁵ BOA, TFR.I.SL.. 119/11809, 15 Receb 1324 (4 Eylül 1906).

²⁹⁶ Rossos, *Macedonia and the Macedonians*..., 122.

²⁹⁷ Jowett, *a.g.e.*, 21.

²⁹⁸ Hacısalıhoğlu, *Makedonya Sorunu*..., 114.

²⁹⁹ Hacısalıhoğlu, *Makedonya Sorunu*..., 114.

³⁰⁰ Rossos, *Macedonia and the Macedonians*..., 122.

³⁰¹ Brown, *a.g.e.*, 149.

³⁰² Hacısalıhoğlu, *Makedonya Sorunu*..., 116.

Makedonyalı Bulgarların içine düştükleri siyasî kriz VMRO içerisinde fraksiyonlar arası çatışma ve suikastları ateşlemiş ve örgütü derinden sarsmıştır. Bulgar ve Makedon milliyetçiliği birbirinden ayırdı ve Makedonyalı vatansever milliyetçiler Bulgaristan'a tâbi olamazlardı. Makedonyalıların birleşip içeride kenetlenmedikçe zafer olanağı yoktu. Makedonyalı Bulgarların iki milliyetçilikten birini seçmek durumunda oldukları da gitgide gözle görülür hâle gelmişti zira hem Makedonyalı hem de Bulgar olmadıkları gibi iki milliyetçiliğin uzlaşması mümkün görünmüyordu. Hem Bulgar hem de Makedon milliyetçiliği Makedonya'da adeta müstakil birer siyasî parti hâline gelmişti. Bu siyasî çıkmaz, 1893'ten beri var olagelen, VMRO'nun iç ayrışmasını körüklemiştir. İkinden sonrası kriz Makedonyalı Bulgar milliyetçiliğinin sonunu başlatmıştı.

1903 yılının sonlarında VMRO'nun yeniden değerlendirilmesi için çağrılar başladı. Başından itibaren tartışmalar ateşli, ayrıştırıcı ve sert suçlamalarla dolu olmuştur. Liderlerin ilk büyük toplantısı Sofya'da Ocak-Şubat 1904'te yapılmış ve Makedonya'nın her bölgesinden önemli figürleri çekmiştir. VMRO'nun geçmişi, bugünü ve geleceği tartışılmış ancak herhangi bir konuda mutabakat sağlanamamıştır.³⁰³ Siyasî kriz ortamında iki kanadın da adeta anlaşmamak üzere toplandıkları görülmektedir. Tarihçilerin “sol” ve “sağ” diye basitçe adlandırdıkları iki ana akım ortaya çıkmıştır.³⁰⁴ Elbette bu ideolojik olmaktan ziyade Makedonya'nın geleceğine dair fikir ayrılığına dayalı bir hizipleşmeydi. Sağ ve sol, siyasî yelpazede faşizm ve anarşizm arasındaki zıtlığa vurgu yaptığı için tarihçiler bu kavramları VMRO bünyesinde yaşanan örgüt içi bölünmeye informal şekilde uyarlayabilmişlerdir.

³⁰³ Rossos, *Macedonia and the Macedonians*..., 118.

³⁰⁴ VMRO (Makedonya-Edirne Devrimci İç Örgütü) içerisindeki farklı eğilimlerin sağ ve sol şeklinde etiketlenmesi informal bir tanımlama olsa da bu etiketler siyaset biliminde ideolojilerin konumlandığı siyasî yelpaze (İng. *political spectrum*) ile yakından alakalıdır. Siyasî yelpazede ideolojiler devlete bakış açısına göre konumlandırılmaktadır. Buna göre en sağda, devleti ‘kutsal’ sayan faşizm ideolojisi yer alırken en solda ise anarşizm bulunmaktadır. Söz konusu siyasî yelpazede II. Dünya Savaşı sonrası yayılan anarşizm formüle edilmektedir ve buna göre anarşizm, -19. yüzyıldaki anlamından farklı olarak- devleti “bütün kötülüklerin kaynağı ve yok edilmesi gereken” bir oluşum olarak kabul etmektedir. Komünizm, sosyalizm, liberalizm ve muhafazakârlık gibi bir dizi siyasî ideoloji ve düşünce siyasî yelpazede kendine yer bulmaktadır. VMRO'nun geleneksel çizgisinin sosyalizm olduğunu ifade etmiştik. Sosyalizm devletten önce halka önem veren bir ideoloji olup geleneksel VMRO'nun da propagandasını köylü halkın toprak reformuna dayandığı ve Bulgar devlet aklına ters düştüğü bilinmektedir. Dolayısıyla VMRO için ‘solcu’ bir örgüt, denilebilir. Bu durumda daha muhafazakâr ve Sofya hükümetinin programıyla aynı yönde siyaset yapan *Vrhovistler* (Yüksek Makedonya-Edirne Komitesi) içinse ‘sağ’ tanımlaması uygun görünmektedir. VMRO'nun örgüt içi hizipleşmesi, Bulgar devrimci hareketinde 1895'te Yüksek Makedonya-Edirne Komitesi'nin kurulmasıyla birlikte gün yüzüne çıkan VMRO-Vrhovist ayrışmasıyla aynı mahiyettedir. Nitekim VMRO içerisinde İkinden İsyanı sonrasında belirginlik kazanan söz konusu hizipleşmenin şiddeti gitgide artacak ve sol kanattakiler sağdakileri “yeni Vrhovistler” şeklinde tanımlayacaklardı. Kısacası, Bulgar devrimci hareketinin VMRO-Vrhovistler şeklinde ikiye bölündüğü gibi VMRO da kendi içinde “Sandanist solcular” ve “Bulgaristan yanlısı sağcılar” olmak üzere iki hizbe bölünmüştür ve bu hizipler siyasî yelpazedeki sol ve sağ ideolojilerle benzerlik göstermektedir.

Solun karargâhı, Bulgaristan’la Osmanlı sınırındaki Rodop Dağları’nın güneybatı kesimindeki “Serez devrim bölgesi”ndeydi ve aynı zamanda buranın idaresi VMRO örgüt şeması kapsamında Sandanski’nin elindeydi.³⁰⁵ Sol, görüşlerinde, sağa göre daha bütün ve homojen bir yapıda idi. VMRO’nun yapısında radikal değişimler olması gerektiğini dile getiriyor ve seçimleri de içerecek şekilde demokratikleşme ve ademimerkezileşme çağrısında bulunuyordu. Bunlar örgütün toplumsal tabanına yaygınlaşan kentli unsurlar ile yerel öğrenci topluluklarını çekmek ve çoğunlukla Bulgar Eksarhlığı için çalışan öğretmenlerin baskınlığını sağlamak suretiyle genişletme amacını da taşıyorlardı.³⁰⁶ Solcuların ideali, öğretmenlerin ve şehirlerdeki kamusal alanın, köylülere siyasî bilinç kazandırarak onları sınıf hâline getirmesi yönündeydi. Ulus inşasını sağcılar gibi köylülere devlet destekli tepeden inme projeler sunmak yerine, onları kentleşme vasıtasıyla sınıf bilinci kazandırarak ulus hâline getirmekti. Bu yaklaşımın, hemen güneylerindeki Selânik’te gelişen kamusal alandan etkilendiği söylenebilir. Osmanlı ordusu ile doğrudan doğruya savaşmayıp terörün ölçülü biçimde kullanılması da solcuların izlediği plânın bir parçasıydı. Siyasî izleklerinin temelini yalnızca iç ve dış koşullar uygun olduğu zaman girilmek şartıyla genel ayaklanma olacağına devamlı inanmak, hareketin siyaseten bağımsızlığını korumak ve her tür yabancı müdahaleyi reddetmek gibi VMRO’nun geleneksel idealleri oluşturmaktaydı. Nihâî hedefleri “Makedonya Makedonyalılarıdır” sloganıyla ifade bulmuştu. Buna göre, bölgenin bütünlüğü korunarak bağımsızlık yolunda ilk adım olarak Osmanlı içinde otonomi sağlanacak, ardından ileride tesis edilecek Balkan federasyonunun eşit bir üye devleti olunacaktı.

Esasen bu tartışmalarda asıl mesele VMRO’nun bir Bulgar örgütü olarak mı yoksa bağımsız bir Makedonya örgütü olarak mı faaliyet göstermesi gerektiğiydi. Bu konuda Sandanski’nin emrindeki Serez bölgesi komiteleri VMRO’nun Makedonyalı bir örgüt olarak faaliyet göstermesi gerektiğini savunurken, Sırp ve Rum ulusal hareketleriyle boğuşan diğer komiteler ulusal Bulgar tutumunu benimseyerek Bulgaristan’dan tamamiyle bağımsız olmayı reddediyorlardı. Devlet desteğinden yoksun kalmaları Sandanski çetesine terör örgütü görünümü kazandırmıştı. Buna karşın sağ kanat, Bulgar ulus devletinden yardım almaya açıldı.³⁰⁷ Böylece Bulgar hükûmeti VMRO’nun bir kısmını kontrol etmeye başladı. Bulgar hükûmeti, Makedonya sorununu Osmanlı İmparatorluğu’na karşı bir savaşla ulusal Bulgar görüşü lehine çözmekle ilgilenmekteydi.

³⁰⁵ Duru, *a.g.e.*, 207.

³⁰⁶ Yenen ve Öztan, *Asiler Devri: Osmanlı İmparatorluğu’nda İhlalci Siyaset*, 36.

³⁰⁷ Duru, *a.g.e.*, 207.

Sağ, çoğu meselede daha heterojen ve parçalı bir görünüm arz etmekteydi. Bu kanatta da solun hedefleri ile benzer meşrepte aktivistler vardı ancak bunlar dış yardımı elzem görüyorlardı ve gözleri Bulgaristan'daydı. Ne var ki bu kanadı Bulgar yanlısı hatta kendini Bulgar kabul eden Makedonyalılar domine etmişti. Siyasî faaliyetlerini de Eksarhlık taraftarı Makedonyalılara odaklamış görünüyorlardı. Liderleri Sofya'da ikamet eden Hristo Matov ile Dr. Hristo Tatarçev'di ve İlinden sonrası karargâhları “Üsküp devrim bölgesi”ydi.³⁰⁸ Matov'la Tatarçev de kendini Bulgar kimliğiyle tanıtan kimselerdi. Merkezîleşmeyi özümsemişlerdi ve örgüt içi büyük değişimlere karşıydı.

Sağ kanadın liderleri, iyi örgütlenmiş ve planlanmış bir iç ayaklanma yürütmekten yana değildi. Bunun yerine, Bulgaristan'dan veya Avrupalı güçlerden gelebilecek bir müdahaleyi provoke etmek amacıyla Osmanlı hedeflerine devamlı olarak saldırılar yapılmasını savunuyorlardı. Bu taktikler Bulgaristan yönetiminin de yararınaydı. Çünkü terör taktiklerinin benimsenmesi örgütü Bulgaristan'ın vekil kuvveti hâline getirecekti. Şayet iyi hazırlanılmış bir devrim gerçekleşseydi, örgüt Bolşevik Rusya'sında olduğu gibi devrim liderliğini tek başına tesis ederdi ve otonom Makedonya'da siyasal iktidar hâline gelebilirdi.

Sağ kanat, bildiri, ilan ve yazılarında nihai hedef olarak otonomiye gündeme alıyordu. Makedonyalıların ve Bulgaristan'daki Makedon göçmen ve sığınmacıların desteğini şüphesiz bu söylemleri sayesinde kazanmışlardı. Ancak “otonomi”, Makedonya'daki milliyetçi hareketler açısından yalnızca bir “yol ayrımı” mahiyeti taşımaktaydı. Makedonya'nın otonomisi sağ kanadın çeşitli unsurları için farklı anlamlarda ifade bulacaktı. Bir kısmına göre, solda olduğu gibi, bütün etnik unsurlar için eşitliği öngörerek gerçek anlamda kendi kendini yöneten bir devlet türüne işaret etmekteydi. Diğerleri içinse, Bulgaristan'la bir çeşit bağlantılılığı ifade etmekteydi. Bunların dışında, “Makedonya'nın otonomisi”ni, Bulgaristan'ın Aziz Stefan sınırlarına ulaşma yolunda ilhakının ön adımı olarak görenler de mevcuttu. Sağ kanadın benimsediği hâkimiyet teorileri arasında en ütöpik olanı Aziz Stefan Bulgaristan'ıydı. Bulgaristan I. Balkan Savaşı'nın nihayetinde Aziz Stefan sınırlarını büyük ölçüde tesis etmeyi başaracaktı ancak bu dönem uzun sürmeyecek ve kazandığı toprakların önemli bir kısmı komşu devletlerin eline geçecekti. Sağcıların kuram olarak benimsedikleri bu ulusal programlardan herhangi birinin gerçekleşebilmesi için otonomi yahut siyasî özerklik ön koşul mahiyetindeydi.

³⁰⁸ Rossos, *Macedonia and the Macedonians*..., 119.

Liderlerin Bulgar yanlısı duruşları dolayısıyla gizli bir ajanda olarak sakladıkları, kamuoyuna açıklamadıkları Büyük Bulgaristan hedefleri gitgide kristalleşti ve bilinir hâle geldi. Bunun sonucunda pek çok gözlemci VMRO'nun sağ kanadının fikir ve hedeflerini Yüksek Makedonya Komitesi'ninkilerle çok benzer olarak tanımlamıştır. Solda konum alan rakipleri, sağcılar Vrhovistler ve onların programlarını da “*Vrhovizam*” olarak tanımlayacaklardı.³⁰⁹ Serez grubu, Zonçev'in liderliğindeki asıl Vrhovistlerle savaştıkları gibi yeni Vrhovistler olarak gördükleri sağ kanada karşı da mücadele etmeye başladı. VMRO içerisindeki siyasî hizipleşme karşılıklı düşmanlık ve çatışmaya neden olmuştur. Örneğin, 1905 yılının Nisan ayında VMRO'nun nüfuz bölgesine girmeye çalışan Vrhovist gerillaları ile Sandanski çetesi arasında dokuz kişinin öldürüldüğü kanlı bir çatışma meydana gelmiştir.³¹⁰ Paramiliter örgütlerin siyasal çözülme içerisine düştükleri dönemlerde taraflar birbirleriyle rekabet ederken şiddet içeren stratejiler benimsemişlerdir.³¹¹ Ateş gücüne sahip olmaları ve askerî eğitim almaları siyasal şiddete ortam hazırlamıştır. Bu mücadelenin siyasî düzleme aktarılabilirdiği dönemlerde ise komplolar ön plâna çıkmaktadır.³¹²

Fraksiyonlar arasında vuku bulan silahlı çatışmalardan aylar sonra VMRO'nun geleceğini belirlemek üzere genel bir kongre düzenlenmiştir. Öncül kongreler 1904 Mayısından 1905 yılının Temmuz–Ağustos'una kadar beş devrim bölgesinde yani Manastır, Selânik, Serez, Üsküp ve Ustrumca'da gerçekleştirilmişti. Buralardaki ateşli tartışmalar sağla solun arasındaki derin ayrılığı doğrulamaktan başka işe yaramadı. Sol, Selânik, Serez ve Ustrumca'da hâkimiyet kurdu. Manastır bölgesi sola, Üsküp bölgesi ise sağa kaydı. Yine de beşi birden İlinden sonrası krizi ele almak üzere genel bir kongre toplamayı kabul etti. Tüzükler genel kongrelerin Makedonya'da yapılmasını öngörse de buradaki zor vaziyet nedeniyle, söz konusu kurmaylar buluşması Osmanlı Makedonya'sı sınırına yakın bir yer olan, Bulgaristan'daki Rila Manastırı'nda yapılmıştır. VMRO mensupları Bulgaristan vatandaşı kimseler oldukları için bu ülkede kongre yapılmasının önünde bir engel yoktu. Ekim 1905'te başlayıp bir ay süren Rila'daki tarihî kongreye Makedonya'nın her tarafından yirmi bir delege katıldı. Sol galip geldi ve yeni merkez komitede Dame Gruev, Pere Toşev, Todor Popantov ve solun ideolojisti Dimo Hacidimov görev aldı. Toplananlar “özgürlüğü” nihai hedef olarak belirledi ve bunun için de iyi hazırlanmış bir isyana yönelik hedef tanımlı yapıldı.³¹³ Bu hedefin ideolojik bir söylemden ibaret olduğunu biliyorlardı ancak kongrenin

³⁰⁹ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 120.

³¹⁰ Hacısalihoglu, *Makedonya Sorunu...*, 121.

³¹¹ Yenen ve Öztan, *Asiler Devri: Osmanlı İmparatorluğu'nda İhlalci Siyaset*, 39.

³¹² Yenen ve Öztan, *Asiler Devri: Osmanlı İmparatorluğu'nda İhlalci Siyaset*, 39.

³¹³ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 120.

amacına ulaşması için başı sonu belli bir program ortaya koymaları gerekmektedir. Yine, komşu müdahalesini kınamışlar ve VMRO'nun mümkün olan her bakımdan direnişine dair kararlılığını vurgulamışlardır. Makedonya'ya sevk edilen Vrhovist çetelere ve Makedonya'da Eksarhlığın iyice cesaretlenen "Bulgar devlet milliyetçiliğini" yaydığına dair özellikle uyarıda bulunmuşlardır.³¹⁴

Bu kararlar solun manifestosu mahiyetindedir. Bu yüzden daima rakip olarak kalan sağ ile sol kanatların Rila'daki birlik görüntüsü bir illüzyondan öteye gitmeyecekti. Rila kongresinin ertesinde eski ihtilaflar yeniden gün yüzüne çıkmış ve hareket sürekli olarak fraksiyonlara ayrılmıştır. Sağ, kararları uygulamayı reddetmiş ve bir sonraki genel yıllık kongrenin toplanma yeri hususunda yapılan ateşli tartışmalar kutuplaşmayı artırmıştır. Sağ, Rila mutabakatının aksine, Sofya'da ısrar etmiştir.³¹⁵ Kongrenin burada düzenlenmesi Bulgar üstünlüğünün işareti olarak kabul edilirdi. Rila için bir uzlaşma önerisi geçse de, kongre hiçbir zaman toplanamamıştır. Toplanmasına kısa bir zaman kala, Sağ, VMRO'nun faaliyetlerini Bulgaristan'a uyumlu olarak belirleyip malî yardımlarını da kabul etmesinde ısrar eden bir deklarasyon yayınladı. Bu talepler solun en önemli ideallerine karşı bir tutumdur. İki taraf arasındaki uçurum kapatılamaz hâldeydi.

Rila'da teşkil edilen yeni merkez komite sonraki dönemde birlik içinde hareket edemedi ve kısa zamanda dağıldı. Gruev, Aralık 1906'da Osmanlı birlikleri ile girişilen bir çatışmada öldürüldü. Solcuların elindeki yurtdışı temsilciliği gerekli kaynaklar eksik olduğundan görevlerini yerine getiremedi ve "Üsküp bölgesi"nde, Rila Kongresi'nin kararlarına karşı yapılan ve yeni bir genel kongrenin yapılmasını talep eden bir kongre düzenlendi.³¹⁶ Bu gelişmeler VMRO'nun sol kanadını çözülmenin eşiğine getirdi. Bu sıralarda Sandanski'nin adamlarından biri olan Petko Pençev sol kamptan kaçıp sağcılara katıldı. Cephe değiştiren Pençev, Sandanistlere karşı açıklamalar yapmaya başladı. VMRO'nun Bulgaristan'dan yardım kabul edip etmemesi hususunda yapılan tartışmaların fitili ateşlendi.

Sağ kanat ise Sandanistleri kendilerinin uğruna çarpıştıkları Bulgar çıkarlarının düşmanı olarak görüyordu. "*Pirin Dağları Çarı*" olarak adlandırılan Sandanski, grubu ile birlikte sağcılar tarafından seçilen VMRO'nun yurtdışı temsilcileri Sarafov'u, Garvanov'u ve Hristo Matov'u ölüme mahkûm etmiştir. Sarafov'la Garvanov 1907 yılının Kasım ayında

³¹⁴ Rossos, *Macedonia and the Macedonians*..., 120.

³¹⁵ Rossos, *Macedonia and the Macedonians*..., 121.

³¹⁶ Hacısalihoğlu, *Makedonya Sorunu*..., 121.

Sandanski'nin yakın bir arkadaşı olan Todor Panitsa tarafından Sofya'da silahla öldürülmüştür. Panitsa suikast işini yerine getirdikten sonra yakalanmadan Bulgaristan'dan kaçabilmiş ve arkadaşlarına katılmıştı. Söz konusu cinayetler işlendikten sonra Panitsa ile Sandanski ve emri veren diğer üç sol kanat mensubu şahıslar hakkında Bulgar mahkemeleri gıyabî ölüm cezası çıkarmış; olayda adı çıkmayan diğer VMRO mensupları ise eskisi gibi gizlenmeye devam etmişlerdir.³¹⁷ Haklarında “*ölü ya da diri*” ibaresiyle el ilanları bastırıp bunları bütün Sofya'ya dağıttıran Bulgaristan polis bakanlığı, sol kanat liderlerini gördükleri yerde etkisiz hâle getirecekti.³¹⁸ Bu cinayetler, örgüt içi çatışmanın kamuoyuna ilânı mahiyetindedir. Bu olay Bulgar kamuoyunda büyük bir endişe yaratmış ve Makedonya'daki Bulgar davasına indirilmiş büyük bir darbe olarak değerlendirilmiştir.

VMRO'nun bu bölünme sürecinde solcular arasında Makedonya sorununa bir çözüm önerisi olarak anayasacılık ve meşrutî idare düşüncesi gelişmeye başlamıştır. Bu gelişme, Jön Türklerle anlaşmaya varmak için uygun bir ortam oluşturmuştur. Osmanlı sınırları içerisinde faaliyet gösteren bütün devrimci hareketlerin ortak hedefi imparatorlukta hüküm süren otoriter iktidarı devirmektir. Üstelik VMRO henüz kuruluş aşamasındayken Makedon devrimcileri arasında, içerisinde Makedonya'nın eşit haklara sahip bir bölümünü teşkil edeceği bir Balkan federe devleti düşüncesi yaygındı. İlinden sonrası dönemde bu düşüncenin popülaritesi sol çevrelerde artmış ve Makedonya meselesinin çözüm taslağı olarak görülmüştür. Makedonya'da ulusal hareketler arasındaki silahlı mücadelenin yoğunlaştığı ve Jön Türk propagandasının yayılmaya başladığı 1905 ve sonrasında bu düşünce yavaş yavaş bir “meşrutî Türkiye” düşüncesine evrilmiştir. Bulgar devrimci hareketinin liderleri, Sultan II. Abdülhamid'in otoriter yönetiminin merkezîleşmeci bir siyasete dayandığını biliyorlardı. Dolayısıyla Jön Türklerin rejimi devirmesi hâlinde Makedonya'nın otonomi elde edeceği görüşü, VMRO'nun sol kanat liderleri açısından makul ve akla yatkın bir düşünce olarak görülmüştür. Meşrutî idareyle birlikte tesis edilecek olan parlamento, sol kanadın önem verdiği siyasî mücadele yöntemine alan açabilirdi. Nitekim Meşrutiyet'in ilânı ile birlikte diğer unsurlar gibi VMRO'nun sol kanadı da silah bırakıp siyasete soyunacaktı.

³¹⁷ Arif Cemil, *Teşkilat-ı Mahsusa...*, 331.

³¹⁸ BOA, HR.SFR.04.. 244/8, 2 Ocak 1908.

2. Osmanlı Paramilitarizmi ve 1908 Devrimi

1908 Devrimi

Balkan devrimci kültürü ile Osmanlı paramilitarizmi arasındaki etkileşimin izlerini imparatorluk sınırları içerisinde Jön Türklerin öncülüğünde yürütülen “meşrutî Türkiye” ve anayasacılık mücadelesinde bulmak mümkündür. Şöyle ki, Jön Türklerin siyasî hedefleri, imparatorluk sınırları içinde faaliyet gösteren diğer devrimci grupların da ortak ideali hâline gelmiştir. Meşrutiyetin ilânı yolunda girişilen bu mücadele Jön Türklerin siyasî örgütlenme sürecine paralel olarak ilerlemiştir. İlk olarak 1902 yılında diasporadaki Jön Türk hareketinin merkezi olan Paris’te Osmanlı Hürriyetperveran Kongresi (ya da Birinci Jön Türk Kongresi) düzenlenmişti. Jön Türklerin dışında Ermeniler adına hareket eden Hınçak ve Taşnak partileri de kongreye katılan devrimci örgütler arasında yer almıştır. O yıllarda Terakki ve İttihad Cemiyeti ile Ermeni örgütleri arasında taktik alışverişine dayalı bir işbirliği kurulmuştu. Hem İttihadçılar hem de Taşnak’lar tarihlerinde yaşananların da etkisiyle hürriyet idealine ve anayasacılık mücadelesine kendilerini adanmışlardı. Ermeni Taşnak örgütü siyasî görüş itibarıyla VMRO’nun geleneksel değerleri ile benzer çizgideydi. “Köylü halkın özgürlüğünü ve refahını tesis etmeyi” amaçlamışlardı. Bu gayelerine devlet sınırlarını aşan düzeyde enternasyonalist bir hareket ile ulaşacaklarını düşünüyorlar ve bu yüzden komşu topraklardaki devrim hareketlerini destekliyorlardı.³¹⁹ Fakat Ermeniler bu mücadelelerini siyaseten açıkça ifade etse de askerî taktikler açısından açıktan açığa değil, gizli komiteler kurup devrimci terörizm ve siyasal şiddet eylemleri vasıtasıyla hayata geçiriyorlardı. Bütün bu benzerlikler iki yapıyı birbirine yaklaştırdı ve 1900’lerde güçlü bir ortaklık kurdular. Rejime karşı birlikte hareket edeceklerdi. Jön Türk iktidarının ilk yıllarında da bu ortaklık devam edecek fakat Terakki ve İttihad’ın programı belirginleştikçe ittifak bozulma noktasına gelecektir.³²⁰

Jön Türk hareketinin siyasî evriminde ana dönüm noktası küçük bir zabıt grubu ve bazı sivil idareciler tarafından 1906’da kurulan Selânik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmesidir. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Jön Türk hareketinde bir dönüm noktasıdır zira ilk kez bu cemiyet ile birlikte siyasî mücadelenin yanı sıra silahlı mücadelenin de

³¹⁹ Anahide Ter Minassian, “1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü”, Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher (Ed.), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik, 1876-1923: Türkiye’de Sosyalizmin Oluşmasında ve Gelişmesinde Etnik ve Dinsel Toplulukların (Makedon, Yahudi, Rum, Bulgar ve Ermeni Anasır’ın) Rolü* içinde (163-238), İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, 169.

³²⁰ Mark Levene, “Creating a Modern “Zone of Genocide”: The Impact of Nation- and State-Formation on Eastern Anatolia, 1878–1923”, *Holocaust and Genocide Studies*, Vol.12, No.3, (Aralık 1998), 403.

benimsendiği görülmektedir. Selânikli Doktor Nâzım Bey liderliğindeki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Paris merkezli İttihad ve Terakki ile 21 Nisan 1906'da birleştirilmiştir. “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti” adının yeni olması, “İttihad ve Terakki Cemiyeti”nin de oldukça eski bir maziye sahip olması ve daha kolay propaganda yapılabileceği düşüncesiyle “Terakki ve İttihad Cemiyeti” ismi benimsenmiş ve Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin Selânik’teki heyet-i âliyesi, merkez-i umumî kabul edilerek Jön Türk hareketinin beyni durumuna getirilmiştir.³²¹ Cemiyet, Balkanların güneyinde ve Makedonya’da Manastır, Ohri, Üsküp, Geyveli, Serez ve Edirne gibi şehirlerde etkindir. Cemiyet mensuplarının Selânik ve Makedonya illerinde meskûn olmaları, Hristiyan devrimcilerin hayat tarzına yakından tanık olmalarının yolunu açacaktı. Cemiyete mensup olan Osmanlı subayları çoğunlukla III. Ordu’da görevliydi ve burada Hristiyan çetelerini takip ediyorlar ve paramiliterlerle teröristlerin sıklıkla hedef aldığı demiryollarında yılın bütün zamanlarında nöbet tutuyorlardı. Öte yandan bu zabitler devrimci örgütlerin yoğun propagandası altındaki Makedonya’da siyasî fikirlere de açık hâle gelmişlerdi.³²² Dolayısıyla paramiliter örgütler arasındaki ortak siyasî gündeme Jön Türk hareketi de dahil olmuştu. Balkan devrimci örgütleri hâlihazırda Ermeni devrimcileri ile 1890’lı yıllar boyunca işbirliği içerisindeydi. Silah kaçakçılığı faaliyetlerinde de ortaklaşa hareket ediyorlardı. Balkan devrimci kültürünü benimsemiş olan Terakki ve İttihad’ın da ilk ortağı Ermeni devrimcileri olmuştur.

Terakki ve İttihad Cemiyeti liderleri Ermenilerle yapılan taktik alışverişine fayda sağlayacağı ve muhalefete güç katacağı düşüncesiyle diğer muhalefet yapılarının da bu işbirliğine dahil edilmesini arzu etmişlerdir. Muhtelif Osmanlı unsurlarının birlikteliğini tesis etmek, rejim değişikliği yolunda yabancı desteği ve müdahalesini garantileyecek tek yol olarak kabul edilmiştir. Bu eğilimlerin bir sonucu olarak Terakki ve İttihad ile Ermeni devrimci örgütleri arasındaki yakınlaşma özü itibarıyla bir taktik alışverişinden ibaretken geline nokta geniş çaplı ve muhalif nitelikte yeni bir kongreye (1907 yılı II. Jön Türk Kongresi) evrilmiştir. Kongreye katılımı en çok arzulanan devrimci örgüt şüphesiz VMRO’ydu. Taşnak partisi ile VMRO, 1895 ve 1903’teki isyanlarda taktik alışverişine dayanan bir işbirliği yapmıştı.³²³ Ermeniler 1895’te isyan ilân ettiğinde VMRO da kendi nüfuz bölgelerinde harekete geçmişti. Aynı taktik İlinden isyanında da uygulanmış ve Ermeni devrimci örgütleri VMRO’nun Makedonya’daki saldırılarıyla eş zamanlı olarak

³²¹ Duru, *a.g.e.*, 21.

³²² Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası: II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar*, 3. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020, 30-31.

³²³ M. Şükrü Hanioğlu, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902–1908*, Oxford University Press, 2001, 197-198.

Doğu Anadolu’da saldırılar düzenlemişti. Ocak 1903’te Osmanlı Hariciye mercilerine gelen bilgilere göre, birtakım Ermeni devrimcileri Bulgar devrimcilerle ortaklaşa hareket etmeleri için VMRO’ya yönelik siyasî girişimlerde bulunmaktaydı.³²⁴ 24 Ağustos 1896’da Taşnak partisi militanları Selânik Olayları’nda VMRO’nun anarşist kesiminin saldırılarına benzer bir eylemde bulunarak ev yapımı bombalarla Osmanlı Bankası’na saldırmışlar ve burada çalışanları rehin almışlardı.³²⁵ Bulgar–Ermeni işbirliği ile aynı mahiyette Yunan–Ermeni işbirliğine de rastlanmaktadır. 1896 yılı Ermeni olaylarında Yunanistan’da kurulan çete yapılanmalarının Ermeni komitacılarıyla birlikte hareket ettikleri yönünde Osmanlı mercilerine istihbarî bilgiler gelmekteydi.³²⁶ VMRO modeli Balkan paramiliterlerine büyük ölçüde siyasî taktik bakımından ilham kaynağı olurken Ermeni devrimci örgütleri Balkanlar, Anadolu, Rusya ve İran Kafkasyası’nda devrimci aktivizmin standartlarını belirleyen bir konumdaydı.³²⁷ Ermeni paramiliterlerinin Paris’teki önde gelen liderlerinden biri 1896 yılı içerisinde Bulgaristan’ın Şumnu kentine gelmiş ve burada siyasî propaganda faaliyetlerinde bulunmuştu. Aynı zamanda Şumnu’daki Ermeni lisesinde bir miting düzenlemiş ve konuşmasında, diasporadaki Paris komitelerinden bağışık olduklarını, Şumnu’da devrimciliğin o yılın baharında ayrıcalıklı bir konuma geleceğini ve her tarafta mücadele eden Ermeni komitacılarıyla gurur duyduğunu ifade etmişti.³²⁸ Paramiliterliğin hem taktik hem de siyasî olmak üzere iki boyutu olduğunu daha önce de vurgulamıştık. 1907 yılı II. Jön Türk Kongresi ile birlikte, taktik alışverişinden öte, siyasî bir yöntem olarak da paramiliterliğin Osmanlı ülkesinde geliştiği görülmektedir. Dahası, burada söz konusu ettiğimiz örgütler arasındaki taktiksel işbirliği de siyasî bir mahiyet taşımaktadır. Bu türden işbirliklerinin genişleyebileceği düşüncesiyle VMRO’ya resmî bir davet yapılmıştır. Ancak Kasım 1907’deki Sarafov ve Garvanov suikastları nedeniyle iç çalkantılarla sarsılan VMRO kongreye katılıp katılmamak hususunda belirli bir cevapta bulunmamıştır.³²⁹ Resmî olarak VMRO’ya yapılmış olan davetin muhatapları esasında örgütün sol kanat mensuplarıdır. Zira sağ kanadın katılmamak noktasında kararlılığı tüm taraflarca malumdur. Hem Ahmed Rıza Bey hem de Taşnak partisi tarafından davette bulunulan Hristo Matov, bu çağırışı reddetmekle kalmamış, “VMRO adına herhangi bir kimsenin katılımını da yasakladığını” ifade etmiştir.³³⁰ Sol kanat mensupları ise Sarafov–Garvanov suikastları nedeniyle Bulgar

³²⁴ BOA, HR.SFR.3... 525/9, 11 Ocak 1903.

³²⁵ Feroz Ahmad, *Jön Türkler ve Osmanlı’da Milletler: Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*, Ayşen Gür (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017, 11.

³²⁶ BOA, İ..HUS. 49/27, 7 Rebiülevvel 1314 (16 Ağustos 1896).

³²⁷ Yenen ve Öztan, *Asiler Devri: Osmanlı İmparatorluğu’nda İhlalci Siyaset*, 65.

³²⁸ BOA, Y.PRK.ZB.. 17/30, 24 Ramazan 1313 (9 Mart 1896).

³²⁹ Hanioglu, *a.g.e.*, 198.

³³⁰ Adanır, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ulusal Sorun...*, 57-58.

polisi tarafından aranmaktaydı. Bu yüzden Bulgaristan sınırını geçerek Paris'teki kongreye katılmaya cesaret edememişlerdir.³³¹ 1907 yılı kongresi özü itibariyle devrim hareketine geniş çaplı bir katılım olduğuna dair propaganda mahiyetindedir ve Terakki ve İttihad ile Taşnak arasındaki taktik alışverişine dayalı ortaklığı sembolize etmekten öteye gitmemiştir. Çetecilik merkezinin Makedonya olarak seçilmesinin nedeni de Jön Türk–Taşnak ittifakıydı. Her ne kadar Taşnak'ın etkinlik merkezi Makedonya değilse de VMRO–Taşnak ortaklığının VMRO'yu tarafsız davranmaya iteceği düşünülmüştür. Nitekim o dönemde Jön Türk–VMRO irtibatı Ermeniler üzerinden yürütülmüştür. Aynı zamanda Avrupa müdahalesini önlemek için de Makedonya'daki devrimci gruplara karşı saldırgan görünmemek gerekiyordu. Öte yandan, Taşnak partisi kongre sonrasındaki süreçte dahi VMRO'nun devrimci örgütler arasındaki taktik alışverişine dahil olabileceğini ümit etmekteydi.³³²

Esasen VMRO organları devrimci örgütlerin tesis ettiği ortaklığa katılıp katılmama noktasında kararsızlık içerisindeydi. Terakki ve İttihad ile VMRO'nun çıkarları her daim çatışmıştı ve bunlar birbirlerine rakip durumunda olan iki örgüttü. Terakki ve İttihad ile VMRO, Taşnak aracılığıyla diyalog hâlinde olsalar da VMRO çeteleri Müslüman köylerindeki saldırılarına son vermiyordu. Jön Türkler, VMRO ve diğer Hristiyan devrimcilerin kendileri gibi “rejim-karşıtı” değil, “devlet karşıtı” olduklarından her daim şüphe etmişlerdir. Dolayısıyla her iki yapı da birbirlerinin samimiyetine karşı güvensizlik içindeydi. VMRO bütün bu meseleleri Mart 1908 tarihli Köstendil Kongresi'nde müzakere etmiştir. Sarafov'la Garvanov'un suikastı sonrasında örgütün diğer üyeleriyle iç savaş hâlinde olan Sandanski ve Serez grubundaki destekçileri Köstendil'deki kongrede yer almamışlardır. Gündemdeki tüm meselelerin tartışıldığı kongrenin sonunda, kendilerine yönelik olarak yapılan resmî davete herhangi bir dönütte bulunmama kararı alınmıştır. Esasen VMRO mensupları Makedonya'da hâlâ devlet içinde devlet gücünde olduklarını hissediyorlardı. Otonomi yolunda emin adımlarla ilerlediklerini düşünüyorlar ve imparatorluk bünyesinde Makedonyalıların az veya çok söz sahibi olmasını öncelikli gündemleri olarak görmüyorlardı. Öte yandan, meşrutiyete geçiş süreci kendilerine zaman kazandırabilir ve meşrutî idare siyasî amaçlarıyla bir noktaya kadar örtüşebilirdi. Aslında VMRO mensupları sürdürdükleri mücadelenin imparatorluğa mı yoksa mevcut rejime mi yönelik olduğundan emin değildi. Bu belirsizlik VMRO'nun sağ ve sol kanatlar arasındaki iç çatışmalarıyla aynı mahiyetteydi. Sağın nihâî hedefi Bulgaristan'a katılmak olduğundan

³³¹ Hacısalihioğlu, *Makedonya Sorunu...*, 162.

³³² Hanioglu, *a.g.e.*, 198.

imparatorluğun nasıl idare edileceğiyle ilgilenmezdi. Bulgar ilhakına şiddetle karşı çıkan sol ise meşrutî idareyi otonomi yolunda bir kilometre taşı olarak kabul edecekti.

Yunan tarafına gelince, Makedonya'da Yunan çıkarlarını merkeze alarak politika belirleyen Atina hükûmetiyle Patrikliğin güdümündeki Yunan paramiliterlerinin kongreye katılımı mümkün görünmüyordu. Nitekim Yunan çetelerinin halihazırda Makedonya'da saldırılara devam ettiklerini göz önünde bulunduran Jön Türk liderleri, VMRO'nun katılımını engelleyeceği düşüncesiyle Yunan komiteleriyle irtibata geçmekten kaçınmışlardır.³³³ Hâlbuki Yunanlılar İlinden sonrası süreçte Osmanlı İmparatorluğu'na yakın bir pozisyon almışlardı. Yunan milis hareketi lideri Karavangelis, İlinden sonrası Yunanistan sınırına yakın bölgelerdeki Bulgarları sürerken Türklerle iş birliği yapmaları gerektiğini de dile getirmekteydi.³³⁴ Selânik gibi yerleşim yerlerinde yaşayan Rumlar, Bulgar çetecilerini Osmanlı polisine ihbar ediyorlar ve hafiyeler için muhbirlik yapıyorlardı. Türklerle Yunanlılar arasında iş birliği söz konusuydu. Dahası, o yıllarda Osmanlı kolluk güçleri tarafından ölüm emriyle aranan Doktor Nâzım Bey'in Osmanlı ülkesine girişi ve Selânik'e ulaşımı da Yunan komitacılarının koruması altında mümkün olmuştu.³³⁵ Devrime Yunan desteğinin sağlanamaması Osmanlı–Yunan dostluğuna ciddi derecede zarar vermiştir. Bununla birlikte, Terakki ve İttihad liderleri, Makedonyalı Bulgarlarla ittifak yapmış olabileceklerini ima etmek suretiyle Yunan hükûmetini ve çetelerini tarafsız bir tutum sergilemeye ve Jön Türk unsurlarıyla herhangi bir çatışmaya girmemeye zorlamıştır.³³⁶

Sırp tarafı ise bu denklemin dışında kalmıştır. Terakki ve İttihad liderleri, halihazırda Jön Türk ve Müslüman Arnavut çeteleri için tehlike oluşturmayan Sırplarla herhangi bir görüşme yapma gereği duymamışlardır. 1890'lı yıllardan itibaren Sırp Makedonya'daki devrimci harekette Bulgarların ve Yunanlıların gerisinde kalmışlardır. Burada Sırp nüfusunun diğer unsurlara göre az miktarda bulunması, Belgrad'ın bölgeye uzaklığı, Sırbistan'ın Makedonya'ya olan sınırının uzun olmaması ve Sırp ordusunun nispeten daha zayıf olması gibi etmenler, Sırp paramilitarizminin bölgeye yayılmasına engel teşkil etmiştir. Paramiliter örgütlerin etkinliğinde merkez–çevre ilişkisi ve coğrafi koşullar önemli değişkenlerdir. Ayrıca, ileride Balkan Savaşları anlatımızda da göreceğimiz üzere güçlü paramiliterler, güçlü orduların bulunduğu devletlerde mümkün olabilmiştir. Şu hâlde, millî orduları ve paramiliterleri nispeten zayıf olan Sırp tarafı, Jön Türklerin devrim hareketine

³³³ Hanioglu, *a.g.e.*, 200.

³³⁴ Glenny, *a.g.e.*, 205-206.

³³⁵ Hacısalihoglu, *Makedonya Sorunu...*, 151.

³³⁶ Hanioglu, *a.g.e.*, 200.

karşı tarafsız kalmak dışında siyasî bir pozisyon almamıştır.³³⁷ 1908’de Terakki ve İttihad’ın nihai isyana hazırlandığı günlerde Sırp çete hareketinin liderleri kendi aralarındaki ihtilafları çözmeye çalışıyordu. Lazar Mladenoviç kuzey Makedonya’da operasyonlara girişecek yerel çetelerin idaresini tek elde toplayabilmişti ve 1908 yılı baharında Sırp çete faaliyetleri VMRO karşısında ivme kazanmıştı ancak tam teşekküllü bir saldırı yapabilecek durumda değillerdi.

Terakki ve İttihad, Arnavut ve Ulah klanlarıyla Yunan ve Sırp çetelerine yönelik propagandalara girişerek, onları Osmanlı idarî mekanizmasının VMRO’yu desteklediğine ikna etmeye çalışmış ve tüm bu örgütlerin desteğini kazanmak için Kanun-i Esasî’deki eşitlik ilkesini önlerine sunmuştur. Arnavutların Firzovik Kongresi bu konuda iyi bir örnek teşkil etmektedir. Söz konusu Arnavut kongresine birtakım İttihadçılar da katılmışlardır. Jön Türk subaylarının isyanıyla aynı döneme denk gelen Firzovik Kongresi esasen Arnavutların, Avusturya’nın Üsküp’teki siyasî propagandalarına bir tepkisiydi. Ancak Terakki ve İttihad üyeleri Avusturyalıların siyasî komploları sonucunda kışkırtılmış olan Arnavutların durumundan kendi mücadeleleri için yararlanmışlar ve kongreyi Osmanlı hükûmeti aleyhine yönlendirmeye çalışmışlardır.³³⁸ Kongredeki tartışmaları dinledikten sonra Arnavutların yaşadığı sorunların meşrutî idareyle yakından ilgili olduğu ve Jön Türklerin başındaki sorunların da benzer mahiyette olduğu yönünde propaganda yapmışlar ve kongre liderlerini kendi davalarına katılmaya ikna etmişlerdir. Bu hamlelerin ardındaki asıl amaç ise, komiteler desteğe yanaşmasa bile en azından halk kitlelerini kendi mücadelelerine yöneltmekti. Nitekim belli başlı komiteler tekliflerini ciddiye almasa da Terakki ve İttihad liderleri muhtelif komitelerle yaptıkları görüşmelerde bu fikri koz olarak kullanmışlardır. Siyasî komploların, devrimci ve paramiliter örgütlerin başlıca yöntemlerinden biri olduğu bilinmektedir. Benzer komploları Terakki ve İttihad’ın da işe koştugu anlaşılmaktadır. Firzovik Kongresi’nde Arnavutlara yönelik eylem ve söylemleri bu tutumlarına örnek teşkil etmektedir. Terakki ve İttihad liderleri, Panitsa’nın suikastları nedeniyle Bulgaristan’da vur emriyle aranan Sandanski ve grubunun müşkül durumunu kendileri için bir fırsata çevirmeyi bilmişlerdi. VMRO bünyesinde vuku bulan iç çatışmalar, örgütün sağ kanadını etkisizleştirmiş ve solcu Sandanistlerle anlaşmaya varılabilmıştır. Öte yandan, 1907-1908 yıllarında sahada Jön Türk çetelerine meydan okuyabilecek güçte herhangi bir örgüt kalmamıştır. Kâzım Bey’in [Karabekir] hatıratında aktardıklarına göre, Temmuz 1907’de girdikleri bir dizi çatışma sonucunda tek yekûn hâlde Bulgar devrimci hareketine ciddi

³³⁷ Hanioğlu, *a.g.e.*, 244.

³³⁸ Hacısalihioğlu, *Makedonya Sorunu...*, 202.

derecede zayıf vermişlerdir. Enver ve Kâzım Beyler, beraberinde bir avcı taburu ve bir kısım süvari ile Tikleş–Pirlepe arasındaki dağlık araziye gelerek, burada müzakereler yapmak üzere toplanan çeteler grubuna baskın düzenlemişler ve dört gün süren çatışmalar sonunda toplamda doksan dört komitacıyı etkisiz hâle getirmişlerdir. En meşhur çete liderleri bu çatışmalar esnasında öldürüldüğü için Meşrutiyet’in ilânına kadar Bulgar komitelerinin faaliyeti görülmemiştir.³³⁹ Bu dönemde Edirne’de vazifeli bulunan İsmet Bey de iki yıl boyunca Kırkkilise’nin kuzeyindeki Tırnova civarında yoğun şekilde devam eden çete saldırılarının 1907 yılının son aylarına gelindiğinde seyrekleştiğini gözlemlemiştir.³⁴⁰

İlinden İsyanı ertesinde Bulgarlar dışında Sırp ve Yunan ulusları da kendi paramiliter örgütlerini VMRO örneğinde oluşturmuşlardı. Balkan ulusları dışında, Jön Türk hareketinin paramiliterleşme süreci de aynı döneme rastlamaktadır. Jön Türklerle diğer Balkan paramiliter örgütleri arasında benzer eğilimlere rastlanmaktadır. Örneğin, Jön Türk hareketi de VMRO gibi büyük ölçüde devrim taktikleri ve araçları konusundaki anlaşmazlıklar ve kişisel rekabetler nedeniyle siyasî fraksiyonlara bölünmüştür.³⁴¹ Paramiliter örgütler, kanunî denetimin dışındaki siyasal yapılar olmaları itibarıyla siyasî iktidarların manipülasyonları ve kendi üyeleri arasındaki komplo ve çekişmeler sonucunda siyasal şiddete yönelirler. 1889 yılında kurulan İttihad ve Terakki Cemiyeti her ne kadar komplocu, protest ve devrimci nitelikte bir hareket olduğu izlenimini vermişse de yöntem olarak silahlı mücadeleyi benimsediği söylenemez. İbrahim Temo, bu ilk cemiyeti kurma fikrinin Yunan devrimci örgütü Etniki Eterya’dan ilham alınarak oluştuğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte kendisi Etniki Eterya’yı, Rusya’nın Odesa şehrindeki diaspora Rumlarının kurduğuna ve bu kimselerin esnaf ve tüccardan kimseler olduğuna dikkat çekmektedir.³⁴² Dolayısıyla İbrahim Temo’nun İttihad ve Terakki’si devrimci olmanın yanı sıra kent merkezinde gelişen kamusal alanın fikrî ürünü olan bir cemiyet modelini benimsemiştir. Bu cemiyet modelinde devrimcilik bir değer ifadesidir ve paramilitarizm ve terörizmden uzak bir yapıya işaret eder. Nitekim ilk İttihad ve Terakki’nin, fikrî ve masonik yönüyle ön plâna çıkan İtalyan Karbonari Cemiyeti örneğinde oluştuğuna dair yaygın bir görüş mevcuttur. Buna karşın 1906’da Balkanlardaki gizli komite modeline göre kurulan Terakki ve İttihad ise,

³³⁹ Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, 9. Basım, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023, 126-127.

³⁴⁰ *İsmet İnönü, Hatıralar...*, 32.

³⁴¹ Yenen ve Öztan, *Asiler Devri: Osmanlı İmparatorluğu’nda İhlalci Siyaset*, 41.

³⁴² Abdullatif Uğurdikan (hızl.), *Dr. İbrahim Temo, İttihat ve Terakki Anıları*, Ankara: Dorlion Yayınları, 2021, 19.

Karbonarilerden ziyade VMRO'dan etkilenmiştir.³⁴³ Paramiliter bir örgüt olan VMRO'nun başlıca yöntemi ise siyasal şiddettir.

Osmanlı paramiliterleri bir bakıma rakip örgütlere karşı onların kendi silâhıyla mücadele edeceklerdir. 20. yüzyıl dönümü itibariyle isyanlar ve şiddet bütün Makedonya'yı sardıkça Osmanlı ordusu ve polisi de isyan bastırma repertuarlarını genişletmek durumunda kalmıştır. Makedonya'da yeni bir toplumsal grup olarak ortaya çıkan Jön Türk zabıtları, Sultan II. Abdülhamid'in otoriter yönetimine karşı hâlihazırda payitahta siyaseten yabancılaşmış durumdadı. Sultan Abdülhamid'in 1880'li ve 1890'lı yıllarda yaptığı askerlik ve eğitim reformlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan bu yeni toplumsal grup, yine padişahın otoritesine karşı siyasî bir duruş ortaya koyacaktı.³⁴⁴ Makedonya'daki paramiliterlere karşı onlar gibi gayrinizamî savaş yöntemlerini kullanan Osmanlı zabıtları de Meşrutiyet'e giden yolda isyan repertuarları geliştireceklerdi. Askerî kimliklerinin yanında siyasî kimlikler de benimseyen subaylar bu tarihî sürecin ürünüydü ve bu kişiler VMRO'nunkine benzer bir siyasî gelişim sergilemişlerdi.³⁴⁵ Siyasal şiddetin yayılması yeni siyasî kadroları da ortaya çıkarmıştır. Devrimci hareket artık aydınların ve devlet adamlarının güdümünde değil; silahlı çatışmalarda bizzat bulunan askerî ve devrimci şahsiyetlerin kontrolüne geçmiştir. Bunu daha önceki dönemde fikir kulüplerinden devrimci ve paramiliter örgütlere geçiş dönemine benzetebiliriz. Jön Türk hareketinin de diğer Balkan paramiliter örgütleriyle aynı patikadan geçtiği görülmektedir. Dolayısıyla iki farklı siyasî eğilim yahut yöntem söz konusudur. Fikir kulüplerinin ve düşünsel hareketin yerini silahlı paramiliterler almıştır.

Daha önce de ifade edildiği üzere, bu durumun yaşanmasında asıl katalizör devletin merkezileşmesi ve modernleşmesi; şiddet tekeli güçlendirmesidir. Kısacası, bu süreç devrim hareketinin siyaset kültürüne de etki etmiştir. Bu kimselerin oluşturduğu siyasî kültürde şiddet arzu edilmese bile kabul edilebilir bir olgu hâline gelmiş ve fikirler yerine eylemler öncelenmiştir.³⁴⁶ Terakki ve İttihad, 1906 yılı itibariyle Selânik ve Makedonya vilayetlerinde kendilerine sadık hücreler kurarak teşkilatlanmaya başlamış ve böylece Jön Türk hareketi de paramiliter örgütler arasında yerini almıştır. İlk bölümde VMRO'yu tanıttığımız anlatıda, VMRO'nun gizli çeteler ağı kullandığını ve gizliliğe son derece önem

³⁴³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) – Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)*, 2. Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, 132.

³⁴⁴ Feroz Ahmad, *Jön Türkler: Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi, 1914-1918*, Tansel Demirel (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, 12.

³⁴⁵ Yenen ve Öztan, *Asiler Devri: Osmanlı İmparatorluğu'nda İhlalci Siyaset*, 40.

³⁴⁶ Conway ve Gerwarth, *Revolution and counter-revolution*, 153-154.

verdiğini vurgulamıştık. Öyle ki, Osmanlı idarî mercileri dahi bu örgütün varlığından, kuruluşundan dört yıl sonra haberdar olmuştu. Gizliliğe dayalı benzer bir mentalitenin, Terakki ve İttihad Cemiyeti'nde de var olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Jön Türklerin paramiliterliği diğer paramiliter örgütlere kıyasla farklı niteliktedir. Diğer unsurlar kendilerince ulusal özgürlük mücadelesi verirken Jön Türkler ise halihazırda modern ve merkezîyetçi bir kara imparatorluğu olan Osmanlı adına faaliyet göstermişlerdir. “İmparatorluğu kurtarmak” söylemini benimseyerek aynı zamanda diğer unsurların özgürlük mücadelelerini de kendileri temsil etmeyi amaçlamışlardır. Ne var ki böylesi bir kapsayıcı hareketin yolu Balkan tarzı paramilitarizm ile örtüşmeyecekti. Jön Türklerin paramiliterliği ayrılıkçı hareketleri bastırmak gibi paradoksal bir durumu ortaya çıkarmıştır. Bu paradoksal durum, Jön Türklerin devlete yakın paramiliterler olması ile yakından alakalıdır. Tarık Zafer Tunaya ve benzeri modernleşmeci yaklaşımları benimseyen geç dönem Osmanlı tarihçileri, İttihad ve Terakki hareketi ile Balkan devrimci örgütlerini kıyaslarken İttihadçıların durumunu “rûh hâlî”, “buzdağının görünmeyen yüzü” vb. ifadelerle açıklamaya çalışmaktadırlar. Hâlbuki bu benzerlik İttihadçı hareket mensuplarının kişisel hikâyelerinden öte, paramilitarizm adı verilen siyasal bir fenomenle doğrudan alakalıdır. İttihadçıların dışındaki diğer paramiliter örgütlere mensup şahısların büyük çoğunluğu devrimci kimselerdi. Eylem ve yöntemleri arazide benimsedikleri gerilla taktikleri açısından teröristlerinkiyle aynıydı. Ulus devletlerin subayları bunları eğitip lojistik destek sağlasa da bu kişiler başkentlerindeki hükûmetlerin güdümündeydi. Jön Türk hareketi ise bu açıdan farklılık arz etmekteydi. Onlar, bizzat silahlı siyasî aktivizmin içinde yer almışlar ve Bâb-ı Âlî'nin muhalifleri olmuşlardır. Bu açıdan Jön Türk zabitleri, Bulgar veya Sırp subaylarına kıyasla daha aktivist kimselerdir. Jön Türk hareketini farklılaştıran diğer bir nokta ise, Makedonya'daki milis nitelikteki Arnavut ve Müslüman çeteleri örgütlemeleridir. Ulus devletlerin subayları, milisleri değil; hâlihazırdaki mevcut paramiliter nitelikteki örgütleri desteklemişlerdir. Bu sayede 1890'lardan o güne kadar Makedonya için mücadele eden paramiliter örgütler Balkanlardaki ulus devletlerin taşeron örgütleri yahut vekilleri olagelmıştır. Bu koşullar altında Jön Türkler iktidar gelince Osmanlı İmparatorluğu da gitgide bir ulus devlet gibi siyaset izlemeye başlayacaktı. Öte yandan, paramiliter örgütleri örnek almaları sonucunda İttihadçılar da şiddete başvurmak durumunda kalmışlardır. Terakki ve İttihad eliyle oluşturulan İttihadçılık-paramiliterlik ilişkisi, Osmanlı siyasetine silahlı mücadeleyi ithal etmiştir. Hem “*kalem*” hem de “*kılıç*” ehli olan Jön Türkler imparatorluğu kurtarmak için siyasî çalışmaların yanı sıra silahlı eylemleri de göze almışlardır. İttihadçılığa intisap eden zabitler yalnızca Hristiyan ayrılıkçıları bastırmak için

paramiliter çeteler oluşturmakla kalmayacak, aynı zamanda suç örgütü görünümündeki bu yapıları cemiyetin amaçlarına ulaşmak ve meşrutiyeti ilan etmek için gizli bir paramiliter ordu olarak kullanacaklardı. Dolayısıyla bu çetelerin katkısı olmaksızın Terakki ve İttihad'ın Makedonya'da herhangi bir başarı göstermesi mümkün değildi.³⁴⁷

Terakki ve İttihad kuruluşu itibariyle paramiliter çete yapılanmasına uygundu. En küçük birimler olarak üçer kişilik hücre yapılanması esas alınmıştı ve hücre üyeleri yalnızca kendi hücresindeki arkadaşlarını tanıyorlardı. Heyet-i idareler, yetkili gözetim organlarıydı. Bunlar, VMRO'nun devrim bölgelerinden sorumlu komitelerle benzer statüdeydi. Merkez-i umumî ise Hristiyan örgütlerinin merkez komitelerine benzer şekilde örgütün en tepesindeki yönetim organıydı.³⁴⁸ Cemiyet, 1907'de şubelerinin sayısını artırmıştır. Böylece 1906'daki yeniden yapılanma hareketi genişlemiştir. Jön Türkler sultanın Avrupa kamuoyundaki itibarını zedelemekle yetinmemişler, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde devrimci hareketi hızlandırmayı da hedef olarak belirlemişlerdir. Paris'teki merkez-i umumî 25 Mart 1906'da şubelere gönderdiği genelge ile imparatorluk sınırları içerisinde propaganda yapacak yeni üyeler kazanmalarını salık vermiştir. Aynı zamanda Paris merkez ilâ imparatorlukta şubeler arası haberleşmeler için yeni şifreler geliştirilmiştir.³⁴⁹ Şifreli haberleşmeyi Bulgar paramiliterleri de halihazırda kullanmaktaydı. Örneğin, 1906'da Selânik Vilayeti'nden merkeze iletilen bir resmî yazıda, Bulgar komitacılar ele geçirilen şifreli mektuplardan bahsedilmektedir.³⁵⁰ Haziran 1907'de Manastır Vilayeti'ne iletilen bir resmî yazıda ise, infaz edilecek casusların şifreyle yazıldığı Bulgarca bir vesikanın çözülemediğinden bahsedilmektedir.³⁵¹

Komitacılarla benzer mahiyette paramiliter eğilimler hâlihazırda Terakki ve İttihad'ın bünyesinde mevcuttu. Ancak siyasî örgütlerde çalışmaların düzenli ve disiplinli bir şekilde ilerleyebilmesi için yazılı kurallar hayatî önemdedir. Bu yüzden Terakki ve İttihad'ın Selânik'teki merkez-i umumîsi cemiyetin dahilî nizamnamesini Taşnak partisi programını örnek alarak revize etmeye karar vermiştir. Bu süreçte Doktor Nâzım Bey, Taşnak'ın yanı sıra VMRO'nun programını da örnek almalarını Selânik merkezine önermiştir. Her iki örgütün programı da eylemci yönüyle ön plâna çıkıyordu ve bunlar model alınarak Terakki ve İttihad'ın da benzer bir programa sahip olması öngörülmüştü.³⁵²

³⁴⁷ Gingeras, *Beyond Istanbul's 'Laz Underworld'...*, 218.

³⁴⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler – Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet...*, 132.

³⁴⁹ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, Ayda Erbal (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, 62.

³⁵⁰ BOA, TFR.I.SL.. 109/10846, 18 Rebiülahir 1324 (11 Haziran 1906).

³⁵¹ BOA, TFR.I.MN.. 128/12756, 6 Cemaziyelevvel 1325 (17 Haziran 1907).

³⁵² Hanioglu, *a.g.e.*, 217.

Paramiliter örgütlerin birbirleriyle olan ilintileri göz önünde bulundurulduğunda, eylemci nitelikte bir program sayesinde Terakki ve İttihad'ın komitacı yanı güçlenecek ve meşrutiyete giden süreçte Hristiyan komiteleriyle kolaylıkla iletişim kurabilecekti. Dahilî nizamnamede yer bulan en önemli yeniliklerden birisi, fedaîler adı altında yarı resmî nitelikte bir paramiliterler grubunun oluşturulmasıdır. Esasen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurulduktan kısa bir süre sonra cemiyet üyeleri “fedaî” olarak isimlerini yazdırmaya davet edilmişlerdi.³⁵³ Dahilî nizamnamenin yeniden hazırlanması ile birlikte bu grup formal bir nitelik kazanmıştır. Fedaîler, Terakki ve İttihad'ın “saha ajanları” olarak kendilerine verilen görevleri yerine getirmekle mükellefti.³⁵⁴ “Fedaî-i Zabitan” adıyla da bilinen bu grubun büyük çoğunluğunu Robespierre tarzı devrimcilikten ilham alan subaylar oluşturmaktaydı.³⁵⁵ Fedailer çoğunlukla zabitler arasından seçilen seçkin bir gruptu. Bu grubun görevleri ise, diğer Arnavut ve Müslüman çeteleri gibi komitacı kovalamak yahut toptan ayaklanma başlatmak olmayıp, gerektiğinde cemiyetin vatan haini saydığı kimselere suikast düzenlemektir.³⁵⁶ Bu işi göze alan fedaîlerin görevleri uğruna gerekirse canlarını bile feda etmeleri bekleniyordu. Cemiyetin örgütlenme esaslarını düzenleyen Teşkilât-ı Dahiliye Nizamnamesinin “Teşkilât” bölümünde yer alan “Fedaî Şubeleri” başlıklı kısım, fedaî şubelerinin kuruluş ve işleyişine dair hükümler içermektedir. “Fedaî Şubeleri” başlığı altında düzenlenen 48'inci madde hükmüne göre, “Cemiyete intisap eden bilumum efrad icabı hâlinde Cemiyetin maksad-ı mukaddesi uğruna feda-yı hayata mecbur ise de icraat-ı hususiye için sırf arzu-yu vicdanisiyle Fedaî olarak yazılmak isteyen efrad mensup bulunduğu şubenin rehberi marifetiyle ismini heyet-i idareye ihbar etmelidir. Fedaî şubeler heyet-i merkeziyenin malûmatı olmaksızın müstakilen icraata mezun olmayıp yalnız icra edecekleri fedakârlık hakkında sair şüabat-ı esasiye gibi heyet-i merkeziyeye teklifat ve ihtaratta bulunabileceklerdir.”³⁵⁷ Fedaîlerin görevlendirilmelerine dair usul ve esasların yer verildiği 50'nci madde hükmünde ise, “Fedaî bir şube heyet-i merkeziye tarafından karar verilip heyet-i idareden tebliğ olunacak bir fedakârlığı icra edeceği zaman icraat-ı mezkûrenin ifasına ferdin himmeti kâfi ise keyfiyet icra şube efradından talip olanlardan

³⁵³ Duru, *a.g.e.*, 25.

³⁵⁴ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler – Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet...*, 132.

³⁵⁵ Alaattin Uca, *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey – I*, 1. Basım, Konya: Kömen Yayınları, 2014, 315.

³⁵⁶ Duru, *a.g.e.*, 25-26.

³⁵⁷ Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti Teşkilât-ı Dahiliye Nizamnamesi, Aktaran: Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler – İkinci Meşrutiyet Dönemi...*, 56.

kur'a isabet edene havale ve birden ziyade efrad tarafından mevki-i fiile vaz'ı lâzım geldiği takdirde şubece icra edilir,”³⁵⁸ denilmektedir.

Selânik'teki merkez-i umumî, şubelerin heyet-i merkeziyelerine yargılama ve cezalandırma yetkisi de tanımıştır. Teşkilât-ı Dahiliye Nizamnamesinin “Usul-ü Muhakemat ve Mücazat Faslı” başlıklı ek kısmında Cemiyetin yargı işlevine dair hükümler yer almaktadır. Bu başlık altında yer alan 1'inci maddede, “tehlikeli” kabul edilen herhangi bir kimsenin ölüm cezasına çarptırılacağı hükme bağlanmıştır: “Gerek Cemiyete mensup bulunsun ve gerek hariçten olsun bir şahsın vücudu, vatanı veya cemiyeti ve yahud Cemiyeti tehlikeye ilka edecek veya icraat-ı cemiyeti akim bırakacak veyahut maksad-ı cemiyete cüz'i küllî halelü zarar iras eyliyecek bir hal ve hareketi vukuunda ve alelumum Memurin-i Devlet tarafından onuncu maddede münderiç işkence, zulüm ve gadirlerin irtikâbı hâlinde vaki olacak ihbar ve teklif üzerine emrû muhakeme heyet-i merkeziyelerce icra olunur.” Cezaların uygulanmasına dair ayrıntıların yer verildiği aynı kısmın 2'nci maddesinde ise şöyle denilmektedir: “Eğer iddia olunan fiil kabahat veya cünha derecesinde bir cürüm ise heyet-i merkeziye hükmü ita ile beraber hemen mevkii icraya vaz'eder. Ve eğer fiili müddeabih cinayet derecesinde ise heyet-i merkeziyece hüküm sudurunu müteakip tanzim olunacak ilâm Merkez-i Umumîye ita ve irsal olunarak heyet-i mezkûrece tedkikat icrasından sonra tasdik veya nakzolunur. . . . Şu kadar ki hükmü vakiin tehiri icrası menafii Cemiyeti haleldar edecek mahiyeti haiz olduğuna heyet-i merkeziyece kanaati kamile hasıl olduğu takdirde kâffe mes'uliyeti maddiye ve maneviye kendilerine ait olmak üzere hükmü mezkûru Merkez-i Umumî'nin tasdikine iktiran etmeksizin icra edebilirler.”³⁵⁹ Fedaî şube ve yargılama yetkisi dışında cemiyetin kendi jandarma gücü de teşkil edilmiştir. VMRO'nun sözde kolluk kuvvetlerini anımsatan bu jandarmanın amacı ise, cemiyet mensuplarına bir saldırı söz konusu olduğunda fiilî olarak karşılık verebilmektir.

Terakki ve İttihad'ın programındaki bu maddeler ve ayrıca bir jandarma gücünün teşkil edilmesi, devletin meşru şiddet tekeline açıkça bir meydan okuma mahiyeti taşımaktaydı. Siyasî parti ve cemiyetlerin nizamname veya programlarında disiplin ve soruşturma organları oluşturulması kabul edilebilir. Ancak parti veya cemiyet kurullarının vereceği cezaların şiddet içermesi sonucunda devletin kurumları ve sınırları içerisinde bir güç boşluğu oluşması kaçınılmazdır. Bu da ülkede kaotik bir atmosferin oluşmasına neden

³⁵⁸ Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti Teşkilât-ı Dahiliye Nizamnamesi, Aktaran: Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler – İkinci Meşrutiyet Dönemi*..., 55.

³⁵⁹ Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti Teşkilât-ı Dahiliye Nizamnamesi, Aktaran: Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler – İkinci Meşrutiyet Dönemi*..., 57.

olur. Terakki ve İttihad'ın salt bir siyasî hareket olmadığı, paramiliter bir örgüt olduğu burada açıkça görülmektedir. Nitekim Jön Türk hareketi ileride İttihad ve Terakki Fırkası adıyla siyasî parti hâline gelince de ikilemler içerisine düşecekti. Bugün literatürde yaygın biçimde tartışılan fırka–cemiyet ikilemini bir açıdan da paramiliterlik yönünden değerlendirmek yararlı perspektifler sunmaktadır. Böyle bir atmosferde şiddet tekeli de önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönemin Osmanlı İmparatorluğu gibi modern, bürokratik ve merkezî bir devlet bünyesinde şiddet tekeli kanunların yetkilendirdiği ölçüde yalnızca devletin kurul ve organları tarafından uygulanabilir. Ramazan Hakkı Öztan, devrimci örgütlerin faaliyetlerini konu alan “*Technologies of Rebellion*” başlıklı makalesinde devletin meşru şiddet tekeline işaret etmektedir. Öztan'ın verdiği bilgilere göre, Bulgar devrimcileri siyasal şiddet ve terör vasıtasıyla devletin meşru şiddet tekeli bertaraf ederek Osmanlı İmparatorluğu'nu aciz göstermeyi hedeflemişlerdir. Bu örgütlerin programlarını örnek almak suretiyle devrimci mücadeleye girişen Terakki ve İttihad mensupları da onlarla benzer mahiyette bir siyasî izleğe sürüklenmişlerdir. Dolayısıyla Terakki ve İttihad'ın yenilenen nizamnamesinde adı geçen fedaîler Balkanlarda hüküm süren radikal zihniyetin bir ürünü olarak tarih sahnesine çıkmışlardır. Ancak bu radikal zihniyetin yayılması, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1890'lardan öncesinde başlayan sorunlardan kaynaklanmaktadır. Balkanlara özgü komitacılığın taklit edilmesi suretiyle imparatorluğu kurtarmaya çalışmak esasında imparatorluğun askerî ve ekonomik kaynaklarının 93 Harbi sonrası yetersiz kalmaya başlamasıyla doğrudan ilgilidir. Eğer Osmanlı İmparatorluğu 93 Harbi sonrasında şiddet tekeli elinde tutabilseydi Balkan paramiliter kültürleri devlete meydan okuyabilecek düzeyde gelişme gösteremezdi. Bu durumda Terakki ve İttihad'ın tepkisel bir tutumla çete savaşlarına girmesine gerek duyulmazdı.³⁶⁰

İttihadçılarla fedaîleri, paramiliter çete savaşları ile şekillenen böylesi radikal bir siyasî duruş içerisinde padişaha yahut devlet adamlarına suikast yapmayı dahi alternatif bir seçenek olarak değerlendirmişlerdir. Dönemin önemli siyasî ve askerî şahsiyetlerinin hatıralarında da bu olağanüstü seçenek açıkça görülmektedir. Kâzım Bey de hatıratında Enver Bey ile suikast eylemleri hakkında konuştuklarından ve küçük suikastlar yerine bizzat padişaha suikast düzenlemeyi yeğlediklerinden bahsetmektedir.³⁶¹ Nitekim, 21 Temmuz 1905 tarihinde Ermeni devrimcilerinin “rejim değişikliği” sağlamak umuduyla Sultan Abdülhamid'e yönelik olarak gerçekleştirdikleri Yıldız Camiî'ndeki suikast girişimlerinde,

³⁶⁰ Yücel Yiğit, “The Teşkilat-ı Mahsusa and World War I”, M. Hakan Yavuz ve Feroz Ahmad (Ed.), *War and Collapse: World War I and the Ottoman State* içinde (518-540), The University of Utah Press, 2015, 524.

³⁶¹ Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, 137-138.

Jön Türk muhalefetiyle işbirliği yapmalarının da etkisi olmuştu.³⁶² Bununla birlikte, söz konusu saldırı Jön Türkler açısından münferit bir olaydır ve suikast ve bombalı saldırı gibi eylemlerin terör faaliyetlerinden öteye geçmediğini göz önünde bulunduran Terakki ve İttihad'ın ileri gelenleri öncelikli olarak ordu içerisinde siyasî örgütlenmeye ağırlık vereceklerdir. Kâzım Bey ayrıca suikast düzenlemenin cemiyetin polis tarafından sıkı bir biçimde takibata alınması sonucunu doğuracağı kanaatiyle suikast eylemlerinden uzak durulması kararını Selânik merkeze kabul ettirdiklerinden bahsetmektedir.³⁶³ Paris'teki merkez-i umumî, Selânik merkez-i umumînin öncülü olan Osmanlı Hürriyet Cemiyet'nin her ân eyleme hazır bin kişiden oluştuğunu ileri sürmüştü. Ancak cemiyetin İstanbul merkezi, sarayın güçlü hafife ağı dolayısıyla bu sayıyı gerçekçi bulmamıştır. İstanbul merkezi mensupları dörder kişilik hücreler kurmanın bile ne derecede zor olduğunu birinci elden tecrübe etmiş kimselerdi ve bu tür gereksiz propagandaların cemiyete fayda sağlamayacağını biliyorlardı.³⁶⁴ Cemiyetin ileri gelenleri, herhangi bir siyasî parti veya öbür devrimci örgütler gibi propaganda çalışmalarını yeterli görmemişlerdir. Terör saldırılarından medet ummadıkları da bu tutumun bir göstergesidir. Terakki ve İttihad, diğer örgütler gibi ulus devletin taşeronu mahiyetinde bir paramiliterler grubu hâline gelmeyi değil, rejimi devirerek devletleşmeyi amaç edinmiştir. Gerilla taktikleri ve siyasî örgütlenme yöntemi bakımından örnek aldıkları Balkanlı paramiliterlerle birebir aynı amaçları taşımış değillerdir. Bu yüzden cemiyetin lider kademesi hâlihazırdaki fedaîleri siyasî amaçlarına ulaşabilmek için yeterli bulmamış ve genç zabitlerden teşkil edilecek gizli bir ordu oluşturmayı gerekli görmüştür.

Cemiyetin liderleri, genç zabitleri *Şûray-ı Ümmet* gazetesi aracılığıyla kışkırtmaya başlamışlardı. Bu gazetenin okuyucu kitlesi ağırlıklı olarak düşük rütbeli Osmanlı zabitleridir. Gazetenin 15 Nisan 1908 tarihli nüshasında, Terakki ve İttihad'ın, top, tüfek ve tabanca gibi militarist sembollerle dolu arması gözler önüne serilmiştir.³⁶⁵ Yine aynı gazete aracılığıyla zabitlere silahlı mücadeleye girişmeleri yönünde propagandalar yapılmıştır. Bu propagandalar devrim için ordu içinde güçlü bir motivasyon oluşturulmasına yardımcı olmuş ve genç zabitler arasından gruplar hâlinde cemiyete katılımlar gerçekleşmiştir.

Ordu içinde cemiyete yönelik ciddi derecede sempati mevcuttu ancak yalnızca düşük rütbeli zabitlerle rejime karşı kitle hareketinin oluşması mümkün değildi. Bu yüzden Terakki

³⁶² Ahmad, *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler...*, 12.

³⁶³ Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, 172-173.

³⁶⁴ Hanioglu, *a.g.e.*, 219.

³⁶⁵ Süleyman Tekir, *İttihatçılık: Doğuş*, 1. Basım, İstanbul: Kronik Kitap, 2023, 20.

ve İttihad liderleri devrimi sürükleyebilecek bir çete ağını gerekli görmüşlerdir. Merkezi otoritenin etkin biçimde ulaştığı Anadolu veya Suriye gibi yerlerde etkili bir çete örgütlenmesi zor olsa da Makedonya'daki olağanüstü koşullar bunu mümkün kılacaktır. 1905 yılı içerisinde Makedonya'daki çetelerin hiçbirisi Jön Türklerin güdümünde değildi. Bununla birlikte, bölgede birbirlerinden bağımsız ve müstakil olarak mücadele yürüten Türk ve Arnavut çeteleri mevcuttu. Osmanlı idarî mercileri Türk ve Arnavut karakterli çetelerin mevcudiyetini inkâr etmişse de 1905 yılına gelindiğinde bu çeteler gözle görülür derecede etkinlik kazanmışlardır.³⁶⁶ Bu etkinlik İlinden sonrası VMRO'nun açtığı alan sayesinde gerçekleşmişti. O yıllarda Doktor Nâzım Bey, Müslümanlardan oluşan bu çetelerin Terakki ve İttihad mensubu asker kişilerin komutası altında Jön Türk çetelerine dönüşebileceği önerisini ortaya atmıştı. Esasen Nâzım Bey'in bu önerisi yeni bir buluş sayılmazdı. Daha önce de belirttiğimiz üzere Makedonya'da Bulgar, Yunan ve Sırp subayların komutası altında operasyonlar düzenleyen çok sayıda çete mevcuttu. Komitacıların Rus subayları tarafından talim edildiği bile olmuştu. Bu gelişmelere yakından tanıklık eden Enver Bey, 1906 yılı boyunca beraberindeki askerlerle birlikte onlarca Bulgar ve Yunan çetesiyle girdikleri silahlı çatışmaları hatıratında ayrıntılarıyla aktarmaktadır.³⁶⁷ Kâzım Bey de 1907 yılı baharı ve yazında toplam yedi kez Rum ve Bulgar çeteleri ile girilen çatışmalarda yer aldığından bahsetmektedir.³⁶⁸ Makedonya'da çetelerle mücadeleye girişmek Osmanlı subayları açısından askerî kariyerleri için dönüm noktası sayılmıştır. Kâzım Bey, Enver Bey'le Bulgarların önemli çete liderlerini elimine ettikten sonra askerî rütbesinin artırıldığından hatıratında bahsetmektedir. Yine dönemin Makedonya'sında görev almış bir başka Osmanlı zabiti Kâzım Nami Bey de askerî kariyerinin bu yönde ilerlediğinden hatıratında bahsetmektedir. Firzovik civarındaki bir kasaba olan Gevgili'de görev yapan Kâzım Nami Bey, burada üstü konumundaki Binbaşı Sami Bey'den, yanına 20–30 kadar asker alarak, bölgedeki bir köy çetesine baskın yapacak olan zaptiye takımına katılmayı kabul etmesi hâlinde mülazım-ı evvelliğe yükseltileceği yönünde bir teklif almıştır. Kendisi o günlerde sıtma olmasına rağmen, dönemin olağanüstü koşulları içerisinde bir asker olarak “cesur davranmadığı ithamına uğramamak,” düşüncesiyle verilen görevi kabul etmiştir. Kâzım Nami Bey ile beraberindeki erler, zorlu arazide operasyona bütün gece devam etmelerine rağmen, bir Arnavut yüzbaşının komuta ettiği ve çete savaşlarında tecrübe sahibi olan zaptiyelerle eş güdümlü hareket edememişler ve Gevgili karakoluna ertesi sabah elleri

³⁶⁶ Hanioğlu, *a.g.e.*, 221.

³⁶⁷ *Enver Paşa'nın Anıları (1881–1908)*, 25-28.

³⁶⁸ Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, 127.

boş dönmüşlerdir.³⁶⁹ Başta VMRO olmak üzere Makedonya'daki çetelerin etkinliği bölgede görevli Osmanlı asker ve memurlarını derinden etkilemişti. Osmanlı zabitleri zamanla bu çetelerden ilham almaya başladılar ve imparatorluğun çöküşüne bu tip bir örgütlenme ile engel olabilecekleri düşüncesine kapıldılar. Kâzım Bey, "*Hayatım*" başlığını verdiği anı kitabında kendisinin ve dönemin diğer zabitlerinin bu eğilimlerinden bahsetmektedir. Kâzım Bey'e göre, Makedonya'daki "İslam halk bir sürü gibi bir şey düşünecek hâlde değilken diğer unsurlar köylere varıncaya dek teşkilatlanmışlar ve millî varlıklarını öğrenip istiklâl havasını koklamışlardı." Manastır dağlarının önemine vurgu yapan Kâzım Bey, "Şu hâlde icabında Türk zabitleri, Türk ordusu da vatanın dağılma tehlikesini durduracak bir iş başarabilirlerdi," ifadesiyle Jön Türk subaylarının hedeflerini ortaya koymaktadır.³⁷⁰ Bundan böyle Terakki ve İttihad'ın devrim hareketinin merkezi olarak, çetelerin yuvası hâline gelen Makedonya seçilmiştir. İttihadçı zabitler Müslüman ve Arnavut çetelerini kendi davalarına çekerek yeni bir çete ağı oluşturacaklardır. Önceki dönemlerde bazı zabitlerin VMRO destekçilerine suikast düzenlemeleri için bu çetelere silah temin ettikleri olmuştur. Söz konusu çetelerin Müslüman karakterli olması ve Hristiyanlara karşı mücadele etmesi onların bir Müslüman imparatorluğunu çöküşten kurtarma yönünde motive edilmelerini de kolaylaştıracaktı. Öte yandan, VMRO'ya karşı gerçekleştirdikleri mücadele dolayısıyla Yunan çetelerine Türkler arasından yoğun bir teveccüh ve katılım söz konusuydu.³⁷¹ Aynı zamanda, Müslümanlar arasından VMRO ile işbirliği yapanlar da tespit edilmişti. Örneğin, Haziran 1899'da Bulgar Prensiği dışişleri bakanlığından Hariciye'ye gönderilen resmî bir yazıda, Filibe'de esnafılık yapan Müslüman cemaatinden bir kişinin, buradaki halkın nefretini kazandığından ve VMRO militanlarıyla dostluk kurduğundan bahsedilmektedir. Osmanlı hariciye yetkilileri ise bu kişinin Filibe'den kovulmasını onaylamak durumunda kalmışlardır.³⁷² Bu koşullar altında Hristiyan çetelerine karşı ciddi biçimde önlemler almayı amaçlayan Jön Türk zabitleri açısından bakıldığında, cemiyetin potansiyel insan kaynağının heba olduğu söylenebilir.

Paramilitarizm, Hristiyan paramiliterlerle etkili biçimde mücadele etmeyi amaçlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün kolluk güçlerine şartların zorlaması gereği yayılmıştı. Yukarıda Kâzım Nami Bey'in resmî görevi dışında düzenli ordudaki erlerle birlikte paramiliterlere özgü gece baskınlarına çıktığından bahsetmiştik. Devrimci değerleri savunan ve milliyetçi siyasî programlara sahip olan Hristiyan paramiliterlerine karşın Osmanlı zabit

³⁶⁹ Duru, *a.g.e.*, 201-203.

³⁷⁰ Kâzım Karabekir, *Hayatım*, 1. Basım, Ankara: Panama Yayıncılık, 2023, 298.

³⁷¹ Hanioglu, *a.g.e.*, 222.

³⁷² BOA, HR.SFR.04.. 300/40, 14 Haziran 1899.

ve askerlerinin gözünde de komitacı kovalayarak kişisel kahramanlık hikâyeleri yazmak makbul görülüyordu. Jön Türk zabitlerinin inisiyatif alarak çeteler teşkil etmeleri bu anlayışa örnek teşkil etmektedir. Bu dönemde Osmanlı jandarmasına da paramilitarizm yayılmış, kişisel çabalarıyla komitacıları elimine eden askerler ödüllendirilmiştir. Örneğin, Aralık 1905'te Ustrumca Bölüğünden bir jandarma iki komitacıyı tevkif etmiş ve idarî mercilerce bu girişiminde özveri ve cesaretle davrandığı için ödüllendirilmiştir.³⁷³ Bununla birlikte jandarma ve zaptiye birlikleri düzenli ordunun resmî uzantıları olup, sahada köy çeteleri kadar etkili olamamıştır. Aynı zamanda Osmanlı askerî ve idarî mercilerinin bölgedeki Arnavut ve Müslüman çetelerini düzenli ordunun karargâh ve karakollarından kontrol etmeleri mümkün değildi. Bu yüzden Terakki ve İttihad liderleri bölgede görev yapan zabitleri kendi çetelerini kurmaları noktasında cesaretlendirmeye başlamışlardır. Aynı zamanda bu çetelerin, cemiyetin siyasî amaçlarına uygun olarak yönlendirilmesi gerektiği öngörülmüştür. Bulgar paramiliterlerine karşı taktiksel saiklerle kurulan Türk ve Arnavut çeteleri zamanla siyasî bir nitelik kazanmış ve paramiliter birlikler hâline gelmişlerdi. Çetelerin başlıca siyasî amacı ayrılıkçı unsurlara engel olmaktı. Çetelere bu yolda çalışırken yabancı müdahalesine sebep olacak hareketlerden kaçınmaları salık verilmiştir.³⁷⁴ Jön Türk liderleri, Müslümanların çete faaliyetlerinde cemiyetin tekel hâline gelmesini umuyorlardı. Böylece çete faaliyetlerinin Müslüman–Hristiyan çatışmasına dönüşmesinin ve olası bir Avrupa müdahalesinin önü alınmış olacaktı. Avrupa karşıtı veya milliyetçi bir imaj oluşturmak arzulanan bir yaklaşım olmazdı. Terakki ve İttihad liderlerinin belirlediği kurallara göre, her bir zabıt komutası altındaki çeteyi disiplin içerisinde tutmasını bilecektir. Ayrıca, hata yapılması durumunda, ölüm cezası dışında bir cezalandırmaya gidilmeyecektir.³⁷⁵

1908 yılına gelindiğinde Terakki ve İttihad'ın stratejisi iyiden iyiye belirginlik kazanmıştır. Cemiyet, o yıl nihaî ayaklanmayı gerçekleştirmesi beklenen devrim ordusunu teşkilatlandırabilmiştir. Söz konusu devrim ordusu ağırlıklı olarak mülâzım-ı evvel ilâ binbaşı rütbeleri arasında düşük rütbeli zabitlerden oluşan bir topluluktur. Yeni oluşturulan çete ağı da Bulgar komiteleri gibi siyasî nitelikteydi ve diğer Müslüman çeteler de bu ağa katılmaları için cesaretlendirilmekteydi. Bu çeteler sayesinde Terakki ve İttihad, bir vakitler VMRO'nun sahip olduğu konuma yükselmiş ve Makedonya'da devlet içinde devlet misali güç kazanmıştır. Hatıratında, Terakki ve İttihad'ın siyasî ve icracı kuvvetleri arasındaki

³⁷³ BOA, TFR.I.AS.. 30/2971, 14 Zilkade 1323 (10 Ocak 1906).

³⁷⁴ Hanioglu, *a.g.e.*, 225.

³⁷⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler – Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet...*, 132.

ayırma vurgu yapan Enver Bey, 1908 yılı içerisinde cemiyete ait silahlı icra kuvvetlerinin teşkiline dair bir nizamname kaleme aldığını ifade etmektedir. Enver Bey'in amacı devrimi halk hareketi biçiminde hayata geçirmektir. Böylece askerler arasında "isyan ettikleri" yönünde bir düşünce oluşmayacak ve ordunun disiplin içerisinde kalması temin edilecektir.³⁷⁶ Enver Bey, yazdığı nizamnamede, "*daimi kuvve-i müsellaha*" ve "*milis*" olmak üzere iki farklı milis grup öngörmektedir. Paramiliterler ile milislerin farklı nitelikte gruplar olduklarını vurgulamıştı. Enver Bey'in hatıratında da benzer bir ayırım yapılması dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Söz konusu hatıratda adı geçen "*daimi kuvve-i müsellaha*", subayların görev aldığı paramiliter nitelikte gruplar olup "*kaza çeteleri*" ve "*vilayet teftiş çetesi*" olmak üzere iki kademedede örgütlenecektir. *Kaza çetesi* yüzbaşı veya mülazım rütbesindeki bir Osmanlı subayının kumandasında on ilâ on beş askerden oluşacaktır. *Vilayet teftiş çetesi* ise kaza çetesinin üstü konumunda olup, bir mümtaz veya erkânıharp zabiti kumandasında on beş askerden oluşan ve vilayet düzeyinde yetkileri haiz teftiş gruplarıdır. "Milis"ler ise, silah kullanmasını bilen köylülerden oluşturulan ve başlarında kendilerinin seçtiği onbaşılar bulunan onar kişilik takımlardır.³⁷⁷

Kırsalda komitacı kovalayan çetelerin yanı sıra şehirlerde de fedaîler eliyle suikastlar yürütülmekteydi. Fedaîler asi ya da kışkırtıcı diye etiketlenen kimseleri sokak ortasında katlediyorlardı. Bu faaliyetler kaos ortamı oluşturulmasına yönelikti. Önceleri VMRO'nun devrim için giriştiği çabaları bundan böyle Terakki ve İttihad devralmıştı. Terakki ve İttihad'ın çeteler ağının zabitlerce idare edilmesi ve kırsaldaki çetelerden devlete yakın siyasi aktörler devşirilmesi, Osmanlı'nın ulus devletleşme süreci açısından kilit noktaları oluşturmaktadır.

1908 yılında Cemiyetin 15 binden fazla üyesi olduğu tahmin edilmektedir. Sultan istihbarat servisi sayesinde komploları öğrense de bu hareketin gücünü önemsemedi. Soruşturmaya başladığında III. Orduda kendiliğinden gelişen başkaldırıları vukua geldi (Haziran–Temmuz 1908).³⁷⁸ Sonraki süreçte Reval Görüşmeleri'ni gerekçe gösteren İttihadçı subaylar Makedonya'da "çeteye çıkmak" suretiyle devrim hareketini fiilî olarak başlatmışlardır. Bu önceden plânlanmış bir gün değildi. İttihadçılar, Reval Görüşmeleri'ne karşı zaman kaybetmeksizin eyleme geçmek istiyorlardı. Ancak Selânik merkez bu konuda kararsızdı çünkü Terakki ve İttihad'ın Selânik ve Kosova'daki köylerinde yeterli miktarda çetesi mevcut değildi ve cemiyet isyana dair plânlamaları henüz yapmamıştı. Bununla

³⁷⁶ *Enver Paşa'nın Anıları (1881–1908)*, 79.

³⁷⁷ *Enver Paşa'nın Anıları (1881–1908)*, 80-81.

³⁷⁸ Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *Balkan National States...*, 214.

birlikte, daha öncesinde İstanbul'da gerçekleştirilen siyasî suikastlar ve Selânik'teki yoğun örgütlenme nedeniyle Enver Bey ve ona yakın birtakım zabitan şüpheli görülmüş ve hükûmet tarafından İstanbul'a çağırılmıştı. Bunun üzerine Enver Bey, Selânik merkezin kararı ile görev yerini terk etmiş ve plânlamaları yapmak üzere Manastır'a doğru yola çıkmıştır.³⁷⁹ Günler sonra Tikveş'e gelen Enver Bey, buradaki Müslüman köylerindeki erkekleri devrimci birlikler hâlinde harekete geçirmiştir.³⁸⁰ İsyanın bu şekilde halk hareketi görünümünü alması, Osmanlı ülkesinde kitle siyaseti devrinin başlangıcı olarak yorumlanabilir. İsyanı gerekçe oluşturan Reval Görüşmeleri esas itibariyle uluslararası siyasete dair bir meseledir. Ancak söz konusu görüşmeler, imparatorluğu kurtarma söylemini benimseyerek yapılan propagandaları kolaylaştıracak ve isyana meşru bir gerekçe teşkil edecekti. Anayasa ve meşrutiyet kavramlarını kullanmaktan kaçınıyorlar, imparatorluğu kurtarmak adına böyle bir işe giriştiklerinden dem vuruyorlardı.³⁸¹ Devrim hareketinde rol oynayan bir diğer önemli zabıt ise Kolağası Ahmed Niyazi Bey'dir. Terakki ve İttihad Manastır merkezinin onayı doğrultusunda memleketi Resne'ye gelen Niyazi Bey burada şehrin Müslüman eşrafı ile bir araya gelerek ortak bir isyan başlatmaya karar vermiştir.³⁸² Aralarında şehremini, polis müdürü, vergi kâtabi, Sırp okulunun müdürü ve bir subayın da bulunduğu iki yüz kişiyle birlikte 3 Temmuz günü dağa çıkmıştır. İsyan esnasında Jön Türklerle irtibat kuran sol kanadın önde gelen isimlerinden Pavel Deliradev'in de Niyazi Bey'in beraberindeki bu gruba katıldığına dair veriler mevcuttur.³⁸³ Niyazi Bey'den sonra Ohrili Eyüp Sabri Bey de Manastır civarında dağa çıkmıştır. Siyasî yönüyle ön plâna çıkan bu çetecilik hareketi, Bulgar çetelerini kovalamakta olan müfrezelerin kumandanı zabıtlere yeni bir faaliyet alanı açmıştır.³⁸⁴

Bu dönemde Jön Türkler VMRO'nun sağ kanadıyla da görüşmeler yaparak, devrime katılmasalar bile en azından pasif kalmalarını sağlamaya çalışmışlardır. İsyan esnasında Terakki ve İttihad merkezleri ile Niyazi Bey'in, Fransız Devrimi'nden mülhem "özgürlük", "eşitlik", "kardeşlik" çağrıları ve Jön Türk-Hristiyan birliği yönündeki açıklamaları, Bulgar halkın olaylar nedeniyle huzursuzluğa kapılmalarının önünü almıştır. Jön Türk çeteleri Makedonya'daki bazı Rum köylerini devrim hareketine kazandırmıştı. Bununla birlikte, Rum cemaati ve Yunan paramiliterleri ilk günler devrime karşı direnmişlerdir. Ancak Jön

³⁷⁹ İsmet İnönü, *Hatıralar...*, 44.

³⁸⁰ Hacısalıoğlu, *Makedonya Sorunu...*, 173.

³⁸¹ Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *Balkan National States...*, 214.

³⁸² İsmet İnönü, *Hatıralar...*, 44.

³⁸³ Hacısalıhoğlu, *Makedonya Sorunu...*, 174, 185.

³⁸⁴ Duru, *a.g.e.*, 26.

Türkler siyasî komplolar vasıtasıyla bu direnişin önüne geçebilmişlerdir. Manastır'daki Rum cemaati liderine ve paramiliterlerine yolladıkları muhtıralarda, devrim hareketine karşı durmaları hâlinde Jön Türk çetelerinin sahada Yunan çeteleri ile savaşıacağı yönünde tehditlerde bulunmuşlardır. Terakki ve İttihad, aynı muhtırayı ilaveler yaparak Manastır'daki Yunan konsolosuna da göndermiştir. Konsolosa gönderilen ek muhtırada ise, Yunan çetelerinin gerçekleştirdiği etnik temizlik hareketlerinin Yunan millî ordusunun ve bölgedeki metropolitlerin inisiyatifıyla mümkün kılındığını ve hükûmetlerinin bu eylemlere karşı tedbir almaması hâlinde Terakki ve İttihad'ın kuvvet zoruyla tedbir alacağını bildirmişlerdir. Bu muhtıraların Yunan tarafını pasifize etmede önemli ölçüde etkisi olmuştur. Müslüman çetelerin Makedonya'da etkinlik kazanması ve isyanın Jön Türkler lehine seyretmesi, Yunan hareketini tarafsızlığa itmiştir.³⁸⁵ Niyazi Bey, isyan başladığında bunu öncelikle padişaha, Müfettiş-i Umumî Hilmi Paşa'ya, Manastır Valisi'ne ve buradaki muhtelif ordu birliklerinin komutanlarına bildirdi ve Meşrutiyet'in ilân edilmesini hükûmetten talep etti. Buna karşın padişah, Şemsi Paşa'yı Manastır'daki isyanı bastırmakla görevlendirmiştir. Şemsi Paşa'nın Manastır'a hareket etmesi buradaki başka İttihadçı zabitlerin de çeteye çıkmalarına neden olmuştur. Niyazi Bey'i durdurmak üzere Manastır'dan Resne'ye ilerlemek üzere olan Şemsi Paşa 7 Temmuz günü İttihadçı bir zabit tarafından öldürülmüştür. 20–21 Temmuz 1908 gecesi Terakki ve İttihad Cemiyeti kimliğini açık etmeye karar vermiştir. O gece Cemal Bey'in evinde gerçekleşen toplantı neticesinde hazırlanan bir beyanname ile cemiyetin ileri gelenleri genel bir halk ayaklanması ilân etmişlerdir. Beyannamede ifade edilen eylem plânına göre, halk camilerde toplanarak Kanun-i Esasî'nin yürürlüğe konmasını talep edecek ve iki gün içerisinde imparatorluğun bütün idarî merkezlerinde 'Hürriyet' ilân edilecektir. Aksi takdirde, II. ve III. Orduların İstanbul'a hareket edeceği imasında bulunmaktadır.³⁸⁶

Öbür taraftan, Şemsi Paşa'ya düzenlenen suikasta yanıt olarak hükûmet takibat önlemlerini artırmış ve bu sefer Tatar Osman Paşa'yı Resne'deki isyanı bastırmakla görevlendirmiştir. Osman Paşa Manastır'a gelmiş ve diğer yandan İzmir'deki birlikler Selânik'e sevk edilmiştir. Ancak bu birliklerin subayları son birkaç yıldır Jön Türk yanlısı olmuşlardı ve çeşitli bahanelerle Osman Paşa'nın Ohri'deki isyancılara karşı harekete geçme yönündeki emirlerine karşı çıkmışlardır. Terakki ve İttihad merkezinin yönlendirmesiyle Niyazi Bey'in sekiz yüz kişiye ulaşan birliği bin kişilik bir başka Jön Türk zabitanın birliği ile ortaklaşa Manastır'a hareket etti ve Osman Paşa'yı tutukladı. Sadık birlikler, zabitlerce

³⁸⁵ Hacısalihoglu, *Makedonya Sorunu...*, 186, 189-190.

³⁸⁶ Tekir, *a.g.e.*, 167.

idare edilen başkaldırıyı bastıramadı.³⁸⁷ Anadolu'dan sevk edilen birlikler de isyan saflarına katılınca hükûmetin Makedonya'daki askerî gücü bertaraf edilmiş oldu. Bundan sonraki süreçte Jön Türk zabıtları, muhtelif merkezlerden İstanbul'a çektikleri telgraflar vasıtasıyla Meşrutiyet ilan edilmediği takdirde İstanbul'a doğru hareket edeceklerini bildirdiler. Bu gelişmeler karşısında padişah müşkül bir durumda kalmış ve 20 Temmuz'da Sadrazam Ferid Paşa'yı görevden alıp yerine Jön Türklere yakın pozisyonundaki Said Paşa'yı atamış ve yeni bir hükûmetin kurulmasını sağlamıştır. İsyanın en büyük ve nihaî sonucu olarak, Sultan II. Abdülhamid meşrutiyeti ilan etmek zorunda kalacaktır. Bununla birlikte, askerlerin halife olarak kabul ettikleri padişahı devrim ertesinde tahtından edememişlerdir.

1908 Devrimi'nin Toplumsal Mahiyeti ve Karşıdevrim: 31 Mart Vakası

Devrim devletin geleceğini düşünen subaylar tarafından yapılmıştır ancak yöntem olarak ordu içinde Balkan devrimci kültürü örneğinde bir paramiliterleşmeye gidilmiştir. Bu dönemde gerçekleşen vergi isyanları göz önünde bulundurulduğunda 1908 devrimi halk hareketi mahiyeti taşımaktadır. Ancak yukarıda ifade ettiğimiz siyasî gelişmeleri de göz önünde bulundurduğumuzda halk hareketinin yalnızca görüntüden ibaret kaldığı söylenebilir. Üstelik yalnızca düşük rütbeli subayların görev almasına ve nihaî isyanı bunların gerçekleştirmiş olmasına dayanarak tabandan bir hareket başlatıldığı sonucuna ulaşamayız. Çünkü rütbelerine bakılmaksızın düzenli orduda görevli subayların her biri devlet aktörleri sayılır ve giriştikleri hareket siyasal bir eylem niteliği taşımaktadır.³⁸⁸ Nitekim paramiliter örgütlerde sahada yürütülen silahlı eylemler ile örgütlenme ve istihbarat faaliyetlerini çoğunlukla düşük rütbeli subaylar üstlenmektedir.³⁸⁹ Terakki ve İttihad mensubu subayların isyanı da bu yönetime dayandırılmıştır. Bu açıdan bakıldığında 1908 devrimi Osmanlı toplumunun tamamı tarafından kabul görmekle birlikte aynı zamanda tepeden inme bir siyasî hareket niteliğini haizdir. Şehirlerde gönüllülerin toplanması ve ekonomik sıkıntılar karşısında halkın kışkırtılması devrime bir kitle hareketi görünümü vermiştir ancak bunları provoke eden siyasî örgüt Terakki ve İttihad'tır.³⁹⁰ Jön Türk hareketi 1906 yılı itibarıyla Makedonya dışındaki Osmanlı topraklarında da teşkilatlanmaya başlamıştı. 1906–1907 yıllarında Erzurum, Trabzon, Kastamonu ve Diyarbakır gibi şehirlerde vuku bulan kargaşa ve ayaklanmalarda Terakki ve İttihad'ın şubeleri etkili

³⁸⁷ Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *Balkan National States...*, 214.

³⁸⁸ Kansu, *1908 Devrimi*, 98-99.

³⁸⁹ Hristov, *a.g.e.*, 5.

³⁹⁰ Kansu, *1908 Devrimi*, 37.

olmuştu.³⁹¹ Terakki ve İttihad'ın çete ağını belli bir program çerçevesinde teşkil ettiğini de unutmamak gerekir. Bu bakımdan devrimin başat aktörü halk değil, Terakki ve İttihad mensubu zabitlerin de aralarında bulunduğu bir seçkinler topluluğudur.³⁹² Devrim arifesinde ifade edilemeyen özgürlük ve anayasa gibi değerler, hareket başarıyla sonuçlandığında dillendirilmiş ancak bir söylemden öteye gitmemiştir. Bu değerlerin mahiyeti hakkında cemiyet mensupları da hemfikir değillerdir. Nitekim monolitik ve tekil bir İttihad ve Terakki siyasî ve sosyal düşüncesinden bahsetmek de zordur. Partinin 1908'den sonraki davranışlarıyla, üyelerinin daha önce, partinin bir “yeraltı” örgüt olarak faaliyet gösterdiği zamanlarda benimsedikleri bazı fikirler arasında bir bağlantı kurulabilir.³⁹³ İttihad ve Terakki her daim bir paramiliter örgüt olarak kalmıştır. Partinin yahut cemiyetin bu özelliği, İttihad ve Terakki açık ve yasal bir parti hâline gelince bile terk edilemeyecekti.³⁹⁴

Jön Türklerin ümit ve beklentileri Makedonya'nın bir bütün olarak otonomisini tesis ederek idarî yönden Bâb-ı Âlî'ye bağlı kalmasını sağlamaktı. İttihadçıların kurduğu yeni rejim reform yapma ve imparatorluğu özgürlükçü ve demokratik bir çizgide modernleştirme sözü vermekteydi. Bu sözlere karşılık Sandanski grubu meşrutiyet ve anayasacılık değerleri uğruna silah bıraktığını ilân etmiş ve 1908 devrimiyle birlikte VMRO'nun Makedon ulusal hareketi olma iddiası sona ermiştir. Jön Türkleri destekleyen Sol kanat, devrimin ertesi yılında “Halkın Federalist Partisi” adıyla yasallaşmıştır. Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan da bu yeni siyasî ve toplumsal atmosfere uyum sağlamak zorundadır. Onlar da bundan böyle silahlı çetelerin yerine siyasî birlikler teşkil ederek kanunî yoldan mücadeleye devam etmişlerdir. Sırlar da “Osmanlı Sırları Birlikleri”ni teşkil etmişler ve yalnızca Eski Sırbistan'da değil öncelikli olarak Makedonya'da da çalışmalar yapmışlardır. Benzer şekilde Yunanlılar da çok sayıda siyasal kulüp kurmuştur ve bunların pek çoğu dernek, kardeşlik örgütü ve birlik görünümünde olup tamamı İstanbul'da kök salmış olan Rum seçkinlerinin gözetimi altındadır. VMRO'nun sağ kanadına gelince, bu grubun kendilerini Bulgaristan'ın desteğine ve Eksarhlığın rehberliğine daha fazla bağladıklarını belirtmek gerekir. Yasal cepheleri ise, “Bulgar Kulüpleri Birliği” adı altında teşkil edilmiştir.³⁹⁵ Amaçları VMRO sağ kanadına Bulgarları ve Bulgar Makedonyalıları bağlamak ve bir araya getirmektir. Sol kanattan farklı olarak, Jön Türkleri desteklememişler ve silah bırakmayıp silahlı mücadeleden de vazgeçmedikleri gibi VMRO isminden de feragat etmemişlerdir. Yeni

³⁹¹ Hacısalihioğlu, *Makedonya Sorunu...*, 172.

³⁹² Kansu, *1908 Devrimi*, 37.

³⁹³ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908*, 3. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 1989, 23.

³⁹⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler – Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet...*, 132.

³⁹⁵ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 121, 123.

rejimin sözlerini yerine getirmede tamamen başarısız olması ve Balkan Savaşları'nın patlak vermesiyle birlikte adı geçen birlik, Sofya'nın doğrudan kontrolü altına girecekti. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı esnasında Bulgaristan, Makedonyalıları ve Makedonyalı Bulgarları savaşa katkı yapmaları ve Makedonya'nın Osmanlılardan tamamen ayrılabilmesi için istihdam edecekti.

1908 Devrimi esas itibarıyla siyasal iktidarı Türklerin öncülüğünde elde etme girişimidir.³⁹⁶ Çünkü bu devrim Osmanlı modernleşmesinin bir parçasıdır ve devlet iktidarında seçkinler ve yönetilenler biçiminde bir ayrıma dayanmaktadır. Türklerin ise seçkinler sınıfını oluşturması öngörülmüştür. Bazı etnik temelli gruplaşmalar bu devrimci hareketin bünyesinde yer almışsa da; devrim, çoğunlukla Paris ve Cenevre gibi diasporada faaliyet gösteren liderlerin etrafında şekillenmiştir. Devrimin kendisi de Müslüman karakterliydi ve artan bir biçimde Türklerin çıkarları hususen gözetiliyordu. Gücü elinde tutan Selânik menşeli kimseler, Müslüman dışı gruplar için reform uğruna reform arzuluyor değildi. Nitekim Teşebbüs-ü Şahsî hareketinin adem-i merkeziyetçi önerileri de reddedilmiştir. Merkezîleşmeci ve ulus devlet milliyetçiliğini anımsatan bir yaklaşımla kendilerini özdeş tutmuşlardır. İttihad ve Terakki hareketi bir noktaya kadar özgürlükçü olmuşsa da milliyetçi eğilimli unsurlar özgürlükçülüğe engel olmuştur. Jön Türkler, Türk dışı unsurlara kafa yormamışlar ve imparatorluğu güçlendirme yolunda diğer unsurların “Osmanlılaşmasını” öngörmüşlerdir. Jön Türkler arasında 20. yüzyılın ilk on yılında milliyetçilik artmıştır.³⁹⁷ Milliyetçiliğin imparatorluk düzeyinde artmasında, 1908 Devrimi'nin anayasal mahiyeti de belirleyici olmuştur. Çünkü anayasal süreçler ulus inşasında önemli adımlardır. Anayasanın kendisi de bir devlete bütün cemaat gruplarının sadakatini gerektirir. Anayasal süreç sonunda oluşan parlamento devlet içindeki birliğin sembolüdür. Anayasa farklı etnik grupların mutabakatı mahiyetindedir. Çok uluslu devletlerde ortak kimlik oluşturmak adına bütün cemaat gruplarının eşitliği anayasada yer bulur.³⁹⁸ İmparatorluk milliyetçiliği politikası modern ve merkezîleşmiş imparatorlukların teşkiline yönelik olmuştur. İmparatorlukların siyasî seçkinleri bu politikalar vasıtasıyla hâkim gruba asimile olma olanağı önererek kabul görmeyi denemiş ancak geleneksel topluma müdahaleleri, dilde standartlaşma ve vergilerin gününde ödenmesi konularındaki ısrarlar tepki çekerek karşı milliyetçiliğe yol açabilmiştir. Örneğin, 1848 Devrimleri döneminde Macaristan Krallığı'na karşı silahlanan Rumen ve Hırvatların temel

³⁹⁶ Donald Bloxham, *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians*, 1. Basım, New York: Oxford University Press, 2005, 58.

³⁹⁷ Bloxham, *The Great Game of Genocide...*, 58.

³⁹⁸ Kersting, “*Nation Building*”, 1649.

motivasyonu, Macar siyasî seçkinlerinin izlediği “devlet milliyetçiliği”ne karşı kendi milli kimliklerini savunabilmek olmuştur. Benzer politikalar nedeniyle 20. yüzyılın ilk on yılında Jön Türkler, Arnavut ve Makedon hareketlerinin Osmanlı İmparatorluğu’na karşı isyan etmelerine neden olmuştur.³⁹⁹ Jön Türkler, modernleşen Türk imparatorluğunda Müslüman grupların bir arada yaşadığı ve Türk hegemonyasının sürdüğü bir konjonktürü pragmatik bir yaklaşımla işe koşmuşlardır. İttihadçıların milliyetçiliği geç gelişen niteliktedir ve Alman ve İtalyan birliğinin itici gücü olan etnik dışlayıcılığı ve otoriterliği takip etmiştir. Aynı zamanda Balkanlardaki etnik milliyetçi hareketlerin şekillendirdiği ve bunlara bir tepki olarak ortaya çıkan bir anlayıştır. 19. yüzyıldan 20. yüzyılın başlangıcına kadar olan dönemde milliyetçilik dönüşüme uğramış ve özgürlükçü (liberal) düşünceden uzaklaşarak otoriter, devletçi ve etnik temelli bir niteliğe bürünmüştür.⁴⁰⁰

1908 Devrimi’yle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu’nda kitle siyasetinin hâkim olduğu söylenebilir.⁴⁰¹ Bu döneme yoğun bir biçimde siyasî parti ve sivil toplum örgütlenmesi damgasını vurmuştur. Ulusal cemaat gruplarından muhtelif siyasî ideolojilere kadar geniş bir yelpaze teşkil eden bütün bu örgütlenmelerin yegâne amacı imparatorluk idaresinde hâkim unsur hâline gelmek olmuştur. Böyle bir ortamda bütün siyasî aktörler çatışmacı siyaset yaklaşımını ortaya koymuşlardır. Bu yaklaşım, siyasî iktidar mücadelesine girişen bütün yapıların siyasî ve hukukî meşruluk zemininden uzaklaşmasını ifade eden bir terimdir. II. Meşrutiyet’in silahlı bir isyan sonucunda gerçekleşmiş olması da böylesi bir güç mücadelesine ortam hazırlamıştır. Dolayısıyla tarihçilerin karşıdevrim olarak tanımladığı 31 Mart Vakası da çatışmacı siyasetin bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Meşrutiyet devriminden rahatsız olan kesim, yine meşrutî idareyle önü açılan siyasî aktivizm hareketine tevessül etmişlerdir. Aktivizmin hâkim olduğu şartlar altında bir güç bloğu hâline gelmişler ve başlattıkları siyasî gösteriler iç isyan hâlini almıştır. Çatışmacı siyaset ortamında en önemli unsurlar paramiliterler olmuştur. 31 Mart isyanını bastırmış olan Hareket Ordusu da resmî kolluk güçleri dışında oluşturulmuş bir paramiliter birliktir. Hareket Ordusu’nun önemli bir bölümü fedaî adı verilen paramiliterlerden oluşturulmuştur. İsmet Bey’e göre, Hareket Ordusu’nun nüfuzu bundan sonraki süreçte siyasî baskıların artmasına neden olmuştur.⁴⁰² Karşıdevrimin bastırılması, mevcut siyasî iktidarın da devrilmesine olanak

³⁹⁹ Mark Mazower, *Karanlık Kıta: Avrupa’nın 20. Yüzyılı*, Mehmet Moralı (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, 49.

⁴⁰⁰ Bloxham, *The Great Game of Genocide...*, 58-59.

⁴⁰¹ Cem Emrence, *Osmanlı Ortadoğu’sunu Yeniden Düşünmek*, Gül Çağalı Güven (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, 95.

⁴⁰² İsmet İnönü, *Hatıralar...*, 54.

vermiştir. Padişahın hal edilmesi yönündeki kararı olağanüstü gündemle toplanan parlamento hükme bağlamıştır ancak sonrasında padişahın paramiliterler eliyle sürgüne gönderildiği de bir gerçektir. Devam eden aylarda ordudaki çekişme gitgide artacak ve Jön Türklere karşı pozisyon alan asker kişilerin rütbelerini indirmek siyasî aktivizmin bir parçası hâline gelecekti. Dönemin tanıklarından Mahmud Muhtar Paşa'nın ifadesiyle, “*siyasetle uğraşmak, çekişmelere girmek, düzen ve bağlılığı bozacak hâllere girişmek zabitler arasında geçerli âdi bir iş hükmünü almıştı.*”⁴⁰³ Bundan böyle, paramiliterlerin başat rolü oynadığı çatışmacı siyaset ortamı Osmanlı İmparatorluğu'na II. Meşrutiyet Dönemi boyunca hâkim olacaktı. İsmet Bey'in ifadesiyle, “*İttihat ve Terakki mensupları tarafından kendilerini tenkit eden gazetecilerin öldürülmesi ve öldürenlerin kaçırılması gibi komitacı âdeti olan şiddet hareketleriyle 31 Mart'ın bıraktığı vehim ve şüphe, siyasî hayatımızı vahim bir surette zehirlemiştir.*”⁴⁰⁴

Paramiliter Şiddet Eylemleri ve Balkan İttifakı

İttihadçılar 1908 Devrimi'nden Mahmud Şevket Paşa suikastının gerçekleştirildiği 1913'e kadar olan dönemde icracı iktidar konumunda olmayıp denetleyici bir güç konumundadır.⁴⁰⁵ 1908 Devrimi ile birlikte imparatorluğun idaresi fiilen Selânik'teki merkez-i umumînin eline geçmiştir. Bu dönemde Osmanlı ülkesinin herhangi bir yerinde meşrutî idareye karşı eylemler meydana geldiğinde Selânik'e haber ediliyor ve alınacak önlemler buradan belirleniyordu. Devrim sonucunda kurulan hükûmet bir “devrim hükûmeti” vasfı taşııymıyordu. Bunun yerine, “devrimci cemiyet” resmî hükûmeti geriden idare ediyordu.⁴⁰⁶

İttihadçıların devrimci hareketleri 1909 yılı ortalarına kadar karşılıklı uzlaşma, 1910 yılı ortasına kadar kanun gücü ve sonrasında ise silahlı fedaîlerin suikastları ve Bâb-ı Âlî Baskını gibi fiillere başvurarak Osmanlı devlet milliyetçiliğini oluşturmaya çalışmıştır.⁴⁰⁷ Ancak bu mücadelelerinde İttihadçılar başarısız olmaya mahkûmdu. Bu başarısızlığın başlıca iki nedeni olduğunu öne sürebiliriz. Birincisi, Jön Türk hareketinin siyasî faaliyetlerine asker kişileri yön veriyordu. Bu durum, devrimciliğin ve paramiliterliğin bütün Osmanlı ülkesine hâkim olması sonucunu doğurmuştur. İttihadçı hareketin içerisinde Talât

⁴⁰³ A. Basad Kocaoğlu (hızl.), *Mahmud Muhtar, Balkan Harbi: Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri*, İstanbul: Parola Yayınları, 2016, 171.

⁴⁰⁴ İsmet İnönü, *Hatıralar...*, 54.

⁴⁰⁵ Birinci, *a.g.e.*, 22.

⁴⁰⁶ İsmet İnönü, *Hatıralar...*, 44.

⁴⁰⁷ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık, 1908–1918*, Türkan Yöney (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, 95.

Paşa, Doktor Nâzım Bey, Cavid Bey ve Ziya Gökalp gibi entelektüel ve siyasetçi kimliğiyle bilinen kimseler önemli konumlardaydı. Ancak II. Meşrutiyet dönemi boyunca yaşanan 31 Mart Vakası, Halaskaran-ı Zabitan hareketi ve ordudaki siyasî çekişmeler, Bâb-ı Âlî Baskını ve Balkan Savaşları gibi krizler esnasında Enver, Cemal ve Sadık Bey gibi subaylar Jön Türk hareketinin siyasetine yön vermiştir.⁴⁰⁸ Hatırlanacağı üzere, 1908 Devrimi'nin taşıyıcıları da Paris'tekiler değil, Selânik merkeze tâbi olan ve Makedonya'nın olağanüstü koşullarında görev yapan bu düşük rütbeli devrimci subaylar olmuştur. Kitle siyasetinin ve aktivist siyasetlerin devam etmesi Jön Türk hareketinin devrimci ve paramiliter karakterini ön plâna çıkarmıştır. Öte yandan, 1908 Devrimi ile birlikte Osmanlı ülkesi içerisinde olağanüstü koşullar sona ermemiş, devrimin meydana getirdiği siyasî kriz ortamını fırsat bilen Bulgar Prenslığı bağımsızlık ilân etmişti. Bu dönemde bir zamanlar Osmanlı tabası olan cemaat grupları gelişmiş milliyetçi programlara ve ulusal taslağa sahip olmuşlardı. Böyle bir atmosferde İttihadçı zabitlerin gerek siyasî gerekse fiilî olarak yaptığı bütün girişimler, azınlıkların partilerinin İttihadçı hükûmete karşı birleşmelerine ve Balkan devletlerinin irredantist politikalarını haklı gösterme konusundaki savlarına yardımcı olmuştur. Avrupalı devletlerin yetkilileri de Jön Türklerin Türkçü politikalarına karşı Balkanlı Hristiyan gruplara yakın söylemlerde bulunuyorlardı.⁴⁰⁹

Çetelerin gerçek anlamda lağvedilmediği kısa zamanda anlaşıldı ve silahlı mücadele yeniden başladı. İktidara gelmeden önce Jön Türkler Müslüman üstünlüğünü isteksizce terk etti ve imparatorluk çapında dinî eşitliği ve gerçek anlamda siyasal temsili bahşetti. Aynı zamanda otonomiye ve ademimerkezileşmeye dahi açık kapı bırakıldı. Devam eden süreçte ise Türk üstünlüğünü, iktidarın merkezîleşmesini ve Türkçülüğü önceleyen bir program siyasî izlek olarak belirlendi. 16 Ağustos 1909 tarihinde Dernekler Yasası etnik ve ulusal temelli siyasal örgütleri yasakladı; 27 Eylül günü çıkan bir kanunla da Balkanlarda çetecilik kanunen yasaklandı. Yeni rejimin verilen sözleri yerine getirmemesi, Balkan devletlerine Makedonya'ya yeni bir askerî müdahale plânı oluşturma noktasında gerekçe oluşturdu ki bu gelişme, Balkan ulus devletlerinin arzuladığı bir siyasî sonuç olacaktı.⁴¹⁰ Arif Cemil'e göre, Bulgarların "*Meşrutiyet Kulüpleri*" adıyla kurdukları yasal görünen siyasal cephe de Ferdinand'ın casusları tarafından kurulmuştu.⁴¹¹ II. Meşrutiyet'in ilânını müteakip Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesi Makedonya meselesine olumlu bir etki yapmamıştır. Bulgaristan hâlâ Makedonya'yı ilhak etme hedefinin peşinden gidiyordu. 1909

⁴⁰⁸ Ahmad, *Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi...*, 11.

⁴⁰⁹ Kayalı, *a.g.e.*, 97.

⁴¹⁰ Rossos, *Macedonia and the Macedonians...*, 123.

⁴¹¹ Arif Cemil, *Teşkilat-ı Mahsusa...*, 332.

yılının ilk altı ayı içerisinde çete savaşları yeniden başladı.⁴¹² Hürriyet Devrimi'yle tesis edilen kardeşlik havasının aniden yok olduğu bu dönemde “Golmaa Çetesi” olarak bilinen bir grup Bulgar komitacı, Karaferye ve Kumanova gibi merkeze yakın Osmanlı şehirlerinde baskınlar düzenleyip yağma ve katliamda bulunmuştur.⁴¹³ Aralık 1910'da ise, VMRO komitelerinin intikam saikiyle aldığı bir karar sonucunda çeteciler İştip'te Müslüman cemaatinden altı kişiye suikast düzenlemişlerdir.⁴¹⁴

Bağımsız Bulgaristan ise, yeniden başlayan kargaşa ortamında Makedonya'ya doğrudan müdahale etmek için fırsat kollamaktaydı.⁴¹⁵ Talat Paşa, Bulgar siyasi seçkinlerinin Jön Türklere karşı anayasa ve birlikten yana bir görüntü verirken Avrupa kamuoyuna ise kaostan devam ettiğini ispatlamak adına Bulgar paramiliterlerinin eylemlerine destek sağladıklarından bahsetmektedir.⁴¹⁶ Çete katliamları Bulgar millî ordusunun plânlı ve programlı olarak izlediği stratejinin bir parçasıydı. Bulgar yetkililer Hristiyan çeteleri Osmanlı topraklarında seferber etmek için uzun zamandır plânlar yapmaktaydı. Bu amaç için VMRO'ya destek veriyorlar ve para ve silah yardımıyla bulunuyorlardı. 1910 yılına gelindiğinde VMRO'nun Osmanlı Bulgarları üzerindeki etkisi büyük ölçüde kaybolmuştu.⁴¹⁷ Jön Türklerle ittifak eden geleneksel/sol kanatçı eski mensuplarının tamamen yasal zemine geçtiği hürriyet ortamında VMRO, Bulgar milliyetçisi sağcı üyelerin elinde Bulgar ulus devletinin taşeronu durumundaki paramiliter birlikler hâline gelmişti. 1908–1910 arası dönemde sağ ve sol kanat arasındaki çatışma devam ediyordu ve örgüt neredeyse tamamen yok olacaktı. Ancak 1910'da koşullar değişti. Bulgar hükûmeti Makedonya'da araziye askerî müdahaleye hazır hâle getirme beklentisiyle terör çevrelerine desteğini artırdı.⁴¹⁸ 1911 yılına gelindiğinde Bulgar devrimci örgütlerinin yeni bir çete hareketi için eski komitacılar ile voyvodaları Makedonya'ya yönelttiği ve Bulgarların Makedonya'da çeteleri gayrinizamî savaşa hazırladığı bilgisi Osmanlı merkezi idaresine ulaşmıştı.⁴¹⁹ Bu süreçte Vrhovistler yine VMRO üzerinden şiddet eylemlerini hayata geçirerek rahatsızlık hissini oluşturmak üzere görevlendirilmişlerdir. Aynı zamanda

⁴¹² Gül Tokay, “The Origins of the Balkan Wars: A Reinterpretation”, M. Hakan Yavuz ve Isa Blumi (Ed.), *War and Nationalism: The Balkan Wars, 1912–1913, and Their Sociopolitical Implications* içinde (176-196), The University of Utah Press, 2013, 182.

⁴¹³ BOA, DH.MUİ. 130/80, 27 Cemaziyelevvel 1327 (16 Haziran 1909).

⁴¹⁴ BOA, HR.SFR.3... 622/63, 7 Aralık 1910.

⁴¹⁵ Tokay, *The Origins of the Balkan Wars...*, 182.

⁴¹⁶ Alpay Kabacalı (hızl.), *Talat Paşa'nın Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, 18.

⁴¹⁷ Tetsuya Sahara, “The Military Origins of the Teşkilat-ı Mahsusa: The IMRO and the Ottoman Special Forces on the Eve of World War I”, M. Hakan Yavuz ve Feroz Ahmad (Ed.), *War and Collapse: World War I and the Ottoman State* içinde (492-517), The University of Utah Press, 2015, 493.

⁴¹⁸ Sahara, *The Military Origins of the Teşkilat-ı Mahsusa...*, 493.

⁴¹⁹ BOA, HR.SFR.3... 638/33, 10 Ağustos 1911.

Bulgar kamuoyuna yönelik demeçlerde bulunarak, Makedonyalı Bulgarların, Osmanlı ülkesinde tesis edilen anayasal hak ve özgürlüklerle ilgilenmedikleri ve özgürlük için devrimsel faaliyetlere girişeceklerine dair propagandalar yapmışlardır.⁴²⁰

Bu dönemde VMRO'nun faaliyetleri ilk olarak iyi plânlanmış terör saldırılarıyla ivme kazandı. Türkleri ve diğer gruplardan insanları cami ve kamu binalarına yerleştirdikleri bombalarla katlettiler. 1912 yılı yazında güney Balkanlarda Osmanlı hâkimiyeti önemli ölçüde zayıflamıştı. VMRO ile Arnavut gruplar arasında çete savaşları başlamıştı. Bu dönemde Kosova'nın Koçana nahiyesindeki bir pazaryerinde VMRO unsurları provokasyon amaçlı bir bombalı saldırı düzenlemişlerdi. Bu tür saldırılarda asıl maksatları Müslümanları Hristiyanlara karşı kışkırtmaktı. Bölgedeki Arnavut gruplar ise Koçana'daki saldırı sonrasında provokasyona gelip Slav halka karşı bir misilleme saldırısıyla cevap vererek Bulgarları ayağa kaldırmışlardır.⁴²¹ VMRO paramiliterlerinden farklı olarak ulus devletin siyasî ve lojistik desteğinden yoksun olan Arnavutlar adeta intikamcı milis savaşçılara dönmüşlerdir. 1910–1912 yıllarında ise eşeklerin kullanıldığı onlarca saldırı düzenlendi. Teröristler, saat düzeneği yerleştirilmiş dinamit dolu çuvalarla yüklü eşekleri pazaryerlerine getirip ortadan kayboluyorlardı. Bu saldırılar dolayısıyla sivil nüfus ciddi derecede zarar görmekteydi. Osmanlı idarî mercileri Müslümanları teskin etmek üzere önlemler alsa da bazı durumlarda kontrolün sağlanamadığı oluyordu.⁴²²

Dinamitli ve bombalı saldırılar 1911 yılı boyunca artarak devam etmiştir. Nisan 1911'de Osmanlı Hariciye mercileri, çok sayıda VMRO çete liderinin, Malisör (Katolik Arnavut) isyancılarla Balkan İttifakı devletlerinden Karadağ'da görüşmeler yaptığını tespit etmiştir. Aynı zamanda, otonomi elde etmek için mücadele eden isyancıların sayısında ciddi bir artış olduğu öğrenilmiştir.⁴²³ 1911 yılının Kasım ayına gelindiğinde VMRO Avrupalı büyük devletlerin temsilcilerine bir muhtıra göndererek faaliyetlerinin yeniden başlayacağını ilan etmiştir. Sınır devriyelerinin güçlendirilmesine rağmen çok sayıda çete Bulgaristan üzerinden Osmanlı topraklarına girmeye devam etmiştir. Crawford Price, Balkan Savaşları döneminde Makedonya'da yaşanan siyasî ve askerî gelişmeler üzerine yazdığı *The Balkan Cockpit: The Political and Military Story of the Balkan Wars in Macedonia* [Makedonya'da Balkan Savaşları'nın Siyasî ve Askerî Anlatısı] adlı eserinde,

⁴²⁰ BOA, HR.SFR.3... 636/3, 27 Ekim 1911.

⁴²¹ Richard C. Hall, *The Balkan Wars, 1912–1913: Prelude to the First World War*, 1. Basım, Routledge Taylor & Francis Group, 2000, 13.

⁴²² Sahara, *The Military Origins of the Teşkilat-ı Mahsusa...*, 494.

⁴²³ BOA, HR.SYS. 143/8, 16 Nisan 1911.

söz konusu çetelerin demiryollarına yerleştirdiği bombaların bölgede günlük rutin hâline geldiğinden bahsetmektedir.⁴²⁴ Bu tür saldırı girişimleri daha önce de olduğu gibi Osmanlı–Bulgar sınırı ihlâl edilmek suretiyle gerçekleştirilmekteydi. Eylül 1910’da Osmanlı idarî mercilerine VMRO çetelerinden birinin demiryoluna sabotaj yapmak amacıyla Bulgaristan’dan Edirne’ye doğru hareket etmeye hazırlandıkları yönünde ihbar gelmiştir.⁴²⁵ Dinamitli saldırıların demiryolu ve camiler gibi hassas noktalarda yoğunlaştığına vurgu yapan Price’a göre bu faaliyetler iyi hazırlanmış bir program çerçevesinde hayata geçirilmekteydi.⁴²⁶ Nitekim bombalı saldırıların akabinde olayın vuku bulduğu kasabadaki Türkler, Bulgarlar ve diğer unsurlar birbirlerine giriyorlar, jandarma müdahil oluyor ve mesele gazeteler vasıtasıyla Avrupa kamuoyunda yer ediyordu. Bunun üzerine, genel asayiş daha etkili biçimde sağlayacakları gerekçesiyle Makedonya’nın Bulgaristan tarafından ilhak edilmesine dair propagandalar Sofya’dan yayılıyordu. Otonom Makedonya yolunda en fazla mücadele etmiş örgüt VMRO olmuştu. Bu yüzden Vrhovistler olaylardan sonra Sofya’da saklanıp suçu VMRO’nun üzerine kolayca atıyorlardı.⁴²⁷ Balkan Savaşı öncesinde Yunan paramiliterleri de faaliyete yeniden geçmiş ve Yunanistan’dan gelen çeteler sınırın Osmanlı tarafına sızmaya başlamışlardı. Bu dönemde Osmanlı Hariciye Nezareti’ne gelen bilgiler, söz konusu çetelerin Yunanistan’da örgütlenip silahlandıkları yönündedir.⁴²⁸ Dolayısıyla başta Bulgaristan ile Yunanistan olmak üzere bütün Balkan devletleri, Makedonya meselesini Osmanlı İmparatorluğu’na karşı bir savaş provoke ederek çözmeyi plânlayan bir görüntü sergiliyordu. Tıpkı devrimci/paramiliter örgütlerin yaptığı gibi ulus devletler de, tek çözümün Makedonya’nın Osmanlı İmparatorluğu’ndan koparılması olduğuna Avrupa kamuoyunu ikna etme arayışına girmişti. Dönemin tanıklarından Crawford Price’ın ifadesiyle, “Avrupa’yı müdahale etmeye cesaretlendirmek gibi özel bir amaç uğruna Makedonya’yı Türklerin çekilmez hâle getirdiği bir mekâna dönüştürmüşlerdir.”⁴²⁹ Özellikle Bulgar siyaseti Balkan Savaşları öncesinde devrimci faaliyetlere etkili biçimde yön verebilmişti. Bu süreçte VMRO tam anlamıyla “devletin manipüle ettiği”⁴³⁰ paramiliter örgüt pozisyonundadır. Balkan ulus devletlerinin topyekûn savaşlar öncesinde paramiliterler vasıtasıyla ayaklanma ve karşı-ayaklanma faaliyetlerini yönettikleri anlaşılmaktadır. Ağustos 1914’e gelindiğinde, bu dönemde Sırbistan ile ihtilafa düşen Yunanistan’ın,

⁴²⁴ Walter H. Crawford Price, *The Balkan Cockpit: The Political and Military Story of the Balkan Wars in Macedonia*, Londra: T. Werner Laurie Ltd., 1915, 22.

⁴²⁵ BOA, HR.SFR.3... 622/59, 29 Eylül 1910.

⁴²⁶ Price, *a.g.e.*, 22.

⁴²⁷ Arif Cemil, *Teşkilat-ı Mahsusa...*, 332-333.

⁴²⁸ BOA, HR.SYS 1627/60, 1 Ekim 1912.

⁴²⁹ Price, *a.g.e.*, 22.

⁴³⁰ Aliyev, *a.g.m.*, 4.

Manastır'a Yunan paramiliterlerini gizlice sevk ettiği görülmüştür. Yunan "andarte" komitacıları kılığında Manastır'a gönderilerek şehrin muhtelif yerleşkelerine dağıtılan Yunan askerlerinin buradaki görevleri, Sırp birliklerinin yokluğunda Bulgarların olası bir ayaklanmasını bastırmaktı.⁴³¹ Osmanlı tarafı da buna benzer istihbarat eylemlerinde bulunmuştur. Örneğin, Nisan 1912'de, "Kara Hasan" takma adıyla Manastır'da bulunan Osmanlı hafiyesi, burada gerçekleştirdiği siyasî işler sonucunda komitacı paramiliterlerin şüphelerini çekmiştir. Bunun üzerine Osmanlı idarî mercilerince önlem alınarak adı geçen şahsın İstanbul'a getirilmesine ve yaptığı işler karşılığı kendisine 600 kuruş maaş bağlanmasına karar verilmiştir.⁴³² Balkan Savaşları öncesinde Makedonya'da paramiliterler vasıtasıyla hükûmetlerin siyasî eylemlere giriştikleri görülmektedir. Bölgedeki devletlerin devrimci mücadelede ve paramiliter savaşlarında etkinlikleri artınca bütün Balkanlar bir topyekûn savaşa sürüklenecekti.

Bu bölümü şöylece özetleyebiliriz: İlinden İsyanı ulusal isyan değil bir paramiliter savaşıdır. Ulus devletlerle paramiliterler arasındaki güç mücadelesi bu isyanda görülmektedir. Paramiliterleri ulus devletlerin daima kontrol etmeye, denetlemeye çalıştıklarını ifade etmiştik. İlinden'de de Bulgar ulus devleti Vrhovistleri kontrol etmeye çalışmış ancak bunlar kontrolden çıkınca eyleme geçirdikleri büyük çaplı isyan hareketi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Paramiliterler nizamî orduların uzantısı olduklarında devlet kaynaklarına ve gücüne yaklaşırlar. Kendi siyasî gündemleri ile silahlı bir isyan hareketine giriştiklerinde ise eylemleri terör saldırısı mahiyetinden öteye geçmez. Daha doğrusu, terör saldırıları ile benzerlik gösterir. Bu değerlendirmeyi, terör örgütlerinin, devlete düşman iken; paramiliter örgütlerin, devletle ilişkili unsurlar oldukları yönündeki mevcut kavramsallaştırmalara dayanarak yapıyoruz. İlinden günü böyle bir durum Bulgar paramiliter örgütlerinde görülmüştür. Daha çok fikrî mücadeleye önem veren VMRO'nun sol kanadının ölçülü silahlı eylemleri benimsemesinin arkasında da malî ve siyasî eksikliğe dair endişelerin yattığını yukarıda ayrıntılı biçimde ortaya koyduk. Kısacası, ulus devlet-paramiliter örgüt ilişkisi İlinden İsyanı'nda daha belirgin bir biçimde görülmektedir.

Terakki ve İttihad Cemiyeti, VMRO'nun yöntemini benimseyince Jön Türk hareketi de paramiliter örgütlere yaklaşmıştır. Yukarıda Jön Türk hareketinin ne surette VMRO'yu örnek aldığını somut verilerle ortaya koymaya çalıştık. Terakki ve İttihad'ın eylemci bir havaya bürünmesinden, VMRO taktiklerini benimseyince dönüşüme uğramasından

⁴³¹ BOA, HR.SYS. 2384/5, 1 Eylül 1914.

⁴³² BOA, HR.SFR.04.. 861/94, 9 Nisan 1912.

anlamaktayız ki, paramiliter örgütlerin kendi hususiyetleri vardır. Bunlar, örneğin, taktiksel boyutta ortaya çıkabildiği gibi siyasî açıdan da kendini gösterir. Taktiksel boyutta gerilla savaşı tipik örneği oluşturur: “vur kaç taktikleri” gibi. Bu, gayrinizamî çete savaşı demektir ve düzenli ordunun faaliyetlerinden ayrıdır. Sonra, bütün bu eylemler belirli bir siyasî programı işe koşabilmek üzere gerçekleştirilir. Devletin hükûmetinden ayrı bir siyasî program benimsenir. Terakki ve İttihad Cemiyeti’nin siyasî programına bakalım: Terakki ve İttihad, II. Abdülhamid’in ve Bâb-ı Âlî’nin gündemlerine almadığı anayasacılık ve meşrutî yönetim davası yolunda silahlı harekete başlamıştır. Paramiliterlerin hususiyetlerinden biri de, devletin silahlı kuvvetlerinin uzantısı mahiyeti taşımasıdır. Terakki ve İttihad mensuplarına yakından bakalım. Bu üyelerin önemli bir kısmını teşkil eden zabitler, devlet aktörleridir. İmparatorluğun resmî nizamî ordusunda; özellikle de Makedonya olarak ifade edilen vilayetlerde bulunması bakımından en önemli kara ordusu olan III. Ordu’da görevlidirler. Ancak ilginçtir ki bu asker kişiler VMRO militanlarından mülhem, çete örgütlenmesine gitmişlerdir. Orduda görevli olmalarına rağmen siyasî görüş benimsemişler ve siyasî bir program üzere hareket etmişlerdir. Bu yönleri de onlara, paramiliterler etiketi yapııştırılmasına gerekçe oluşturmaktadır. 1908 Devrimi’ne dair mevcut literatürde tarihî olaylar art arda sıralanmaktadır ancak Terakki ve İttihad zabitlerinin paramiliter yönüne burada irdedeğimiz düzeyde değinilmediği görülmektedir.

III. BÖLÜM: BALKAN SAVAŞLARI

Buraya kadar olan bölümlerde ulus devletlerin, ulus inşası kaygıları ile paramiliterlerin devrimci faaliyetlerine ve isyan hareketlerine destek verdiklerini ortaya koymaya çalıştık. Bu son bölümde ise Balkan Savaşları'nı ulus inşası, paramiliter örgüt ve çeteler ve topyekûn savaş bağlamında analiz etmeye çalışacağız. Balkan Savaşları esnasında ulus devletler topyekûn savaş vasıtasıyla ulus inşasına yönelik söylemlerini güçlendirmişlerdir. Aşağıda topyekûn savaşın karakteristik özellikleri ve bu karakteristiklerin Balkan Savaşları'nda ulus inşasına ne surette katkı yaptığı ayrıntılarıyla ortaya konulacaktır. Yine bu bölümde Balkan Savaşları'nda ulus devletlerin, paramiliterlerden –daha önceki dönemlerde olduğu gibi yine ulus inşası kaygıları ile– ne surette yararlandıkları analiz edilecektir. Bu bölümün anlatısında iki ayrı protagonistimiz mevcuttur: “ulus devletler” ve “paramiliterler”. Ayrıca birbiriyle ilintili iki ayrı süreç söz konusudur: *ulus inşası* ve *topyekûn savaş*.

Şimdiye kadar olan bölümlerde ulus devletlerin yanı sıra paramiliterlerin de siyasî izleklerini tasvir etmeye çalıştık. Paramiliterlerin, ulus devletler dışında kendi siyasî programları olduğunu ifade ettik. Balkan Savaşları'na eğildiğimiz bu bölümde de ulus devletlerle paramiliterleri birbirinden farklı unsurlar olarak ayrı ayrı ele alacağız. Ne var ki her iki unsurun da ortak çıkarları söz konusudur. Bu bölümün anlatısı ilerledikçe, hem paramiliterlerin hem de ulus devletlerin topyekûn savaş meşruluk arayışlarında bir kilometre taşı olarak gördükleri daha iyi anlaşılacaktır. Bununla birlikte, topyekûn savaş ulus devletlere ulus inşasına katkı yapmak suretiyle dolaylı yoldan yarar sağlamaktadır; paramiliterlere ise doğrudan doğruya çıkar sağlamaktadır. Aşağıda daha ayrıntılı biçimde irdeleneceği üzere, paramiliterler savaş ortamında geniş bir faaliyet alanı bulurlar. Aynı zamanda, –özellikle ulus inşasının sürgün etme ve pogromlara girişme gibi daha sert yöntemleri işe koşulacak ise– paramiliterler devletler için “vazgeçilmez” unsurlar hâline gelir. Çünkü bu “kirli işleri” millî orduların gerçekleştirmesi hem coğrafi koşullar hem de siyasî nedenler bağlamında devletlerin aleyhine sonuçlar doğurur. Bu şartlar altında –devlet gücüne erişmeyi amaçlamakta olan– paramiliterler devlete daha yakın aktörler hâline gelirler. Balkan Savaşları'nda paramiliterlerin ulus devletlerle daha kristalize biçimde birbirlerine kenetlendikleri görülmektedir. Bu konuda somut örnekleri aşağıdaki başlıklarda ayrıntılı olarak göreceğiz. Ancak öncelikle topyekûn savaşa dair sınırları belli bir çerçeve sunmamız lazım gelir. Topyekûn savaş, her şeyden önce basit bir mantıkla toptan seferberlik savaşını tanımlayabiliriz. Bir sonraki başlık altında toptan seferberliğin en önemli

aşaması olan asker toplama meselesine eğileceğiz. Devamında ise topyekûn savaşın ayrıntılı analizini yapacağız ve Balkan Savaşları'nın neden "ilk topyekûn savaş" olduğunu ulus inşası ve paramilitarizm bağlamında izah etmeye çalışacağız.

1. Topyekûn Savaşta Ordunun Seferber Edilmesi ve Yaşanan Sorunlar

İttihad ve Terakki hareketinin, asker kişilerin etkisi altına girdiği 1890'lı yıllar itibariyle Osmanlı ordusu bünyesinde özellikle Makedonya'daki III. Ordu'da siyasî aktivizm yaygınlaşmıştı. Bu süreç, ordunun uzantısı durumundaki ve siyasî amaçlar güden paramiliter birliklerin örgütlenmesi sonucunu doğurmuştu. Meşrutiyet'in ilanından sonra paramiliterlik olgusu Osmanlı'nın II. ve I. Ordularına da yayılmıştır.⁴³³ Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte İstanbul ordusu, merasim ordusu şeklinden bir sefer ordusu hâline dönüşmeye başlamıştır. İyi teçhizatlı ve bilgili subayların elinde I. Ordu'nun yetkinliği artmıştır. Ancak 31 Mart isyanının bastırılmasında bu ordu iyice yıpranmıştı ve Balkan Savaşı patlak verdiğiinde sıcak çatışmalara hazır durumda değildi.⁴³⁴ Bununla birlikte, ordunun eksiklikleri savaş kapasitesinden ibaret kalmamıştır. Bu dönemde Jön Türk liderleri, askerlik ve siyasetçilik mesleklerinin birbirinden ayrılması yönündeki çağrılara da karşı çıkmışlardır. Siyasî bir olgu olarak paramilitarizm bu aşamada belirginlik kazanmıştır. Bu sürecin tanıklarından Mahmud Muhtar Paşa, Meşrutiyet'i ilan ettiren subayların paramiliter kimliklerine işaret ederek, "*o hareketi idare edenler ciddî olarak bir vatan hissi ile hareket etmişlerse maksat hâsıl olunca şahıslarını bertaraf ederler ve Meşrutiyet'in ruhunu teşkil eden siyasî düşünce ayrılıkları dışında hiçbir kalıp ve tarafa yönelmeyerek yalnız kendi vazifeleri ile meşgul olurlar ve orduda kahraman, mücahit, fedaî gibi lâkaplarla anılan kimseler bulunmaz,*"⁴³⁵ değerlendirmesinde bulunmaktadır. İdare ve ordu kademelerinde paramilitarizmin yayılması siyasî çatışmaları artırmış ve askerlerin siyasî kimlikler benimsemeleri, gerek eğitim ve talim gerekse savaş aşamasında ordunun disiplin içerisinde hareket etmesine engel olmuştur. Dönemin tanıklarından İsmet Bey ise kumandanların 'İttihadçı' ve 'Hürriyet ve İtilafçı' şeklinde iki farklı siyasî fraksiyona ayrıldıklarına ve birbirlerini itip yerine geçmek için çabaladıklarına işaret etmektedir.⁴³⁶ 1908 Devrimi'ni tertipleyen genç zabitlerin tümü İttihadçıydı. Yüksek rütbeli komutanlar ve askerî ileri gelenler ise padişaha bağlılık kararında bulunmuş, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na üye kimselerden oluşuyordu.⁴³⁷ Osmanlı

⁴³³ Mahmud Muhtar, *Balkan Harbi...*, 171.

⁴³⁴ İsmet İnönü, *Hatıralar...*, 84.

⁴³⁵ Mahmud Muhtar, *Balkan Harbi...*, 171.

⁴³⁶ İsmet İnönü, *Hatıralar...*, 80.

⁴³⁷ Recep Usta (hızl.), *Samih Nafiz Tansu, Teşkilât-ı Mahsusa: İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul: Nokta Kitap Yayınları, 2012, 92.

İmparatorluğu Balkan Savaşları'na orduda Jön Türklere karşı pozisyon alanlara yönelik rütbe indirme (tenkiset) yoluna gidildiği bir dönemde girmişti. Tenkiset çalışmalarının siyâsî pozisyonlara dayalı biçimde gerçekleşmesi zabitlerin morallerini ciddi derecede bozmuştu. Bu türden idarî eylemler nedeniyle hayal kırıklığına uğrayan bir kısım zabitan, savaşlar esnasında üstlerine itaat etmek yerine verilen vazifeleri geçiştirmek yoluna gitmişlerdi.⁴³⁸ Bu yüzden komuta kademesindeki siyâsî çekişmeler savaş esnasında askerî birimlerin muhaberatını olumsuz etkilemiştir. Dahası, Makedonya'da Üsküp ile Manastır; Doğu Cephesi'nde Lüleburgaz zabitan ve askerlerin cepheyi terk etmesi sonucunda düşecekti. I. Balkan Savaşı'nın ilk safhasında Dedeağaç'ı savunan Osmanlı garnizonu da burayı Bulgar komitacılarının istila etmesinden bir hafta önce terk etmişlerdi.⁴³⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nun sıcak çatışmalar olmaksızın kaybettiği Selânik'teki zabitlerin yüksek rütbelileri de Yunan ordusunun buraya gelişinden önce İstanbul'a firar etmişlerdi.⁴⁴⁰ Bu gelişmeler, Osmanlı ordusunun komuta kademesinde yaşanan sorunlara işaret etmekteydi. Bunun dışında, asker alma aşamasında da ciddi sorunlar yaşanmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda askerlik hizmeti özellikle Balkanlarda ve Balkan Savaşları'nda arzulanan bir vazife değildi çünkü hizmet süresi uzundu. İnsan gücü eksikliği büyük savaşlarda değilse de sonu gelmez çete savaşları ve düzensiz savaş nedeniyle yıpratıcı kayıpların vuku bulduğu Arnavutluk ve Makedonya gibi yerlerdeki kura erlerinin kanunî sürelerden çok daha uzun süre silah altında tutulmaları anlamına geliyordu.⁴⁴¹ Savaş ve ayaklanmaların süregelenliği askerlerin yeterince talim ettirilmeksizin cepheye sürülmeleri sonucunu doğurmuştur. Sultan II. Abdülhamid döneminin son senelerine gelindiğinde medreselere kaydolmak suretiyle askerlikten kurtulan kimselerin sayısı artmış durumdaydı. İstanbul'a civar vilayetlerdeki rediflerin çoğu "ulum talebesi" sıfatıyla medreseye kayıtlı bulunan bu gibi askerlerden meydana getirilmişti.⁴⁴² Öte yandan, II. Abdülhamid dönemi Osmanlı ordusunda sınır karakollarına, giyime ve diğer ihtiyaçlara önem verilmediği hâlde malî sıkıntı ve darlığa rağmen askerlerin yiyeceğine ihtimam gösterilmekteydi.⁴⁴³ Balkan Savaşları'nda ise zabitler dahil ordunun büyük bir kısmı açlıkla mücadele etmiştir.⁴⁴⁴ Bu

⁴³⁸ Adem Ölmez, *Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2017, 267.

⁴³⁹ Eyal Ginio, *Osmanlı Yenilgi Kültürü: Balkan Savaşları ve Sonrası*, Cumhur Atay (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2022, 87.

⁴⁴⁰ Ölmez, *a.g.e.*, 268.

⁴⁴¹ Erik Jan Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma – Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: 1908–1928*, Ergun Aydınoglu (çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, 164.

⁴⁴² Mahmud Muhtar, *Balkan Harbi...*, 170.

⁴⁴³ Uzer, *a.g.e.*, 147.

⁴⁴⁴ Tahsin Yıldırım (hızl), *Ömer Seyfettin, Balkan Harbi Hatıraları*, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2016, 93-94.

savaşta sıhhiye teşkilatı da yetersiz kalmıştır. I. Balkan Savaşı esnasında kolera, tifo ve dizanteriden ölenlerin sayısı yaralanarak ölenlerden çok daha fazladır.⁴⁴⁵ Bu noktada malî kaynakların yetersizliği belirleyici olmuştur. Yine malî kaynakların kıtlığı nedeniyle zabıtlara ödenecek maaşların gecikmesi de Osmanlı ordusunda uzun zamandan beri süregelen bir başka sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁴⁶ Bütün bu gelişmeler, topyekûn savaş koşullarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yetersiz düzeyde seferber olması sonucunu doğurmuştur.

Balkan Savaşları, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk topyekûn savaşıdır. Aynı zamanda, “Osmanlılık” adı verilen belli belirsiz bir düşünce akımı vasıtasıyla Osmanlı çatısı altında yaşayan her bir milletin seferber edildiği, “Osmanlı ulusu”nun yararına yürütülen ilk savaştır.⁴⁴⁷ Ancak Osmanlılık ideolojik ve siyasal yönü ağır basan bir söylemdir. Ne var ki, savaş başladığı vakit Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan muhtelif etnik ve dinî gruplar kendilerini hiç olmadığı kadar yabancılaşmış ve ayrı gayrı hissetmişlerdir. Balkan Savaşları ile birlikte, Osmanlı toplumu içerisindeki eski sınırlar önceki dönemlere kıyasla daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmıştır.⁴⁴⁸ Çünkü zorunlu askerliğe tâbi tutulan gayrimüslim Osmanlı unsurları Balkan ulus devletlerine aidiyet hissediyorlardı. Nitekim ileride de göreceğimiz üzere Balkan Savaşı başladıktan kısa süre sonra gayrimüslim askerler firar edip Bulgar ordusuna katılacaklardı. Söz konusu ulus devletlerin ulus inşasına Osmanlı İmparatorluğu'ndan önce başladıklarını ve imparatorluğu yöneten Jön Türk seçkinlerine kıyasla daha gelişmiş birer ulusal taslakları olduğunu da unutmamak gerekir. Elbette ki tek neden ulusal kimlikler değildi. Nitekim bu askerlerin karşı tarafa geçme nedenleri arasında dinî kimlikleri de etkilidir. O dönemde dinî kimlikle ulus kimliği bir aradadır. Gayrimüslimlerin “etnik kardeşleri”ne katılma, onlarla bir arada savaşma arzuları da bu noktada belirleyici bir motivasyon kaynağı olmuştur.

1909 yılının Temmuz ayında askerlik hizmeti tüm Osmanlı vatandaşları için zorunlu hâle getirilmiştir. Hristiyanlar önceleri bu yeni kanuna olumlu ya da olumsuz bir tepkide bulunmamışlar ancak askere gitmeye hevesli bir tutum da sergilememişlerdir.⁴⁴⁹ Bu verdiğimiz malumatlar tez çalışmamızın alt tezleri ile yakından ilgilidir. Çünkü girişte de ifade ettiğimiz üzere, Balkan Savaşı bir topyekûn savaştır. Topyekûn savaşlarda devletin

⁴⁴⁵ Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma...*, 164.

⁴⁴⁶ Birinci, *a.g.e.*, 31.

⁴⁴⁷ Eyal Ginio, “Mobilizing the Ottoman Nation during the Balkan Wars (1912–1913): Awakening from the Ottoman Dream”, *War in History*, Vol.12, No.2, (Nisan 2005), 157.

⁴⁴⁸ Ginio, *Mobilizing the Ottoman Nation...*, 158.

⁴⁴⁹ Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma...*, 169.

asker toplama becerisi önemli bir etmendir. Bu noktada Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkardığı askerlik yasası ile topyekûn savaşa hangi düzeyde katılım sağlayabildiği ve orduyu ne derecede seferber edebildiği irdelenmesi gereken meselelerdir. Askerlik yasasına Osmanlı pozitif hukukunda resmen yer verilmiş olması ve adı geçen kanunun herhangi bir muhalefetle karşılaşmaması, İttihadçıların gözünde muhayyel bir Osmanlı ulusuna tam aidiyetin sağlanabileceği yanılsamasını doğurmuştur.⁴⁵⁰ Burada “Osmanlı ulusu” ile Osmanlı'da etnik bir bütünlük olduğunu değil; Jön Türk iktidarının, dönemin Avusturya, Almanya ve İtalya başta olmak üzere diğer modernleşmeci imparatorlukları gibi bir imparatorluk milliyetçiliği politikası izlediğini kastediyoruz. Dönemin siyasî aktörlerinin “Osmanlılık-İttihad-ı Osmanî” gibi ibarelerle işe koştuğu imparatorluk milliyetçiliğine uygun düşen bir bütünleşmeyi sağlamak adına kapsayıcı bir askerlik kanunu çıkarılmıştır. Rum ve Bulgar cemaatlerinin sözcüleri yeni kanunu prensipte kabul etmişlerdir. Ancak kendi cemaatlerine mensup askerlerin Hristiyan subayların kumandası altında ve etnik kökenlerini ayırt edecek üniformalar içinde ayrı birliklerde görev yapmalarını şart koşmuşlardır.⁴⁵¹ Bununla birlikte hatıratında çeşitli Osmanlı unsurlarının tutumlarına değinen Talat Paşa, Rum mebusların genel askerî hizmete Meclis-i Mebusan'da şiddetle karşı çıktıklarından bahsetmektedir.⁴⁵² Ayrıca Bulgarlar, yalnızca Rumeli'de hizmet etmekte ısrar etmişlerdir. Jön Türk yönetimi ise imparatorluk bünyesinde ayrılıkçı hareketleri körüklemekten başka bir işe yaramayacak olan bu talepleri kabul edemezdi.

Askerlik çağındaki gayrimüslimler, her ne kadar eşitlik adına uygulamaya konmuş olsa da yeni askerlik kanunundan hiçbir zaman memnuniyet duymamışlardır. Aksine, askere alınmamak veya firar etmek için mümkün olan bütün yolları denemişlerdir. Yoklama kaçağı veya firar başlıca problemlerdir. Askerî hizmetten kaçmanın daha farklı yolları da bulunmaya çalışılmıştır. Örneğin, Kapitülasyonların tanıdığı bir imkân olarak, başka bir devletin vatandaşlığına geçmek suretiyle Osmanlı ülkesinde yaşamaya devam edenler olmuştur. Çok sayıda Rum, Yunanistan Krallığı vatandaşlığına geçmiştir.⁴⁵³ Genç Hristiyan erkeklerden ülkeyi terk edemeyen yahut yabancı ülke pasaportu alamayanlar ise askere alınmak durumunda kalmışlardır. Öte yandan, Osmanlı ordusunun Balkan Savaşları öncesi orduyu seferber etmede karşılaştığı sorunlar yalnızca etnik gerilimlerden kaynaklı olmayıp idarî ve askerî yetkililer bu alanda yapısal sorunlarla da karşı karşıyaydı. Mahmud Muhtar

⁴⁵⁰ Ginio, *Osmanlı Yenilgi Kültürü...*, 59.

⁴⁵¹ Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma...*, 169.

⁴⁵² *Talat Paşa'nın Anıları*, 17.

⁴⁵³ Mehmet Beşikçi, *The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War*, Leiden: Koninklijke Brill NV, 2012, 100.

Paşa'nın hatıratında aktardıklarına göre, redif birliklerinin yanı sıra nizamiye birliklerinin de eğitimleri eksik kalmış ve ordunun hiçbir bölümünde bir yıllık düzenli bir eğitim dönemi uygulanamamıştır. Muhtar Paşa'ya göre bu durumun asıl nedeni, taburların parça parça seferber edilip muhtelif bölgelere gönderilerek ayaklanmaları bastırmanın ötesinde bir işlev görmemeleridir. Osmanlı askerleri, polis ve jandarma vazifesi görmekten, eğitim ve alıştırmaya zaman ve olanak bulamamışlardır.⁴⁵⁴ Talat Paşa, I. Balkan Savaşı başladığında görevde bulunan Osmanlı hükûmetinin, eğitim amacıyla silah altına alınmış olan kıtaları terhis etmekte olduğunu aktarmaktadır. Savaşın başlamasıyla birlikte, alelacele yeni kıtalar silah altına alınmaya başlanmıştır.⁴⁵⁵

Balkan Savaşları öncesinde tüm Osmanlı vatandaşlarının askere alınması öngörülmekteydi. Başka bir deyişle, imparatorluğun düşmanlarına karşı Osmanlı unsurları tek yekûn hâlde omuz omuza savaşıyordu. Bu dönemde mevcut sorunlara rağmen gayrimüslimlerin orduda istihdamı sağlanmıştır. Ancak bunların istihdamı ile birlikte başka sorunlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin, etnik ve dinî bakımdan homojen birlikler oluşturulamamıştır. Gayrimüslimler çeşitli nedenlerden dolayı moral bakımından çökmüşler ve savaşma isteği duymamışlardır.⁴⁵⁶ Osmanlı ve Balkan ittifakı arasındaki savaşın yaklaşmakta olduğu anlaşıldığında bir kısım Bulgarlar askerî hizmetten ilk fırsatta firar etmiştir.⁴⁵⁷ Diğerleri ise savaş başladığında vazife yerini edip dağlarda kayıplara karıştılar ve milliyetçi gruplarca örgütlenmiş olan çetelere katılmışlardır. Firariler, müttefik kuvvetleri sınırı aşp gelene kadar tepe ve vadilerde saklanmışlardır. Ekim ayının ilk günlerinde Osmanlı ordusu hezimete uğradığında bir vakitler köylü gerillalarınca kurulmuş olan bu çeteler, Türk nüfusun ağırlıkta olduğu köy ve kasabalara yönelik mütecaviz saldırılarda ve yağma eylemlerinde bulunmuş ve katliamlara girişmiştir.⁴⁵⁸

İkinci Balkan Savaşı'nda, Osmanlı hükûmetinin Hristiyan tebaaya güveni kaybolduğu için orduda kalan gayrimüslim askerlerin hemen hepsi silahsız bırakılmıştır. Bunlar savaştırılmak yerine amele taburlarında görevlendirilmişlerdir. Bu nedenle imparatorluğun nüfusuna oranla çok daha az miktarda asker alımı yapılması söz konusu olmuştur. Bu durum sıcak çatışmalarda ciddi bir sorun teşkil etmiştir. Çünkü diğer Balkan devletleri Osmanlı İmparatorluğu'na kıyasla nüfuslarının daha büyük bir kısmını silah altına

⁴⁵⁴ Mahmud Muhtar, *Balkan Harbi...*, 169.

⁴⁵⁵ Talât Paşa'nın Anıları, 20-21.

⁴⁵⁶ Beşikçi, a.g.e., 101.

⁴⁵⁷ Ömer Seyfettin, *Balkan Harbi Hatıraları*, 91.

⁴⁵⁸ Sahara, *The Military Origins of the Teşkilat-ı Mahsusa...*, 493.

alabilmiştir.⁴⁵⁹ Yalnızca gayrimüslim askerler taraf değiştirmekle kalmamış, yerel Hristiyan nüfus da istilacı Bulgar, Yunan ve Sırp ordularına lojistik destekte bulunmuştur. Bütün bu gelişmeler, yalnızca çok uluslu bir imparatorluğun sonunu sembolize etmekle kalmamış, çok uluslu bir ordu kurmanın da mümkün olmayacağını göstermiştir. Osmanlı'ya tâbi Bulgar ve Rum köylülerinin işbirlikçi davranışları, Osmanlı ordusunun komuta kademesinde moral bozukluğu ve endişeye yol açmıştır. Lev Troçki, Balkan Savaşları üzerine yazdığı kitabında, Osmanlı zabitlerinin, düşmanın gücü ve hareketleri hakkında yeterli bilgi sahibi olmadıklarından bahsetmektedir.⁴⁶⁰ Troçki'nin anlatısına göre, durum ciddileşince muharebe meydanını ilk terk edenler düşük rütbeli zabitler olmuş ve sonrasında askerler kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalmışlardır. Ege açıklarının Osmanlı gemilerine İtalyan ablukası nedeniyle kapalı olması sevkiyatları zorlaştırmış ve açlık ve hastalıkla yapılan mücadele daha vahim bir hâl almıştır. Bununla birlikte, altyapı ve ulaşım imkânlarının yetersizliği de, orduyu seferber etmede ve askerî faaliyetlerde başarısız olunmasının başlıca sebeplerindendir. Bütün bu saydıklarımız topyekûn savaşın olumsuz getirileridir. Altyapı ve sıhhiyeden ziyade tek yekûn hâlde seferberliğe önem verilen topyekûn savaşın koşullarında salgın hastalıklar da hızla yayılmıştır.

Balkan Savaşlarında görülen en ölümcül salgın hastalık Çatalca Hattı/Cephesi'ndeki askerler arasında ansızın ve çabucak yayılmış olan koleradır.⁴⁶¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kolera salgınları 1910 ve 1911 yıllarında görülmüş ve askerî birlikler arasında hızla yayılmıştı.⁴⁶² İdarî mercilerin en büyük korkusu da kolera salgınıydı. Kolera salgınında kötü fiziksel koşullar başat rolü oynamıştır.⁴⁶³ Salgının başlarında tecrit koşullarının uygulanmayıp yaralılarla hastaların bir arada tutulması, askerler arasında hastalıkların hızla yayılmasına neden olmuştur.⁴⁶⁴ Düzenli öğün ve su sıkıntısı çeken yorgun ve hasta askerler dağılmış durumdalar. Yaralılar, yağmurlu havada tedavi edilmek durumunda kalmışlardır. Osmanlı ordusunun sağlık depolarında bol miktarda ilaç bulunmasına rağmen, kolera için olanı yoktu.⁴⁶⁵ Yağmurun miktarı ve askerlerin uygunsuz yerlerde tedavi edilmeleri salgının sular vasıtasıyla yayılmasına neden olmuş ve bu da savaş ortamına hâkim olan kaos

⁴⁵⁹ Zürcher, *Savaş, Devrim ve Uluslaşma...*, 170.

⁴⁶⁰ Leon Troçki, *Balkan Savaşları*, Tansel Güney (çev.), İstanbul: ARBA Yayınları, 1995, 235.

⁴⁶¹ Oya Dağlar Macar, "Epidemic Diseases on the Thracian Front of the Ottoman Empire during the Balkan Wars", M. Hakan Yavuz ve İsa Blumi (Ed.), *War and Nationalism: The Balkan Wars, 1912–1913, and Their Sociopolitical Implications* içinde (272-297), The University of Utah Press, 2013, 275.

⁴⁶² Despot, *a.g.e.*, 212.

⁴⁶³ Dağlar Macar, *Epidemic Diseases on the Thracian Front...*, 275.

⁴⁶⁴ Despot, *a.g.e.*, 212.

⁴⁶⁵ Gustav von Hochwächter, *Balkan Savaşı Günlüğü: "Türklerle Cephe"*, Sumru Toydemir (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, 74.

atmosferini daha vahim bir hâle getirmiştir. Koleranın yanı sıra dizanteri de yaygındı. Balkan Savaşlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzleştiği en önemli sorun salgın hastalıklardı. Hastalıkla mücadelede hekim ve sıhhiye personeli yetersizliği ile birlikte malî eksiklikler de başlıca etmenlerdir.⁴⁶⁶ Sıhhiyenin ve savaş ekonomisinin Osmanlı devlet aygıtının yetersiz kaldığı alanlar olduğu bir gerçektir. Öte yandan, paramiliterleri istihdam etmekte sakınca görmeyen Balkan ordularının sahra hastanelerine ve yaralı askerlere saldırılarda bulunmaktan imtina etmedikleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla, Balkan devletlerinin gerek söylemleri gerekse icraatları itibariyle topyekûn savaşa girişmeleri, savaş esnasında salgın hastalıklarla mücadeleyi imkânsız hâle getirmiştir. Topyekûn savaş, hem cephede hem de cephe gerisinde mücadele eden kesimleri savaşın mağdurları hâline getirmiştir.

2. İlk Topyekûn Savaş: I. Balkan Savaşı

Devletlerin millî orduları arasında gerçekleşen savaş, şiddetin meşru bir biçimi olarak kabul edilmektedir. 1700'lü yıllar boyunca savaşlar hanedanlar arası mücadele boyutundaydı. Fransız Devrimi sonrasında Avrupa'da ilk ulus devletlerin kurulmasıyla birlikte bu devletler diplomatik alanda herhangi bir çıkmazla karşılaştıklarında “ulusal çıkar”ları adına savaş ilan etmişlerdir.⁴⁶⁷ 1912 öncesinde savaş mefhumu siyasiler ve devlet adamlarınca politika ve diplomasinin kabul edilebilir bir aracı olarak görülmüştür. Ancak 20. yüzyıla gelindiğinde savaşın karakteri de değişmiştir.⁴⁶⁸ Özellikle Balkan ulus devletleri 20. yüzyılda “ulusal çıkar”dan ziyade “ulusal haklılık” adına savaşlara girmişlerdir. 20. yüzyılda savaşlar etnik temizlikten soykırıma, katliamlardan paramiliter şiddete her türden vahşetin sahnesi hâline gelmiştir. 1899 ve 1907'de belirlenen savaş hukuku kuralları hiçe sayılır olmuş ve devletler sınırlı savaş nosyonunu terk ederek ideolojik sonuçlar elde etme yolunda kıyamet savaşlarına, bir başka deyişle topyekûn savaşlara girmişlerdir.⁴⁶⁹ Bu türden çatışmaların kökenleri Avrupa'da 17. yüzyıldaki askerî devrime kadar uzanmaktadır ve Fransız İhtilâli sonrası Napolyon Savaşları'nda topyekûn savaşın yıkımı ve toplumsal sonuçları gözle görülür boyuta ulaşmıştır. Kırım Savaşı da yine topyekûn savaşın tipik bir örneğidir.⁴⁷⁰ Topyekûn savaşlar yalnızca modern teknolojinin bir sonucu değildir. Modern

⁴⁶⁶ Dağlar Macar, *Epidemic Diseases on the Thracian Front...*, 275, 292.

⁴⁶⁷ Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu, 990–1992*, Kudret Emiroğlu (çev.), Ankara: İmge Kitabevi, 2020, 310.

⁴⁶⁸ James McMillan, “War”, Donald Bloxham ve Robert Gerwarth (Ed.), *Political Violence in Twentieth-Century Europe* içinde (40-86), New York: Cambridge University Press, 2011, 40.

⁴⁶⁹ McMillan, *War*, 40.

⁴⁷⁰ Centeno, *Limited War...*, 83.

teknoloji yalnızca fizikî anlamda savaş araçlarını etkilemiştir. Paramiliterlerin de ön plânda olduğu bu yeni savaş türünde siyasî propagandalar savaşın bir parçası olarak görülmüştür. Topyekûn savaşlarda her türlü kısıtlama ve sınır ortadan kalkmış ve ulus devletler bu türden savaşlara “hak” iddiasına dayanarak girişmişlerdir. Yeni savaş kültüründe bir yandan kültürel seferberlik söylemiyle ulusal haklılıktan dem vurulurken düşman şeytanlaştırılmış, öbür yandan şiddet, savaş ortamından sivil nüfusa aktarılmıştır.⁴⁷¹ Topyekûn savaşlarda düşmanın ‘şeytanlaştırılması’ söyleminin bir parçası olarak milliyetçi ideoloji ile haçlı seferi söylemi harmanlanırdı.⁴⁷² Balkan Savaşları’nı başlatan ulus devletlerin liderleri, Osmanlılara karşı bir Haçlı Seferi’ne giriştiklerini açıkça ifade etmişlerdir.⁴⁷³ Böylece savaşa toplumsal destek sağlamayı hedeflemişlerdir. Ayrıca bu söylemlerin de katkısı ile kısa zamanda seferberlik tesis edilmiş ve kitleler üzerlerinde askerî idarenin hegemonyasını ister istemez kabul etmişlerdir.⁴⁷⁴ 20. yüzyılın topyekûn savaşları hem savaş hem de orduya ve gereklilik durumlarında savaşa destek aşamalarında millî enerjinin bir bütün hâlinde seferber edilmesini içermekteydi.⁴⁷⁵ Sınırlı savaşta yalnızca askerlerin yaşamları etkileniyordu ve siviller seyirci düzeyindeydi. Topyekûn savaşlarda ise askerî otoritelerin ordu kadar değirmen ve madenlere de hâkim olması gerekiyordu. İşçilerle çiftçiler hem asker kaynağının önemli bir bölümünü teşkil ediyor hem de orduya iâşe ve silah üretilmesini sağlıyorlardı.⁴⁷⁶ Balkan Savaşları’na katılan devletlerin ekonomik kaynakları sınırlı olmasına rağmen bu kaynakların büyük bir kısmı savaşa aktarılmıştır.⁴⁷⁷

Topyekûn savaşta kamusal alan ile özel alan ayrımı ortadan kaldırılarak bütün toplum tek vücut gibi birlik içinde hareket ettirilmeye çalışılır.⁴⁷⁸ Kamu–özel, asker–sivil ve iç–dış ayrımlarının erozyonu, savaş ve barış kavramlarının ayrımına dair soruları da beraberinde getirmiştir.⁴⁷⁹ Balkan Savaşları, düşmanın kültürüne ve sivillere saldırıların yaşandığı, ulusal özgürlüğün söylem ve haklılık iddiasıyla benimsendiği ve bütün bunların modern teknoloji ile bir arada olduğu tipik 20. yüzyıl savaşıydı.⁴⁸⁰ Balkan Savaşları’nda kablosuz telgraf haberleşmesi ve savaş uçakları gibi modern teknoloji ürünleri kullanılmış ve bunlar büyük

⁴⁷¹ McMillan, *War*, 40.

⁴⁷² Centeno, *Limited War...*, 83.

⁴⁷³ Bloxham ve diğerleri, *Europe in the world...*, 37.

⁴⁷⁴ Centeno, *Limited War...*, 83.

⁴⁷⁵ Mary Kaldor, *New and Old Wars*, Polity Press, 2012, 27.

⁴⁷⁶ Alec Campbell, “Where Do All Soldiers Go? Veterans and the Politics of Demobilization”, Diane E. Davis ve Anthony W. Pereira (Ed.), *Irregular Armed Forces and Their Role in Politics and State Formation* içinde (96-117), New York: Cambridge University Press, 2003, 101.

⁴⁷⁷ Ginio, *Osmanlı Yenilgi Kültürü...*, 23.

⁴⁷⁸ Kaldor, *a.g.e.*, 27.

⁴⁷⁹ Kaldor, *a.g.e.*, 31.

⁴⁸⁰ Kramer, *a.g.e.*, 135.

askerî kayıplara neden olmuştur.⁴⁸¹ Savaş uçağı ilk kez Bulgarlar tarafından Çatalca Cephesi’nde kullanılmıştır. Askerler ve siviller modern savaş yönteminden olumsuz etkilenmiş fakat modern altyapının sağlaması gereken sağlık önlemlerinden yararlanamamışlardır.⁴⁸² Silahlara astronomik düzeyde yüksek paralar harcadıktan sonra, Balkan devletleri savaş alanlarında uygun tıbbî olanaklar meydana getirecek kaynaklardan yoksun kalmışlardır.⁴⁸³ Siyasî seçkinler yönettikleri devletlerin askerî bakımdan caydırıcılık gücünü ispatlamaya öncelik vermişlerdir. Askerî saldırılara meşruluk kazandırmanın yolu ulusal haklılık söyleminden geçmekteydi. Devlet olarak mevcudiyetlerini garantilemek için ulus inşası kaygılarıyla savaşa girişmişlerdir.

Balkan Savaşları’nda sivillere yapılan saldırılar, ulusal özgürlüğü haklılaştırmaya yönelik söylemler, düşmanın şeytanlaştırılması ve kültürel vandalizm içeren kasıtlı eylemler yapılmıştır.⁴⁸⁴ 20. yüzyılda topyekûn savaş mezalim propagandasını da içermekteydi. Bu türden propagandalar düşmanın şeytanlaştırılmasında önemli bir role sahipti. Balkan devletlerinde “yerel” düşmanların ötekileştirilmesinde ve etiketlenmesinde mezalim propagandası etkili olarak kullanılmıştır.⁴⁸⁵ Bu propagandalar ulus inşası kaygılarının bir yansımasıdır. Aynı zamanda, önceki dönemlerdeki isyan hareketlerinde olduğu gibi, Avrupa kamuoyunun gözünde ulus devlet olarak meşruluk kazanma arayışlarıdır.

19. yüzyılda bağımsız Balkan devletlerinin teşkili Batı etkisinin Balkanlarda sona erdiği anlamına gelmiyordu. 19. yüzyıl Batı etkisinin yalnızca Balkanlarda değil küresel düzeyde de zirve noktasıydı. Avrupa’nın yayılmacılığı, etkisi ve dinamizmi rakipsiz boyuttaydı. Balkan Savaşları’na katılan her bir devletin düvel-i muazzama arasında koruyucuları ve düşmanları vardı. Avrupa devletleri Balkan politikalarıyla birbirlerinin siyasetlerini dengeliyorlardı. Örneğin, Habsburglar Rusya ile kurduğu iyi ilişkilere zarar vermemek için bu devletin koruyuculuğunu üstlendiği Sırbistan’ı ilhak etme hedefini açık etmeyip, gizli bir ajanda olarak tutuyordu. Benzer şekilde Rusya, Balkan Savaşları esnasında Bulgaristan’ın diğer Balkan devletleri aleyhine orantısız olarak güçlenmesini önlemeye yönelik siyasî girişimlerde bulunacaktı. Yunanistan Krallığı ise İngiliz ve Fransızların Osmanlı İmparatorluğu’na karşı kullandığı vekil kuvvet durumuna düşmüştü. Dömeke Harbi

⁴⁸¹ McMillan, *War*, 47.

⁴⁸² Kramer, *a.g.e.*, 135.

⁴⁸³ Despot, *a.g.e.*, 203.

⁴⁸⁴ McMillan, *War*, 47.

⁴⁸⁵ Y. Doğan Çetinkaya, “Atrocity Propaganda and the Nationalization of the Masses in the Ottoman Empire during the Balkan Wars (1912–13)”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol.46, No.4, (Kasım 2014), 761.

sonrasında ve Osmanlı ülkesindeki gayrimüslimler için reform yapılmasına yönelik baskılarda bu durum gözle görülür hâle gelmişti. Ancak bu gelişmeler Balkan devletlerinin bağımsız biçimde siyasî ve ekonomik politikalar izlemelerini engellemiştir. Avrupa devletlerinin izledikleri Balkan siyasetleri, yarımada'daki ulus devletleri müstemleke ülkeler hâline getirmiştir.

Yeni Balkan devletleri askerî harcamalar, zenginleşen bürokrasileri ve demiryolu vd. yapılanma faaliyetleri nedeniyle dış borç batağına girmişlerdir. 1914'te Bulgaristan'ın kamu borcu 850 milyon frank, Sırbistan'ınki 903 milyon frank, Yunanistan'ınki 1 milyar 250 milyon franga ulaşmıştı. Romanya'nınki ise 1 milyar 700 milyon frank idi.⁴⁸⁶ Üzerlerine aldıkları büyük çaplı borç yükleri onları bu suretle Avrupalı devletlerin müstemlekesi hâline getirmiştir. Bunun sonucunda Balkan devletleri içeride vergi oranlarını artırmak durumunda kalmıştır. Ekonomik güçlükler altında ezilen köylülerden oluşan halk kitlelerini de ulus inşası ve askerî istihkâm politikası vasıtasıyla devlete sadık kalmaya teşvik etmişlerdir. Ancak milliyetçiliğin hâlâ seçkinlere özgü bir ideoloji olarak kaldığı Balkan devletlerinde köylü halkın sadakatini başkentlere tâbi kılmak mümkün olmamıştır.

Yunanistan, Arnavutluk ve Karadağ gibi küçük ülkelerden ABD ve İngiliz dominyonlarına göçler yaşanmıştır. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere bu devletler malî ve ekonomik açıdan zorluklar içerisindeydi ve göçler bu durumun bir sonucuydu. Bu devletlerde orduların etkinliği ise devlet aygıtından ziyade paramiliterlerin gücünden kaynaklanmaktaydı. Karadağ'ın nizamî bir millî ordusu dahi yoktu. Askerlerinin talimini Rus subaylar üstlenmişti. 1912'de Karadağlı gücü kuvveti yerinde erkek nüfusun üçte birinin ülkelerini daimî olarak terk ettikleri tahmin edilmektedir. Buna karşın Sırbistan ve Bulgaristan'da göç oranı daha düşüktü. Çünkü bu ülkelerde köylünün toprak dağılımı nispeten eşitti. Bu koşullar altında Balkan devletleri modernleşme ve merkezîleşme süreçlerini her açıdan tecrübe etmişlerdir. Bu süreçleri Osmanlı sonrası Avrupa tarzında bürokrasilerle, ordu ile vb. gelişmelerle gerçekleştirebilmişlerdir. Ancak Avrupa bu türden gelişmeleri ekonomik gelişmelere paralel olarak ilerletebilmişti ve bu sayede Avrupa devletlerinin vatandaşları devlete aidiyette sorun yaşamıyordu.⁴⁸⁷ Avrupalı büyük devletlerde milliyetçilik sanayileşme ve şehirleşme sonucunda yayılmıştı. Nüfusun çoğunluğunu köylülerin teşkil ettiği Balkan ülkelerinde ise milliyetçilik devletlerin

⁴⁸⁶ L. S. Stavrianos, "The Influence of the West on the Balkans" Charles Jelavich ve Barbara Jelavich (Ed.), *Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century* içinde (184-226), University of California Press, 1963, 203.

⁴⁸⁷ Stavrianos, *The Influence of the West...*, 206-207.

güdümünde yayılmıştır. Balkan devletlerinin malî ve ekonomik kaynakları da sınırlıydı ve idarî bakımdan yetersiz yönetimler altındaki yeni Balkan devletlerinde halkın iktisadî hayata katkı yapabilmesi mümkün görünmüyordu. Bu durumda köylüler ağır vergi yükü altında ezilmişler ve devletlerinden çok az karşılık görmüşlerdir. Köylüler ağır askerlik hizmetine alınmışlar ve yol ve istihkâmlarda zorla çalışmaya tâbi tutulmuşlardır. Köylülerin seferber edilmesine yönelik idarî kararlar ulus inşasına yönelik askerî güçlendirme politikalarının bir yansımasıdır.⁴⁸⁸ Milliyetçiliğin devlet güdümünde yayıldığı Balkan devletlerinde milliyetçi hedefler uğruna askerî yatırımlara ağırlık verilmiştir. Bir yandan milliyetçi söylemlerle halkın savaş için seferberliği sağlanırken diğer yandan devlet bütçesinin büyük bölümü askerî harcamalara ayrılmıştır. Bu devletlerde askerî merciler, anayasal veya siyasî yoldan yapılacak her türden kısıtlamaya da meydan okuyabilecek güce sahiptir.⁴⁸⁹

Askerî diktatörlük rejimi resmî olarak tesis edilmese dahi askerî idarenin etkili bir siyasî otorite türü olduğu göz önünde bulundurulduğunda Balkan Savaşları gibi paramilitarizmin etkin olduğu topyekûn savaşlar modern devletlerin kurumsal açıdan temellerinin atılmasını sağlamakta ve devlet inşası sürecine yardımcı olmaktadır.⁴⁹⁰ Devletin modernleşme süreci idarenin daha bürokratik hâle gelmesiyle mümkün olmaktadır. İdarenin rasyonelleşmesi anlamına gelen bürokratikleşme, askerî alandaki düzen ile başa baş giden bir süreçtir.⁴⁹¹ Topyekûn savaşta askerî idarenin ön plâna çıkması, ülkedeki insanî ve malî kaynakların seferber edilmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda bölgesel kimlik ve aidiyetlerin gitgide silinmesiyle birlikte merkezî otoriteyi güçlendirmekte, ulus kavramının içinin doldurulmasını sağlamakta ve tebaadan vatandaşlığa geçişin simgesi hâline gelmektedir.⁴⁹² Böylece genel idarenin etki gücü artmakta ve iktidar gücünü merkeze doğru kanallı etmektedir. Devletin şiddet tekeli sağlamaştırmasının yolu diğer devletlerle yapılan silahlı mücadeleleri yürütebilmesine bağlıdır. Kaynakları seferber edecek bir düzeni devletin tesis etmesi ile birlikte devlet, iç ve dış düşmanlarına karşı üstün bir konuma gelmektedir.

Devlet iyi teşkil edilmiş bir orduya ordu da, milliyetçi ideolojiyi harekete geçiren uyumlu bir topluma ihtiyaç duymaktadır. Ancak toplumun heterojen yapıda olması hâlinde milliyetçi söylem seferberlik aşamasında tek başına yeterli olmamıştır. Bu durumda savaşın farklı işlevleri ön plâna çıkmaktadır. Savaş, yalnızca toplumu ve orduyu seferberliğe

⁴⁸⁸ Mylonas, *The Politics of Nation-Building*..., 7.

⁴⁸⁹ Hall, *The Balkan Wars*..., 13.

⁴⁹⁰ Öztan, *Devrimin Kimyası*..., 306.

⁴⁹¹ Stewart Clegg, "Bureaucracy", *The Cambridge Dictionary of Sociology*, New York: Cambridge University Press, 2006, 47.

⁴⁹² Centeno, *Limited War*..., 83.

hazırlamak için değil; –homojenleşme ve ulus inşasının bir parçası olarak– asimile edilmesi mümkün olmayanlara yönelik uygulanan etnik temizlik hareketlerinde de önemli bir rol oynamaktadır. Balkan Savaşları’nda idarî ve askerî yetkililerin etnik şiddet eylemlerine karşı soruşturma açmaktan geri durmalarındaki temel motivasyon, bu türden dışlayıcı ulus inşasına yönelik fiillerin, devletlerinin çıkarına olduğunu bilmeleridir. Dolayısıyla ulus inşası hâkim grupların devlete sadakatlerini garantilemekten ibaret olmamıştır. Asimilasyon ve etnik temizlik gibi dışlayıcı eylemler de ulus inşası kapsamında değerlendirilmektedir.⁴⁹³ Savaşlar, paramiliterlerin bu türden eylemleri hayata geçirebilmeleri için uygun ortamlar oluşturmuştur. Bu bakımdan savaş ortamından, nüfusun homojenleşmesi ve devlet otoritesini sağlamlaştırma yolunda etkili bir yöntem olarak yararlanılmıştır. Savaş hâli, toplumun dış düşmanlara karşı millî birlik ve beraberlik içinde hareket etmesini ve içerideki ulus dışı unsurlara düşmanlık beslemesini sağlamıştır.

Başta Bulgaristan olmak üzere Balkan ulus devletleri Osmanlı İmparatorluğu’na karşı savaş hazırlığı içerisindeydi. Devletleri yöneten seçkinler sınıfı da toplumlarını bu yönde kanallı etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Yeni kurulmuş Balkan devletlerinin meşruiyet sıkıntısı çeken seçkinleri, gerçek ya da hayalî düşmanlarına karşı toplumlarının duygularını başarılı şekilde manipüle edebilmişlerdir. Topyekûn savaşın sağladığı toptan seferberlik hâli siyasî seçkinlerin söylemlerini güçlendirmektedir. Özellikle antidemokratik ve dış destek alan devletlerde devlet destekli milliyetçiliğin etkili olması için savaş ortamına ihtiyaç duyulmuştur. Meşruluk sıkıntısı çeken devletler demokratik devletlere kıyasla daha çok savaş yanlısıdır. Öte yandan, paramiliter şiddeti de kapsayan siyasal şiddet, toplumda eşitsizliğin arttığı ve ekonominin, köylünün tarımsal faaliyetlerine dayandığı devletlerde yaygınlık göstermektedir.⁴⁹⁴ Paramiliter bir örgüt olan VMRO’nun siyasî propagandalarının, topraksız köylülere sunduğu reform vaatlerine dayandığını hatırlayalım. Balkan devletleri paramiliterlerin ön plânda olduğu bütün bu süreçlerin yoğun biçimde yaşandığı yapılar olagelmıştır. Bu devletlerin paramiliterleri kullanarak bunlarla şiddet tekeli paylaşımları yalnızca isyan dönemlerinde değil savaş ortamında da açık bir şekilde gün yüzüne çıkmıştır. Hem devletler hem de paramiliterler savaş vasıtasıyla toplumlarının gözünde meşruluk arayışına girişmişlerdir. Savaş vasıtasıyla paramiliterler ordunun takviye birlikleri olarak kullanılmış ve bu suretle merkezî iktidara meydan okumaları önlenmeye çalışılmıştır.

⁴⁹³ Mylonas, *The Politics of Nation-Building...*, 21-22.

⁴⁹⁴ Boix, *Civil wars and guerrilla warfare...*, 217.

19. yüzyılda Balkan devletlerinin tamamı yarı mutlakiyetçi yapılardı. Eski dönemlerdeki krallık yapılarına benzemeseler bile modern devletin gereklerini tam anlamıyla yerine getirememişlerdir. Halklarının gözünde devletin meşruiyetinin artırılması amacıyla bir dizi tepeden inme projeler uygulanarak farklı toplumların bir araya getirildiği garnizon devletleri olarak örgütlenmişlerdi. Milliyetçilik bu devletlerde orduyu düzen ve disiplin altında tutmak ve askerlerin hareket ve davranışlarını düzeltmek amacıyla kullanılan başlıca motivasyon kaynağıydı. Ancak bu devletlerde asker alma sistemi Osmanlı ordusunda olduğu gibi bütün etnisiteleri nizamî orduya dahil etme yönünde işlememiştir. Ordu hâkim etnik gruptan teşkil edilmiştir ve ulus dışı unsurlar orduya dahil edilmemiştir. Balkan devletlerinin orduları Batı Avrupa devletleri örnek alınarak oluşturulmuştu ve bu devletlerden getirilen askerî uzman ve danışmanlar sayesinde büyük askerî güçler hâline gelmişlerdi.⁴⁹⁵ Savaş seferberliği ise bu süreçleri hızlandıran katalizör işlevi görmüştür. Kısacası, Balkan devletlerinin, ulusal homojenleşme yolunda kasıtlı olarak savaşlara giriştikleri anlaşılmaktadır.

Ulus inşası kapsamında askerî güçlendirme politikaları yürütülürken paramiliterlere de ihtiyaç duyulmuştur. Paramiliterler eliyle etnik homojenleşme projeleri uygulanmış ve ulusal bütünleşme temin edilmeye çalışılmıştır. Balkan Savaşları, intikam söylemleri ve askerî teknolojilerin yanı sıra, paramiliter şiddetin yayılması sonucunda topyekûn savaşa dönüşmüştür. Paramiliterlerin II. Meşrutiyet döneminde ulus devletlerle eklemlenmesi bu aşamada dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bulgar, Sırp ve Yunan paramiliterlerinin devlet kontrolünden uzaklaştıkları dönemlerde topyekûn savaşı mümkün kılan siyasî ortam oluşmamış ve ulus devletlerle paramiliterleri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı küçük çaplı devrimlerle ve terör saldırıları vasıtasıyla mücadele sürdürmekle yetinmişlerdi. Asıl amaçları olan ve yukarıda devrimci örgütlerin ve Sofya hükümetlerinin komplolarında gördüğümüz üzere, “Osmanlı’yı savaşarak Balkanlardan atmak” yönündeki gizli gündemleri için uygun ortam mevcut değildi. Paramiliterlerin büsbütün devlet kontrolüne girmesiyle birlikte devlet ve paramiliterler eş zamanlı ve daha sistematik bir biçimde ulusal konsolidasyon programlarını hayata geçirebilmişlerdir. Bu programların nihaî sonucu topyekûn savaş olmuştur. Balkan Savaşları esnasında Balkan İttifakı’nı oluşturan ulus devletlerin her biri Müslümanlara karşı dışlayıcı ulus inşası politikaları izlemişlerdir.⁴⁹⁶ Topyekûn savaş ortamında paramiliterlerin “etnik temizlik” tanımlamasına uygun düşen eylemleri karşısında idarî ve askerî yetkililer ulus inşası kaygılarıyla soruşturma yapmaktan kaçınmışlardır.

⁴⁹⁵ Ginio, *Osmanlı Yenilgi Kültürü...*, 57.

⁴⁹⁶ Mylonas, *The Politics of Nation-Building...*, 66.

Balkan Savaşları'nda kitlesel şiddet eylemleri ulus devletlerin etnik ve dinî aidiyet açısından ihtilafa düştükleri bölgelerde fiiliyata geçirilmiştir.⁴⁹⁷ Askerler ile siviller, paramiliterler ile siviller ve askerî cepheler ile yerleşim yerleri arasındaki ayrım Balkan Savaşları'nda ortadan kalkmış ve kitleler topyekûn hâlde savaşın unsurları hâline gelmişlerdir.

Topyekûn savaşlarda bütün ülke vatandaşları seferber olmaya davet edilmektedir. Ancak seferberlik söyleminin ve uygulamalarının halkta direnç oluşturma gibi istenmedik bir sonucu da doğabilirdi. Bunun önüne geçebilmek için devlet etkili direnç karşısında caydırıcı gücünü tekelleştirebilmeli ve ülke içinde güvenliği tesis ederek tebaasını silahtan arındırabilmelidir ki bu süreçler devlet inşasının bir boyutudur.⁴⁹⁸ Ancak Balkan ulus devletleri devlet inşasının tam olarak gerçekleşmediği devletlerdi. Çünkü tanımı gereği devlet inşasında zor gücüne öncelik verilmemekte ve kurumlar belirli bir bölge üzerindeki hâkim siyasî aktörler öncülüğünde anayasa ile tesis edilmektedir.⁴⁹⁹ Balkan ulus devletleri anayasal süreçlerden ziyade devrimlerin ve savaşların sonucunda kurulmuş olan yapılardır. Devrimci hareketler bu devletlerin kurulduğu yıllarda siyasî ve toplumsal yaşama damgasını vurmuştur. Bu süreçlerin yoğun olarak yaşandığı Bulgaristan'da siyasî seçkinler kendi vatandaşlarının dahi VMRO'ya üye olmasına engel olamamıştır.⁵⁰⁰ Devrimsel gelişmeler ülke siyasetine yön vermiştir. Devrimlerin sonuçsuz kalması ve savaşların kaybedilmesi durumunda vatandaşlık kazanımları anlamsız hâle gelmektedir. Savaşın sona ermesiyle birlikte yaşanan siyasî ve ekonomik krizler de son bulmaktadır ancak vaat edilen vatandaşlık hakları yönetenler ile yönetilenler arasında çatışma çıkmasına neden olmaktadır. Nitekim I. Balkan Savaşı sonucunda Bulgaristan'da elde edilen kazanımların yetersiz görülmesi de ülke içinde siyasî krize neden olacaktı. İleride bu tür krizler yaşanmaması adına izlenen politikalar, Balkan Savaşları'nı yarımada'daki ulus devletler için ulusal açıdan varoluş mücadelesi hâline getirmiştir. Bir başka deyişle, Balkan devletlerinin izledikleri yayılcı siyaset, Balkan Savaşı'nın topyekûn savaşa evrilmesine neden olmuştur.

20. yüzyılın ilk on yılında Balkanlardaki devletler pek çok konuda ihtilafa düşmüşlerdir. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki hâkimiyetine son verme noktasında mutabık olabilmişlerdir. Ancak ganimetin paylaşımına dair anlaşmazlık ve Osmanlı ordusuna duyulan korku onları savaş yönünde hareket etmekten

⁴⁹⁷ Edvin Pezo, "Violence, Forced Migration, and Population Policies during and after the Balkan Wars (1912–14)", Katrin Boeckh ve Sabine Rutar (Ed.), *The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory* içinde (57-80), Cham: Palgrave Macmillan, 2016, 60.

⁴⁹⁸ Campbell, *Where Do All Soldiers Go?*..., 96.

⁴⁹⁹ Kersting, "Nation Building", 1647.

⁵⁰⁰ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl*, 98.

alıkoymaktaydı.⁵⁰¹ Makedonya vilayetlerine sınırı olan üç devlet de burayı tamamıyla ilhak etmeyi amaç edinmişti. Bu devletler Balkan ittifakı görüşmelerinde dahi Makedonya'nın paylaşımına dair kararlar almaktan imtina edeceklerdi. Düvel-i muazzamanın Balkanlarda kurduğu dengeye benzer şekilde küçük devletler de Makedonya üzerinden birbirlerinin siyasetlerini dengeliyorlardı. Makedonya'yı ilhak etmek üzere girişilen 1897 Osmanlı–Yunan Savaşı ve İinden İsyanı gibi girişimler hezimetle sonuçlanmıştı. Balkanlardaki son savaş olan Osmanlı–Yunan Savaşı'nda Osmanlı ordusu Yunanistan'a karşı zorlanmaksızın galip gelmişti.

Balkan ittifakının tesisi Rusya'nın girişimleri sayesinde olmuştur. Rusya aynı zamanda 1909'da İtalya ile, Balkanlarda işbirliği yapacaklarına dair antlaşmaya varmıştı. Bulgaristan, Bâb-ı Âlî aleyhine bir antlaşma vasıtasıyla Makedonya'nın otonomisini 1908 Devrimi öncesinden beri arzulamaktaydı. “Otonom Makedonya” Yunanistan açısından ‘kötünün iyisi’ mahiyetinde bir sonuç olurdu. Yunan hükûmetinin nihaî amacı da bölgeyi kendi lehine ilhak etmektir. Sırbistan ise Makedonya'nın otonomisine karşıydı; bunun yerine Makedonya'nın bölünmesine yönelik bir antlaşmadan yanaydı. Habsburgların tehdidi altındaki Sırbistan, sınırlarını koruyabilmek amacıyla diğer devletlerle antlaşma yapmak zorundaydı.

II. Meşrutiyet döneminde yaşanan birtakım gelişmeler Balkan devletlerinin ortak hareket etmelerinin önünü açacaktır. Hâlihazırda İttihadçıların Türkçü politikalarına gerekçe olarak bütün ulus devletler ve paramiliterler 1910 yılı itibariyle çete savaşlarına başlamışlardı. Başta Bulgaristan olmak üzere Balkanlı devletler yaklaşan bir savaşa hazırlanıyorlardı. Çete savaşlarının yanı sıra 1911–1912 yıllarına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu için bitmek bilmeyen savaşlar dönemi başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu topyekûn savaşın zorluklarıyla ilk kez I. Dünya Savaşı'nda tanışmış değildir. Osmanlı ordusu henüz 1911–1912 yılları itibariyle birden fazla cepheye hem millî ordulara hem de düzensiz birliklere karşı mücadele etmek durumunda kalmıştır. Trablusgarp Savaşı'nda İtalyan ordusuna karşı zabıtların örgütlediği yerel aşiret milisleri savaştırılmıştır. Yemen'deki isyana karşı da düzenli ordu dağlık arazide düzensiz savaş yürüten Arap savaşçılarına karşı zor durumda kalmıştır. Yemen'de 1911–1912 yıllarında gerçekleşen isyana İtalyanlar askerî açıdan destek vermişlerdir.⁵⁰² Balkan Savaşları bu koşullar altında

⁵⁰¹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Yasemin Saner Gönen (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, 157.

⁵⁰² Emrence, *a.g.e.*, 87.

patlak vermiştir. Balkan devletleri hükûmetlerinin bu olup bitenleri fırsat bildiği de bir gerçektir.

Mart 1911’de Sırbistan ve Bulgaristan, Sırp tarafının girişimiyle bir ittifak yapmıştır. Bu ittifak resmîyette savunma nitelikliydi ancak esas itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlardaki hâkimiyetini sonlandırmayı hedeflemekteydi.⁵⁰³ 13 Mart 1912 tarihinde Sırbistan bir karşılıklı savunma antlaşması daha imzaladı. Bu antlaşmanın özü Makedonya’nın bölüşülmesiydi. Antlaşmanın gizli maddelerine göre, Şar Dağları’nın kuzeyi Sırpların, Struma Nehri doğusu ilâ Rodop Dağları ise Bulgaristan’ın olacaktı. Ancak Makedonya ile ilgili belirli bir anlaşma yoktu. Bu noktada bütün devletlerin de maksimalist emelleri olduğu kesindi. Söz konusu antlaşmaya göre Bulgaristan 200 bin, Sırbistan ise 150 bin asker temin etmeyi kabul etti. 100 biner asker Makedonya’daki cephelerde kullanılacaktı.⁵⁰⁴ Mart 1911’deki Sırp–Bulgar savunma antlaşmasına çok benzer bir antlaşmaya Mayıs 1912’de Yunanistan ile Bulgaristan arasında varıldı.⁵⁰⁵

1911–1912 yıllarında Eksarhlık ile Patriklik arasındaki sürtüşmelere son verilmiştir. Bundan böyle “ortak düşmanları” Osmanlı İmparatorluğu’ydu. Önceki antlaşmadaki ayrıntılardan farklı olarak Bulgaristan–Yunanistan antlaşması basit bir savunma antlaşması özelliği taşıyordu. Bulgar hükûmeti otonom Makedonya onayını Yunanistan’dan alamayacaktı. Ayrıca her ikisi de Selânik’i istiyordu. Sonuçta bu iki devlet arasında Makedonya’nın adının dahi geçmediği bu antlaşma imza altına alındı.⁵⁰⁶ Makedonya’da paramiliterlerin etkin olmaları, ulus devletlerin dış ilişkilerine etki etmiştir. Paramiliterlerle devlet gücünü paylaşan hükûmetler, Makedonya üzerinde resmî olarak iddiada bulunamamışlardır. Nitekim Karadağ açısından bu bakımdan farklı bir durum göze çarpmaktadır. Diğer ulus devletler gibi taşeron güçlerden yoksun olan Karadağ ile yapılan diplomatik antlaşmalarınsa sembolik düzeyde kaldığı görülmektedir.

Karadağ ve Sırbistan, Ekim başında bir ittifak yaptılar.⁵⁰⁷ Son antlaşma, Sırp ve Bulgarlar ilâ Karadağ arasında yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’na karşı en küçük Balkanlı devletin savaşı başlatması sembolik açıdan önemliydi. Ancak Rusya ve Avusturya imparatorluklarının her ikisi de esasında Balkanlarda böyle bir savaşa taraftar değildirler. İki rakip imparatorluk da Balkan devletlerine uyarılarda bulunmuştur. Ne var ki savaşı

⁵⁰³ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, 157.

⁵⁰⁴ Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *Balkan National States...*, 217.

⁵⁰⁵ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, 158.

⁵⁰⁶ Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *Balkan National States...*, 217.

⁵⁰⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, 158.

çıkarlarına uygun bulan küçük devletler savaşı başlatacaklardır. Öte yandan, Avusturya ile Rusya haricindeki büyük güçlerin de Osmanlı'ya karşı Balkan ittifakını çıkarlarına uygun buldukları anlaşılmaktadır. Talat Paşa'ya göre, o günkü Üçlü İtilaf bloğu (İngiltere, Fransa ve İtalya), Üçlü İttifak (Osmanlı, Avusturya–Macaristan ve II. Alman İmparatorluğu) karşısında bir kuvvet oluşturacağını umdukları Balkan ittifakını engellemek yolunda bir hamle yapmamışlardır.⁵⁰⁸ Üstelik, Fransız yetkililer Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşı'ndaki hezimetini, "Fransız askerî modelinin Alman modeline üstün gelmesi" şeklinde yorumlamışlardır. Sırp yetkililer de benzer bir siyasî söylem geliştirerek, Balkan Savaşı'nda "Alman prestijinin sarsıldığı ve dolayısıyla rakip olarak gördükleri Viyana'nın da Balkanlardaki konumu için bir tehdit olduğu," değerlendirmesinde bulunmuşlardır.⁵⁰⁹ Dolayısıyla devletler arası bloklaşmalar Balkan Savaşları'nda bölge üzerinden birbirlerinin siyasetini dengeleyen üçüncü tarafların çekimser kalmasına neden olmuştur.

Savaşı tetikleyecek olan Balkan ittifakının yolunu açan Sırp-Bulgar işbirliğinin imzalanması, Rusya açısından da beklenmedik bir durum olmuştur. Ekim 1912'de tesis edilen bu Balkan ittifakının kurulması düvel-i muazzamanın kontrolü dışında gelişen bir olaydır. Bu gelişmeler olup biterken Rusya ise diplomasi sınırları dışında hareket etmemiştir. Sırbistan'ın toprak iddiaları ve Adriyatik'e çıkma arzusu desteklenmeyecektir.⁵¹⁰ Rusya, ne Avusturya'nın ne de Bulgaristan'ın bölgede egemen güç olmasını istiyordu. Bulgaristan'ın Makedonya'yı tamamıyla ilhak etmeye yönelik siyasetini kontrol altına almak adına 13 Mart 1912'de Bulgar–Sırp; 29 Mart 1912'de Bulgar–Yunan antlaşmasında ve Karadağ'ın diğer güçlerle yaptığı işbirliği antlaşmalarında önemli rol oynamıştır. Rusya yetkilileri, savaşın sonunda ortaya çıkan vaziyeti ise Slav zaferi olarak kabul etmişlerdir.

Bunlar olup biterken Osmanlı–İtalyan Savaşı'nın gidişatı imparatorluğun siyasal ve askerî açıdan zayıf görünmesine neden olmuş ve böylece Balkan devletleri harekete geçirmek için cesaret bulmuşlardı. 2 Ekim 1912'de müttefik Balkan devletleri (Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Bulgaristan) Bâb-ı Âlî'ye Makedonya'da yabancı denetimi altında geniş çaplı ıslahat isteğinde bulunan müşterek bir ultimatoma gönderdiler. Aynı zamanda bir taraftan da savaş için seferberliğe giriştiler.⁵¹¹ 13 Ekim'de Bulgar, Sırp, Yunan hükûmetleri ortak bir notayla Makedonya'ya tam özerklik verilmesi, yönetime Belçikalı ya da İsviçreli bir valinin atanması, Belçikalı veya İsviçreli bir komutan yönetiminde bölgeye özel bağımsız

⁵⁰⁸ Talât Paşa'nın Anıları, 20.

⁵⁰⁹ Ahmad, *Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi...*, 40.

⁵¹⁰ Kramer, *a.g.e.*, 110.

⁵¹¹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 158.

bir kolluk gücü oluşturulması ve kolluk güçlerinde yerel Hristiyan vatandaşlarının görev almasını içeren taleplerini Osmanlı idaresine bildirdiler. Bölgeye Müslümanların yerleştirilerek Makedonya'nın etnik yapısının değiştirilmemesi de talepler arasındaydı. Balkan devletleri verdikleri notada bu reformları denetlemekle yükümlü ve Sadaret makamının da üstünde yer alacak bir "yüksek konsey" oluşturulmasını istiyorlardı; bu yüksek konsey eşit sayıda Müslüman ve Hristiyan üyeden oluşacaktı.⁵¹² Osmanlı hükûmeti daha önce onaylamış olduğu bütün ıslahatları uygulamaya hazır olduğunu bildirdi ve ulti-matom ile ima edilen, devlet olarak egemenliğinden bir biçimde feragat etme yönündeki teklifi reddetti.

Bunun üzerine ilkin Karadağ 5 Ekim'de savaş ilan etmiş, ardından diğer müttefikler de onu izlemiştir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere düvel-i muazzamayı temsil edenlerin hiçbiri savaşı desteklemiyordu ancak savaşı durdurma noktasında etkide bulunamayacak derecede anlaşmazlık içerisindeydiler. Öte yandan, düvel-i muazzamayı temsil eden devletler Osmanlı ordularının kendisinden kopan küçük Balkan ülkelerinin orduları karşısında mağlup olmayacağından emindi.⁵¹³ Balkanlı müttefiklerse ortaklaşa bir askerî harekât plânı benimsemiş değillerdi. Eylül ayında Serasker Ahmed İzzet Paşa tarafından hazırlanmış olan plâna göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarındaki ordusu iki gruba ayrılmıştı. Doğuda 183 bin kişiden oluşan bir kuvvet ve 70 bin kişilik Edirne garnizonu vardı. Batıya ayrılan kuvvette ise 156 bin asker mevcuttu. Doğuda toptan bir şekilde hücum edilmesi; batıda ise, Trakya'ya saldırıyı plânlayan Bulgar kuvveti bertaraf edilene kadar savunma savaşı yapılması öngörülmüştü.⁵¹⁴ Ancak Harbiye Nazırı Nâzım Paşa bu plânların yabancısıydı ve plânları hazırlamış olan Ahmed İzzet Paşa ise o günlerde Yemen'de vazifeliydi.⁵¹⁵ Son anda revize edile plâna göre, hem doğu hem de batı ordularının hücum etmesi yönünde karar alındı. Bu yüzden Osmanlı ordusu Sırp ve Bulgarlarla aynı anda savaşmak durumunda kalacak ve bozguna uğrayacaktı. III. Ordu Komutanı Mahmud Muhtar Paşa'nın yanında kurmay subay sıfatıyla bulunan Gustav von Hochwächter, Doğu Ordusu'nun yığınak hattının batıya doğru fazla yayılmış ve genişlemiş vaziyette olduğunu ifade etmektedir. Hochwächter'e göre, böylesi büyük bir ordunun seferberliği uzun süreceği için yığılma ve yayılma harekâtı tamamlanana kadar Çatalca hattında kalınması lazım

⁵¹² Aykut Kansu, *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi, 1908–1913*, Selda Somuncuoğlu (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, 426.

⁵¹³ Ahmad, *Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi...*, 35-36.

⁵¹⁴ Andrew Rossos, *Russia and the Balkans: Inter-Balkan Rivalries and Russian Foreign Policy, 1908–1914*, Toronto: University of Toronto Press, 2018, 79-80.

⁵¹⁵ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 158.

geliyordu.⁵¹⁶ İlk savaştaki plânlama hataları ve kararsızlıklar Osmanlı İmparatorluğu'nun hızlı ve kesin mağlubiyetinde belirleyici olmuştur.

18 Ekim 1912'ye gelindiğinde Bulgar orduları üç cepheden harekete geçti. Daha savaşın ilk haftasında Osmanlı ordusu Mustafapaşa, Gerkenli, Süloğlu ve Erikler mevkillerinde ağır yenilgilere uğradı. Bulgar birinci ordusu en batıdan ilerliyordu. İkinci ordunun hedefi doğrudan Edirne'yi kuşatmaktı. Üçüncü ordu ise Tırnova'yı geçerek 20 Ekim günü Kırkkilise önlerine ulaştı.⁵¹⁷ Osmanlı kurmay heyetinin belli bir plân çerçevesinde orduyu komuta edemediği sıcak savaş aşamasında hangi mevkillerde saldırı yahut savunma savaşı yapılacağı noktasında ihtilaflar söz konusuydu.⁵¹⁸ Hat savunması yerine âni kararlarla saldırılarda bulunulması sonucunda ordu hezimetler yaşadı ve dağınık biçimde geri çekildi.⁵¹⁹ Bu vaziyette Bulgarlar 24 Ekim günü Kırkkilise'yi işgal etme fırsatını buldu. Toplu geri çekilme hareketi aynı zamanda Bulgar ikinci ordusuna Edirne'yi kuşatma imkânını da sağladı.⁵²⁰ Savaşın bitkinliği içerisindeki Bulgar üçüncü ordusu da Kırkkilise'yi ele geçirmiş olmanın rahatlığı içerisindeydi ve 23 Ekim itibarıyla Vize–Lüleburgaz hattına doğru geri çekilmekte olan Osmanlı birliklerini takip etmedi. Bu durum Osmanlı ordusunun kısa bir süre için toparlanmasını sağladı ve Balkanlardaki doğu ordusunun komutanı Abdullah Paşa, Lüleburgaz–Pınarhisar hattında savunma düzeni teşkil etti.⁵²¹ Ekim ayının sonuna gelindiğinde ise Bulgarlar yeniden ileri harekâta başladılar dört gün süren şiddetli bir savaşın sonunda Lüleburgaz'ı zapt ettiler. Mağlup olan Osmanlı birlikleri ise panik içerisinde Çatalca hattına ulaşmaya dek düzensiz biçimde geri çekilmek durumunda kalmışlardır.⁵²² Bu aşamadan sonra takviye paramiliterlerle de desteklenen Bulgar ordusu birlikleri düzensiz savaşa girişmiş ve güneye doğru yönelerek denize kadar uzanan nahiye ve köyleri birer birer talan etmişlerdir. 5 Kasım günü Drama'yı ele geçirmişler ve paramiliterler Selânik–İstanbul demiryolu hattını tahrip etmişlerdir. Kasım sonuna gelindiğinde Dedeoğlu da Bulgarların kontrolüne geçmiştir. Öbür yandan, mağlup ettiği Osmanlı birliklerinden çok sayıda top ve silah da ele geçirmiş olan Bulgar ordusu Çatalca'ya doğru ileri harekâta geçti. Çatalca'ya çekilen Osmanlı birliklerini ise Abdullah Paşa burada yeniden düzene koyabildi. Ayrıca Başkomutan Vekili Nâzım Paşa'nın emrindeki 140 bin

⁵¹⁶ Hochwächter, a.g.e., 60.

⁵¹⁷ Ahmet Şimşirgil, *Kayı XI – Elveda*, 1. Basım, İstanbul: Timaş Yayınları, 48.

⁵¹⁸ Samih Nafiz Tansu, *Teşkilât-ı Mahsusa...*, 92-93.

⁵¹⁹ Hochwächter, a.g.e., 60.

⁵²⁰ Ginio, *Osmanlı Yenilgi Kültürü...*, 74, 79.

⁵²¹ Şimşirgil, a.g.e., 48.

⁵²² Samih Nafiz Tansu, *Teşkilât-ı Mahsusa...*, 92.

kişilik batı kuvveti de buraya kaydırıldı.⁵²³ Bulgarlar 17 Kasım itibariyle Çatalca Cephesi'ne saldırmaya başladı.⁵²⁴ Art arda kazandıkları çarpışmaların zafer sarhoşluğu içerisindeki Bulgarların nihaî hedefi İstanbul olmuştu. Burada top seslerinin İstanbul'dan bile işitildiği şiddetli bir savaş yaşandı.⁵²⁵ Ancak Bulgar ordusu, Çatalca'da Abdullah ve Nâzım Paşa'nın teşkil ettiği güçlü Osmanlı istihkâmını geçmeye muvaffak olamadı.⁵²⁶

Osmanlı ordusu batıda ise çoğunlukla Karadağlılarla ve Sırplarla mücadele etmiştir. Karadağ'ın en büyük hedefi İşkodra'yı ele geçirmektir. Prensleri Peter'in komutasındaki Karadağ güçleri 8 Ekim'de Yenipazar Sancağı üzerinden İşkodra yönünde bir harekâta girişmişlerdi. 9 Ekim günü herhangi bir mukavemetle karşılaşmaksızın Trabos bataryalarını aşarak İşkodra'ya kadar ilerlediler ve burada İşkodra Savaşı olarak anılan muharebeyi başlattılar. Bu sırada Yunan donanması Arnavutluk kıyılarını denizden abluka altına almıştı.⁵²⁷ Sırp birlikleri ise 19 Ekim günü Yenipazar'ı ele geçirdi. 30 Ekim'de bir zamanlar eski Sırp patrikliğinin merkezi olan İpek'i alma girişiminde bulundular. Bu durum Karadağlıları panikletmiş ve Karadağlılar, Sırplarla ortaklaşa hareket ettikleri görüntüsü vermek adına Yenipazar ve Kosova'daki başka muhtelif yerleşkelere doğru Sırplarla eş zamanlı harekâta girişmişlerdir. Diğer yandan, Ekim ayının ortalarında güneydeki Arnavutluk topraklarına doğru Karadağ-Sırp müttefik kuvvetleri harekât başlatmışlar ve bölgedeki Osmanlı yerleşkelerini işgal etmişlerdir.⁵²⁸ 18 Kasım'da Leş, 21 Kasım'da Resne, 28 Kasım'da Debre ile Draç ve 29 Kasım'da da Ohri ve Tiran müttefiklerin kontrolüne geçmiştir. Aynı gün Meclis-i Mebusan'ın eski üyelerinden İsmail Kemal Bey'in liderliğindeki Arnavut milliyetçileri savaşın getirdiği kaos ortamından yararlanarak Avlonya'da Arnavutluk'un bağımsızlığını ilân ettiler.⁵²⁹ Öte yandan, Sırp birliklerinin ele geçirdiği Pirlpe, Manastır ve Ohri gibi şehirler Eğri Palanka-Köprülü-Ohri hattının güneyine düşüyordu. Dolayısıyla Sırbistan savaş öncesi yapılan antlaşmanın sınırlarını aşmıştı. İşkodra'yı kuşatmış olan Karadağ güçlerinin başarı sağlayamaması, Sırbistan Kralı Nikola'yı ordularını buraya sevk etmeye zorladı.⁵³⁰ 3 Aralık'ta ağır toplarla desteklenmiş bir Sırp tümeni İşkodra kuşatmasına dahil edildi. Bu durumda İşkodra Savaşı daha şiddetli

⁵²³ Şimşirgil, *a.g.e.*, 49.

⁵²⁴ Mahmud Muhtar, *Balkan Harbi...*, 155.

⁵²⁵ Uzer, *a.g.e.*, 315.

⁵²⁶ Mahmud Muhtar, *Balkan Harbi...*, 165-166.

⁵²⁷ Ömer Seyfettin, *Balkan Harbi Hatıraları*, 74.

⁵²⁸ Rossos, *Russia and the Balkans...*, 80.

⁵²⁹ Şimşirgil, *a.g.e.*, 43.

⁵³⁰ Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *Balkan National States...*, 219.

koşullar altında devam etti ancak kale kumandanı Hasan Rıza Paşa yiyecek stoklarının azalmasına rağmen direnişinde ısrarlıydı.

Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı'nın batı ordusu Kosova, Manastır ve Selânik vilayetinin iç kesimlerinde Sırp, Yunan ve Bulgar ordularının üçüyle de mücadele etmişti. Günümüzdeki "Kuzey Makedonya" adlı ülkenin topraklarına karşılık gelen bu bölgenin kuzeyinde büyük bir Sırp ordusu ile, doğusunda iki Bulgar tümeni ile, güney ve güneybatısında ise Yunan ordusuyla savaşımlardır. Yunan ordusu her ne kadar denizde güçlü olsa da karada zayıftı. Osmanlı ordusuna karşı tek başına harekât gerçekleştirecek yetkinlikte olmayan Yunan kara orduları Üsküp ve Manastır'da Sırp ve Bulgarlarla birlikte hareket etmiştir.⁵³¹ Sırp orduları Osmanlı sınırından içeri girip 19–20 Ekim gecesi Üsküp ile İştîp arasında uzanan Ofçabolı ovasına gelince Osmanlı kuvvetleri karşı saldırıyla onları geri püskürtme girişiminde bulundu ancak muvaffak olamadı. Sırlar saldırılarına devam ettiler ve 23–24 Ekim'de Kumanova Savaşı olarak bilinen büyük bir muharebe vuku buldu.⁵³² Sırp kuvvetlerinin Osmanlı mevkiilerini tahrip etmeyi başardığı bu savaş da Osmanlı bozgunuyla neticelendi.⁵³³ Osmanlı ordusu Üsküp, İştîp ve Manastır'a doğru geri çekildi. Alelacele geri çekilmek durumunda kalan Osmanlı ordusunun bıraktığı bol miktarda cephanelik Sırların eline geçti ve Osmanlı ordusundaki Arnavutlar savaşı bırakıp dağıldılar. Dağınık biçimde çekilen Osmanlı askerleri Üsküp şehrinin kuzeyinde savunma hattı oluşturamadı ve şehrin sakinleri Sırp ordusuna Üsküp'ü teslim etmek durumunda kaldı.⁵³⁴ Bunlar olup biterken iki tümeden oluşan Bulgar ordusu da güneye doğru hareket etti ve ciddi bir dirençle karşılaşmaksızın İştîp'i, Ustrumca'yı ve Demirhisar'ı işgal etti. 1 Kasım gününe gelindiğinde Bulgar ordusu başkomutanı bu iki tümene Selânik şehrini Yunan ordusundan önce ele geçirme emri verdi.⁵³⁵ Kumanova Savaşı'ndan sonra Zeki Paşa'nın kumandası altındaki geri kalan birliklerse Manastır'ın kuzeyinde savunma hattı kurabildi. Ancak Kumanova Savaşı'ndan sonra kalan bütün Sırp ordusunu bir araya getiren Sırp veliaht prensi, Manastır'a doğru harekât emri vermişti. Burada 14 Kasım'da başlayan savaş dört gün devam etti ve nihayetinde Manastır da Sırların eline geçti.⁵³⁶

⁵³¹ Ömer Seyfettin, *Balkan Harbi Hatıraları*, 74.

⁵³² Rossos, *Russia and the Balkans...*, 81.

⁵³³ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 158.

⁵³⁴ Ginio, *Osmanlı Yenilgi Kültürü...*, 89.

⁵³⁵ Rossos, *Russia and the Balkans...*, 81.

⁵³⁶ Şimşirgil, *a.g.e.*, 45.

Yunanistan ordusunun, Veliht Prens Konstantin emrindeki büyük bir kısmı Teselya bölgesinin kuzeyine odaklanmıştı.⁵³⁷ Daha küçük bir kuvvet ise Yanya ve Selânik kesimine doğru harekât gerçekleştirecekti. Konstantin ordusu Ekim ayının sonuna doğru Sarantaporo Geçidi'nde ve Yenice hattında Osmanlı kuvvetlerini dağıtmış ve Selânik yolunu güvenceye almıştı.⁵³⁸ Yanya'ya doğru ilerleyen diğer cenah da 4 Kasım'da Preveze'de Osmanlı kuvvetlerini dağıtmıştı ve ileri harekâta devam ediyordu. Ancak Yanya'ya geldiklerinde şehri savunmakla görevli sayıca kendilerinden daha kalabalık olan Esad Paşa ordusu karşısında haftalar süren kuşatmaya rağmen herhangi bir başarı sağlayamadılar. Bu durumda Konstantin diğer cenahın komutanlığına getirildi. Emrindeki birlikleri de beraberinde Yanya'ya getiren veliaht prens saldırı emri verdiğinde kendilerinden daha kalabalık olan yeni orduya karşı şansları olmadığını anlayan Esad Paşa şehri teslim etmek durumunda kaldı.⁵³⁹ Yunan ordularının bundan böyle en önemli hedefi Selânik olmuştu. 8 Kasım'da küçük bir Bulgar ordusu da Selânik'e epeyce yaklaşmıştı ancak şehrin 10 kilometre yakınına geldiklerinde geç kaldıklarını anladılar.⁵⁴⁰ Konstantin daha önce gelmiş ve çeşitli sebeplerle daha öncesinde mühimmattan arındırılmış olan şehri sıcak savaşa gerek kalmaksızın teslim almıştı. Yukarıda ayrıntılarıyla izah edildiği üzere, Osmanlı ordusunda sayıca az asker istihdam edilebilmiş olması, I. Balkan Savaşı'nda hezimet yaşanmasında en büyük nedenlerden biridir. Toplamda 700 binden fazla askerden oluşan müttefik ordularına karşı Osmanlı İmparatorluğu 320 bin kişi ile savunma yapıyordu. Sadece Bulgar ordusu dahi Osmanlı tarafının toplam kuvvetlerinden sayıca fazlaydı. Donanma yönünden zayıf kalan Osmanlı ordusu deniz savaşında da etkili olamadı. Yunan donanması Osmanlı ordusunun takviye yapmasını denizden engellemektedir.⁵⁴¹ Dolayısıyla Osmanlı donanması Çanakkale Boğazı'nı aşıp, denize ulaşamadı. Rakip donanmanın paralize edilmesi sayesinde Yunan tarafı, İtalyan hâkimiyetinde bulunan Rodos ile On İki Ada haricindeki bütün Ege adalarını ele geçirebildi. Bu konuda Mahmud Şevket Paşa, Nisan 1913'te dönemin Maliye Nazırı Cavid Bey'e yazdığı mektupta, Osmanlı donanmasının yeterli seviyede olması hâlinde savaşın gidişatının değişeceğinden ve Ege Adaları ile Yanya'nın Osmanlı hâkimiyetinde tutulabileceğinden bahsetmektedir.⁵⁴²

⁵³⁷ Rossos, *Russia and the Balkans...*, 81.

⁵³⁸ Ginio, *Osmanlı Yenilgi Kültürü...*, 89.

⁵³⁹ Şimşirgil, *a.g.e.*, 53.

⁵⁴⁰ Schurman, *a.g.e.*, 65.

⁵⁴¹ Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *Balkan National States...*, 218-219.

⁵⁴² "Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın Cavid Bey'e Mektupları (Nisan 1913)"–Harbiye Nezareti Tahrîrât Dairesi Şifre Kalemi, Aktaran: Murat Bardakçı, *İttihadçı'nın Sandığı*, 2. Basım, İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş., 2023, 60.

Bulgarların Sırpların da yardımıyla kuşatmayı başardığı Edirne uzun bir süre direnmişti. Ancak Kasım 1912’ye gelindiğinde ümitsizlik havası bütün Osmanlı ordusuna hâkimdi. 3 Aralık 1912’de Bâb-ı Âlî ateşkesi kabul etti. Ateşkesin ve barış görüşmelerinin başlamasına rağmen diğer yandan Yanya, İşkodra ve Edirne kentlerine yönelik kuşatmalar da halihazırda devam etmekteydi.⁵⁴³ Balkan devletleri, ittifak antlaşmalarıyla belirlenen harekât bölgelerine uymadıkları gibi ateşkes antlaşmasını da dikkate almamışlardır. I. Balkan Savaşı’nın ilk aşamasında Sırplarla Karadağlılar arasında yaşanan rekabetin yanı sıra Bulgarlarla Yunanlılar arasında da diğerinin aleyhine daha fazla toprak kazanma yarışı söz konusuydu.⁵⁴⁴ Makedonya’nın doğusunda Ateşkes ilân edilmesinden on gün sonra biri savaşı devletin, diğeri büyük devletler arasında olmak üzere Londra’da iki diplomatik konferans toplandı. İkinci konferansta iki hususta anlaşmaya varıldı: İstanbul ve Boğazlar Osmanlılarda kalacaktı ve bağımsız yeni bir Arnavutluk devleti oluşturulacaktı.⁵⁴⁵ Bu konuda görünürdeki tek sorun, yeni Arnavutluk devletinin özerk mi yoksa tam bağımsız statüde mi olacağını ve sınırlarını tespit etmektir.⁵⁴⁶ Bunda esas olarak Avusturya ısrar etmişti, çünkü bu devletin en büyük siyasal hedefi Sırbistan’ın Adriyatik Denizi’ne bir çıkış yolu edinmesini önlemektir.⁵⁴⁷ Avusturya–Macaristan İmparatorluğu tarafı Sırpların denize erişmelerine müsaade etmeyeceklerine konferansta açıkça belirtmişti.⁵⁴⁸ Ancak bu konferanslarda tek bir anlaşma olmamış, Avrupa’daki toprak kazançlarının paylaşımı ve Makedonya ile Trakya’daki yeni sınırlar üzerinde ise hiçbir şekilde anlaşmaya varılamamıştı. Bu nedenle görüşmeler İstanbul’da 23 Ocak 1913’te silahlı bir hükûmet darbesi yapıldığı haberi Londra’ya ulaştığı sırada hemen hemen çıkmaza girmiş bulunuyordu.⁵⁴⁹ Bu darbenin Osmanlı tarafı açısından en büyük etkisi ateşkes döneminin sonunun tetiklenmiş olmasıdır.⁵⁵⁰

Malî güçlerini büyük ölçüde askerî istihkâm politikalarına sevk eden Balkan ulus devletlerinde halihazırda siyasal seçkinler tabakasını generaller işgal etmekteydi. Bâb-ı Âlî Baskını’yla birlikte topyekûn savaş koşullarında Osmanlı tarafında da asker kişiler hükûmet etmeye başlamışlardır. Söz konusu baskın hareketi Enver ve Talât Bey’in önderliğinde gerçekleşmiştir. Talât Bey’in Bâb-ı Âlî Baskını’nda “fedakârlık gösterdiği”ni hatıratında

⁵⁴³ Emrah Safa Gürkan, *Cumhuriyet’in 100 Günü – İnkılabın Ayak Sesleri*, 1. Basım, İstanbul: Can Sanat Yayınları A.Ş., 2023, 46.

⁵⁴⁴ Schurman, *a.g.e.*, 65.

⁵⁴⁵ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, 159.

⁵⁴⁶ Ginio, *Osmanlı Yenilgi Kültürü...*, 97-98.

⁵⁴⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, 159.

⁵⁴⁸ Despot, *a.g.e.*, 127.

⁵⁴⁹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, 159.

⁵⁵⁰ Despot, *a.g.e.*, 132.

ifade eden Hüseyin Cahid'e göre, "O, [Talât Bey] *politikayı bir amatör sıfatıyla yalnız yazı masasının başında yapmazdı, icabında eline tabancasını alarak sokağa çıkmasını da bilirdi.*"⁵⁵¹ Bu dönemde siyasal şiddette dönüm noktası 23 Ocak 1913 Bâb-ı Âlî Baskını ile birlikte yaşanmıştır. Darbenin başarıya ulaşmasını temin eden başlıca paramiliter unsur, olay esnasında Bâb-ı Âlî'yi kuşatmış olan fedailerdir. Enver Bey ile fedaileri Bâb-ı Âlî binası içerisine girerek silahlı çatışma başlatmışlar ve etrafa mermi yağdırmışlardır.⁵⁵² Olay esnasında Harbiye Nazırı Nâzım Paşa, Enver Bey'e eşlik eden 'namlı' bir fedai tarafından öldürülmüş ve darbenin nihaî sonucu olarak da Enver Bey, Sadrazam Kıbrıslı Kâmil Paşa'ya silah zoruyla görevinden el çektirmiştir. Devam eden aylarda İttihad ve Terakki Cemiyeti, gücünü artık sahne gerisinden kullanmayı bırakıp gitgide şiddete dayalı bir dikta rejimini imparatorluğa hâkim kılacaktır.⁵⁵³

28 Ocak 1913 günü Balkanlılar, üç haftadır cevap bekledikleri ve Bâb-ı Âlî Baskını umut kapılarını kapattığı için konferansa son verdiklerini Osmanlı temsilcisi Reşid Paşa'ya notayla bildirdiler. 30 Ocak'ta ise Bulgar başkomutanlığı üç gün sonra sona erecek olan mütarekeye son verildiğini açıkladı. Aynı gün hükûmet 17'sinde düvel-i muazzamanın verdiği notayı cevapladı. Bunda, Edirne'nin bir Müslüman şehri ve devletin ikinci başkenti olduğu, bu şehri vermenin büyük tepkilere yol açacağı, ancak son bir ödün olarak şehrin Meriç'in sağ kıyısına düşen bölümünden vazgeçilebileceği açıklanıyordu.⁵⁵⁴ İttihadçılar, Edirne'nin güney kısmından hukuken vazgeçmiş görünseler bile ilerleyen zamanlarda burada bir çete savaşı başlatabilirlerdi. Ege adaları ise Çanakkale Boğazı'na ya da Anadolu'ya yakınlıkları dolayısıyla son derece önemliydi. Anadolu'ya yakın adaları Yunanistan'a bırakmak, buralarda kaotik bir atmosferin oluşmasına ve bölgenin ikinci bir Makedonya hâline gelmesine yol açacaktı. Bir başka deyişle söz konusu adalarda da Makedonya vilayetlerinde olduğu gibi bütün tarafların çatışmaya girdiği bir "Balkanizasyon" sürecinin yaşanması arzulanan bir gelişme olmazdı. Adalarda hâlihazırda Yunan nüfus ağırlıktaydı ve çeteciler eliyle buradaki Osmanlı idarî mercilerine yönelik komplolar düzenlenmekteydi. Bu noktayı göz önünde bulundurmak kaydıyla, Adaların kaderinin belirlenmesi düvel-i muazzamaya bırakılabilirdi. Bâb-ı Âlî'nin bu notası hayli

⁵⁵¹ Hüseyin Cahit Yalçın, *Tanıdıklarım*, 234.

⁵⁵² Gürkan, *a.g.e.*, 51.

⁵⁵³ Uğur Ümit Üngör, "Paramilitary Violence in the Collapsing Ottoman Empire", *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War* içinde (164-183), Robert Gerwarth ve John Horne (Ed.), Oxford University Press, 2012, 167.

⁵⁵⁴ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 3. Basım, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, 342.

olumlu etki yaptı ve Avrupalı güçler Bulgaristan’a, bunun görüşmelerin yeniden başlaması için elverişli bir zemin olduğunu bildirdiler.

Ancak Bulgaristan askerî gücüne güveniyordu. Balkan ulus devletleri içerisinde de en güçlü orduya sahip devlet Bulgaristan’dı. Öyle ki, Bulgar yönetici eliti kendilerini “güneydoğu Avrupa’nın Prusyası” olarak görüyordu. Barış çağrılarını görmezden gelen Bulgaristan yeniden savaşa başladı. Esasında Bulgarlar ve diğer müttefikler Bâb-ı Âlî’nin feragat edebileceğinden daha fazlasını istiyorlardı.⁵⁵⁵ İmparatorluğu eski ihtişamına kavuşturmak isteyen Enver Bey ve arkadaşları da bir ân önce askerî harekâta geçmek istiyorlardı. Fakat öyle anlaşıyor ki, Mahmud Şevket ve İzzet Paşa, ordunun Edirne yönünde bir taarruza kalkabileceği kanısında değildiler. Bu durumda ortalama bir çözüm olarak, Bolayır tarafından bir harekâta karar verildi. Bu kararın alınmasında Enver Bey’in ısrarları etkili olmuştu. Bolayır’daki Fahri Paşa kumandasındaki Mürettep Kolordu, denizden Şarköy civarında Bulgarların arkasına çıkarma yapacak olan Hurşit Paşa Kolordusuyla birleşerek Bulgarları dağıtacak, sonra da Çatalca’da sıkıştıracaktı.⁵⁵⁶ 40 bin askerden oluşan Hurşit Paşa Kolordusu Şarköy’e sevk edildi. Bu birliğin görevi Çatalca gerisinde Bulgaristan ordusunu tutmak ve Edirne’yi kuşatmadan arındırmaktı.⁵⁵⁷ Birinci Kolordu’nun kurmayları Fethi ve Mustafa Kemal; ikincisinin kurmay başkanı ise Enver Bey’di. Kararlaştırıldığı üzere Mürettep Kolordu 8 Şubat günü taarruza geçtiyse de, 10. Kolordunun gemileri gecikti ve o gece çıkarma başlayabildi.⁵⁵⁸ Fahri Paşa’nın Bolayır Ordusu Şarköy’ün üç kilometre batısında, Bulgar birliklerinden oldukça uzak bir bölgeye çıkmıştı. Burada düzenli Bulgar birliklerinden önce, VMRO desteğiyle Bulgar ordusunun takviye paramiliterleri olarak teşkil edilen “Makedonya–Edirne Gönüllüleri” ile karşılaşmışlardır.⁵⁵⁹ Bu durumda harekâtın baskın niteliği kaybolduğu için başarısızlığa uğrayınca Enver Bey, Fahri Paşa Kolordusunun kumanda heyetini kabahatli bulmuş ve birçok sürtüşmeye yol açılmıştır.⁵⁶⁰ Bulgarlar harekâta engel olmuş, Fahri Paşa kumandasındaki Bolayır’daki kolordu hücumu geçmiş fakat başarılı olamamıştı.⁵⁶¹

Bulgarların ateşkes görüşmelerini sona erdirerek daha fazla toprak kazanmak için Osmanlı İmparatorluğu’na karşı yeniden savaş açmasında, ateşkes öncesinde Yunanlılarla

⁵⁵⁵ Ahmad, *Osmanlı İmparatorluğu’nu Kurtarma Mücadelesi...*, 40.

⁵⁵⁶ Akşin, *a.g.e.*, 343.

⁵⁵⁷ Uzer, *a.g.e.*, 316.

⁵⁵⁸ Akşin, *a.g.e.*, 344.

⁵⁵⁹ Despot, *a.g.e.*, 136.

⁵⁶⁰ Akşin, *a.g.e.*, 344.

⁵⁶¹ Uzer, *a.g.e.*, 316.

sahada girdiği rekabet etkili olmuştur. Bulgarlar, Selânik'i kaptırdıkları Kasım 1912'den beri gizliden gizliye husumet besledikleri Yunanlılarla rekabete savaşın ikinci aşamasında da devam etmişlerdir. 1913 yılının kış ve bahar ayları boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na karşı girişilen savaşta Bulgaristan ile Yunanistan'ın ortak hedefi Struma Nehri ile Kavala, Serez ve Drama civarındaki bölgeleri kendi lehine ele geçirmektir. Bu mücadelede Yunanistan avantajlı konumdaydı çünkü Bulgaristan ordularının büyük bir kısmını Türk birlikleriyle Çatalca ve Edirne'de savaştırmak durumundaydı. Bu sırada Yunanistan ordularının ise kuzeye doğru toprak kazanımlarını garantileyerek Helen Krallığı'nı tesis edebilecek zamanları vardı.⁵⁶² Ne var ki, Osmanlı ordularının eş güdümden uzak hareket etmeleri ve taktik yönünden aksaklık yaşamaları Bulgaristan'ı daha avantajlı bir konuma getirecekti.

Enver Bey'in düzensiz savaşa ne derecede önem verdiği Bulgarlara karşı yürütülen savaşta belirlediği taktiklerden anlaşılmaktadır. O ve arkadaşları Fransız devrimci pratiğinden yetişmiş kimselerdir ve nizamî ordu ile yapılan savaşlarda başarılı olamamışlardır. Bu kişilerin Balkan Savaşları'nı imparatorluğu kurtarmak adına yürütülen devrimsel bir hareket olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Mahmud Şevket ve İzzet Paşa gibi daha tecrübeli generaller ise barış antlaşmasının bir ân önce imzalanmasından yana tavır ortaya koymuşlardır. Barış kararının nasıl zorluklarla alındığını, kabine içinde ve dışında ne büyük çalkantılara yol açtığını tahmin etmek güç olmasa gerektir. Fakat, Mahmud Şevket ve İzzet Paşa bu konuda kararlıydı ve İzzet Paşa, barışa gidilmezse başkumandanlık vekâletinden ayrılacağını söylüyordu. Üstelik İzzet Paşa'nın raporuna göre Balkanlı müttefikler 400 bine yakın asker çıkarmışlardı. Trakya'da kalan Osmanlı kuvvetleri ise 165 bine inmişti. Balkanlıların top sayısı 1800; Osmanlılarınkiyse 550'di.⁵⁶³ Enver Bey'in Çatalca harekât plânının başarısızlıkla sonuçlanmasında da Bulgar ordusunun ateş gücü belirleyici olmuştu. Maliye Nazırı Cavid Bey de savaşın artık yürütülemeyeceği, malî vaziyetin buna el vermeyeceği yönünde görüşlerini sunmuştu. Barışa gidilmezse müttefikler, Çatalca'dan başka Bolayır ve Ege bölgesinde de bir harekâta girişebilirlerdi. Nitekim Bulgar ordusunun I. Balkan Savaşı'nın ikinci aşamasında yaptığı bütün saldırılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'deki son müstahkem mevkillerini düşürmeye yönelik olarak izlenen bir plân çerçevesinde işe koşulmuştu.⁵⁶⁴ İzzet Paşa'nın sunduğu rapor, disiplinsizliklere ve askerin, başındaki subayını vurduğu bazı durumlara da işaret

⁵⁶² Schurman, *a.g.e.*, 65-66.

⁵⁶³ Akşin, *a.g.e.*, 344.

⁵⁶⁴ Despot, *a.g.e.*, 136.

ediyordu.⁵⁶⁵ 1913 yılının Mart–Nisan aylarında direnen son Osmanlı kaleleri olan Yanya, Edirne ve İşkodra da birer birer düşmüştü.

Bulgar ordusunun saldırısıyla Çatalca'daki bütün kuvvetleri İstanbul'un hemen dışında sıkışan Osmanlı İmparatorluğu bir antlaşma zemini oluşturularak görüşmelere başlanması için Avrupalı devletlerden yardım talep etmiştir. Balkanlı müttefikler arasında yaşanan menfaat çatışmalarının da katkısıyla 16 Nisan 1913'te Bulgaristan ile ateşkes antlaşması imzalanabilmiştir. Mayıs ayı boyunca bütün taraflar Londra'da barış görüşmelerinde bulunmuşlardır. Görüşmeler başladığında Osmanlı tarafının masadaki konumunu güçlendirmek için Avrupa başkentlerine gayri resmî heyetler gönderilmiş ancak İngiltere ile Fransa galip devletlerden yana olan tutumlarını belli etmişlerdir. Savaş nedeniyle sarsılan Osmanlı maliyesini rahatlatmak amacıyla Avrupa'da kredi bulmaya çalışan Cavid Bey de İngiltere ile Fransa'nın Balkan ülkelerine borç verirken Osmanlı İmparatorluğu'na bundan böyle malî yardımda bulunmayacakları ayırdına varmıştı.⁵⁶⁶ Bir başka deyişle, Güneydoğu Avrupa'da yaşanan ilk topyekûn savaşı neticesinde devletlerarası ilişkiler radikalleşmiş ve karşıt bloklar belirginleşmiştir. Bu koşullar altında 30 Mayıs 1913 gecesini Londra Antlaşması imzalanmıştır. Londra Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu düvel-i muazzama lehine Girit'teki haklarından vazgeçmiş ve bu altı büyük Avrupa devleti de adayı Yunanistan'a vermiştir.⁵⁶⁷ Bu dönemde Sırp aydınları Eğri Palanka–Veles (Köprülü)–Ohri çizgisi ötesindekileri “Makedo-Slavlar” olarak tanımlamıştır. Sırbistan–Yunanistan arasında anlaşma kolaydı; Makedonya'yı kuzey-güney biçiminde ikiye bölebilirlerdi. Ancak Bulgaristan Makedonya'da umduğundan çok daha az miktarda toprak elde edebilmişti. Bulgarlar meseleyi kuvvet zoruyla halledebileceklerinin farkına vardılar. Rusya, denge sağlamak adına Sırbistan'ı Bulgaristan'a karşı destekliyordu.⁵⁶⁸ Avusturya ise Rusya'nın tam tersi bir politika izleyerek düşmanı durumundaki Sırbistan'a karşı Bulgaristan'ı destekliyordu. Bununla birlikte düvel-i muazzama Bulgaristan'ın Rusya ile yakın ilişkiler kurmasından çekinmişlerdir. Çünkü Bulgaristan'ın Avrupalı devletlere rakip konuma gelmesi arzu edilen bir gelişme değildi. Öte yandan, Bulgaristan siyasî eliti savaş sonucunda elde ettikleri kazanımları yeterli bulmamış ve ülke bir siyasî krizin eşiğine gelmişti. Bu siyasî kriz ortamında Bulgar generalleri, savaşın ve seferberliğin devam ettirilmesini istikrarı korumak adına etkili bir yol olarak yorumlamışlardır.⁵⁶⁹ Avusturya'da

⁵⁶⁵ Akşin, *a.g.e.*, 345.

⁵⁶⁶ Ahmad, *Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi...*, 42.

⁵⁶⁷ Ömer Seyfettin, *Balkan Harbi Hatıraları*, 86-87.

⁵⁶⁸ Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *Balkan National States...*, 219-220.

⁵⁶⁹ Despot, *a.g.e.*, 163.

bu sıralarda Balkan ittifakını bozabilmek için Yunanistan ve Romanya ile görüşmeler yapıyordu.⁵⁷⁰

3. II. Balkan Savaşı

Askerî üstünlüğünün ayırdında olan Bulgaristan, 29–30 Haziran gecesi Sırbistan ve Yunanistan’a sürpriz bir saldırı yaparak II. Balkan Savaşı’nı başlattı. Ancak bu savaş Bulgar generallerin ülkelerinin askerî gücüne dair iddialarının şovenizmden ibaret olduğunu ortaya koymuştur.⁵⁷¹ Bulgar ordusu Balkan devletleri arasında sayıca en kalabalık olsa da diğerlerinin toplam asker sayısı daha fazlaydı. İlk savaşta Osmanlılar karşısında en fazla yıpranan da Bulgar ordusu olmuştur.⁵⁷² Öte yandan, II. Balkan Savaşı’nda Bulgaristan’ın gerçekleştirdiği harekâtlar iyi plânlanmamıştı. Rakip orduların kuvvetleri hakkında yeterli istihbarat edinmemişlerdi. Halihazırda Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ karşısında gerilemelerine rağmen Bulgar birlikleri Romanya sınırını da tecavüz ederek bu devletin de kendilerine karşı savaşa girmesine neden olmuştur. Günler sonra Osmanlı birlikleri de ileri harekâta başlamış ve Londra Antlaşması’nda belirlenen sınırı aşmışlardır.⁵⁷³ Büyük çaplı ittifak karşısında şansı olmayan Bulgaristan 31 Temmuz’da ateşkes imzalamak durumunda kalmıştır. 10 Ağustos Bükreş Antlaşması ile Yunanistan kuzey sınırlarını batıda Selânik’in seksen kilometre kuzeyinden doğuya Kavala limanına kadar uzattı.⁵⁷⁴ Batıda Yunanistan Yanya dahil olmak üzere Epir’i ilhak edebildi. Sırbistan Makedonya’da kazandığı topraklarla birlikte topraklarını iki katına çıkarmış oldu. Yeni Pazar Sancağı Sırbistan’la Karadağ arasında paylaştırıldı ve burası iki ülke için cephe hâline geldi.⁵⁷⁵ Bununla birlikte Sırbistan başlıca stratejik hedefine ulaşamamış, Adriyatik Denizi’ne açılamamıştır. Savaş sonucunda kesin bir hezimet yaşamasına rağmen Bulgar tarafı da bir takım toprak kazanımları elde edebilmiştir. Bulgaristan Struma vadisinde doğu Makedonya’nın küçük bir kısmını aldı. Bununla birlikte, Ege’de yüz otuz kilometre uzunluğunda bir kıyı çıkışı kazandı (Bu kıyıya Dedeoğaç Limanı da dahildi.). Ayrıca bu antlaşma ile Arnavutluk bağımsız oldu. Talat Paşa’nın aktardıklarına göre, Balkan Savaşları sonunda yapılan antlaşmalar, I. Dünya Savaşı’na ortam hazırlamıştır. 1913 yılı Londra Konferansı’nda düvel-i muazzamanın Balkan devletlerinin sınırlarını nüfus yoğunluklarını dikkate almaksızın belirlemeleri

⁵⁷⁰ Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *Balkan National States...*, 220.

⁵⁷¹ Despot, *a.g.e.*, 167.

⁵⁷² Şimşirgil, *a.g.e.*, 62.

⁵⁷³ Despot, *a.g.e.*, s. 170, 173.

⁵⁷⁴ Ömer Seyfettin, *Balkan Harbi Hatıraları*, 110.

⁵⁷⁵ Charles Jelavich ve Barbara Jelavich, *Balkan National States...*, 221.

bölgedeki gerginliklerin devam etmesine neden olmuştur.⁵⁷⁶ Sırp paramiliter örgütü “Kara El” mensubu militanların Saraybosna’da gerçekleştirdikleri terör ve suikast eylemleri I. Dünya Savaşı’nın kıvılcımını ateşlemiştir. Bu eylemlerin Sırp devlet inşası kaygılarıyla ilintili olduğu göz önünde bulundurulduğunda Talât Paşa’nın iki topyekûn savaş arasında kurduğu bağlantı yerinde bir önermedir. O güne kadar devletsiz uluslardan biri olan Arnavutlar açısından kendi millî tarihlerindeki en büyük dönüm noktası da Londra Konferansı’nda bağımsızlıkları sağlanmak suretiyle inşa edilmiştir. Kuzey Epir, düvel-i muazzama tarafından Yunanistan yerine Arnavutluk’a bahşedilmiştir. Bununla birlikte Arnavutların beklentileri de Kosova’nın Sırbistan’a bırakılmasından dolayı tam karşılığını bulmamıştır. Bükreş Antlaşması neticesinde Osmanlı tarafı ise I. Balkan Savaşı’nda kaybettiği geniş toprak kayıplarının çok küçük bir kısmını geri kazanabilmiştir. I. Balkan Savaşı’nda Bulgaristan’ın topraklarına dahil ettiği Dedeağaç savaşın sonraki aşamasında Yunanistan’a geçmişti. Burası ikinci savaş sonunda ise Bulgarlara bırakılmıştı. Bununla birlikte, Osmanlı kuvvetleri, Midye–Enez arasında doğrusal bir hat çekilerek teşkil edilmiş olan Bulgaristan sınırını, bir ileri harekâtla geçerek Doğu Rumeli’nin ve İstanbul’un güvenliğini temin etmiştir. İkinci savaşın Osmanlı açısından en anlamlı kazanımı, İngiliz mercilerinin tehditlerine rağmen imparatorluğun eski başkenti Edirne’nin alınması olmuştur.⁵⁷⁷

Edirne’yi fetheden Enver Bey kendisini paşalığa terfi ettirmiş ve Harbiye Nazırı olmuştur. Yeni hükûmet parti liderliğinden Dahiliye Nazırlığına yükselen Talât Paşa liderliğinde kurulmuştur. Siyasal şiddet İstanbul’da gündelik hayatın olağan bir parçası hâline gelmiştir.⁵⁷⁸ O tarihten itibaren suç oranları da İstanbul’da gün gün katlanarak artış gösterecekti. Balkan Savaşları’yla birlikte oluşan yenilgi kültürü Osmanlı siyasetini büsbütün radikalleştirmiştir. Bundan böyle Osmanlı ülkesinde paramilitarizm yalnızca kırsalda ortaya çıkan bir milis hareket olmanın ötesinde siyasal tarafı ağır basan bir boyuta ulaşmıştır. Talât ve Enver Paşa’nın çevresindeki hiziplere sadık paramiliterler tarafından suikastlar yapılmaktadır. Bu suikastlar ile birlikte Jön Türkler artık devlet destekli paramilitarizmin ardındaki itici güç hâline gelmiştir.⁵⁷⁹ Sadrazam Mahmud Şevket Paşa’ya varıncaya dek önemli devlet adamlarının suikastlar sonucunda yaşamlarını yitirmeleri kaotik bir atmosfer oluşturmuştur. Bir vakitler Makedonya dağlarında çeteye çıkıp komitacı

⁵⁷⁶ Talât Paşa’nın Anıları, 21.

⁵⁷⁷ Ahmet Zeki İzgöer (hızl.), *Cemal Paşa, Hatıratı (1913–1922)*, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2012, 92.

⁵⁷⁸ Üngör, *Paramilitary Violence...*, 167.

⁵⁷⁹ Üngör, *Paramilitary Violence...*, 167.

kovalamış olan fedaîler bundan böyle devlet gücüne ulaşmıştır. Bu kişiler İttihadçıların devlet hâkimiyetini elde etmesiyle birlikte meşruiyet kazanmışlardı ve şiddete dayalı siyasal kültürlerini Anadolu'ya aktarmaktaydılar. Rumeli'deki paramiliter çatışmalardaki tecrübeleri artık Osmanlı hükûmetinin resmî dairelerine aktarılmıştır. Bu dönemde savaş sonucunda yaşanan göçlerin de etkisiyle İstanbul güvenli bir şehir olmanın çok uzağında kalmıştır. Muhtelif sınır bölgelerinde izlenen olağanüstü hâl siyaseti bundan böyle İstanbul'a da hâkim olmuştur. Bu durum imparatorluğun kanun devletinden jandarma devlete dönüşmesinin yolunu açmıştır.

4. Balkan Savaşları'nda Paramiliterler

Balkan Savaşları'nın yaşandığı dönemde çok uluslu imparatorluklarda faaliyet gösteren milliyetçi örgütlerin siyasî programlarını şiddet vasıtasıyla uygulamaya koyan terörist kanatları mevcuttu. Bu devlet altı aktörler bir şekilde devlet aktörleri hâline gelmeyi amaçlamaktaydı. 1914 öncesi Balkan komitacıları da devlete paralel nitelikte ve farklı boyutlarda ordular hâline gelmeyi hedeflemişlerdir.⁵⁸⁰ Bu sayede meşru şiddet tekeline elinde tutan yegâne otorite hâline gelme arayışında olmuşlardır. Ulus devletler müttefiki durumundaki düzensiz birlikleri dahi kontrol altında tutmakta güçlük çekiyorlardı. İşledikleri savaş suçları nedeniyle düzenli ordudaki asker kişilerle komitacılar arasında bir çekişme söz konusudur. Avrupa'dan gelen baskılara yanıt olarak, çoğu zaman sözlü olarak gayrinizamî savaşçıların dağıtıldığı ya da denetim altına alındığı ileri sürülüyordu.⁵⁸¹ Bu güvencelere rağmen paramiliter birlikler savaşın sonuna kadar etkinliklerini devam ettirmişlerdir.

Makedonya Edirne Gönüllüleri, I. Balkan Savaşı başında Bulgar ordusunca örgütlenen bağımsız bir askerî birlikti. 18 bin 870 kişiden oluşmaktaydı ve şüphe yok ki savaşlar esnasında görev alan en büyük yabancı lejyondur. Resmî olarak Bulgar pasaportu taşımayanlardan oluşturulmuştur. Ağırlıklı olarak Osmanlı Ermenileri lejyonda görev almakla birlikte yerli olmayan bir kısım insan da destek amaçlı bu birliğe katılmıştır.⁵⁸² Bulgar millî ordusunda ulus dışı unsurlar görevlendirilmek istenmediği için yabancılardan bu türde nizamî birlikler teşkil etmişlerdir. Bu birlik, Bulgar generallerin oluru ile teşkil edilmiştir ve eski *voyvoda*'lar, devrimciler ve gönüllülerden oluşması öngörülmüştür. Daha

⁵⁸⁰ Bloxham ve diğerleri, *Europe in the world...*, 25.

⁵⁸¹ Despot, *a.g.e.*, 216.

⁵⁸² Tetsuya Sahara, "Paramilitaries in the Balkan Wars: The Case of Macedonian Adrianople Volunteers", M. Hakan Yavuz ve Isa Blumi (Ed.), *War and Nationalism: The Balkan Wars, 1912–1913, and Their Implications* içinde (399-422), The University of Utah Press, 2013, 400.

önceki çetelerde olduğu gibi bu düzensiz birliğin de komuta kademesi Bulgar subaylar arasından belirlenmiştir. Birliğin belli başlı görevleri ise, Osmanlı ordusunun hareketi hakkında bilgi elde etmek ve yerel nüfusu ve çeteleri seferber edip düşmanın savaşa hazırlanmasını engellemektir. Her ne kadar düzenli ordunun takviye birlikleri olarak tasarlanmışlarsa da görevlerini yerine getirirken düzensiz birliklere özgü terör taktiklerini uygulamışlardır. Köprüleri, demiryollarını, telgraf hatlarını ve silah depolarını tahrip etmek ve askerî sevkıyatları ve haberleşmeyi aksatmakla görevlendirilmişlerdir. Çete yapısına sahip olmalarına rağmen ordunun resmî bir parçası kabul edilerek askerî kanunlara tâbi tutulmuşlardır. Çete yapıları askerî unsurlarla mücadele edecekler ve voyvodalar, subaylarla aynı statü ve ayrıcalıklara sahip olacaktır.⁵⁸³ Terakki ve İttihad'ın Makedonya'daki çetelerinde olduğu gibi, firar veya voyvodaya itaatsizlik durumunda ölüm cezası dışında cezalandırmaya gidilmeyecektir.

Bu gönüllü birliğin komuta kademesi ile VMRO (Makedonya–Edirne Devrimci İç Örgütü) arasında güçlü ve yakın bir bağ söz konusudur. Balkan Savaşları esnasında hem sağ hem de solun eski liderleri Makedonya Edirne gönüllüleri birliğine katılmışlar ve Bulgaristan ordusu ile yan yana savaşmışlardır. Sandanski gibi diğer liderler de komutası altındaki çetelerle ilerleyerek Bulgar ordusunun yolunu açmışlar ve bu tür çeteler Makedonya'nın güneybatısındaki Kesriye gibi yerlere varıncaya dek iç bölgelere katetmişlerdir. VMRO'nun önemli isimlerinden Protogerov önceleri *Vrhovist* hareket (Yüksek Makedonya–Edirne Komitesi) bünyesinde faaliyet göstermiş birisiydi ve buradaki çete faaliyetlerine orduda subaylık yaptığı sıralarda dahil olmuştu. Ordudan aldığı devlet desteği paramiliter örgütler bünyesinde yükselmesini sağlayacaktı. O yıllarda VMRO gibi Vrhovistler de birbirine düşman sağ ve sol kamplara bölünmüştü. Komitenin 1905'teki çözülmesinden sonra VMRO'ya girdi ve çok geçmeden önemli bir üye hâline geldi.⁵⁸⁴ 1908 Devrimi öncesinde VMRO'nun sol kanadı Jön Türklerle yakınlaşırken sağ kanat ise gizliden gizliye Bulgaristan'a yakın bir pozisyon almıştı. Protogerov bu süreçlere yakından şahit olmuştu. Balkan Savaşları öncesi bu kişi Makedonya-Edirne kardeşliğinin idaresinden sorumluydu. Ardından VMRO'nun merkez komite üyesi olmuş ve Todor Aleksandrov'un ölümünden sonra örgüte hâkim olmuştur. Bu iki yapının aralarında yaptığı görüşmeler sonrasında onlarca çete kurulmuştur. Bir kısmı sıfırdan teşkil edilmiş diğerleriye önceden mevcut olan grupların yeniden etiketlenmesi suretiyle oluşturulmuştur. Ortalama büyüklükteki bir çete on ilâ yirmi arasında silahlı adamdan oluşurdu. Komiteler ise çetelerin

⁵⁸³ Sahara, *Paramilitaries in the Balkan Wars...*, 402.

⁵⁸⁴ Sahara, *Paramilitaries in the Balkan Wars...*, 404.

bir nevi idaresinden sorumlu kademelerdi. Savaşın ilân edildiği günlerde ellinin üzerinde çete kurulmuştu. Bunlar, Makedonya, Trakya ve Rodop Dağları'nda muhtelif yerlere sevk edilmiştir. Genel seferberlik zamanında bunların haricinde otuz dört farklı çete Makedonya'da hâlihazırda görev yapmaktaydı. Bulgar millî ordusundan da yüzlerce asker bu çetelere aktarılmıştı.⁵⁸⁵ Balkan Savaşları öncesinde bu çeteler düzensiz bir hâldeyken ulus devletlerin savaş seferberliği ile birlikte çetelerin büyük çoğunluğu millî orduların takviye birliklerine dönüştürülmüş ve orduların eksik kaldığı alanlarda kullanılmaya başlanmıştır.

Bulgar millî ordusu, Bulgar köylülerini yeni işgal edilen yerlerdeki Müslüman halkın üzerine kışkırtmaya yönelik hususen politika izlediği için yaşanan katliamlardan sorumludur. Bulgar hükûmeti, I. Balkan Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Batı Trakya'dan Makedonya'nın doğusuna uzanan ve VMRO liderlerinin kontrol ettiği Rodop Dağlarındaki Müslüman Pomakları zorla Hristiyanlaştırmak için bir eylem plânı işe koşmuştur.⁵⁸⁶ Pomakların yaşadığı Rodop Dağları Osmanlı İmparatorluğu ile doğal bir sınır oluşturduğundan dolayı stratejik bir önemi de haizdi. Bulgarlar, Pomakların Bulgarcaya yakın bir Slav lehçesi konuştuklarından hareketle zorla İslam'a döndürüldüklerini tahayyül ediyorlardı. Bu bakımdan Bulgaristan hükûmetinin Pomaklara izlediği politikada irredantizmin de etkili olduğu söylenebilir. Savaş esnasında Pomakların üzerine gidilmesinde Bulgar ulus inşası kaygılarının da izdüşümlerini bulmak mümkündür. Ulus inşası sürecinde benimseyici yahut entegre etmeye yönelik politikalar yerine dışlayıcı temelli ulus inşası politikalarını yansıtan fiillerin Pomaklara yönelik olarak uygulandığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda topyekûn savaş koşulları böylesi vahim bir sonuca ortam oluşturmuştur. Sofya hükûmeti ve askerî yetkilileri, barış antlaşmasına oturulduğunda nüfus dengesinin Bulgaristan lehine oluşmasını ümit etmişlerdir. Öte yandan, dışlayıcı ulus inşası politikalarında daha önceki dönemlerde yaşanan şiddet olayları belirleyici olmuştur.⁵⁸⁷ Filibe'nin güneyindeki Rupçoz'da yaşayan Pomaklar, Bulgar isyanı esnasında Osmanlı ordusunda gönüllü olarak görev almışlardı. Bazı Pomak gönüllüler, isyan esnasında kendi köylerine saldırmış olan Bulgar köylerine karşı misilleme saldırıları bile düzenlemişlerdi.⁵⁸⁸ Dolayısıyla, ulus inşasında egemen devletin siyasî izleği, geçmişte ulus-dışı grupların yaptıkları gözlemlenen eylemlerine tepkisel mahiyette olmuştur.⁵⁸⁹

⁵⁸⁵ Sahara, *Paramilitaries in the Balkan Wars...*, 404.

⁵⁸⁶ Neriman Ersoy-Hacısalıhoğlu, "Bulgaria's Policy toward Muslims during the Balkan Wars", M. Hakan Yavuz ve Isa Blumi (Ed.), *War and Nationalism: The Balkan Wars, 1912–1913, and Their Sociopolitical Implications* içinde (361-370), The University of Utah Press, 2013, 363.

⁵⁸⁷ Mylonas, *The Politics of Nation-Building...*, 46.

⁵⁸⁸ Ersoy-Hacısalıhoğlu, *Bulgaria's Policy toward Muslims...*, 364.

⁵⁸⁹ Mylonas, *The Politics of Nation-Building...*, 46.

Batı Rodoplardaki Pomakların maruz kaldıkları katliamlar çoğunlukla düzenli ordunun açıktan açığa desteklediği asi Hristiyan çeteleri eliyle gerçekleştirilmiştir.⁵⁹⁰ Bulgaristan, II. Balkan Savaşı'nda Makedonya ve Trakya'yı en fazla birkaç hafta elinde tutabilmiştir. Bu esnada ordu ve paramiliter yapılar tarafından etkin biçimde desteklenen Bulgar Ortodoks Kilisesi, bu bölgelerde yaşayan Pomak nüfusa geniş çaplı ve şiddete dayalı olarak din değiştirmeyi dayatmıştır. Bu derecede dışlayıcı saiklerle eyleme geçirilen ulus inşası siyasetinin sonucunda Pomaklar kendilerini Bulgar ulusunun bir parçası olarak bulmuştur. 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşması ile Rodop Dağları'nın büyük bir bölümü Bulgaristan'a geçince Pomaklar da bir gecede Osmanlı tabiiyetinden Bulgar vatandaşlığına geçmiş oldular. Ekim 1912 ilâ Eylül 1913 arasında ilerleme ve geri çekilme hareketleri esnasında Bulgar birlikleri ve paramiliter çeteleri yüzlerce Pomak köyünü yıkıp yağmalamış ve insanları mülteci konumuna düşürmüştür. Müslüman sivil akını, çekilen Osmanlı ordusunu takip ederek güneye akmıştır. Pomakların büyük bir kısmı geri dönmüş, tahrip edilmiş köylerinde salgın hastalıklara yakalanmıştır. Böylesi bir çaresizlik içerisindeki insanlar karşısında Bulgar hükûmeti ise Ocak 1913'te geniş çaplı bir Hristiyanlaştırma uygulamasına gitmiştir. Sözlü tarih çalışmalarına da konu olan bu tarihî süreçte münferit katliam olaylarına somut örnekler bulmak mümkündür. Örneğin, 22 Şubat 1913 günü paramiliterlerin eşlik ettiği Bulgar birlikleri Zhizhevo köyünü yakıp yıktıktan sonra önlerindeki bir sonraki köy olan Valkossel'e gelip, halka işkence etmişler ve din değiştirmek istemeyenleri yakarak katletmişlerdir.⁵⁹¹

Önceleri ayrı amaçlar güden ve anlaşmazlığa düşen Bulgar hükûmeti ve VMRO çeteleri, Balkan Savaşı'nda halkta ve sahada bir karşılık gördüler. VMRO'nun devlet gücüne erişmesi, halkın gözünde kerhen de olsa meşruluk elde etmesinin yolunu açmıştır. Bundan böyle VMRO'nun liderleri Bulgar resmî tarihinde de millî kahramanlar olarak sunulacak ve şehir meydanlarına heykelleri dikilecekti. Savaş, Bulgar ulus devleti ile paramiliterlerini birbirine kenetlemiştir. İki yapı da Balkan Savaşı'nı bir özgürlük savaşı olarak kabul ediyor ve vatandaşlarına da bu şekilde yansıtıyordu. Bulgar ordusu ele geçirdiği yerlerde sistematik bir biçimde katliamlara girişmiş ve yağmalama eylemlerinde bulunmuştur. Bunu hususen yapmıştır çünkü amacı nüfus dengesini Bulgaristan lehine çevirerek hâkimiyetini pekiştirmektir. Bulgar askerleriyle Makedon komitelerinin katliam haberlerini alan

⁵⁹⁰ Fatme Myuhtar-May, "Pomak Christianization (*Pokrastvane*) in Bulgaria during the Balkan Wars of 1912–1913", M. Hakan Yavuz ve Isa Blumi (Ed.), *War and Nationalism: The Balkan Wars, 1912–1913, and Their Sociopolitical Implications* içinde (316-360), The University of Utah Press, 2013, 318.

⁵⁹¹ Myuhtar-May, *Pomak Christianization...*, 327-329, 337. Myuhtar-May, bu makalesinde yer verdiği örnekleri, mağdurların yakınlarıyla yaptığı sözlü tarih mülakatlarına dayandırmaktadır.

Müslüman kitleler, panik ve korku içerisinde yerleşkelerini terk etmek durumunda kalmıştır.⁵⁹² Korku atmosferinin yayılmasında paramiliterler birincil derecede etkilidir. Nüfus dengesi paramiliterlerin eylemleriyle askerî harekâtı gerçekleştiren devletlerin lehine çevrilmiş olacaktı. Nitekim Bulgar ordusunun temel taktiği de tam olarak Müslümanların bölgeden toplu göçünü sağlamaktır. Yine de Kırcaali bölgesinde Bulgar ordusu ve çetelerinin mezalimlerine karşı bir direniş hareketi kurulabilmiştir. Direnişçiler Osmanlı hükûmetince desteklenmiş ve bir geçici hükûmet dahi teşkil edebilmişlerdir. Paramiliter şiddete karşı koymanın tek yolu paramiliterler gibi düzensiz savaşa girişmek olmuştur.

Düzensiz birliklerden oluşan çeteler, terör estiren bütün aktörler arasında, I. Balkan Savaşı sırasında bölge sakinlerinin en büyük korkusu hâline gelmiştir. Bunun gibi çeteler yüzyılı aşkın bir süredir Balkan etnik savaşlarının hemen hemen değişmez bir unsuru olmayı sürdürmüştü.⁵⁹³ Bu çetelerin en belirleyici özelliği, resmî mercilerin, bunların yaptıkları fiil ve eylemlerden kendilerini kolayca soyutlayabilmeleri ve söz konusu eylemlerin hukuksal açıdan ispat edilememesiydi. Osmanlı idarî mercileri, I. Balkan Savaşı'nın ilk günlerinden itibaren Bulgar komitacılarının Osmanlı askeri kılığına girerek Makedonya'daki Hristiyan nüfusa yönelik katliamlara giriştiklerini ve bu yolla imparatorluğa karşı nefret uyandırmayı amaçladıklarını tespit etmiştir.⁵⁹⁴ 16 Ekim 1913'te, Bulgar birliklerinin Dedeağaç civarındaki dağ köylerini işgal etmesinden önce, yanan köylerden gelen mültecilerden oluşan bir çete, Bahadırıran köyüne gelmiş ve ailelerine ve akrabalarına yönelik olarak yapılan katliamların intikamını alma saikiyle buradaki halktan elli kişiyi katletmiştir.⁵⁹⁵ Ocak 1913'te Osmanlı askerî mercileri terör faaliyetlerinde bulunan Bulgar, Yunan ve Sırp komitacı liderlerini şüpheli sıfatıyla tevkif etmek yerine savaş rehineleri olarak tutuklayabilmiştir. Söz konusu şahısların işlediği bilinen eylemler ise, resmî dairelere ve yabancı kuruluşlara bomba atmak; telgraf ve demiryolu hatlarını tahrip etmek; su kaynaklarını zehirlmek; savaş ortamında halkı isyana teşvik etmek ve çeteleriyle Müslüman köylerine saldırmak gibi terör ve düzensiz savaş yöntemlerini kapsıyordu.⁵⁹⁶ Balkan Savaşları'na katılan ulus devletlerin savaş hukukuna aykırı davrandıkları tarihî bir olgu hâline gelmiştir. Kasım 1912'de merkeze iletilen bir raporda, Selânik'in Yunan millî ordusu tarafından işgali esnasında buradaki Müslüman halka ve askerlere mezalim yapıldığından

⁵⁹² Ersoy-Hacısalıhoğlu, *Bulgaria's Policy toward Muslims...*, 365.

⁵⁹³ Benjamin Lieberman, *Korkunç Kader: Modern Avrupa'nın Oluşumunda Etnik Temizlik*, Damla Tanla Kurt (çev.), Ankara: Heretik Yayınları, 2016, 104.

⁵⁹⁴ BOA, HR.SFR.3... 622/88, 20 Ekim 1912.

⁵⁹⁵ BOA, DH.KMS. 15/29, 19 Rebiülahir 1332 (17 Mart 1914).

⁵⁹⁶ MSB ATA 110-9-1-7/656/44/1, 17 Ocak 1913.

bahsedilmektedir. Selânik'te üç yüz Osmanlı zabiti esir alınmış ve Yunanistan'a götürülmüştür. Selânik'in doğusundaki Dedeağaç'ı ise komitacılar işgal edip yakmışlardır.⁵⁹⁷

Birinci Balkan Savaşı'nda düzensiz kuvvetlerden oluşan çetelerin hem askerî otoritelerle hem de yerel topluluklarla güçlü bağları vardı. Uluslararası kamuoyuna dair endişeler, nihayetinde Bulgaristan'ın birtakım askerî mahkemeler kurmasını sağlamıştır ancak çoğu gözlemci düzensiz birliklerin Bulgar ordusuyla yakın işbirliği içinde hareket ettiği sonucuna varmıştır. Bulgaristan paramiliterler olmaksızın I. Balkan Savaşı'nda başarılı olamazdı. Yirminci yüzyılın topyekûn savaşlarında paramiliterler belirleyici roldeydi. Balkan Savaşları'nda yer alan paramiliterlerin saldırıları, Bulgar kolonlarının köylerden geçtiği, Müslümanların silahları elinden aldığı ve Bulgarları silahlandığı bir “sistemden” farksızdır. Tanınmış komitacılarla Bulgar resmî mercileri bir arada görünmekten imtina etmemişlerdir. Paramiliter takviye birlikleri bütün Balkan devletleri ordularının ortak özelliği idi. Örneğin, I. Balkan Savaşı'nda İşkodra'yı kuşatan 32 bin kişilik Karadağ kuvvetinin de önemli bir bölümünü Hristiyan Arnavut gönüllüler oluşturmaktaydı.⁵⁹⁸ Bununla birlikte, düzensiz çeteler, işgalci Balkan orduları ve yerel Hristiyan nüfuslar arasında da önemli bir bağlantı hasıl olmuştur. Bazen düzensiz kuvvetler basitçe, silahlarını gizlendikleri yerlerden çıkaran yerel sakinlerden teşkil edilmiştir.⁵⁹⁹ Örneğin, Ocak 1913'te Katolik rahiplerinden Benno Brençiş, Dedeağaç'ta komitacılar dışında rahiplerin de mezalimlere bulaştıklarını ve evlerden yüz adet Osmanlı lirası gasp ettiklerini Osmanlı idarî mercilerine bildirmiştir.⁶⁰⁰ II. Balkan Savaşı'nda VMRO çeteleri cephe gerisinde Yunan ve Sırp larla savaşmışlar ancak savuşturulmuş ve geri püskürtülmüşlerdir. 1913 sonlarında VMRO tarafından örgütlenen gözle görülür eylemlerden biri de Tikveş ayaklanmasıdır. Bu kalkışma Makedonya'daki Vardar bölgesinin Sırp larca işgaline karşı girişilen bir eylemdi ve Sırp hattının ilerisinde vuku bulmuştu. Bütün Doğu Trakya'nın Bulgaristan tarafından sürgüne tâbi tutulduğu günlerde Todor Aleksandrov'un liderliğinde hareket eden VMRO Bulgaristan devletinin yanında yer almaya devam etmekteydi ve Bulgar hükûmetinin irredantist politikalarına katkıda bulunmak suretiyle siyasî bir rol oynamaktaydı. Makedonya'yı tamamen ilhak etme emellerini Bulgaristan hâlâ devam ettiriyordu.

⁵⁹⁷ BOA, HR.SYS. 1970/3, 28 Kasım 1912.

⁵⁹⁸ Şimşirgil, *a.g.e.*, 43.

⁵⁹⁹ Lieberman, *a.g.e.*, 104.

⁶⁰⁰ BOA, HR.SFR.1... 188/64, 13 Ocak 1913.

Yunan askerleri ve gayrinizamî birlikleri ise, özellikle, nispeten küçük kasaba ve köylerde yaşayan Bulgarlara karşı daha agresif saldırılar gerçekleştirmişlerdir. Buralarda uluslararası gözlemcilerin olmaması, Balkanlarda sınır boylarının siyasî bakımdan ihtilaflı alanlar olması ve Bulgar merkezî otoritesinin kırsala sınırlı düzeyde erişmesi gibi etmenler Yunan güçlerinin düzensiz savaş yürütmelerinin önünü açmıştır. Paramiliterlerin yaygın biçimde yürüttüğü gerilla savaşları için en uygun ortam dağlık arazilerdir.⁶⁰¹ Bu dönemde diğer Balkan devletleri gibi Bulgaristan'ın da nüfusun köylerde toplandığı bir tarım ülkesi olması ve köylerin dağlık arazilerde kurulması rakip paramiliterlerin lehine bir durum teşkil etmiştir. Bulgarlar, Güneydoğu Makedonya çapında Yunan kuvvetleri ve gayrinizamî birlikleri tarafından gerçekleştirilen katliam ve kundaklama eylemlerinden söz etmiştir. Bulgar nüfusunun topyekûn imhası Yunan taburları tarafından, düzensiz *andarte* birliklerinden oluşan örgütlü çetelerin desteğiyle sistematik bir plân üzerinden gerçekleştirilmiştir.⁶⁰² Kasım 1913'te askerî yetkililerin yaptığı incelemelerden, Meriç ve Mesta nehirleri arasındaki bölgenin Yunan birlikleri tarafından boşaltılmasının ardından bu yerlerde birkaç gün boyunca tam anlamıyla anarşi ortamının hüküm sürdüğü anlaşılmıştı. Yunan başıbozuklarının yanı sıra savaşta uğradıkları katliamların intikamını almaya odaklanan Türk çeteleri de civardaki Bulgar köylerinin neredeyse tamamını yakıp yıkmış ve yerleşik halkın bir kısmı çete katliamına maruz kalmamak için dağlık alanlara sığınmıştır.⁶⁰³ Balkan devletlerinde idarî, malî ve insanî kaynakların askeriye aktarılması güçlü ordular kurulmasını sağlamıştır. Burada güçlü olmakla kastedilen asker sayısı ve ateş gücü bakımından sahip olunan niteliklerdir. Güçlü ordular, savaşın plânlama aşamasında paramiliterlerin de güçlü olmasını gerekli kılmıştır.

Sırp çeteleri de örgütlü biçimde Sırp genelkurmayının gözetimi ve denetimi altında takviye birlikler olarak askerî faaliyetlere girişiyordu. Balkan Savaşları esnasında Sırp çeteleri, ileri harekâta girişen düşmanlarının saldırılarını yumuşatmak üzere asıl orduyu korumak için görevlendiriliyorlardı. Bunun dışında, düşman hattının ilerisinde, haberleşme ağına saldırılar gerçekleştirmek; sahada jandarma işlevi görmek ve yakın zamanda işgal edilen alanların örfî idaresini üstlenmek gibi işlerle ilgileniyorlardı. Balkan Savaşları'nın başlamasıyla birlikte Sırp çeteleri, kumandanları ve çete liderlerinin komutası altında çatışma bölgelerine sevk edilmişlerdir. Bu çetelere liderlik eden subayların bazıları askerî görevleri dışında çete liderliğini ifade eden ve aynı zamanda VMRO'nun "devrim bölgesi

⁶⁰¹ Boix, *Civil wars and guerrilla warfare...*, 198.

⁶⁰² Lieberman, *a.g.e.*, 114.

⁶⁰³ DH.KMS. 15/29, 17 Mart 1914.

liderleri” için de kullanılan “voyvoda” unvanını resmî olarak üzerlerine almışlardı. Ordunun takviye birlikleri olarak resmiyet kazanan Sırp çeteleri Sırp subaylarının komutası altında savaşmışlardır.

Balkan Savaşları’nda paramiliter birlikler, konvansiyonel millî orduların yetersiz kaldığı alanlarda, yerel koşullar hakkında bilgi sağlama işlevi görmeleri için bütün taraflarca yardımcı kuvvetler olarak kullanılmıştır. II. Balkan Savaşı ilâ I. Dünya Savaşı arasındaki kısa aralıkta Balkanlardaki paramiliter gruplar, Osmanlıları Avrupa’dan sürmekten daha önemli bir işe odaklanmıştı. Sırlar Makedonya’yı Sırplaştırma girişimleri kapsamında Bulgarlardan arta kalan nüfusu çete grupları ile kışkırtıyorlardı ve rakip paramiliter gruplara saldırılar düzenliyorlardı.⁶⁰⁴ Savaş vasıtasıyla paramiliterlerin ulus inşasında rol almaları sıcak çatışmalar nihayete erdikten sonra da devam etmiştir. Bu girişimler I. Dünya Savaşı arifesinde yeni liderleri Aleksandar Protogerov ve Todor Aleksandrov tarafından yenilenme sürecinden geçirilmiş olan VMRO’nun yöntemi ile benzerlik göstermektedir. Ulus inşası, Arnavutlar gibi gelişmiş bir ulusal taslağa sahip gruplar üzerinde ise umulanın aksi yönde sonuçlar doğurmuştur. Arnavutların da kendi paramiliter örgütleri olduğu hesaba katılmamıştır. Sırp zaferinin pekiştirilmesi ve Sırp bölgesel yayılması dikkate değer miktarda Arnavut’un bulunduğu alanlarda dirençle karşılaşmıştır. Örneğin, I. Balkan Savaşı esnasında Sırbistan tarafından ilhak edilen Kosova’da İsa Bulâtin ve Bayram Çor gibi klan liderleri Arnavut klanlarının hâkimiyeti altındaki toprakları genişletmek için Sırlara karşı silahlı direniş çağrısında bulunuyorlardı. Esad Paşa ve diğer bir kısım liderler ise Sırbistan’a daha olumlu bir gözle bakıyor ve Sırp ordusunu yapılması plânlanan saldırılar hakkında bilgilendirdikleri oluyordu. Sırp birlikleri bazen orantısız güç sergiliyor ve kazandıkları yerlerdeki Arnavut nüfusu silahsızlaştırma, sindirme ve bastırma girişimleri Sırp karşıtı nefreti körüklüyordu.⁶⁰⁵ İki topyekûn savaş arası dönemde Sırp hükûmeti ve paramiliterleri, propaganda ve eğitim yoluyla ulusal bütünlüğü tesis edecek zamanı bulamamışlardır. Diğer düzensiz gruplar gibi Sırp paramiliterleri de savaşın neden olduğu kaotik ortamda şiddeti yerel düzeydeki en uygun hükûmet etme biçimi olarak görmüşlerdir.

Balkan Savaşı’nda Osmanlı tarafında ön plâna çıkan paramiliter örgüt ise Teşkilât-ı Mahsûsa’ydı. İttihad ve Terakki Cemiyeti gibi bu örgüt de kuruluş ve işleyişi itibarıyla gizlilik esasına dayanmaktaydı. Bu konuda Tarık Zafer Tunaya Meşrutiyet döneminden

⁶⁰⁴ John Paul Newman, “The Origins, Attributes and Legacies of Paramilitary Violence in the Balkans”, Robert Gerwarth ve John Horne (Ed.), *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War* içinde (145-163), Oxford University Press, 2012, 148.

⁶⁰⁵ Newman, *Paramilitary Violence in the Balkans*, 148.

itibaren Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemindeki bütün siyasî parti ve paramiliter örgütleri incelediği *Türkiye’de Siyasal Partiler* kitabında Teşkilât-ı Mahsûsa’dan şöyle bahsetmektedir: “*Teşkilât-ı Mahsûsa’nın İttihad ve Terakki tarihinde özel bir yeri vardır. İttihadçıların komitacı, eylemci, “fedaî” ve hayalet yönünü bu kuruluş simgeler. Bu bakımdan İttihad ve Terakki ile bütünleşmiş, onun alinyazısını belirleyici eylemlerde rol oynamış, onu örten “esrar”ın kalıcı bir ögesi olmuştur ve biraz da Balkanlı bir renk taşır.*”⁶⁰⁶ VMRO ve Terakki ve İttihad Cemiyeti’nin Meşrutiyet’in ilânı öncesindeki isyanı hazırlayan çeteleriyle benzer bir çalışma yöntemini benimseyen Teşkilât-ı Mahsûsa, Balkan devrimci kültürünün, devlet ve topyekûn savaş ile bütünleşmesi sürecinin son safhasını simgelemektedir. Savaş koşullarında düzenli ordunun takviye paramiliterlerini belirli bir düzen ve sistematik içerisinde sahaya sürebilmek için idarî kurumlarla yakından irtibat kurabilen bir teşkilata ihtiyaç duyulmuştur. Devlete yakın pozisyonda olmakla birlikte Balkan devrimciliğinden izdüşümlerin görüldüğü Teşkilât-ı Mahsûsa çetelerinde, Terakki ve İttihad’ın siyasî çetelerinde olduğu gibi görevden kaçmanın yegâne cezası idam olarak belirlenmiştir. Teşkilât-ı Mahsûsa üyeleri ile yakın ilişkiler kurmuş olan Arif Cemil, I. Dünya Savaşı’nda Trakya ve Makedonya cephelelerinde çete teşkilatı görevini kabul eden Silahçı Tahsin Bey’in, daha sonra bu göreve karşı gelmesi neticesinde teşkilâtın İstanbul merkezine çağırılarak burada infaz edildiğinden hatıratında bahsetmektedir.⁶⁰⁷

Teşkilât-ı Mahsûsa’nın kuruluşunu Meşrutiyet öncesine götüren açıklamalar vardır. Meşrutiyet döneminde ilk belirtilerinin 1911–1912 yıllarında Trablusgarp Savaşı’nda görüldüğü saptanmıştır. İtalyanlara karşı gerilla hareketine girişen küçük bir Osmanlı subay grubu Enver Bey’in önderliğinde büyük başarılar göstermiştir. Daha sonra Balkan Savaşları’nın ilk döneminde cephelere Teşkilât-ı Mahsûsa adlı kıtalar sürülmüştür.⁶⁰⁸ Kıtalar, sayıları beş bine varan mahkûmlardan ve sabıkalılardan oluşturulmuştur. Bunlar arasında işe yaramayanlar “amele taburları” olarak yol ve yapı işlerinde çalıştırılmışlardır. İşe yaramayanlardan “Mücahitler Fırkası” (tümeni) kurulmuştur.”⁶⁰⁹

Enver Bey’in etrafındaki fedaî subaylar topluluğunun 1913’te gayriresmî olarak “Teşkilât-ı Mahsûsa” adıyla faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır.⁶¹⁰ Bu teşkilat, 1908 Devrimi öncesinde örgütlenen Jön Türk çetelerinin ardılı olarak sayılabilir. Nitekim,

⁶⁰⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler – Cilt 3: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, 339.

⁶⁰⁷ Arif Cemil, *Teşkilat-ı Mahsusa...*, 290-293.

⁶⁰⁸ Polat Safi, *Milli İstihbarat Teşkilatı (1826-2023)*, 1. Basım, İstanbul: Kronik Yayıncılık A.Ş., 2023, 81.

⁶⁰⁹ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler – Cilt 3: İttihat ve Terakki...*, 339-340.

⁶¹⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, 162.

Teşkilât-ı Mahsûsa çatısı altında örgütlenen paramiliterler zaman içerisinde aşamalı olarak resmî ve kurumsal bir yapıya bürüneceklerdi. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın resmî bir örgüt olarak 1913 yılında, bir İrade-i Seniyye ile kurulduğu ileri sürülmüşse de bu iddia kanıtlanamamıştır. Harbiye Nezareti'ne bağlı resmî bir daire olduğu açıktır.⁶¹¹ Ancak 1914 öncesi dönem için Harbiye dışında bir başka nezarete tâbi olma ihtimali de mevcuttur. “Teşkilât-ı Mahsûsa” adıyla kurumsal kimliğe sahip ve müstakil bir yapının teşkili II. Balkan Savaşı'nda karşımıza çıkmaktadır. I. Dünya Savaşı için Osmanlı ülkesinde seferberliğin başlamasıyla birlikte 5 Ağustos 1914 tarihinde teşkilat resmî bir devlet kuruluşu hâline getirilmiştir.⁶¹² O güne kadar Trablusgarb'da ve Balkan Savaşları'nda yapılan çete operasyonlarında fiilen mevcut olmuştur. Meşrutiyet öncesi Terakki ve İttihad bünyesinde faaliyet gösteren fedaî zabitlerin bundan böyle Teşkilât-ı Mahsûsa çatısı altında bir araya getirildikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı paramiliter subaylarının devlet gücüne ulaşmaları yolunda nihaî aşama, I. Dünya Savaşı'yla birlikte bu teşkilâtın resmî devlet dairesi konumuna getirilmesi olmuştur. Nitekim Sadrazam Talat Paşa da Teşkilât-ı Mahsûsa'nın bir devlet dairesi olduğunu belirtmiştir ancak harbiye veya bir başka nezarete bağlı olmakla birlikte, hükûmet kararıyla kurulmamış olduğu bilinmektedir.⁶¹³ Teşkilâtın bütçesinin ise yine Harbiye Nezareti'nin *tahsisat-ı mesturesinden* (örtülü ödeneğinden) karşılanması öngörülmüştür.⁶¹⁴ Resmî nitelik taşımasına, maliyeden bütçe ayrılmasına ve devlet aktörleri tarafından kurulmasına rağmen merkezî hükûmetin bilgisi dışında faaliyet göstermiş olması Teşkilât-ı Mahsûsa'nın paramiliter niteliğini ön plâna çıkarmaktadır. Dönemin siyâsî koşulları ve savaş ortamı nedeniyle Teşkilât-ı Mahsûsa'nın, hükûmetin kerhen kabul etmek zorunda kaldığı bir yapı olduğuna işaret eden Cemal Paşa da anılarında şu ifadelere yer vermektedir:

“Ordunun Edirne aleyhindeki hareketi sırasında hükûmetçe yayınlanan bildiride, ordumuzun Meriç Nehri'ni kesinlikle geçmeyeceği açıkça taahhüt edilmişse de o zaman ordu zihniyetini temsil eden bazı kimseler bu taahhüdün isabetsizliğini dikkate alarak hükûmete bağlı olmayan gayr-ı resmî bir Teşkilât'ı Mahsûsa'nın Meriç Nehri'nin öte tarafında kendi istediği gibi hareket etmesine göz yummak esasını Başkumandanlık ve hükûmete kabul ettirdiler.”⁶¹⁵

⁶¹¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler – Cilt 3: İttihat ve Terakki...*, 340.

⁶¹² Uca, *a.g.e.*, 313.

⁶¹³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler – Cilt 3: İttihat ve Terakki...*, 340.

⁶¹⁴ Uca, *a.g.e.*, 314.

⁶¹⁵ Cemal Paşa, *Hatırat (1913–1922)*, 94.

“Şube-i Mahsûsâ” olarak da adlandırılan bu örgütün imparatorluk vilayetlerinde şubelerinin olmadığı tahmin edilmektedir. Vilayetlerde şubelerinin olmaması makul bir önermedir. Zira vilayetlerde yaygın bir örgüt ağı kurmak daha ziyade siyasal teşkilatlanmaya işaret eder. Bu türden bir örgütlenmeyi İttihad ve Terakki Fırkası halihazırda tesis etmiştir. Paramiliter örgütlerse karakteristik olarak sınır boylarında ve ihtilafli topraklarda faaliyet gösterme eğilimindedir. Teşkilât-ı Mahsûsa’nın örgütlenmesi de bu minvaldedir. Teşkilatın eski üyelerine göre şubeleri yalnız cephelerde ve sınırlardaydı. Görevleri de savaşa yardımcı olmaktı ve gönüllü toplamak da bu kapsamdaydı⁶¹⁶ Bu yönüyle Teşkilât’ın, VMRO’nun Balkan Savaşı’nda aldığı misyona benzer bir işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır. Topyekûn savaş koşullarında nizâmî ordunun işlevsiz olduğu alanlarda bu paramiliterler vazife alacaktır.⁶¹⁷ Trablusgarb Savaşı’ndaki işlevinden farklı olarak I. Balkan Savaşı’nın ilk safhasında düzenli ordunun gayrinizâmî destek kıtaları olarak işlev görmüştür.⁶¹⁸ Teşkilât-ı Mahsûsa’nın özelliği gönüllü “müfrezeler” (küçük askerî birlikler) ve çeteler kurarak gerillacı bir çalışma yöntemi oluşturmuş olmasıdır. Taktiksel açıdan gerillacı çalışma tarzı ve düzenli ordunun takviye birlikleri görevi görmesi; siyasî açıdan da devlet kuruluşu olması bu teşkilâtı bir paramiliter örgüt hâline getirmiştir. Üstelik diğer Balkan paramiliterlerine göre devlete yakın pozisyonda bir paramiliter örgüttür. Nizâmî ordunun takviye birlikleri olmanın yanı sıra Osmanlı devlet kurumları bu teşkilâta adam kazandırmak için savaşlarda seferber edilmiştir. Teşkilât-ı Mahsûsa için hapisanelerde bulunan mahkûmlardan taburlar kurulduğuna rastlanmaktadır. Ayrıca Teşkilatın, Harbiye Nezareti’nin levazım ve nakliyat daireleri, İttihad ve Terakki Cemiyeti ile tüm resmî daireler ve millî müesseselerle muhabere yetkisi vardı. Gönüllü kıtalar oluşturulduktan sonra, harbiye nezaretinin verdiği direktiflerle saptanan yörelerdeki ordu merkezlerine sevk ediliyorlardı.

1914 yılının Ağustos ayında Talât Paşa, İttihad ve Terakki Fırkası’nın o dönem Erzurum yöneticisi olan Filibeli Ahmed Hilmi ile, hükümlülerden orduya asker takviyesi sağlama işi hakkında yazışmıştır. Hilmi, Trabzon Hapishanesindeki hükümlülerin salıverilmelerini ve düzenli ordudaki zabitlerin kumandası altında paramiliter birliklere kaydedilmelerini önermişti. Seçilecek mahpuslarda tercih edilen özel şart, daha önce çete liderliği yapmış olmalarıydı. Talat Paşa da bu plânı onaylamış ve düzensiz birliklerde görevlendirilmek üzere salıverilen hükümlülerin bir listesinin hazırlanarak merkeze ulaştırılmasını emretmiştir. Bu birliklerin teşkilini kolaylaştırmak için Adliye Nezareti,

⁶¹⁶ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler – Cilt 3: İttihat ve Terakki...*, 343.

⁶¹⁷ Samih Nafiz Tansu, *Teşkilât-ı Mahsusa...*, 115.

⁶¹⁸ Safi, *a.g.e.*, 81.

geçici kararname ile bir genel af ilân etmiştir. Paramiliterlere devşirilecek eski hükümlüler ilkin İstanbul'a getirilmişler, burada bir hafta süreyle Harbiye Nezareti'nin avlusunda talimden geçirilmişlerdir. Ardından Teşkilât-ı Mahsûsa aracılığıyla gerekli görülen bölgelere dağıtımları yapılmıştır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, Teşkilât-ı Mahsûsa bu mevcut ismi ile 1914'te resmîleştirilmiş ve o tarihte harbiye nazırı olduğu için Enver Paşa'nın doğrudan denetimine verilmiştir. Bununla birlikte, Enver Paşa'nın örgüte hâkimiyeti yalnızca bürokratik görevinden kaynaklanıyor değildi. Paramiliter örgütlerin en karakteristik özelliklerinden biri de karizmatik bir liderin sorgulanmaz otoritesi altında faaliyet göstermeleridir. Genç zabitlerin rol modeli olarak gördüğü Enver Paşa bu türden bir karizmatik otoriteye uygun düşmektedir.⁶¹⁹ Bütün paramiliter örgütler gibi Teşkilât-ı Mahsûsa'nın da zorlu savaş koşullarında faaliyet göstermesi, istikrarlı; kesin ve tekil bir liderliği ve bu lidere itaati gerekli kılmıştır.

Teşkilât, I. Dünya Savaşı esnasında da imparatorluk dışında faaliyet göstermiş; Rus, Fransız ve İngiliz sömürge imparatorluklarındaki yönetimlere karşı Müslümanların direnişini körüklemeye çalışmıştı.⁶²⁰ Bu vasfı dikkate alındığında Teşkilat bir istihbarat servisi gibi görünse de bu faaliyetler devrimci örgütlerin komploları ile daha çok benzerlik göstermektedir. Teşkilatın görev tanımı bugün bile tartışmalı bir konudur. Teşkilâtın örgüt yapısı hakkında çok az özelliği bilinmektedir ancak sonraları İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin merkez-i umumîsine bağlı olan ve Bahaeddin Şakir yönetiminde siyaset işlerine bakan bir bürosu olmuştur. Örgütün bu bölümü Enver Paşa'ya tâbi olan askerî topluluktan bir dereceye kadar bağımsız gibi görünmektedir.

Ocak 1913 sonrası Doktor Nâzım ve Bahaeddin Şakir Bey nispeten dağınık hâlde bulunan ve büyük ölçüde birbirlerinden bağımsız hareket eden paramiliter kuvvetleri Teşkilât-ı Mahsûsa adı altında birleştirmeyi plânlamışlardı. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun beş grup paramiliter kuvveti olacaktır. Bunlardan ilki, taşrada hem sabit hem de seyyar görev yapan jandarmadır. İlk bölümde de ifade ettiğimiz üzere, konvansiyonel ordunun bir parçası olarak teşkil edilen jandarma kuvvetleri devlete en yakın pozisyonndaki paramiliterler arasında sayılmaktadır. Modern askerî standartlara uygun şekilde eğitim alan ve nizamî ordunun zabitleri tarafından kumanda edilen jandarma kırsal kesimde düzeni sağlamakla vazifelidir. İkincisi, aşiret alaylıları olup, toplam yirmi dokuz Kürt ve Kafkas

⁶¹⁹ İsmet İnönü, *Hatıralar...*, 44.

⁶²⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 162.

süvari alayından müteşekkil bir topluluktur.⁶²¹ Bu birlikler, aşiret reislerince yönetilmektedirler ve genel asayişini sağlamakla sorumludurlar. İmparatorluk dışından Müslüman gruplardan oluşturulan üçüncü bir grup ise gönüllülerdir. Bu grubun çoğunluğu Balkanlı Türk göçmenlerden oluşup bunlar her zaman savaşa hazır inançlı kimselerdir. Balkan Savaşları'nın zorlu şartları milis nitelikte bu türden radikal topluluklar ortaya çıkarmıştır. Dördüncü grup Teşkilât-ı Mahsûsa'dır. Başlarda istihbarat servisi görüntüsünde olan bu örgütün, düşman bölgelerinde ayaklanmaları kışkırtmak ve casusluk faaliyetlerini, karşı istihbarat ve karşı ayaklanmaları yürütmek gibi savaşa yardımcı görevleri üstlenmesi öngörülmüştür.⁶²² Bu yapının kumanda yapısı diğer grupları da bünyesine katacaktır. Şemsiye görevi üstlenmesi Teşkilât'ın tipik bir istihbarat servisi olmayıp daha ziyade müstakil ve devlete yakın pozisyonundaki bir paramiliter örgüt mahiyeti taşıdığını göstermektedir. Son olarak beşinci grup, çeteler şeklinde basitçe adlandırılan, karmakarışık bir ordu dışı gerilla topluluğudur. Merkezî kumanda kademesine bağlı olmayıp tekil olarak Jön Türk liderlerinin paramiliter kanatları olarak iş görürler. Yoksul, işsiz genç erkekler, bir başka deyişle tekinsiz yerlerde ve kahvehanelerde vakit geçiren ve suç ağlarıyla ilintili 'serseriler' ve kabadayılar bu son grubun ideal üyeleri olarak istihdam edilmişlerdir. Onların düzensiz savaşa, karşı ayaklanma operasyonlarına ve birtakım "kirli işlere" katkıları hayati önemdedir. Ödülleri doğrudan ödemeleri ve sınırsız yağma hakkını içerir. Üst düzey Jön Türk yetkilileri onların suçlarına dolaylı yoldan bulaşmış olduklarından bu kabadayılar iyi korunmuşlardır. 1908 Devrimini hazırlamış olan Terakki ve İttihad'ın fedaîler kademesi de zabıtların yanı sıra bu çevrelerden adam toplamış ve bir bakıma bu kimseleri fedaîlere devşirmiştir.

1908 Devrimi öncesinden beri fedaîler olarak bilinegelen zabitan grubunun Edirne'nin kurtuluşunda oynadığı rol büyüktür. Bilindiği üzere bunlar Osmanlı komitelerinin başta siyasî cinayetler olmak üzere birtakım kirli işlerini üstlenen ve zor zamanlarda onu savunmak üzere bir araya getirilen saldırı taburlarıydı. 1909'da Hareket Ordusu'nda önemli bir rol üstlenmişlerdi ve birçoğu Trablusgarb'da bölgedeki yerel aşiret savaşçılarının İtalyanlara karşı örgütlenmelerine öncülük etmişlerdi.⁶²³ Bununla birlikte fedaîlerin düzenli ordu açısından disiplinsizlik teşkil ettiği Balkan Savaşları'nda açık biçimde görülmektedir. Örneğin, I. Balkan Savaşı'nın ilk aşamasında Edirne müdafaasında seyyar hastanede hekimlik yapmakta olan Doktor Bahaeddin Şakir Bey, görev yerlerini terk

⁶²¹ Üngör, *Paramilitary Violence...*, 168.

⁶²² Samih Nafiz Tansu, *Teşkilât-ı Mahsusa...*, 115.

⁶²³ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 162.

eden birkaç Osmanlı subayını etrafında toplayarak bu kişileri “İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin fedaîleri” olarak tanıtmış ve birtakım siyasî propagandalara girişmiştir.⁶²⁴

Fedaîler denilen topluluk Enver Bey’e çok yakındı. Enver Bey’in onlara liderlik ettiği anlaşılmaktadır. Edirne geri alındıktan sonra paşalığa terfi eden Enver Bey, bu fedaîler topluluğuna Meriç’in batısındaki Türkleri örgütlendirmelerini ve bir düzensiz savaş hareketi başlatmalarını emretmiştir. Enver Bey’in emrindeki Türk çeteleri Bulgaristan içlerine saldırılar düzenlemiş Mustafapaşa, Habibçe, Harmanlı, Hasköy ve Ortaköy yerleşkelerine nüfuz edebilmişlerdir. Ardından Mestanlı ve Kırcaali de alınmış ve buralarda yerel yönetimler kurulmuştur. Enver Bey, fiilen yer aldığı Ortaköy saldırısından sonra gönüllülerle çetecileri yeniden örgütlemiş, mahallî idarelerin devam etmesini istemiş ve operasyon alanlarını genişletmiştir.⁶²⁵ Bu dönemde Batı Trakya’daki çetelerin başında Kuşçubaşı Eşref de Bulgarlarla savaşmış, Bulgar millî ordusundan bir binbaşının kumandasındaki bir paramiliter çeteyi bütün unsurlarıyla birlikte tutsak etme başarısını göstermiştir.⁶²⁶ Ardından, yine Eşref Bey’in de önemli katkılarıyla Gümölcine ve İskeçe gibi büyük kentler alınmış ve böylece geçici bir hükûmet kurulmasına ortam oluşturulmuştur. Bu amaçla Garbî Trakya Hükûmet-i Muvakkatesi kurulmuştur. Nüfus bakımından Müslüman Türklerin çoğunluk teşkil ettiği yerleşkelerde hâkimiyetini sağlayan bu devrim hükûmetinin “ilk Türk ulus devleti” olma özelliğini taşıdığı söylenebilir. Bu hükûmet, Ağustos–Ekim 1913 arasında yalnızca iki ay varlık göstermesine karşın dönemin Karadağ devleti gibi düzensiz savaş yürütebilen bir orduya sahipti. Bu türden bir yapının mevcudiyetini garanti altına almasında Teşkilât-ı Mahsûsa etkili olmuştur.⁶²⁷ Garbî Trakya Hükûmet-i Muvakkatesi’nin ömrü yalnızca iki ay sürmüştü de Osmanlılar tarafından barış görüşmelerinde Bulgarlara baskı yapılmasında yararlı olmuş ve istenen tavizler elde edilince varlığına hızlı biçimde son verilmiştir. Hatıratında Cemal Paşa, Garbî Trakya Hükûmeti’nin akıbetini şu ifadelerle anlatmaktadır:

“1913 yılı Temmuz ortasından Eylül ortasına kadar iktidar mevkiinde kalan bu hükûmetin İstanbul Antlaşması hükümleri uyarınca varlığına son verildi . . . birçokları hükûmetin taahhütlerine rağmen Batı Trakya Geçici Hükûmeti’nin devamını arzu ediyor ve Bulgar işgaline karşı az da olsa direniş düşüncesinde bulunuyordu. Hâlbuki Osmanlı Hükûmeti Batı Trakya bölgesinin hiçbir direnişle karşılaşmaksızın Bulgar birlikleri

⁶²⁴ Uca, *a.g.e.*, 309.

⁶²⁵ Safi, *a.g.e.*, 81.

⁶²⁶ Samih Nafiz Tansu, *Teşkilât-ı Mahsusa...*, 178.

⁶²⁷ Ginio, *Mobilizing the Ottoman Nation...*, 176.

tarafından işgal edilmesine fiilen yardım edeceğini taahhüt etmişti. Buna karşılık Bulgarlar Batı Trakya Müslümanları için istifadeyi gerektiren pek çok haklar taahhüt etmişler, Müslümanlar hakkında hiçbir zulüm ve soruşturmada bulunmayıp derhal genel af ilân edeceklerini vaat etmişlerdi. Müslüman halkın şimdi Bulgar işgaline karşı silâhlı direniş göstermesi hiçbir fayda sağlamamakla beraber, aksine Bulgarlardan kendileri için elde etmeyi başardığımız birçok siyasî ve idarî çıkarları kaybetmelerine sebep olurdu.”⁶²⁸

Bâb-ı Âlî’nin, geçici hükûmetin ilgasını talep etmesine karşılık olarak “Hükûmet-i Muvakkate” 25 Eylül günü bağımsızlık ilân ederek “Garbî Trakya Hükûmet-i Müstakilesi” adını almıştır.⁶²⁹ Batı Trakya hükûmeti izlediği yöntem itibariyle bir ulusal direniş hareketi niteliği taşımaktadır. Bu hükûmetin ve Teşkilât-ı Mahsûsa’nın gözetiminde sürdürülen düzensiz savaşta elde edilen tecrübeler I. Dünya Savaşı’ndan sonraki Türk millî hareketinin örgütlenmesine aktarılacaktı. Osmanlı İmparatorluğu’nun çekildiği topraklarda bundan böyle ulusal bağımsızlık savaşı verilecekti.

Balkan Savaşları ile birlikte millî ordular arasındaki savaş şimdilik sona ermiştir. Ancak düzensiz birlikler askerle çatışmalara devam etmiştir. Örneğin, Mayıs 1914’te sınıra yakın bir bölge olan Dimitriköy yerleşkesi civarında Bulgar komitası ile Osmanlı askerleri arasında iki komitacının öldürüldüğü ve bir askerin yaralandığı bir çatışma yaşanmıştır.⁶³⁰ Düzensiz birliklerin terör faaliyetlerine devam ettikleri görülmektedir. 1914 yılı Ağustos’unda Osmanlı polisinin Dahiliye Nezâreti’ne arz ettiği bir tahrirde, Bulgar paramiliterlerinin, Köprülü şehri civarında bir demiryoluna bomba atarak iki vagonu tahrip ettikleri yönündeki söylentileri resmî yollardan tekzip edilmesine rağmen yaydıklarından bahisle bölgede paramiliter faaliyetlerin yeniden yayılacağı bildirilmiştir.⁶³¹ Bulgar çeteleri terör faaliyetleri dışında suç eylemlerine de devam etmişlerdir. Örneğin, Şubat 1914’te yedi kişiden oluşan bir Bulgar çetesinin, Osmanlı sınırına yakın bir köye gelerek halkın küçükbaş hayvanlarını çaldıkları tespit edilmiştir.⁶³² Paramiliterlerin 1890’lardan itibaren izledikleri siyaset üzere yaymaya çalıştıkları Osmanlı İmparatorluğu’nu aciz göstermeye yönelik propagandalar I. Dünya Savaşı’na kadar devam etmiştir. Balkan devletlerinin paramiliterleri I. Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde millî orduların denetimine geçmiştir. Bulgar ulus

⁶²⁸ Cemal Paşa, *Hatırât (1913–1922)*, 95-96.

⁶²⁹ Safi, *a.g.e.*, 82.

⁶³⁰ BOA, DH.EUM.EMN. 71/3, 10 Cemaziyelahir 1332 (6 Mayıs 1914).

⁶³¹ BOA, DH.EUM.VRK. 13/42, 7 Şevval 1332 (29 Ağustos 1914).

⁶³² BOA, HR.SFR.04.. 418/10, 25 Haziran 1914.

devleti Temmuz 1914'te savaş seferberliği yolunda 15 bin komitacıyı Sırbistan'a baskın yapmaları için kendi toprakları içerisinde bir araya getirmiştir.⁶³³

⁶³³ BOA, HR.SYS. 2401/20, 31 Temmuz 1914.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan dönemde ulus inşası, paramilitarizm ve topyekûn savaşın birbirini tamamlayan süreçler olduğu anlaşılmaktadır. Bu süreçlerin odak noktası ulus devletlerin modernleşme sürecinde yaşadıkları zorluklar ve merkezîleşme kaygılarıdır. Bu noktada devlet gücüne erişmeyi amaçlayan paramiliter örgütler devreye girmekte ve devletin meşru şiddet tekeline ortak olmaktadır. Haklılık adına yürütülen topyekûn savaşın ise paramiliterlerin siyasal meşruluk arayışlarında en fazla çıkar devşirdikleri dönem olduğu gerçeği Balkan Savaşları'nda görülmektedir. Benzer şekilde topyekûn savaşın da ulus inşası projelerinin bir parçası hâline geldiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda paramiliterlerin topyekûn savaş ortamında ulus inşası süreçlerinde rol aldıkları tarihî olgu olarak kabul edilebilir. Kendi siyasî gündemlerini belirlemek isteyen paramiliterlerin bunda başarılı olamadıkları anlaşılmaktadır.

VMRO'nun ilk yıllarında devlet otoritesinden uzaklaştığı hâlde ulus inşasına yönelik siyaset izlemesi bu başarısızlığın temel nedenidir. Devlet otoritesi olmaksızın Makedonyalı Bulgar milliyetçiliğini savunması VMRO açısından stratejik bir hata olmuştur. Devlet kurumları teşkil edilmeksizin ulus inşasının bir karşılığı olmazdı. Ulus inşası, kronolojik sıra itibarıyla devlet inşasından sonra gelen bir süreçtir. Ne var ki devlet inşası, kurumları şiddete dayanmaksızın teşkil etmeyi gerektirir. Meşru şiddet tekeli ancak kurumların teşkil edildiği ve siyaset yapılmaya başlandığı takdirde geçerlilik kazanır. VMRO açısından otonom Makedonya'yı inşa etmenin en iyi yolu, Osmanlı İmparatorluğu ile savaşmak yerine müzakere etmek olabilirdi. Nitekim Makedonya dışındaki Balkan devletleri de, düvel-i muazzamadan aldıkları siyasal destekle teşkil edilebilmişlerdi.

Bu tezde, Balkan devrimci hareketinin paramiliter niteliğini ortaya koymaya çalıştık. Balkan devrimci örgütleri paramiliter örgütlerdir çünkü ulus devletlerin siyasal iktidarı tarafından yönlendirilmişlerdir. Millî ordulardan silah takviyeleri ve askerî donatım sağlanmıştı. Subaylar tarafından askerî eğitimlerden geçirilmişlerdir. Rakip devletin sınırları içerisine sızdırılmışlardır. Bu sızma faaliyetleri esnasında yine rakip devletin askerlerinin kılığına girdikleri gibi, resmî görevli subaylarınsa paramiliterlere özgü kıyafetler giydikleri görülmüştür. Komitacıların kendilerine özgü üniformalarının olması, bunların paramiliter niteliğini ortaya koymakla birlikte, subayların komitacı elbisesi giyerek eylem yapmaları, Balkan ulus devletlerinin isyan hareketlerinde ön plâna çıkmaktan kaçındığını göstermektedir. Paramiliterliğin, –o günkü anlamıyla “komitacılığın” ve

“devrimci örgüt mensubu olmanın”– şiddet eylemleriyle birlikte anılmasından dolayı, meşru şiddet tekeli elinde bulunduran ulus devletler paramiliterlerle olan ilintilerini daima saklı tutmuşlardır.

İlinden İsyanı bir ulusal isyan hareketi yahut köylü ayaklanması (veya halk hareketi) değildir. Bu tanımların bir karşılığı olması için tepeden inme değil, tabandan bir hareketin gerçekleşmiş olması gerekirdi. İlinden’de ise paramiliterler, komplolar ve ulus inşası kaygıları etkili olmuştur. Bu yüzden İlinden İsyanı’nı “paramiliter savaşı” olarak tanımlamayı uygun bulduk. Millî bir isyan yahut köylü ayaklanması olmadığına bir diğer kanıtı, o dönemin Balkan köylülerinin millî/ulusal bilinç sahibi olmamalarıdır. Osmanlı Balkanları’nda nüfusun çoğunluğunu köyler teşkil etmiştir. Köylülerin millî kimlik benimsemeleri ise istisnâ düzeyde kalmıştır. Bulgar köylülerinden Bulgar devrimciliğine destek verenler, VMRO otorite sembolü olarak karşılırlarına çıktığı için bu örgütü desteklemek durumunda kalmıştır. Millî kimlikler yalnızca entelektüel kimliklerle bir arada olagelmıştır. Köylü isyanı da söz konusu değildir. Çünkü köylü isyanı olması için “köylü sınıfı” yahut “işçi sınıfı” gibi sınıf bilincine sahip bir toplumsal grup mevcut olmalıdır. Ancak sınıf bilincine sahip topluluklar o dönemde Balkanlarda değil, daha ziyade kentleşmiş ve sanayileşmiş Avrupalı devletlerde mevcut olmuştur. Nitekim Bulgar devrimcilerinin köylülere reform vaadinde bulunmaları ve bu yolda siyasî propagandalarını belirlemeleri Avrupa’dakine benzer çalışan sosyal sınıflar oluşturmak kaygısıdır.

İlinden İsyanı’nda ulus inşası kaygıları da etkili olmuştur. VMRO’nun geleneksel liderlerinin toplu isyan yerine halka siyasî eğitimde bulunmaya yönelik stratejileri de ulus inşasının bir aşamasıdır. Bu strateji benimseyici nitelikte ulus inşasına karşılık gelmektedir. Bununla birlikte, 1890’lı yıllar boyunca İlinden gününe kadar olan dönemde, pogromlar, katliamlar vb. şiddet eylemleri vasıtasıyla dışlayıcı ulus inşasına girişmiş oldukları da görülmektedir. Bu katliamların isyan esnasında da işe koşulduğuna dair birtakım tarihî verileri yukarıda sunmuş bulunmaktayız.

Balkan devrimci örgütlerinin, paramiliterlere özgü siyasal ve taktiksel düzeydeki bütün karakteristiklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan değerlendirdiğimizde, paramiliterlerin etkin olmalarının, Balkanlarda ulusal isyan hareketlerini siyasallaştırarak milliyetçilik düşüncesinden uzaklaştırdığı görülmektedir. İlinden İsyanı’nın “ulusal isyan hareketi” olmadığını öne sürerken, bu iddiamızı söz konusu ayaklanmayı üstlenen komitelerin hem siyasî hem de taktiksel bakımdan paramiliter örgüt niteliği taşımalarına dayandırmaktayız. VMRO’nun paramiliter örgüt tanımlamasına uygun düştüğünü yukarıda

sunduğumuz anlatı içerisinde detaylıca analiz etmiş bulunmaktayız. Dahası, siyasî komploların, paramiliter örgütlerin siyaset tarzı olduğu malumdur. İinden öncesi Bulgar hükûmeti, Yüksek Makedonya–Edirne Komitesi ve VMRO arasında siyasî güç mücadelesi had safhaya ulaşmıştır. Bütün bunlar ve resmî üniformalı subaylar ile devlet-dışı devrimci komitelerin iltisakı, ulus devlet organlarının ön plâna çıktığı tarihî olaylarla birlikte hesaba katıldığında İinden İsyani'nın millî, bölgesel veya sınıfsal bir mücadele olmaktan çok, siyasî, yapay ve paramiliter nitelikte bir hareket olduğu söylenebilir.

Yunan ve Sırp paramilitarizmi İinden sonrası yükselişe geçmiştir. Bu hareketler de paramilitarizmin bütün karakteristiklerini bünyesinde barındırmaktadır. Bununla birlikte, bu dönemde üç devrimci hareket de (Bulgar, Yunan ve Sırp) hem benimseyici hem de dışlayıcı ulus inşası siyaseti izlemiştir. Olağan şartlarda ulus inşası siyasetini ulus devletin izlemesi beklenirken Makedonya ve Güney Balkanlardaki kaotik ortamda bu siyaseti paramiliterler yürütmüştür. Daha doğrusu, ulus devletler paramiliterler üzerinden ulus inşası politikalarını yürütmüştür.

Paramiliterlerin, ulus devlet yönetimleri dışında ayrıca kendi siyasî gündemleri olduğunu belirtmiştik. Bu vasıfları, bütün paramiliter örgütleri ortak ve işbirlikli hareket etmeye yöneltmiştir. Hristiyan paramiliterleri arasında bu siyaset yaygın ve plânlı biçimde uygulanmıştır. 1908 Devrimi öncesinde Jön Türkler de bu ortaklıklardan etkilenmişler ve anayasacılık mücadelesi yolunda Ermeni devrimci örgütleriyle ve Balkanlardaki çeşitli paramiliter gruplarla işbirliği kurmuşlardır. Jön Türklerin ve özellikle Jön Türk hareketine mensup asker menşeli kimselerin mentaliteleri, siyaset kültürleri ve zihniyetleri başta Bulgar ve Ermeni devrimci hareketleri olmak üzere diğer paramiliterlerle benzeşim göstermektedir. Yukarıda da ayrıntılarıyla analiz ettiğimiz üzere, siyasî programlarından gerillacı anlayışlarına kadar bir dizi olay ve olgu, Jön Türk hareketinin bu vaziyetini ispat etmektedir. Bu noktada Sırp ve Yunan paramiliterliğinin de Bulgar modeli örneğinde geliştiğini hatırlamakta yarar vardır. Aynı durum Jön Türkler için de geçerli olmuştur. Bu koşullar altında, 1908 Devrimi de halk hareketi olmaktan öte tepeden inme ve seçkin bir devrim hareketi olarak karşımıza çıkmaktadır. 1908 Devrimi de dönemin diğer bütün devrimleri gibi paramiliterler aracılığıyla yürütülmüştür.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

A. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul (BOA)

A.}MTZ.(04), 64/7, 23 Cemaziyelevvel 1317 (29 Eylül 1899).

BEO, 1864/139768, 4 Rebiülevvel 1320 (11 Haziran 1902).

DH.EUM.EMN, 71/3, 10 Cemaziyelahir 1332 (6 Mayıs 1914).

DH.EUM.VRK., 13/42, 7 Şevval 1332 (29 Ağustos 1914).

DH.KMS., 15/29, 19 Rebiülahir 1332 (17 Mart 1914).

DH.MKT., 2187/13, 27 Zilkade 1316 (8 Nisan 1899); 490/31, 19 Muharrem 1320 (28 Nisan 1902); 494/9, 24 Muharrem 1320 (3 Mayıs 1902); 815/33, 10 Zilkade 1321 (28 Ocak 1904); 845/78, 10 Safer 1322 (26 Nisan 1904).

DH.MUİ., 130/80, 27 Cemaziyelevvel 1327 (16 Haziran 1909); 143/75, 25 Rebiülahir 1329 (25 Nisan 1911).

DH.ŞFR., 367/80, 10 Temmuz 1322 (23 Temmuz 1906).

DH.TMIK.S., 33/72, 11 Zilkade 1318 (2 Mart 1901).

HR.SFR.1..., 128/6, 9 Ağustos 1902; 188/64, 13 Ocak 1913.

HR.SFR.3..., 433/96, 12 Temmuz 1895; 484/38, 10 Eylül 1899; 511/11, 24 Mart 1901; 523/7, 2 Ekim 1902; 517/97, 5 Eylül 1902; 523/9, 5 Aralık 1902; 525/9, 11 Ocak 1903; 525/39, 3 Mart 1903; 525/51, 19 Mart 1903; 525/52, 22 Mart 1903; 526/20, 7 Mayıs 1903; 526/23, 15 Mayıs 1903; 543/12, 30 Ocak 1904; 543/14, 3 Şubat 1904; 543/18, 25 Şubat 1904; 543/26, 30 Ağustos 1904; 563/9, 23 Ekim 1906; 622/59, 29 Eylül 1910; 622/63, 7 Aralık 1910; 638/33, 10 Ağustos 1911; 636/3, 27 Ekim 1911; 622/88, 20 Ekim 1912.

HR.SFR.04.., 300/40, 14 Haziran 1899; 220/55, 12 Ocak 1903; 221/1, 11 Şubat 1903; 221/6, 14 Şubat 1903; 221/8, 16 Şubat 1903; 221/17, 20 Şubat 1903; 221/28, 25

Şubat 1903; 221/34, 2 Mart 1903; 221/91, 2 Nisan 1903; 450/42, 5 Nisan 1903; 599/110, 6 Haziran 1906; 236/5, 21 Temmuz 1906; 236/54, 6 Ağustos 1906; 244/8, 2 Ocak 1908; 490/4, 5 Haziran 1908; 861/94, 9 Nisan 1912; 418/10, 25 Haziran 1914.

HR.SYS., 197/54, 23 Ekim 1902; 118/4, 19 Kasım 1902; 143/8, 16 Nisan 1911; 1627/60, 1 Ekim 1912; 1970/3, 28 Kasım 1912; 2401/20, 31 Temmuz 1914; 2384/5, 1 Eylül 1914.

İ..HUS., 49/27, 7 Rebiülevvel 1314 (16 Ağustos 1896).

MF.MKT., 635/11, 8 Rebiülevvel 1320 (15 Haziran 1902).

TFR.I..AS., 30/2971, 14 Zilkade 1323 (10 Ocak 1906); 43/4233, 20 Zilhicce 1324 (4 Şubat 1907).

TFR.I..MN., 22/2185, 21 Ekim 1903; 34/3317, 16 Zilhicce 1321 (4 Mart 1904); 63/6203, 9 Rebiülevvel 1323 (14 Mayıs 1905); 128/12756, 6 Cemaziyelevvel 1325 (17 Haziran 1907).

TFR.I..SL., 14/1397, 18 Rebiülahir 1321 (14 Temmuz 1903); 80/7976, 12 Cemaziyelahir 1323 (14 Ağustos 1905); 109/10846, 18 Rebiülahir 1324 (11 Haziran 1906); 119/11809, 15 Receb 1324 (4 Eylül 1906); 145/14413, 13 Rebiülahir 1325 (26 Mayıs 1907).

TFR.I..ŞKT., 47/4695, 19 Cemaziyelevvel 1322 (1 Ağustos 1904).

Y..A...HUS., 453/12, 2 Cemaziyelevvel 1321 (27 Temmuz 1903); 511/149, 13 Rebiülahir 1325 (26 Mayıs 1907).

Y..EE..KP., 4/357, 14 Rebiülevvel 1309 (18 Ekim 1891).

Y..MTV., 208/76, 13 Şevval 1320 (13 Ocak 1903); 258/22, 3 Muharrem 1322 (20 Mart 1904); 277/148, 2 Receb 1323 (2 Eylül 1905).

Y..PRK.ASK., 110/15, 25 Şaban 1313 (10 Şubat 1896); 221/83, 14 Receb 1322 (24 Eylül 1904); 236/55, 9 Zilhicce 1323 (4 Şubat 1906); 244/4, 7 Muharrem 1325 (20 Şubat 1907).

Y..PRK.EŞA., 34/70, 1 Ramazan 1317 (3 Ocak 1900).

Y..PRK.MK., 9/14, 23 Safer 1317 (3 Temmuz 1899).

Y..PRK.ZB., 17/30, 24 Ramazan 1313 (9 Mart 1896).

B. Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi, Ankara (MSB ATA)

110-9-1-7, 656/44/1, 17 Ocak 1913.

BİRİNCİL KAYNAKLAR

Cengiz, Halil Erdoğan (hızl.). (2023). *Enver Paşa'nın Anıları (1881–1908)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Çakır, Göktürk Ömer (hızl.). (2023). *Hüseyin Cahit Yalçın, Tanıdıklarım*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Çifci, Erhan (hızl.). (2020). *Arif Cemil, Teşkilat-ı Mahsusa: Kafkasya ve Balkanlarda Operasyonlar*. İstanbul: Kronik Kitap.

Duru, Kâzım Nami. (2017). *Hatıralar: İttihat ve Terakki, Cumhuriyet Devri, Makedonya*. 1. Basım. Ankara: Altınordu Yayınları.

Hochwächter, Gustav von. (1913). *Balkan Savaşı Günlüğü: “Türklerle Cephe”*. Sumru Toydemir (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (orijinal baskı tarihi 2008).

İzğöer, Ahmet Zeki (hızl.). (2012). *Cemal Paşa, Hatırat (1913–1922)*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.

Kabacalı, Alpay (hızl.). (2019). *Talât Paşa'nın Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Karabekir, Kâzım. (2023). *Hayatım*. 1. Basım. Ankara: Panama Yayıncılık.

– (2023). *İttihat ve Terakki Cemiyeti*. 9. Basım. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kocaoğlu, A. Basad (hızl.). (2016). *Mahmud Muhtar, Balkan Harbi: Üçüncü Kolordu'nun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri*. İstanbul: Parola Yayınları.

- Price, Walter H. Crawford. (1915). *The Balkan Cockpit: The Political and Military Story of the Balkan Wars in Macedonia*. Londra: T. Werner Laurie Ltd.
- Schurman, Jacob Gould. (1916). *The Balkan Wars, 1912–1913*. 3. Basım. Princeton: Princeton University Press.
- Selek, Sabahattin (hızl.). (1985). *İsmet İnönü, Hatıralar – I. Kitap*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Uğurdıkan, Abdullatif (hızl.). (2021). *Dr. İbrahim Temo, İttihat ve Terakki Anılarım*. Ankara: Dorlion Yayınları.
- Usta, Recep (hızl.). (2012). *Samih Nafiz Tansu, Teşkilât-ı Mahsusa: İki Devrin Perde Arkası*. İstanbul: Nokta Kitap Yayınları.
- Uzer, Tahsin. (1999). *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*. 3. Basım. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Troçki, Leon. (t.y.). *Balkan Savaşları*. Tansel Güney (çev.). İstanbul: ARBA Yayınları. (orijinal baskı tarihi 1995).
- Yıldırım, Tahsin (hızl.). (2016). *Ömer Seyfettin, Balkan Harbi Hatıraları*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.

İKİNCİL KAYNAKLAR

- Adanır, Fikret. (2021). Osmanlı İmparatorluğu’nda Ulusal Sorun ile Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi: Makedonya Örneği. Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher (Ed.). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik, 1876-1923: Türkiye’de Sosyalizmin Oluşmasında ve Gelişmesinde Etnik ve Dinsel Toplulukların (Makedon, Yahudi, Rum, Bulgar ve Ermeni Anasır’ın) Rolü* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 33-72.
- Ahmad, Feroz. (2019). *Jön Türkler: Osmanlı İmparatorluğu’nu Kurtarma Mücadelesi, 1914–1918*. Tansel Demirel (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (orijinal baskı tarihi 2020).
- (2014). *Jön Türkler ve Osmanlı’da Milletler: Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*. Ayşen Gür (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (orijinal baskı tarihi 2017).

- Aliyev, Huseyn. (2016). Strong Militias, Weak States and Armed Violence: Towards a Theory of ‘State-Parallel’ Paramilitaries. *Security Dialogue*. 47.6, 498-516.
- Akşin, Sina. (2001). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. 3. Basım. Ankara: İmge Kitabevi.
- Andrade, John. (1985). *World Police and Paramilitary Forces*. 1. Basım. Macmillan Publishers Ltd.
- Bardakçı, Murat. (2023). *İttihadçı’nın Sandığı*. 2. Basım. İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.
- Batalas, Achilles. (2003). Send a Thief to Catch a Thief: State-Building and the Employment of Irregular Military Formations in Mid-Nineteenth-Century Greece. Diane E. Davis ve Anthony W. Pereira (Ed.) *Irregular Armed Forces and Their Role in Politics and State Formation* içinde. New York: Cambridge University Press, 149-177.
- Bayly, Christopher Alan. (2004). *Modern Dünyanın Doğuşu: Küresel Bağlantılar ve Karşılaştırmalar, 1790–1914*. M. Nevâ Şellâki (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (orijinal baskı tarihi 2021).
- Bayrak, Emek. (2019). Şiddet Tekelinin Tarihsel Gelişimi ve Bugüne Dair Notlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 68.1, 57-82.
- Beşikçi, Mehmet. (2012). *The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War*. Leiden: Koninklijke Brill NV.
- Biondich, Mark. (2011). *The Balkans: Revolution, War, and Political Violence since 1878*. 1. Basım. Oxford University Press.
- Birinci, Ali. (2020). *Hürriyet ve İtilâf Fırkası: II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar*. 3. Basım. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Bloxham, Donald. (2005). *The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians*. 1. Basım. New York: Oxford University Press.

- Bloxham, Donald ve Diğeri. (2011). Europe in the world: systems and cultures of violence. Donald Bloxham ve Robert Gerwarth (Ed.). *Political Violence in Twentieth-Century Europe* içinde. New York: Cambridge University Press, 11-39.
- Boix, Carles. (2008). Civil wars and guerrilla warfare in the contemporary world: toward a joint theory of motivations and opportunities. Stathis N. Kalyvas, Ian Shapiro ve Tarek Masoud (Ed.). *Order, Conflict, and Violence* içinde. Cambridge University Press, 197-218.
- Brown, Keith. (2013). *Loyal unto Death: Trust and Terror in Revolutionary Macedonia*. Indianapolis: Indiana University Press.
- Campbell, Alec. (2003). Where Do All Soldiers Go? Veterans and the Politics of Demobilization. Diane E. Davis ve Anthony W. Pereira (Ed.). *Irregular Armed Forces and Their Role in Politics and State Formation* içinde. New York: Cambridge University Press, 96-117.
- Centeno, Miguel Angel. (2003). Limited War and Limited States. Diane E. Davis ve Anthony W. Pereira (Ed.) *Irregular Armed Forces and Their Role in Politics and State Formation* içinde. New York: Cambridge University Press, 82-95.
- Clegg, Stewart. (2006). Bureaucracy. *The Cambridge Dictionary of Sociology*. New York: Cambridge University Press.
- Conway, Martin ve Gerwarth, Robert. (2011). Revolution and counter-revolution. Donald Bloxham ve Robert Gerwarth (Ed.). *Political Violence in Twentieth-Century Europe* içinde. New York: Cambridge University Press, 140-175.
- Çetinkaya, Y. Doğan. (2014). Atrocity Propaganda and the Nationalization of the Masses in the Ottoman Empire during the Balkan Wars (1912–13). *International Journal of Middle East Studies*. 46-4, 759-778.
- Dağlar Macar, Oya. (2013). Epidemic Diseases on the Thracian Front of the Ottoman Empire during the Balkan Wars. M. Hakan Yavuz ve Isa Blumi (Ed.). *War and Nationalism: The Balkan Wars, 1912–1913, and Their Sociopolitical Implications* içinde. The University of Utah Press, 272-297.

- Danforth, Loring M. (1995). Transnational Influences on National Conflict: The Macedonian Question. *Political and Legal Anthropology Review*. 18.1, 19-34.
- Despot, Igor. (2012). *Savaşan Tarafların Gözüyle Balkan Savaşları: Algılar ve Yorumlar*. Mete Tunçay (çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (orijinal baskı tarihi 2020).
- Eichenberg, Julia. (2012). Soldiers to Civilians, Civilians to Soldiers: Poland and Ireland after the First World War. Robert Gerwarth ve John Horne (Ed.). *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War* içinde. Oxford University Press, 184-199.
- Emrence, Cem. (2012). *Osmanlı Ortadoğu'sunu Yeniden Düşünmek*. Gül Çağalı Güven (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (orijinal baskı tarihi 2016).
- Erdem, Hamit. (2012). *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirakçi Hilmi*. 1. Basım. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Ersoy-Hacısalıhoğlu, Neriman. (2013). Bulgaria's Policy toward Muslims during the Balkan Wars. M. Hakan Yavuz ve Isa Blumi (Ed.). *War and Nationalism: The Balkan Wars, 1912–1913, and Their Sociopolitical Implications* içinde. The University of Utah Press, 361-370.
- Frusetta, James. (2004). Common Heroes, Divided Claims: IMRO Between Macedonia and Bulgaria. John R. Lampe ve Mark Mazower (Ed.). *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe* içinde. Martonvásár: Central European University Press, 110-120.
- Gerwarth, Robert. (2008). The Central European Counter-Revolution: Paramilitary Violence in Germany, Austria and Hungary after the Great War. *Past and Present*. 200.1, 175-209.
- Gerwarth, Robert ve Horne, John. (2010). The Great War and Paramilitarism in Europe, 1917–23. *Contemporary European History*. 19.3, 267-273.
- (2011). Vectors of Violence: Paramilitarism in Europe after the Great War, 1917–1923. *The Journal of Modern History*. 83.3, 489-512.

- Gingeras, Ryan. (2010). Beyond Istanbul's 'Laz Underworld': Ottoman Paramilitarism and the Rise of Turkish Organised Crime, 1908–1950. *Contemporary European History*. 19.3, 215-230.
- (2014). *Heroin, Organized Crime, and the Making of Modern Turkey*. 1. Basım. Oxford University Press.
 - (2009). *Sorrowful Shores: Violence, Ethnicity, and the End of the Ottoman Empire, 1912–1923*. 1. Basım. Oxford University Press.
- Ginio, Eyal. (2005). Mobilizing the Ottoman Nation during the Balkan Wars (1912–1913): Awakening from the Ottoman Dream. *War in History*. 12.2, 156-177.
- (2016). *Osmanlı Yenilgi Kültürü: Balkan Savaşları ve Sonrası*. Cumhur Atay (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (orijinal baskı tarihi 2022).
- Glenny, Misha. (2012). *The Balkans: Nationalism, War, and the Great Powers, 1804–2012*. Toronto: House of Anansi Press.
- Gürkan, Emrah Safa. (2023). *Cumhuriyet'in 100 Günü – İnkılabın Ayak Sesleri*. 1. Basım. İstanbul: Can Sanat Yayınları A.Ş.
- Hacısalıhoğlu, Mehmet. (2003). *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*. İhsan Catay (çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (orijinal baskı tarihi 2020).
- (2013). The Young Turk Policy in Macedonia: Cause of the Balkan Wars?. M. Hakan Yavuz ve Isa Blumi (Ed.). *War and Nationalism: The Balkan Wars, 1912–1913, and Their Sociopolitical Implications* içinde. The University of Utah Press, 100-131.
- Hall, Richard C. (2013). Bulgaria and the Origins of the Balkan Wars, 1912–1913. M. Hakan Yavuz ve Isa Blumi (Ed.). *War and Nationalism: The Balkan Wars, 1912–1913, and Their Sociopolitical Implications* içinde. The University of Utah Press, 85-99.
- (2000). *The Balkan Wars, 1912–1913: Prelude to the First World War*. 1. Basım. Routledge Taylor & Francis Group.

- Hanioğlu, M. Şükrü. (2001). *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902–1908*. Oxford University Press.
- Haupt, Heinz-Gerhard ve Weinbauer, Klaus. (2011). Terrorism and the state. Donald Bloxham ve Robert Gerwarth (Ed.). *Political Violence in Twentieth-Century Europe* içinde. New York: Cambridge University Press, 176-209.
- Hobsbawm, Eric J. (1992). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: "Program, Mit, Gerçeklik"*. Osman Akınhay (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (orijinal baskı tarihi 2020).
- Hristov, Jasmin. (2014). *Paramilitarism and Neoliberalism: Violent Systems of Capital Accumulation in Colombia and Beyond*. 1. Basım. Londra: Pluto Press.
- Jelavich, Barbara. (1999). *Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl*. Zehra Savan ve Hatice Uğur (çev.). İstanbul: Küre Yayınları. (orijinal baskı tarihi 2019).
- Jelavich, Charles ve Jelavich, Barbara. (2000). *The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920*. 4. Basım. University of Washington Press.
- Jowett, Philip S. (2011). *Armies of the Balkan Wars, 1912–13: The Priming Charge for the Great War*. Osprey Publishing.
- Levene, Mark. (1998). Creating a Modern "Zone of Genocide": The Impact of Nation- and State-Formation on Eastern Anatolia, 1878–1923. *Holocaust and Genocide Studies*. 12.3, 393-433.
- Kaldor, Mary. (2012). *New and Old Wars*. Polity Press.
- Kan, Paul Rexton. (2019). *The Global Challenge of Militias and Paramilitary Violence*. 1. Basım. Palgrave Pivot.
- Kansu, Aykut. (t.y.). *1908 Devrimi*. Ayda Erbal (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (orijinal baskı tarihi 1995).
- (1999). *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi, 1908–1913*. Selda Somuncuoğlu (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (orijinal baskı tarihi 2016).

- Karpat, Kemal H. (t.y.). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. Dilek Özdemir (çev.). İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları. (orijinal baskı tarihi 2006).
- Kayalı, Hasan (1997). *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık, 1908–1918*. Türkan Yöney (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (orijinal baskı tarihi 2019).
- Kersting, Norbert. (2011). Nation Building. *International Encyclopedia of Political Science*. 1. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Kostanick, Huey Louis. (1963). The Geopolitics of the Balkans. Charles Jelavich ve Barbara Jelavich (Ed.). *The Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century* içinde. University of California Press, 1-55.
- Kramer, Alan. (2007). *Dynamic of Destruction: Culture and Mass Killing in the First World War*. 1. Basım. Oxford University Press.
- Lansford, Tom. (2011). Nation-State. *The Encyclopedia of Political Science*. Washington, D.C.: CQ Press.
- Lieberman, Benjamin. (2016). *Korkunç Kader: Modern Avrupa'nın Oluşumunda Etnik Temizlik*. Damla Tanla Kurt (çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Mardin, Şerif. (1989). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908*. 3. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları.
- (1995). *Makaleler I: Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. 5. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mazower, Mark. (1998). *Karanlık Kıta: Avrupa'nın 20. Yüzyılı*. Mehmet Moralı (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (orijinal baskı tarihi 2008).
- (t.y.). *Selanik: Hayaletler Şehri – Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430–1950)*. Gül Çağalı Güven (çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (orijinal baskı tarihi 2007).
- (2000). *The Balkans: A Short History*. New York: Modern Library.

- Mazzei, Julie. (2009). *Death Squads or Self-Defense Forces?: How Paramilitary Groups Emerge and Challenge Democracy in Latin America?*. 1. Basım. The University of North Carolina Press.
- McMillan, James. (2011). War. Donald Bloxham ve Robert Gerwarth (Ed.). *Political Violence in Twentieth-Century Europe* içinde. New York: Cambridge University Press, 40-86.
- Merriman, John. (2010). *Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi*. Şükrü Alpagut (çev.). Ankara: Say Yayınları. (orijinal baskı tarihi 2020).
- Moumdjian, Garabet K. (2013). Rebels with a Cause: Armenian-Macedonian Relations and Their Bulgarian Connection, 1895–1913. M. Hakan Yavuz ve Isa Blumi (Ed.). *War and Nationalism: The Balkan Wars, 1912–1913, and Their Sociopolitical Implications* içinde. The University of Utah Press, 132-175.
- Mylonas, Harris. (2012). *The Politics of Nation-Building: Making Co-Nationals, Refugees, and Minorities*. 1. Basım. New York: Cambridge University Press.
- Mylonas, Harris ve Tudor, Maya. (2023). *Varieties of Nationalism*. 1. Basım. Cambridge University Press.
- Myuhtar-May, Fatme. (2013). Pomak Christianization (Pokrastvane) in Bulgaria during the Balkan Wars of 1912–1913. M. Hakan Yavuz ve Isa Blumi (Ed.). *War and Nationalism: The Balkan Wars, 1912–1913, and Their Sociopolitical Implications* içinde. The University of Utah Press, 316-360.
- Newman, John Paul. (2012). The Origins, Attributes and Legacies of Paramilitary Violence in the Balkans. Robert Gerwarth ve John Horne (Ed.). *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War* içinde. Oxford University Press, 145-163.
- Ölmez, Adem. (2017). *Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Öztañ, Ramazan Hakkı. (2024). Devrimin Kimyası: Naum Tüfekçiyef ve 19. Yüzyıl Sonunda Rumeli'de Devrimci Şiddet. Ramazan Hakkı Öztañ ve Alp Yenen (Ed.).

Emrullah Ataseven (çev.). *Asiler Devri: İmparatorluk Cephelerinde İsyançılar, İhtilalciler ve Çeteciler* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 305-350.

- (2015). Technologies of Rebellion: Ottoman Balkans as a Site of Technological Contestation, 1878-1912. Irina Vainovski-Mihai (Ed.). *New Europe College Yearbook 2014-2015* içinde. Bükreş: New Europe College, 299-330.
- (2017). Tools of Revolution: Global Military Surplus, Arms Dealers and Smugglers in the Late Ottoman Balkans, 1878–1908. *Past and Present*. 237.1, 167-195.

Pezo, Edwin. (2016). Violence, Forced Migration, and Population Policies during and after the Balkan Wars (1912–14). Katrin Boeckh ve Sabine Rutar (Ed.). *The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory* içinde. Cham: Palgrave Macmillan, 57-80.

Roberts, J. M. (1996). *Avrupa Tarihi*. Fethi Aytuna (çev.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi. (orijinal baskı tarihi 2019).

- (2013). *Europe 1880-1945*. 3. Basım. New York: Routledge.
- (1999). *Twentieth Century: The History of the World, 1901 to 2000*. 1. Basım. New York: Viking Penguin.

Rossos, Andrew. (2008). *Macedonia and the Macedonians: A History*. 1. Basım. Stanford: Hoover Institution Press.

- (2018). *Russia and the Balkans: Inter-Balkan Rivalries and Russian Foreign Policy, 1908–1914*. Toronto: University of Toronto Press.

Safi, Polat. (2023). *Milli İstihbarat Teşkilatı (1826-2023)*. 1. Basım. İstanbul: Kronik Yayıncılık A.Ş.

Sahara, Tetsuya. (2013). Paramilitaries in the Balkan Wars: The Case of Macedonian Adrianople Volunteers. M. Hakan Yavuz ve Isa Blumi (Ed.). *War and Nationalism: The Balkan Wars, 1912–1913, and Their Implications* içinde. The University of Utah Press, 399-422.

- (2015). The Military Origins of the Teşkilat-ı Mahsusa: The IMRO and the Ottoman Special Forces on the Eve of World War I. M. Hakan Yavuz ve Feroz Ahmad (Ed.).

- War and Collapse: World War I and the Ottoman State* içinde. The University of Utah Press, 492-517.
- Sprague, Jeb. (2012). *Paramilitarism and the Assault on Democracy in Haiti*. New York: Monthly Review Press.
- Stavrianos, L. S. (1963). The Influence of the West on the Balkans. Charles Jelavich ve Barbara Jelavich (Ed.). *Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century* içinde. University of California Press, 184-226.
- Stoianovich, Traian. (1963). The Social Foundations of Balkan Politics, 1750–1941. Charles Jelavich ve Barabara Jelavich (Ed.). *Balkans in Transition: Essays on the Development of Balkan Life and Politics since the Eighteenth Century* içinde. University of California Press, 297-345.
- Şimşirgil, Ahmet. (2019). *Kayı XI – Elveda*. 1. Basım. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tekir, Süleyman. (2023). *İttihatçılık: Doğuş*. 1. Basım. İstanbul: Kronik Kitap.
- Ter Minassian, Anahide. (2021). 1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü. Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher (Ed.). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik, 1876-1923: Türkiye’de Sosyalizmin Oluşmasında ve Gelişmesinde Etnik ve Dinsel Toplulukların (Makedon, Yahudi, Rum, Bulgar ve Ermeni Anasır’ın) Rolü* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 163-238.
- Tilly, Charles. (1992). *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu, 990–1992*. Kudret Emiroğlu (çev.). Ankara: İmge Kitabevi. (orijinal baskı tarihi 2020).
- Tokay, Gül. (2013). The Origins of the Balkan Wars: A Reinterpretation. M. Hakan Yavuz ve Isa Blumi (Ed.) *War and Nationalism: The Balkan Wars, 1912–1913, and Their Sociopolitical Implications* içinde. The University of Utah Press, 176-196.
- Tunaya, Tarık Zafer. (2003). *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) – Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)*. 2. Basım. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- (2000). *Türkiye’de Siyasal Partiler – Cilt 3: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*. 2. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları.
- (1988). *Türkiye’de Siyasal Partiler – Cilt I: İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1908–1918*. 2. Basım. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Uca, Alaattin. (2015). *İttihad ve Terakki Liderlerinden Bahaeddin Şakir Bey – I*. 1. Basım. Konya: Kömen Yayınları.

Üngör, Uğur Ümit. (2020). *Paramilitarism: Mass Violence in the Shadow of the State*. 1. Basım. New York: Oxford University Press.

- (2012). Paramilitary Violence in the Collapsing Ottoman Empire. *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War* içinde. Robert Gerwarth ve John Horne (Ed.). Oxford University Press, 164-183.

Yekelchyk, Serhy. (2012). Bands of Nation Builders?: Insurgency and Ideology in the Ukrainian Civil War. *War in Peace: Paramilitary Violence in Europe after the Great War* içinde. Robert Gerwarth ve John Horne (Ed.). Oxford University Press, 107-125.

Yenen, Alp ve Öztan, Ramazan Hakkı. (2024). Asiler Devri: Osmanlı İmparatorluğu’nda İhlalci Siyaset. Ramazan Hakkı Öztan ve Alp Yenen (Ed.). Emrullah Ataseven (çev.). *Asiler Devri: İmparatorluk Cephelerinde İsyancılar, İhtilalciler ve Çeteciler* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 23-78.

Yılmaz, İlkey. (2024). Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Komplo, Uluslararası Polis İşbirliği ve Anarşizmle Mücadele (1878-1908). Ramazan Hakkı Öztan ve Alp Yenen (Ed.). Emrullah Ataseven (çev.). *Asiler Devri: İmparatorluk Cephelerinde İsyancılar, İhtilalciler ve Çeteciler* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 247-276.

Yiğit, Yücel. (2015). The Teşkilat-ı Mahsusa and World War I. M. Hakan Yavuz ve Feroz Ahmad (Ed.). *War and Collapse: World War I and the Ottoman State* içinde. The University of Utah Press, 518-540.

Zürcher, Erik Jan. (1993). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. Yasemin Saner Gönen (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (orijinal baskı tarihi 2000).

- (t.y.). *Savaş, Devrim ve Uluslaşma – Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: 1908–1928*. Ergun Aydınoglu (çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. (orijinal baskı tarihi 2005).